

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

L. hung.

423.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Biblioth. Hung. Sankowichiana.
L. od. 4.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JUTALOM FELELETEK

A'

MAGYAR NYELVRŐL,

A'

MAGYAR NEMZETI MUSEUM

1815. 1816. 1817.

ESZTENDEI

K É R D É S E I R E.

I. KÖTET.

Kiadta

HORVÁT ISTVÁN,

A'

Széchenyi Országos Könyvtár Őrzője

a'

Magyar Nemzeti Museum mellett.

P e s t e n,

Ns. Trattner János Tamás' betűivel. 1821

Az I. Kötet Tartalma:

- 1.) HORVÁTH ÁDÁM, A' Magyar Nyelv Dialectu-
sairól.
- 2.) GRÓF TELEHI JÓZSEF, A' Magyar Nyelvnek
Tökéletesítése új szavak és új szóllás - módok
által.

279844

F E L S É G E S
J Ó Z S E F

TSÁSZÁRI 'S KIRÁLYI FŐ HERTZEGNEK, A-
RANY GYAPJAS ÉS SZENT ISTVÁN APOSTOLI
KIRÁLY RENDE NAGY KERESZTES VITÉZÉ-
NEK, MAGYAR ORSZÁG NÁDOR ISPÁNYÁNAK,
KIRÁLYI HELYTARTÓJÁNAK, ÉS FŐ KAPITÁ-
NYÁNAK, A' JÁSZSÁG ÉS KUNSÁG BIRÁJÁNAK,
TSÁSZÁRI KIRÁLYI HADI MARSALNAK, KÉT
LOVAG MAGYAR EZERED TULAJDONOSÁ-
NAK, PEST PILIS ÉS SOLT TORVÉNYESEN
EGYESÜLT VÁRMEGYÉK ÖRÖKOS FŐ ISPÁ-
NYOKNAK, A' KIRÁLYI MAGYAR HELYTARTÓ
TANÁTS ÉS HÉT SZEMÉLYES TÁBLA
ELÖLÜLŐJÉNEK

MÉLYSÉGES TISZTELETTEL

ÉS

LÁNGOLÓ HÁLAVAL

A. A. A.

E'

DERÉK HAZAFIUI

IGYEKEZETEKET

A'

DITSŐ !

MARCZIBÁNYI FAMILIA

INTÉZETÉT

ESZKÖZLŐ

KIKÜLDÖTTSÉG

FELSÉGES
TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEG,
HAZÁNK NÁDOR ISPÁNYA,
KEGYELMES ÚRUNK ÉS PÁRT-
FOGÓNK!

Midőn ez előtt négy esztendővel TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGSÉGED kegyes Bízodalma a' ditső Marczibányi Nemzetség Intézetének eszközését reánk bizni méltóztatott, a' nem érdemlett Kegyelmet annál buzgóbb hála érzéssel fogadtuk, mennél forróbban tiszteltük azon számtalan Jótéteményeket, mellyek által TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGSÉGED a' Magyar Nemzet Köz boldogságát, ditsőségesen országoló I-ső FERENTZ APOSTOLI FEJEDELMÜNK atyai Pártfogása és ébresztő Oltalma alatt gyarapítani naponként igyekezik.

El hitettük már akkor magunkkal, hogy TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGSÉGEDNEK mindég nagy Tárgyakbann foglalatoskodó

éles elméje új Lelket kíván önteni a' szorgalmas,
de félénk erővel fáradozó, Magyar Irókba, 's a'
Tudományokra nézve is Nagygyá tenni szándé-
kozik azon hív Nemzetet, melly sokáig egyedül
a' Vitézségben látszott keresni ditsőségét, 's kü-
lönben is a' mostoha időknek viszontagságaik
között eszének gyümöltseit a' szomszéd Népe-
kéével pályára nem ereszhette.

De szívekre vették egyéb Hazafi Társaink
is TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGSÉGED
Felséges Szándékait, 's fel melegülve a' Hála-
adás és Betsület lángoló érzéseitől vetekedve si-
ettek meg érdemleni a' századok alatt soha illy
nagy mértékben nem tapasztalt Serkentést. Az
ősz kor a' fiatallal; a' fő rend az alsóval; az

OSZK

egyházi férfiak a' világiakkal együtt ohajtozva
vágytak tudományos érdemeik által meg felelni
TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGSÉGED
Várakozásának, 's midőn mostanig nem látott
fénnel **TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEG-**
SÉGED kezéből a' leg erdemesbek Jutalmat vet-
tenek, az egész Haza a' leg érzékenyebb hálá-
ban ömledezett halhatatlan érdemű **JÓTEVŐ-**
JE eránt.

Mennyire felelt meg a' szent igyekezetnek
az Előmenetel, e' jutalmat nyert Munkákból ta-
pasztalni fogja a' Tudós Világ. Leg mélyebb
alázatossággal bé nyújtjuk ezeket, 's midőn őket,
mint **TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEGSÉ-**
GEDTŐL nyert igen kedves ajándékot, a' Ha-

za elébe botsátjuk, szívünk mélyéből kérjük a'
Mindenhatót: hogy TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ
HERTZEGSÉGEDET, Kedvelteivel együtt a' Ma-
gyar Nemzet köz örömére és boldogságára so-
káig — még igen sokáig — fentartani méltóz-
tassék!!! Kik egyébbaránt Felséges Kegyelmeibe
zárattak örökös tisztelettel vagyunk 's maradni
fogunk

TSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERTZEG-
SÉGEDNEK

leg alázatosabb szolgálói
Az Elölülő,
és a' Kiküldöttség Tagai.

A'

MAGYAR NYELVNEK
TÖKÉLLETESÍTÉSE

Új szavak és új szóllás-módok által.

ÍRTA

GRÓF SZÉKI TELEKI JÓSEF

1816

ESZTENDŐRE.

— — *et voluisse sat est.*

Van a' ki minden új szót megkatzag,
Ha azt Tudóstól hallja 's nem fonóktól.
Van a' ki mindég új szót fűr farag
A' leghelyesbet százfelé tsigázza.

Berzsenyi.

Országos Széchényi Könyvtár

*A Magyar nyelvnek új szavak és szólás
módok által való tökéletesítéséről.*

Alig kezdé nyelvünk az utolsó három esztendő-ti-
zedben hosszasán tartott igáját, melyet a' Deák
nyelv vetett vólt nyakába, lerázni 's helytelenül el-
ragadott polgárságát visszanyerni; midőn azt szá-
mos buzgó hazánkiai a' tudatlan Köznép szájából a'
költői és tudományos előadásoknak méltóságára ki-
vánták emelni. De a' mindennapi közbeszéd' sepre-
dékei között elrejtett *drága kő*, előbbi pallérozottsá-
gának alig adá valamelly jelét, úgy hogy a' feltett
tízelt elakarván érni, kénytelenek voltak azt meg-
tisztítani, kisimitani. Hozzá is fogtak a' *nagy mun-
kához* számos részszerint megholt, részszerint még
most is élő Tudóssaink. De sokan közüllök ditséretes
tüzöktől meg vakítatván, mások a' dologhoz a' szük-
séges előismeretek nélkül fogván, megint mások és
talám a' legveszedelmesebbek, tsupán az *újság tsik-
lándoztató kedvességétől*, vagy valamelly hiú hívá-
gyástól ösztönöztetvén, újításaikban igen meszsze
mentek, a' nyelv ősi természetére nem ügyeltek, és
ott mivelték nyelvünket, a' hol nem kellett volna.
Igy nyelvünk különös szépsége, természeti 's eredeti
tulajdonsága, egész jövőendőbeli kimiveltetése, szük-
séges előmenetele, sőt még maga mostani állapotja,
létele a' legnagyobb veszedelemben kezde forogni;
úgy látszék, mintha a' készülő Hhaósznak azt elkel-
lene nyelni, a' nélkül hogy előre tudhatnók, ha

valyon és mi módon gázolhat ki annak sötét torkából. Ezen fenyegetődző romlásan, melyet a' haza sokáig nevetéssel tekintett, sok érdemes hazafiaink megdöbbenének, a' veszélyt 's annak szomorú következéseit ellátván. Hogy azt eloszlathassák, ki kezdének kelni az újítások, kivált a' hibás és ok nélkül való újítások ellen. De ezek is a' vetekedés közben első valóságos tzeljokról egészen megfejtkeztek, részről pedig tsupán a' megszokott *régiség vak szeretetétől* inditattak, és így állításaikban igen messze mentek; mindent, a' mi új (és gyakran a' régít is újnak vélték) a' nyelvben eggyaránt 's minden különbség nélkül kárhoztatták; tsak azt állították tiszta, jó, helyes Magyarorságnak, melyet tudatlan Dajkáiktól, vagy elidegenesedett szülőiktől hallottak. Így eggyik rész, úgy mint a' másik nyelvünkhöz való ditséretes buzgóságától vezéreltetve, vagy leg'alább annak színe alatt, nyelvünknek és így egész Nemzetiségünknek nyilván veszedelmén munkálódott szédülésében. A' közönség pedig, maga tulajdon álhatatlansága szerint, hol az eggyik, hol a' másik résznek tapsolt, és az azoktól eltanult közmondásokat, okoskodásokat untig kiabálván, magagondolatlanul és büszkén üzte bírói vas hatalmát, a' nélkül hogy a' tárgy nagyságát, nevezetességét, szokott vakságában el nézni, meg fogni tudta volna.

A' hazánkban ekép élesztett tűz mindazáltal hosszabb ideig lappangott, tsak imitt amott vetvén szikrát, míg azt eggy fiatal hazánkfia, boszszuálló kivánságától indítván, merészen és még eddig nem esmért dühösséggel felélesztette. A' *Mondolat* olly esméretes, hogy arról hosszasan beszélni kár volna. A' Szerzőnek valóságos boszszuálló tzelja kitetszik mind abból, hogy nyilait egyenesen eggy *buzgó hazánkfia* ellen fordította, kinek némelly nyelvbeli tévelyedéseit, a' hazai tudományosság és honni nyelv-

vünk több ízléssel leendő miveltetése körül tett számtalan fáradozásai, nagy érdemei könnyen ellelejtetik velünk, mind pedig azon durva, *paraszt* gorombasággal sértő *zim-metszésből*, mellyet *hazai Litteraturánk szelíd Gyeniusa* örömet borítana örök éjbe, hogy illetlen *megfertéztetését* a' késő maradék előtt eltitkolja. Egyébbaránt ezen könyvetskében minden újítások eggyaránt nevetségesekké tétetvén, és a' jó a' rosztól, a' szép az otsmánytól, a' szükséges a' szükségtelentől nem választatván el, az Ellenfél meggyőződését nem mozdithatja elő.

Hasonló mind tzéljára, mind foglalatjára nézve a' *Mondolatra* nem sokára kijött *Foletet*. Személyes sértések és a' gunyolásnak néha ugyan elmés, de mindég mérges fullánkjai által ügyekszik az Ellenfél letiporni és a' Mondolat Szerzőjét különösen, a' Magyar olvasó Község előtt elvesztetni. Az elmék a' hasonló írások által csak jobban felhevülnek és a' hasonlóság [mindég nagyobb lesz.

Az *O és Új Magyar*nak Szerzője a' két felek között való eggyeztetés eszközlésének színe alatt lép ugyan fel, de ehhez vagy nem értvén, vagy indulatja a' hideg fontolást meg nem engedvén, nem sokára tárgyától eltér és eggy szorgalmatos, ügyekező Tudósunknak üldözését árulja el, mint allatomos tzélját.

Ezekon kívül két folyó írásainkban, a' *Tudományos Gyűjteményben* és a' honni Tudományosságra nézve igen hamar elhunyt *Erdélyi Múzeumban* több Tudósaink jelentek meg a' tsata piatzon mind a' két részről, ezen valóban Nemzeti és minden tekintetben nevezetes ügyünkről értekezvén. De ezek is hevésségekben a' dolgot csak eggy oldalról tekintették, és a' részre hajlatlanság örve alatt az *újításbeli szabadságnak veres sūvegét* tévén fel, vagy a' *régi sötétséget szerető nyelvbéli Ultra-ságot* vévén pártfogások

alá, a' kérdés eldöntésére elégségesek nem voltak. Szegény nyelvünk keservesen nyögött merész tsapásai alatt; és minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a' két felek közül is a' kevésbe hevesek rettegve 's lelkéendezve várták a' tsata kimenetelét, a' dolog bővebb kifejtését és a' kérdés végelhatározását. A' győzedelmesnek dühe, akár mellyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.

Nagy köszönettel tartozunk tehát azon *tudós Küldöttségnek*, melly a' *Martziányi Nemzetségnek* hazai Litteraturánk előmozdítására tett szerzeményére ügyel, hogy 1816-dik esztendőre a' következő jutalomkérdésnek megfejtését tette fel: „Minő „tudományos rendszabások szerént kellene 's lehetne „ne új szavakkal és szóllás módokkal a' Magyar „nyelvet bővíteni, a' külömbféle Tudományokra 's „Mesterségekre nézve?“ Igy hazánk Tudóssainak új, szép alkalmatosság nyujtatott arra, hogy e' tárgy körül erejüket megpróbálják; azt, minden pártosságot félre tévén, nyelvünk ditsőségére, hazánk valóságos hasznára és egész Nemzeti kimiveltetésünk kétségben nem hozható előmozdítására, elhatározni ügyekezzenek és ítéleteket a' Nemzeti Muzéum hathatós szárnyai alatt közre botsájthassák.

Én egy felől a' kérdés nevezetességéről, a' megfejtésben előforduló nehézségekről, más felől a' kiszabott idő rövidségéről tökéletesen meg lévén győződve, tsak félve fogtam a' munkához. Tsupán *honnin nyelvünk buzgó szeretete* gerjeszthette bennem azon *gondolatot*, hogy ezen reám nézve új pályán meg jelenjék. A' *gondolatból* pedig *valóságot* tsak a' feltett kérdés bővebb megvi'sgálása szülhetett, melly által arról meggyőződtem, hogy az érdeemes *Hüldöttségnek* nyelvünk miveltetése körül való gondolatai, az enyimekkel tökéletesen megegyeznek.

Ebből ugyan is, vélekedésem szerint, ki tetszik, hogy a' nyelv új szókkal és szóllás formákkal való gazdagítása kétségbe nem hozatik ugyan, de egy-szersmind különösen ohajtatik az is: hogy ezen újí-tások nyelvünknek különös természete, szembetünő tulajdonságai és valóságos keleti, a' nyugotti nyel-vektől különböző Kharaktere szerint tétessenek meg. „Elkerülhetetlenül megkívántatnéa' megfejtésben“ így szól az említett Küldöttség egy, a' kérdés után vetett rövid, de nyomós jegyzésben „hogy a' „Magyar nyelv belső történetei, grammatikai al-, kotmánnya, az Europai tudós nyelveknek példáik „és az a' tekintet, hogy a' Magyar nyelv *nepkeleti nyelv*, folyvást szem előtt tartassék“ Én semmi töllem kitelhető fáradságot sem sajnálottam és minden ügyekezetemmel azon voltam, hogy a' kijelen-tett kívánságoknak megfeleljek. Tsak abban távoz-tam el azoktól, hogy a' nyelv kimiveltetéséről meg-állapított szabásaimat nem szorítottam a' tudomá-nyos és mesterségbeli szavakra, szóllás módokra; hanem az egész nyelvre, és annak minden tekintetű kimiveltetésére kiterjeszkedtem. Merész képzetem-ben egy *tökélletes épületet* bátorkodtam meg ragad-ni; vajha gyenge erőm buzgó kívánságomnak meg-felelt volna! — Ez talám nem fog nékem vétkül tulaj-donítatni, ha meg gondoljuk, hogy az új szók és szóllás módok akár mellyik különös neme, a' nyelv újítás közönséges törvényeinek szükségesekép' alája vettetik. A' mennyiben mindazáltal a' tudományos és mesterségbeli szók és szóllás módok különös tekin-tetet érdemlettek, kötelességemnek tartottam azok-ról különösen értekezni.

Ha valamelly dolgon állaposan akarunk segíteni, szükséges annak mostani és előbbeni állapotját vol-taképpen esmérnünk, mellyre nézve ezen értekezésem *első részében* én is előre botsájtottam *nyelvünk tör-*

téneteinek rövid elő-adását, mellyen épül az egész munkám, de kivált annak második része, hol az újítások és nevezetesen az írók által teendő újítások szükségéről, annál bővebben tartottam kötelességemnek értekezni, minél többen találkoznak hazánkban olyanok, kik azt kétségben hozzák, és az újításokat, nyelvünk nagy hátráltatására, kárára egyáltalában tilalmazzák. A' harmadik részben azon módokat veszem szoros vizsgálát alá, mellyek segítségével gazdagíthatjuk nyelvünket új szavakkal, szólás formákkal; a' negyedikben végre meg ügyekszem mutatni, mikor és miképpen kell ezen módokkal élnünk, ha azt akarjuk, hogy újításaink tzelünknek megfeleljenek és fogatosok legyenek.

ELSŐ RÉSZ.

A Magyar nyelv történeteinek rövid rajzolata.

ELSŐ SZAKASZ

*Nyelvünk régibb történeteinek vizsgálásában
előforduló nehézségek és ezeknek elosz-
latására szolgáló eszközök.*

A nyelvök szármozása és első kifejtödése a' Nemze-
tek eredetének és leg régibb viszontagságainak
mély homályjában vész el. A' mint erről a' leg ré-
giebb időkről szóló írások és emlékek hijjával sem-
mi bizonyost sem tudunk, úgy a' nyelvök eredetének
és első tökéletesedésének nyomozásában is a' leg
nagyobb nehézségekkel küzködünk. A' józan okos-
ság, a' más nyelvökkel való össze-hasonlítás és az
illy dolgokban tapasztalt eggyeserűség, szinte egye-
dül való kutfejeink. A' történeteknek mindazáltal
inkább az eggyes esetek valóságának fenn álló em-
lékek, írások által való bebizonyításán, mint puszt-
a okoskodásokon épültt Országában ezen gyengén
pislogó métsetskék tsalfa fényénél, mindég tsak
eggy nagyobb, vagy kissebb homály között tapoga-
tunk félve ide 's tova, könnyen el tévelyedünk és
tántorithatatlan igazságokra soha sem juthatunk.
Honni nyelvünk e' részben nem teszen kifogást; sőt

inkább a' körülette való vizsgálódások nehezebbek, bizonytalanabbak, mivel Nemzetünk első lakhelyétől, — ezt akár hol állapítjuk is meg, — még pallérozottságának, következőleg nyelve kimiveltetésének tsetsemő korában válván meg, a' leg nagyobb viszontagságok között és lakásának gyakori változtatásával jutott Európának azon részébe, hol végre megtelepedett, és őshonjától több száz mértföldek, számtalan külömbféle Nemzetek által elválasztva, több Századok óta lakik. Itt szokásaik és nyelveikre nézve egészszen idegen Nemzetségektől vétetvén körül, sőt azoknak egy részével egészszen összevegyülvén, más távolabb lévőkkel pedig közösködvén, nyelvét azoknak *kerülhetetlen és hathatos befolyásokkal* hozta a' kimiveltetésnek azon pontjára, mellyen azt ma szemléljük.

Ezekhez járúl még, hogy Ázsiának azon részeit, mellyekben eldödeinknek Ős lakhelyét gyaníthatjuk, és az ott még a' legnagyobb vadságban lévő Nemzeteket, különösen nyelveiknek saját tulajdonságaikra nézve, kivált mi Magyarok, épen nem esmérjük. A' tizenharmadik század közöpe tájján némelly Barátok a' *Baskirok* között akadtak ugyan valamelly Magyar maradványokra; *) de ezeknek az újabb időkben majd semmi hiteles nyomok sem találhatók, — mert a' miket *Turkolyi* **) és *Or-*

*) Igy *Julianus*, ki a' IV. Bela költségén elindult négy Barátok közül egyedül maradt meg, 1258 és 1240 közt. *Pray Annal. vet. Hung.* 516 l. Igy *Plano Carpini* 1246-ban és *Rubriquis* 1253-ban kik közül az elsőt IV. Intze Pápa, a' másodikat IX. Lajos Frantzia Király küldötte a' Tatárokhoz. *Pray Dies. Hist. Crit. Második Dissert.* 58 l.

**) *Turkolyinak*, egy Magyar születésű Muszka katonatisztnek, a' *Káspi Tenger* partjáról *Asztrakanból Szikszón* lévő Atyafiaihoz 1725-ben írt

lay *) az Ázsiában lévő Magyarokról mondanak, kétségesek és több bizonyságokat kívánnak. Annyival inkább lehet tehát sajnálni, hogy ama tudós, nagy buzgóságú hazánkfának *Sándor Istvánnak*, - ki, magát egy Ázsiának belső részeibe, a' Magyar Nemzet maradványainak, vagy rokonos Nemzetségeinek felkeresésére teendő utra elszánta vala, **) ditséretes ügykeczete telyesedésbe nem mehet.

Illyen nehézségek között, tsak a' leg nagyobb vigyázattal és tudatlanságunknak gyakori megcsmérésével, szedhetjük össze nyelvünk régi történeteinek *töredék darabjait*. A' később időkben Nemzetünk polgári és tudományi történeteiből nagyobb világot merithetünk ugyan nyelvünk belső történeteire nézve is, de ezen pályán tudósaink közül mind eddig egy sem jelenvén meg, kit vezérül fogadhatnánk, a' járatlan pusztaságon új ösvényt kell törnünk, és így gyakori botlásoknak, tévelyedéseknek vagyunk ki téve.

Ezek így lévén, szent kötelességünk mind azon módokat, mellyek a' dolog valamennyire leendő felvilágosítására szolgálhatnak, segítségül venni, egy-egyes okoskodásainkat a' *kritika* merő serpenyőén előre meghányván. Az eddig mondottokan kívül még két segéd kútfőre találunk, az egyik *nyelvünk belső alkotása*, a' másik annak *rokonságai*, melly

mesés Levelét nézd *Sándor Istvánnak Sokfélejében*.
7. Dar. 146 l.

-) Muszka Udvari Tanácsos *Orlay János*, érdemes hazánkfia 1803. esztendőben *Tertina Mihály Nagy Váradi* Kir. Tanítóhoz *Petersburgból* intézett Levelében erősíti, hogy egy, az *Ural* hegyei körül lakozó Nemzetség, mellyet a' *Ruthének Uritsi* nevezettel különböztetnek meg, egy valóságos Magyar Dialektet beszélne. *Schedius Zeitschrift von und für Ungern* 1803-ik 4. Dar. 2 Füz. 154. l.

**) *Sándor István Sokféleje* 5. Dar. 111. l.

az elsőből foly. A' Magyar nyelv *eredeti* é, vagy másoltnak és mellyeknek *származékja*? Vagynak-e *rokonjai* és különösen mellyek azok? Ezen nevezetes kérdések megfejtése nyelvtudóssainknak kevéssel ez előtt igen kedves tárgyak volt. Nagy készüllettel, de még nagyobb tüzzel, részre hajlással fáradoztak abban számos hazánkfiái; sőt még idegen, nyelvünkkel esméretlen Tudósok is belé avatkoztak hivatalpúl ezen Nemzeti ügyünkbe, és még is sűrű homály borítja azt. Alig állítá fel egyik nagy tudománnyal és ki mondhatatlan fáradsággal ingadozó állapotokon *kártya házá*t, a' midőn azt egy másik, az Etymologiának legtündöklőbb tzifraságival ékeskedő új épülete által, örök homályba vetette, mellynek egybe roskadt omladékin egy harmadik mulandó állításait újra merészen közlőtte az újságon kapó közönséggel. Mindegyik *képzelt igazságaiból* egyet is elengedni és a' reá szállandó ditsőségből a' legkisebb részt is másnak hagyni nem akarván, nyakasan megmaradt állításánál. Így származott azon zürzavar, mellynek elhárítását itten megpróbálni bátor kodunk.

Ha egymás között egyébbaránt egészszen különböző nyelvekben némelly egy forma, vagy hasonló szavakra 's szóllás formákra akadnánk is; ebből azoknak rokonságát mindjárt következtetni nagy vakmerőség volna, és a' nyelvek közönséges történeteiben való járatlanságunkat árúlná el. A' Nemzetek lakhelyeinek gyakori változtatása, az ebből következő egygyüttélés és a' nevededő miveltségből folyó közösködés okozta, hogy egyik Nemzet a' másiktól számos szavakat, sőt még szóllás formákat is elfogadott. Az illy költsönözésektől a' miveltebb nyelvek közül egy sem, a' bárdolatlanabbak közül pedig csak a' lehet ment, melly a' földnek egy elrejtett szegletében minden más nyelvektől elszakad-

va formálta ki magát. Ezen egyes szavak, és szólás formák valamint a' nyelv természetét nem ronthatják meg, úgy az atyafiság megbizonyítására is elégtelenek. Hi nem nevetné azon tudóst, ki a' Magyar nyelvben találkozó költsönözött Tót szavakból és szóllásokból azt következtetné, hogy a' *Magyar* a' meszsze elágazott *Sláv nyelvnek leánya?* és a' dolog még sem példa nélkül való *) De még ott is, a' hol az ilyen költsönözést olly nyilván, mint a' felhozott példában, megmutatni nem lehetne, a' rokonságnak illy gyenge állapotokra való építése nem tsak a' legnagyobb *nyelv vi'sgdőlő hiba* volna, hanem a' legszörnyűebb, minden hitelt felyül muló képtelenségekre vezérelne. E'kép majd a' *Tahiti*, vagy az artikulussal *O tahiti* **) és az *Algonkin Mohegan* ***) nyelveket is a' magyarral rokonságba hoz-

*) „*Quis nescit*, így szól *Bochart*,“ e germanica (nempe lingua) natam esse Belgicam, Anglicam, Danicam, Norvegicam etc. e *Slavonica* Polonicam, *Hungaricam*, *Bohemicam*, *Dalmaticam*, *Croaticam*, 's a' t. *Phaleg et Chanaan* I. Könyv. 15. l.

**) Jóllehet a' *Tahiti* nyelvet tsupán némelly utazók által öszszeszedett kevés szavakból és szóllásokból esmérjük, még is nyelvünkkel a' következendő szembetűnő hasonlatosságokra találunk: *Heetov*, hét *ooda*, oda vagy inkább ott; *tapoo*, láb vagy tap, egy régi törzsök, melyből lett tapodni 's talám talp; *innoo*, inni. Ide járúl hogy ezen nyelvben valamint a' Magyarban ezen ige *vagyon* gyakran elmarad, p. o. *Whennua ino*, a' föld rossz; *Tata maitai*, az emberek jók. *Adelungs Mithridates Berlin* 1806. Második Darab 654. l.

***) Az *Algonkin-Mohegan*, vagy *Chippewai-Delaware* nyelv-törzsök, a' mint *Adelung* nevezi, éjszaki Amerikának nagy részébe el vagyon terjedve, és több atyafias nyelvekre oszlik, melyeknek egyike az *Algonkin*. Erről megjegyzi

zúk, a' tsendes tengert éjszaki Amerikával ezt pedig Európával, a' mennyibe pedig Nemzetünk itt idegen, Azsiával öszvekötvén. Az illy hasonlatosságokat *) egy régi minden nyelvekkel közös ös-

Beregszászi Pál (über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen, Leipzig 1796. II. l.) hogy a' Magyarhoz hasonlít nemcsak némelly szavakban p. o. *peka*, béke; *usz-szin*, eszni, vagy enni; *makete*, fekete; *ouias*, hus; *ustikuan*, üstök; *uskuebi*, ostoba, *neit*, négy's a' t. hanem abban is, hogy itt valamint a' magyarban a' többes szám *k* által készítettik. De a' mit itten ezen érdemes hazánkfia az *Algonkin* nyelvről mond, az említett egész nyelv törzsokról értődhetik. Sőt ezen nagy nyelv törzsoknek némelly leányaiban, az egyes szókra és némelly különös tulajdonságokra nézve olly hasonlatosságokra is találunk, melyet az *Algonkin* nyelvben épen nem, vagy legalább olly szembetűnőleg nem lelünk fel; p. o. *Új Svéd* országban *jos*, hus; a' *Natikok*nál *nzen*, én; ugyan ezeknél a' szenvedő formának *it* alkotója, magyarul *et tet*, *at tat*; a' *Mohegan* nyelvnek azon tulajdonsága, hogy az ifiabb leány, vagy fiú testvért az öregebbtől, valamint a' Magyar, különös szavakkal különbözteti meg. 's a' t. *Adelung* az eml. hely. 3-dik Darab. 3-ik Osz. 503-ik és 595. l.

*) E'féle hasonlatosságok a' legkülömbözőbb nyelvekbe is találatnak. A' *név* (nomen) képzetét szinte ötven külömböző nyelvekben találunk kevés változással ugyan azon egy hang által kijelentve. Az illy számos Nemzetekkel közös hangok közzé tartoznak az egyes számok, a' két első egyes személyes névmás 's a' t. *Beregszászi* említett munkájában 139. és 175. l. több e'féle szavakat hasonlított öszsze. Ezen vizsgálódásokra és más egyéb szó nemzési, vagy nyelvbeli fáradozásokra nézve nagy nyereség lenne, ha a' nagy *Lingvarum totius orbis vocabularia comparativa*, melly *Katalin* Muszka Tsászárné parantsolatjára készült, és először ugyan 1786. és 1789. két, későbbre pedig bővitve,

anya-nyelv maradványainak, vagy annak kell tulajdonítani, hogy az ő emberek ugyan azon környül-állások hőzött, eggy belső kifejthetetlen vonszodástól ösztönöztetvén, hasonló hangoknak feltalálására vezéreltettek.

Az c'féle említett hasonlatosságok tehát, vagy épen semmi, vagy tsak igen távol lévő, egészen elenyészett atyafiságra mutatnak; a' valóságos rokon-ságok hebizonyítására szükségesképen megkívántatik: hogy azok a' nyelv egész belső alkotásában, természetében, és a' gyökér hangokban találtassanak.

Ezeknek előre botsájtása után az igazsághoz talám legjobban közelitünk, ha azt mondjuk, hogy a' *Magyar nyelv eredeti* ugyan, de még is a' *Keleti*, vagy *Semiták* *) és a' *Fennek*, vagy *Lap-*

jobbítva 1790. 1791. négy negyedréti darabban jött ki, nagyobb szorgalommal dolgoztatott, — és az Uralkodás, melly némelly nyomtatványokat a' Fejedelmeknek, nevezetes Könyvtároknak ajándékozván, a' többi (40. eladottokat kivé-ven) a' Habinetbe elzárt, annak megszerzését ez által olly nagyon nem nehezítette volna. *Gyarmathi* Sámuel a' Magyar nyelvre nézve több e-féléket kijegyzett ezen ritka munkából; *Affinitas linguae hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttingae 1799. 247. 's köv. lap.

*) Már *Sylvester*, vagy *Erdősi János*, régi nyelvtani-tó Könyvében (*Grammatica hungaro - latina in usum puerorum scripta*) melly 1539. új Szigetben (*Neanesi*) jelent meg, és mellyet fáradhatatlan *Kazinczy* Pesten 1808-ban kijött *Magyar Régiségei 's Ritkaságai* között ujra kiadott, több ízben emlegeti a' magyar nyelvnek a' 'Sidóval való hasonlatosságát. Részöbbre ezt bővebben megmutatták *Otrokotsi Foris Ferentz* (*origines hungaricae Franequeræ 1693*) *Oertel János György* (*Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis, speciatim Hungaricae cum Hebraea. Vitembergae 1746*.) *Kalmár György* (*Prodromus idioma-*

pok *) nyelvével szembetűnő, kétségbe nem hozható hasonlatossága, rokonsága vagyon. Ha ezen ha-

matis Scythico-Magarico-Chuno (seu hunno) Avarici. Posonii. 1770) Molnár János Kanonok Úr több esztendőig folytatott Magyar Könyvházában, de főként Beregszászy Nagy Pál (nézd fely. eml. munkáját) a Magyar nyelvet nemcsak a 'Sidóval, hanem a' több úgy nevezett keleti's más egyébb Azziai nyelvekkel is összehasonlítván. Ezen tudós hazánkfának szép fáradozásait csak a' részre hajló Schlötzer nevezheti említést nem érdemlő álmadozásoknak, Nestor III. Rész 119. l.

- *) A' Fenn, vagy Lapp nyelveknek a' Magyarral való hasonlatosságát több idegen tudósok emlegetik, és ügyekeztek megmutatni. Ide tartoznak Rudbeck (*Specimen usus linguae Gothicae in eruendis S. Scripturae locis obscurissimis, addita analogia linguae Gothicae cum Sinnica, nec non Fennicae cum Ungarica. Upsalis 1717.*) Schlötzer (*Probe Russischer Annalen. 101. l.*) Gatterer (*Einleitung in die Synchronistische Universalhistorie. Göttingen 1771. 117. l.*) Ihre Oehrling (*Disp. de convenientia Linguae Lapponicae cum Hungarica Upsal. 1777.*) és Hager János (*Neuer Beweis der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern. Wien 1794.*) Ezek mindazáltal a' dolgot nem fejtették úgy ki, a' mint kellett volna, a' Magyar nyelvet eléggé nem esmérven, melly részről helytelenül ditséri az utólsót a' Göttingeni tudós ujság. Két hazánkfainak köszönhetjük ezen tárgy bővebb felvilágosítását, Sajnovits Jánosnak, ki Pater Hellel maga volt Fenn Országban (*Demonstratio Idioma Hungarorum et Lapponum idem esse. (?) Hafniae 1770.* másodszor Nagy Szombathban 1772.) és Gyarmathi Sámuelnek, ki az ide tartozó munkákat fáradhatatlan szorgalommal használta és észrevételeit fellyebb említett munkájában közlötte. Legközelebről szép világot nyujtott e' részben Strahlmann (*Finnische Sprachlehre St. Petersburg 1816.*) a' magyar nyelvre nézve fellyebb említett Orlay Tanácsostól segitetvén. Ezen tudományos

sonlatosságokat mindazáltal a' hideg fontolás mérő serpenyőjére teszszük és meggondoljuk, hogy azok inkább a' nyelv belső alkotásában, természetében, mint az egyes szavaknak megegyező hangzatjában, és ott is csak némelly részben és koránt sem az egész nyelv épületében találkoznak; ha mondott szemünk előtt tartjuk, egy tudós nyelv vi'ssgálónkkal *) azt fogjuk találni, hogy a' *Magyar nyelv a' keleti nyelvekhez* olly közel áll, mint egy közös *nagy anyának* különböző leányaitól való *unokái*. A' *Lapp* nyelveknek úgy látszik, valamivel nagyobb rokonságok vagyon, úgy hogy őket *szinte testvéreknek* lehetne mondani, melyeknek törzsöke valaha meszsze kiterjedett volt, Ázsiának talám éjszaki részében; de több számos ágazatai a' történet mostohaságai által elvesztenek, és csak ez a' kettő maradt meg. Ezek is mindazáltal egyike a' hideg, másika pedig a' melegebb éghajlatba tolyatván, egészen különböző környülállások között, különbözőképen formálódtak ki. —

Megtáfoltatik tehát *Adelungnak* azon állítása, hogy Nemzetünk egy *török-tatár-törzsök*, melly *Fenn, Goth, Vogul, Votiak*, és más most esméretlen Nemzeteket olly nagy számmal hódoltatott meg és *vett fel kebelébe*, hogy ez által *eredeti nyelve egészen elváltozott*. **) Nem lehet ugyan tagadni, hogy

fáradozások nyilván bizonyítják, hogy a' Magyar és Fenn, vagy Finn nyelvek rokonságát (*Fesslerrel* (Gesch. der Ungern I. Rész 175 l.) pusztán tagadni nem lehet.

*) *Joannis Nicolai Révai elaboratio Grammatica. Pesthini 1806. 1. Dar. 45. l.* Ezen érdemes férfiú, kit többször lesz alkalmatosságom említeni, e' munkájába, nyelvünknek a' keleti és Lapp nyelvekkel való hasonlatosságának felvilágosítása körül is nagy érdemeket szerzett magának.

**) *Adelungs Mithridates* 2-ik Dar. 774. l.

nyelvünkben sok török és tatár szavak találatnak *) és hogy nyelvünk sok szóllás formákban a' törökkel, melly a' tatárnak egy ágazatja, tsudálkozásra méltóképen megegyez; **) de ezen hasonlóság inkább egyes szavakban és szóllás módokban, mint a' szók alkotó részeikben, gyökereikben és a' nyelv belső természetében vétetvén észre, azokat inkább későbbi költsönözéseknek, mint a' rokonság jeleinek lehet tartani ***), Egyébbaránt hogy nyelvünk nem egy olly *egyveleg*, mint *Adelung* erősíti; hanem valóságos *eredeti* és az ilyeneknek minden tulajdonságaival bir, a' második szakaszból bővebben ki fog tetszeni. — Épen illy kevéssé engedhetjük meg *Beregszászynak*, hogy nyelvünk a' *Semiták* és a' *Persák* *nyelve között mint egy középen áll* ****) A' *Persák* új nyelve, mert erről vagyon itten szó, a' régi *Persa*, vagy *Parsi* nyelvből vette eredetét, ez számos Arabs és török szókkal, szóllásokkal bővítettven. A' mennyibe tehát a' magyar nyelv az Arabsal, mint *Semita* nyelvel rokonos, és a' töröktől vagy ez a' magyartól, a' hosszszasabb közösülés által, egy némelly szókat és szóllás módokat költsönözött, annyiba az új *Persa* nyelv a' magyarhoz hasonlít ugyan, de azokat rokonosoknak nem mondhatjuk; még pedig annyival kevésbé, mivel a' *régi Persa*, vagy *Parsi* nyelv, az újnak fő alkotó része,

*) *Gyarmathinak* fely. eml. munkája 222. l.

**) Ezen megegyezést szépen kifejtette *Beregszász* fely. eml. munkáján kívül e' következő munkájában is: *Versuch einer Magyarischen Sprachlehre, mit einiger Rücksicht auf die türkische, und andere Morgenländische Sprachen. Erlangen 1797.*

***) *Gyarmathinak* fely. eml. munkája 232. l.

****) *Beregszász über die Aehnlichkeit der hung. Spr. mit den Morgenl. 54. l.*

úgy látszik egészen más természetű, mint a' Magyar, melyre nézve annak Leánya ettől egészen különböző nyelvekhez sokkal jobban hasonlít *); — jöllehet talám egyenesen mondani nem lehetne, hogy a' *Parsiban* is a' Magyarral némelly hasonlatosságok ne találtatnának, melyek egy régi minden nyelvekkel közös ős-anyára emlékeztetnek. Egyébként hogy a' Magyar és új persa nyelv között közvetetlen is történhettek költsönözések, melyek részről okozhatták a' *Beregszászy* által kifejtett hasonlatosságokat, alább meg fogjuk látni. A' *Magyar* és a' régi *Egyiptomi* nyelvek között való *Rokonságot*, melyet *Thomas Ferdinand* **) állított fel, csak azért sem fogadhatjuk el, mivel ezen tudós a' régi *Egyiptomi* nyelvet az *Ethiopiaival* eggynek véli, ennek pedig mint *Semita* nyelvnek vagyon ugyan

*) *H. A. Le Polier tableaux Synoptiques des mots similaires, qui se trouvent dans les langues Persane, Sanserite, Grecque, Latine, Moesogothique, Islandoise, Sueo-Gothique, Svedoise, Danoise, Anglaise, Alemanique, ou Francique, Haut et Bas Allemande. Paris et Amsterdam.* Különös a' *Persa* nyelvnek a' *Némettel* való rokonsága, mind az eggyes szavakra, mind pedig a' belső alkotásra nézve; erről már *Leibnitz* megjegyzette: „*Integri versus persice scribi possunt, quos germanus intelligat.*“ *Otium Hannoveranum* 152. l. vagy *Leibnitii Opera omnia.* Genevae 1768. VI. Dar. 1-ső Rész 299. l. Az illyen, a' Tudományok éghajlatán csak igen ritkán tündöklő első nagyságú fényes tsillagnak szavait akármi alkalmatossággal is ki nem halja örömet? Ezen merész állításától mindazáltal maga *Leibnitz* elállott későbbre, a' *Német* nyelvnek a' *Persával* való hasonlatosságát szorosabb határok közzé szorítván. *Leibnitz* munkáinak eml. kiadása VI. Dar. 2. Rész 87. l.

**) *Conjecturae de origine, prima sede, et lingua Hungarorum. Pesthini 1808.*

a' Magyarral hasonlatossága, de ebből épen nem következik, hogy a' régi Egyiptominak is lenne.

Nagyon lehet végre gyanítani, hogy a' *Zend* és *Szanszkrit* *) nyelvek, mellyek úgy látszik, egy közös nagy anyának unokái, valamint a' *Szinai* is, a' Magyar nyelvel valamelly rokonságban vagynak. Ezen nyelvek nem csak a' legrégebb esméretes nyelvek közzé tartoznak, hanem azon ősi nyelvhez, mellyen a' legelső emberek beszéltek, — a' mennyibe tudni-illik egy illyent fel vehetünk, — legközelebb állanak, mind együgyű voltokra, mind pedig egész alkotások' természetes egyszerűségére nézve. De e' részben hazánkfiaitól még igen kevés próbák tétettek; mert ugyan is a' melly szokat *Bezugs* **) a' *Zend*ből Magyarokkal egybe ha-

*) Nemzetünknek nem kis ditsőségére válik, hogy a' *Szanszkrit* nyelvet, mellyet az Indiai Papok igen sokáig az idegen Európaiak előtt a' legnagyobb féltékenységgel titokban tartottak, egy magyar születésű Misszionarius *Hanxleben János* tanulhatta meg legelőször (*Eichhorns Geschichte der Literatur. Göttingen.* 5-ik Dar. 255. l.) Ezen érdemes hazánkfia mindazáltal nem elégedett meg annak megtanulásával, hanem azt különböző írásai által a' tudósokkal közleni is akarta, melly végre munkáit a' *Propagandának* által adta. De *Paulini a S. Bartholomaeo*, egy Ausztriai születésű Misszionarius társának e' részbe inkább kedvezett a' szerentse, ennek ugyan azon tárgyról később írott munkái a' *Propaganda* által kiadattak, míg az elsőbbéi — ennek Könyvtárában a' mojak eledele lettek; így *ragadtatott el a' Magyaraiól a' ditsőség*, mellyet annyival inkább meg érdemlett, mivel *Fra Paolo utazásainak* frantzia fordítója, *Anquetil du Peron* szerint (III Dar. 542. l.) ez egész tudományát az ő és *Boscoping* munkáiból szedegette.

**) *Ueber die Aehn. der Ung. Spr. mit den Morgenl.* 121. és 122. l.

sonlitott tsekélység, a' mit pedig *Sajnovits*, *) *Hell* után a' *Színai* nyelvről mond, igen közönséges, hogy sem mi azokon építvén állításunkat, az említett nyelveknek a' magyarral való rokonságokat, akármelly távolról is elfogadhatnók. Itt tehát ítéletünket felfüggesztvén, ezen tárgy bővebb kifejtését a' szorgalmatos maradékra bizzuk. Azt mindazáltal talám egész bizonyossággal elmondhatnok, hogy ha van is ezen nyelveknek a' magyarral valamelly rokonságok, az nem lehet olly szoros, mint a' *Semita* és *Lapp* nyelvekké, mivel azok, a' mennyire esmérjük belső kharakteröket, inkább szitanak a' nyugoti, mint a' keleti nyelvekhez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Nyelvünk első Kiformáltatása Ázsiában.

Ös-apáinknak első lakhelye felett nem egyeznek meg történet íróink, az itt uralkodó sötét bizonytalanság megengedvén, hogy mindegyik ez, vagy amaz megkedvelt képzetén pompás, de gyakran képtelen és mindég összeomlással fenyegetőző épületét kénye szerint felemelhesse. Mind ezen különböző vélekedéseket előszámolni és vi'sgálat alá venni egyfelől unalmas, más felől pedig szükségtelen is volna, az itten elterjedett sűrű ködnek eloszlatása nem állván hatalmunkban és tudatlanságunknak eggyenes megvallása utolsó és eggyetlen eggy menedékünk lévén. Elég legyen közönségesen megjegyezni, hogy *közép Ázsiának magosabb része*, melly lakosokkal gyakran szerfelett megtelvén, azokat kinyomta, és a' földnek több részeit új, ad-

*) *Demon. Idioma Ung. et Lapp. idem esse.* 47. és köv. l.

dig esméretlen Nemzetekkel elborította, — *lehetett a' Magyaroknak is*, valamint sok más Nemzeteknek, *első böltsőjök*. Itten nyelvünk azon közönséges törvények szerént formálta ki tsetsemő korában magát, mellyeket a' jozan okosság minden nyelvekre nézve egy formán közöl velünk. Ezekre egy futó tekintetet vetvén, egy olly talpkövet teszünk le, mellyre további okoskodásunkat egész bizodalommal építhetjük.

Az embert tsupán állatnak tekintve is, nem foszthatjuk meg a' nyelvtől. Valamint az oktalan állat külömböző hangejtések által iudulatjait; örömét, szomorúságát, haragját ki tudja jelenteni, ugy az ember is fájdalmas, örvendező állapotját, inai ezek által akarhatja ellen mozgásba jöven, némelly szorongatva kítaszított hangok által közleni eleitől fogva tudta. Még ma is, midőn valamelly indulattól, vagy fájdalomtól hirtelen és erőssen megragadtunk, mostani tsinosabb nyelvünkről megfelejtközvén, ősi oktalan állapotunkba vissza térünk, és némelly sokat jelentő, de tagatlan hangok által ügyekszüket szorongatott szívünket enyhíteni. Ezen első oktalan állati hangokból mindazáltal az egész nyelv eredetét megmagyarázni nem lehet, ha mindjárt *Condillac* *) és *Rousseau* **) szerint az iudulatoknak tagjaink és ábrázat vonásaink mozgásával való kijelentését, mellyet az említett Tudósok megfoghatatlanul kívántak ide huzni, segítségül vennők is.

Tsak az embernek jobban kifejtegetett beszéllő eszközei, és mindenek felett *értelme* formálhatott

*) *Essai sur l'origine des connoissances humaines* 1 Dar: Grammaire 2. Chap.

**) *Sur l'inégalité parmi les hommes* etc. 1-ső Rész.

ezen *tagatlan hangokból*, melyekkel az okatlan állatok ezer meg ezer esztendőktől fogva minden változás nélkül élnek, valóságos *értelemmel felruházott tagos szavakat*. Ezen, így származott *indulati nyelv* az eszmélő embernek nem volt elégséges. A' rajta kívül való tárgyakat és azoknak különböző tulajdonságait észre-vévén és magától megkülömböztetvén, azokat különös hang-jelekkel is törekedett egygy mástól elválasztani. Az e' végre megkivántató hangoknak feltalálására, minden érző eszközei közül melyik vezérelhette ötöt bizonyosabban, mint a' *hallás*? A' különböző tárgyak által adott *természeti hangoknak követése* volt tehát az a' mód, melly által a' leg első indulati nyelv gazdagított. Az ilyen *onomatopoetikonoknak* minden esméretes nyelvekben találatnak sok és kétségben nem hozható nyomai, még pedig annál többek, minél eredetibb valamelly nyelv. Ezen okra nézve gondolja *Adelung*, *) hogy a' *Mantsur* nyelv, mellyben az illy természeti hangot követő szavak magok eredeti értelmökben nagy számmal fordulnak elő, a' leg régiebbek közzé tartozik. Valóban a' *magyar nyelv* e' részben semmit sem enged a' *Mantsurnak*. Alig van egygy akárminémű természeti hang, melyet azt követő szóval ne fejeznénk ki; p. o. *dör-ög*, *zör-ög*, *es-ik*, *vis-it*, *ki-ált*, *bö-g*, *or-dit*, *röf-ög*, 's a' t. ki gyözné mind elő számlálni? **)

De a' hallott természeti hangoknak követései csak némelly képzeteknek kifejezésére szolgálhattak; hány tárgyak egészen hangtalanok? Ezeknek megnevezésére ős apáinkat főként a' *több érző eszközök*

*) Annak *Mithridatesze* 1-ső Dar. 515. l.

**) Ezek nagy szorgalommal egybe vagynak szedegtetve a' *Debreczeni nagy Grammatika* 4 dik Toldalékjába.

vezérelték. Hogy minden érző tehetségeink között egy különös, ha mindég nem is kimagyarázható megegyezés találkozik, minden által-látja, a' ki meggondolja, hogy azoknak felsőbb tehetségei az emberben az értelemről függenek, és abban, mint egy *sensorium commune*-ban, össze jönnek. Minden szemmel látható tulajdonságnak p. o. vagyon ahangok Országában egy különös jele, melly annak vagy egészen, vagy valamennyire megfelel a' mi értelmünk szerint. De ezt a' megegyegyzést könnyebb érezni, mint kijelenteni. Így ezen szó *villám* hangjára nézve is, úgy látszik, egy hirtelen eltűnő jelenetet fejez ki, mellyre nézve talám egész bizonyossággal el mondhatjuk, hogy ős atyáink a' látás és hallás által értelmünket egy formán érdeklő benyomások által vezéreltettek ezen törzsöknek *vil* fel-találására, mellyből a' nyelv további ki miveltetésével ezen szép szavaink lettek: *villam*, *villámlik*, *villámlás*, *villog*, *villogás*, *világ*, *világos*, *világosság*, *világít* 's a' t.

Ezen módok és gyakran a' pusztá történet segítették az első embereket a' nyelv szerkeztető részeinek feltalálására, a' természet unszolván, a' szükség kényszerítvén a' látott tárgyak meg nevezésére. *) De ezekről itt méltán támadhat az a' kérdés, hogy millyenek lehettek. Azt talám senki is kétségbe hozni nem fogja, hogy eleintén tagtalanok és durváb-bak voltak, míg az embereknek beszéllő eszközei, a' hosszabb gyakorlás által, az eggyes betűk és egész tagok megkülömböztetésére alkalmasokká váltak. A' magán-hangzók a' mássalhangzóknál könny-

*) Nam varios linguae sonitus natura subegit
Mittere, et utilitas expressit nomina rerum.
Lucretius.

nyebb ki mondásuak lévén, *) természetesen az azokkal való élés meg előzte a' mássalhangzók feltalálását. De azoknak számok tsekélyebb, hogy sem az általuk összszetehető hangok a' leg első emberek szükségének is megfelelhessenek; kénytelenek voltak tehát mindjárt eleintén a' különböző beszéd eszközeiknek különböző mozgásai által terhessebben kilökött hangokat segítségül venni, és azokat a' szavak alkotására használni. De itt is a' könnyebb módot az nehezebbnél örömelebb választván, eleintén egy mássalhangzót egy utánna vetett magánhangzóval kötötték össze, és későbbre ezen tagokat egy vég mássalhangzóval toldották meg. Hét és több mássalhangzóknak közvetetlen egy másra következtetésök, már nagyon gyakorlott beszéd eszközöknek jelei és feltalálásokat csak később időknél lehet tulajdonítani. — Ezen elől adott mód szerént tehát a' nyelveknek *legrégiebb gyökér szavaik* mind *eggytagúak* lettek volna. Ezen vélekedést mindazáltal nem minden tudósok fogadták el. De bátor a' *Semita nyelv-tanítók*, a' sötét tizedik századból való nem filozofus és üres koponyájú *Rabbinek* által eltsábitatván, a' *két tagú gyökér-hangokat* állapítják meg, a' *Hemsterhuis* Görög oskolája pedig gondolatlanul ugyan ezen

*) Egy Nemzet sints a' földön, mellynél az öt főbb magán-hangzók meg ne volnának, egy sints, mely azoknak legkényesebb változásait is kimondani ne tudná. Ellenben majd minden vadabb Nemzeteknél a' nálunk ésméretes mássalhangzók közül némellyek hibáznak, és ők azoknak kimondására alkalmatlanok. Így hibáznak a' *Tahitibeli*eknél az *f. g. k. s.* és *c.* betűk, melyre nézve az Europai neveket kimondani nem tudván, így rontják meg: *Tutu*, *Cooke*; *Tapane*, *Banks*, *Hiti*, *Hiks*. 's' a' t.

állapon épít, sőt *Lord Monbodo* *) még tovább megyen és némelly Amerikai vad Nemzetek nyelveiből okoskodván, azt állítja, hogy a' *gyökér hangoknak sok tagúaknak* kell lenniük; mi még-is ezeknek példájok által az előbbeni sokkal természetesebb állításunkban, mellyben a' Németföldnek két nagy nyelv filozofussai, *Adelung* és *Herder* velünk kezét fognak, nem engedjük magunkat megtántorítani; még pedig annyiaval kevésbe, mivel Azsiának több Nemzetei a' dolgot nyilvánlagosan bizonyítják és maga Anyanyelvünk is e' részben mellettünk szóll. Azsiának délkeleti szegletiben egy egész nagy Nemzet-csoport lakik, mellynek különböző nyelvei még ma is tsupán ezen egy tagú, leg első hangokból állanak és azért *eggyyszótagú nyelveknek* is neveztetnek. Ezek közül pedig a' *Szinai* még közelebb jár az első természeti nyelvhez, minden egyes szavak tsupán egy mással- és egy reá következő magán hangzóból lévén alkotva. A' *Tibeti* és *Tunkini* nyelvek, mellyek még az eggyyszótagúak közzé tartoznak, a' természetnek legkönnyebb kimondású hangzatjaitól már annyiba eltávoznak, hogy a' magánhangzót gyakran két mássalhangzó közzé teszik és néha két egy másra következő mássalhangzót nem tsak a' szó végére, hanem annak kezdetére is helyheztetnek. A' Magyar nyelv már ma ugyan nem egy szótagú, de egész természetéből lehet gyanítani, hogy valaha az volt. Nints majd egy *eredeti Magyar* szó is, mellyet a' szó nemzésnek közönséges törvényei szerint minden erőltetés nélkül, valamelly eggytagú gyökér hangból ne származtathatnánk, ha annak valóságos

*) *James Burnet Lord Monbodo of the origin and Progress of Language. Edinbourg and London 1775. 6. Dar. 8-ad réthen. Németül Schmidtől, Herdernek előbeszédével. Riga 1784. 1785. 2. Dar. nézd a' 5-dik Könyv 6-ik Szakaszszát.*

értelmét már ma tökéletesen megmagyarázni és meghatározni nem is tudnok.

Az eredeti nyelveknek ezen első *elementumai*, melyeket a' Leány és egyelítés által származott nyelvekre nézve tsak anya és alkotó nyelveikben nagy bajjal lelhetjük fel, természetökre nézve is tsak kevés számúak lehetnek; ide járul még, hogy az első emberek restségök, beszéllő eszközeik hajlékatlansága és más egyéb környülállások által a' lehetségeseknek feltalálásában is akadályoztattak. Mi tsuda tehát, hogy minden esmérletes nyelvekben az ilyen állap-hangok olly kevés számúak? *Fulda* szerint a' Németben tsak 5. vagy 400. *Fourmont* szerint a' gazdag Görögben tsak 500. *Bayer* és *Fourmont* szerint a' Szinaiban tsak 330. legfelyebb 550. ilyen ösgyökerek találatnak. *) Hogy e' részben a' Magyar sem gazdagabb a' többieknél nagyon lehet gyanitanunk, de erről semmi bizonyost nem mondhatunk, nyelvtudóssaink ezen nevezetes tárgyat vizsgálódásaikra mind eddig érdemesnek nem találván. **) Ezen tsekély "készületből hogy származhatott a' nyelveknek bámulandó kiterjedésű épülete, azt kell már most megvi'sgálnunk.

Láttuk felyebb, hogy érzeményeink kölömböző eszközei által értelmünk hasonló benyomásokat nyer a' leg kölömbözőbb tárgyakról. A' látás, izlés, tapintás, szaglás és hallás benyomásai között való megegyezés, — hogy a' belső kényesebb és nehezebben megfogható érzeményeinket elhalgassam, — valamint sok új hangoknak feltalálására vezérelte az első embereket, úgy másfelől azt is eszközölte,

*) *Adelung* Mithridatesszének Bévezetése. XVI. l.

**) Tudtomra tsupán a' *Debreczeni nagy Grammatikának*, melly Bécsben 1795-ben jött ki, érdemes szerzői tettek e' részben említésre méltó próbát. nézd 241. 's köv. l.

hogy ugyan azon egy hangot több különböző tárgyak megnevezésére is használták, az az, nagy részeit az új tárgyakat a' már esmeretes régiebbekkel való hasonlatosságok után nevezték el. Így származtak azon számos *két értelmű szavak és gyökek hangok*, mellyekkel minden eredeti nyelv tömve vagyon. Ha mindjárt a' sok számos benyomások által eredeti erejétől valamennyire megfosztatott elménk az ilyen szavak különböző értelmei között ezen hasonlatosságot észre nem is venné; gondoljuk csak meg, hogy az illy elnevezések a' hasonlatosság különböző gráditsain keresztül menvén, végre olly képzetekhez jutottak, mellyeknek az első képzetrel már ugyan közvetlen semmi hasonlatosságok sin-
tsen, de a' közbe lévő gráditsok által abból könnyen származtathatnak. Ezen német szónak *Geist* képzete egy fújó szélnek, vagy egy forrásban lévő testnek képzetéből eredett, a' mint ezt *Adelung* egy hosszú sor közben lévő értelmei által megmutatta. Ha már ezen közben lévő képzetek egészen elvesztek, a' hasonlatosságoknak feltalálása nehéz, és gyakran egészen lehetetlen lesz. Az ilyen hasonlatos képzeteknek ugyan azon hangokkal való elnevezésök, a' józan okosság törvényei szerint, mellyek minden nyelvek példái által megerősíttetnek, három különböző módokon történhetik meg; tudni illik:

1-ször Legtermészetesebb mód volt a' már feltalált neveknek az új atyafias képzetekre *minden változtatás* nélkül való által tétele. Illy szavakkal majd minden nyelv bővülkedik, ezen bővítés módja még miveltebb állapotjában is szünet nélkül használtatván. A' mi magyar nyelvünk pedig rakva vagyon ezekkel p. o. *világ* (lumen) *világ* (mundus) *nem* (non) *nem* (genus) *háló* (rete) *háló* (pernoctans) *szem* (oculus) *szem* (gramen) *ár* (pretium) *ár* (subula)'s a' t.

2-szor Ezen mód által mindazáltal a' nyelvben sok kétségek támadván, az első emberek az által kívántak segíteni magokon, hogy a' *szavak kimondását* a' különböző értelem szerint *elváltostatták*. E' részben a' *Szinai* nyelv, melly a' nyelvek eredetére nézve eggyik a' leg nevezetesebbek közül, nagy különösségekkel bir. Ebben ugyan is a' szók mind egy tagúak maradván, az eképen származható kevés számú eggybeköttetések koránt sem voltak elégségesek a' különböző számos képzeteknek kifejezésökre, mellyre nézve ugyan azon egy szónak, a' hangnak tsak tsekély változtatásával, sok és gyakran a' legkülömbözőbb tárgyak megnevezésére kell szolgálni. *) Hogy eleink is gyakran éltek e' móddal, tagadni talám senki sem fogja, ha szavainkat a' magok gyökér hangjaira fel osztván észre veendi, hogy ugyan azon, de kimondásokra nézve valamennyire különböző gyökek a' leg távolabb lévő képzetek kifejezésére használtattak. Ezen módnak némelly közelebb lévő maradványi még ma is találatnak nyelvünkbe; p. o. *agy* . *ág*; *hal*, *hál*; *faj*, *fáj*; *vád*, *vád*; *var*, *vár*; 's a' t.

3-szor A' napról napra nevelkedő képzetek kifejezésére minden eddig nevezett módok elégtelenek voltak. Nagy lépést tett tehát a' tsetsemő emberi e' nyelvének tökéletesebb kimiveltetése felé, midőn *két* már régen megnevezett képzetek hangjait egy harmadik rokonos új képzetnek meghatározására hasz-

*) Így ezen egy szó *Su* a' hangnak rövid vagy hosszú, vastag vagy vékony volta, és más hasonló változásai szerint, könyvet, fát, nagy meleget, pitymallatot, esőt, és esést, adakozást, megszokást, elvesztett fogadást; *Tsun* pedig Urat, disznót, konyhát, oszlopot, adakozást, készülést, vén asszonyt, hasítást, keveset, nedvesítést, rabot, rabszolgát 's a' t. teszen. *Ade-lung Mithridatessének* 1-ső része 42. l.

nálta azokat egy szoba összehúzáván. Így származtak, a' *Szinaiak* éneklő nyelve helyett, a' Nemzetek nagyobb részénél tökéletesebb, szebben hangzó, *több tagú nyelvűk*, mellyek a' leg külömbözőbb képzetek kifejezésére alkalmasok, és a' Nemzetek nöttön növvő szükségének, ezen módnak bővebb, vagy szűkebb, szerentsésb, vagy szerentsétlenebb használása szerént jobban, vagy kevésbe felelnek meg. Ebből eredett továbbá a' nyelveknek *grammatikai alkotások*, melly őket egyes hangokból valóságos nyelvekké teszi. Minekelőtte mindazáltal ezt bővebben kifejtegetnök, szükséges lesz itten egy kevésbé megállapodván, rövideden megvizsgálunk, melly utakon módokon eredtek a' *beszédnek külömböző részei*; mellyre nézve szükségesképen vizsgálunk kell mennünk a' nyelvek leg első eredetéig.

Az indulatok és testi fájdalmaknak leg első kijelentésök, vagy is a' leg első *indulati nyelv* tsúpa *felkiáltásokból* állott. Erre nézve a' felkiáltások, vagy is *közben vetők*, az indulatok kifejezésére minden Beszéd-részek között legalkalmasak, olly annyira, hogy az őket maga idejében használni tudó indulat festők, vagy Hőltők egy helyesen előforduló közbenvető segítségével szívünkhöz hatalmasan beszélnek, mint a' Hőltés legtzifrább képeivel tékozolva felruházott tzikornyás előadásai által. Még a' természeti hangoknak leg első követései is nem voltak egyebek durva felkiáltásoknál.

Ezekből mindazáltal nem sokára származtak az *igék*. A' hallott hangnak követése eleintén az emberektől utánoztatván, a' tárgynak minden meghatározása nélkül jelentette azon hangot, mellyből eredett. Tsak későbbre volt a' gyakorlottabb elme arra alkalmas, hogy azt *magától* megkülömböztesse és *magát a' tselekedetet*, mellynek a' hang következése volt, azzal nevezze, p. o. halván az em-

berek, hogy a' marha ezen hangot *bő* adja magától, a' *bő-g* eleintén minden meghatározás nélkül tsak azt a' hangot jelentette, tsupa felkiáltás volt; sok vad nemzetségeknek nyelvök még ma is majd nem egészszen ilyenekből áll. De eggyyszer a' hangot magát megkülömböztetvén, magoktól tovább mentek és magát a' *bögés tselekedetét* mondták *bögnck*; melly jelenlévén és tsak egy magoktól külömböző tárgytól, mellyhez mindazáltal nem beszéllettek, jöven, a' *jelenvaló idő harmadik személyét jelentette*, még pedig a' jelentő módban, a' többi módok már tökéletes hajtogatást téven fel. Ez tehát az igék legtermészetesebb *töve*, mellyből a' több idők, számok, személyek és módok származtak; e' részben a' mi nyelvünk a' természethez legközelebb jár.

A' tökéletesedéshez egy új közelgetés völt, midön a' hangtól a' *tárgyat magát* megkülömböztetni kezdvén, ezeket is elnevezték, így lett a' *bögből böggő*, az az *magán értő*. De ez eleintén tsak *tulajdon név* volt, egy különös tárgyra vitetett; míg észre vévén, hogy sok tárgyak egy tulajdon-ságban megeggyeznek, a' fiatal elme több eggyforma tárgyakat kezde egybe vonni. A' tulajdon név *nembelivé* vált, mellynek meg külömböztetésére az *articulus* feltalálása későbbre szükséges lett. Így kezdének eleink élet nélkül való tárgyakat megnevezni, így származott, az *érzemenyből* az *abstractum*. És ezért jól mondja egy Német tudós*), „hogy minél *eredetibb* egy nyelv, annál kevesebb „az *abstractio* és több az *érzelem*. Az eredeti Magyar nyelv bizonyítja ezen szavak igazságát, és ez viszont mutatja nyelvünk eredetiségét. Hogy

*) Herder über den Ursprung der Sprache Bécs. 1801, 128. l.

az első nyelvekben az igének *töve minden változás nélkül* használtatott *magán értő helyett*, a' természet folyamatjával megegyez; több nyelvek, és különösen a' miénk által is megbizonyosodik. A' Magyar nyelvben sok olly szavak találtnak ugyan is, mellyek minden változtatás nélkül egyszersmind igék és magánértő nevek p. o. *szél, nyom, fog, szeg's a' t.*

Az ekép bővült nyelv még jobban tökéletesedett, midőn a' már megnevezett tárgyakan a' tetszemő emberek, némelly különös tulajdonságokat észre vévén, azokat elkezdették nevezni. Ebből származtak *mássalértő nevek*, mellyeknél anyai nyelvünkre nézve megint eredetiségének egy új próbájára találunk. Ős eleink itt is a' legtermészetesebb utat követték, a' *magánértőket az atyafias* tulajdonságok, következésképen a' *mással értők* megnevezésére *minden változás nélkül* használván, p. o. *Fa szék, ezüst kanál, arany óra, Magyar nyelv's a' t.* A' *határozók*, mellyek az igékre nézve azon tulajdonságokkal birnak, mint a' mássalértők a' magánértőkre nézve, úgy látszik, legalább a' Magyar nyelvben, későbbi eredetűek. Á' német nyelvben a' határozó hangjára nézve a' mássalértő nevekkal egészszen megegyez, a' magyarban pedig ebből formáltatik, melly annak sokkal későbbi eredetét bizonyítja.

A' nyelvnek és az emberi értelemnek, mellyek mindég együtt járnak, valamennyire való kimivel-tetését bizonyítja a' *személyes név-másoknak* feltalálása; mert a' beszéllőnek az elbeszélt személytől, vagy tárgytól és ezeknek megint attól való megkülömböztetése, a' kihez beszéllünk, egy a' gondolkozásban gyakorlott elmét kíván, mint azt a' gyermekek példája mutatja, kik olly nehezen tanulják meg kivált az első személlyel való élelét. A'

több névmásoknak és a' beszéd eddig nem említett hajthatatlan részeinek feltalálását méltán tehetjük a' nyelv első kimiveltetésének később idejébe. Ezeli ugyan is a' beszéd ékességét, kellemetesebb folyamatját mozditják elő, és tsak egy grammatikai tekintetben valamennyire kimivelt nyelvben kerestethetnek, azért vagynak olly számos vad nemzeteknek nyelveik azok hijjával.

Eddig láttuk az egyes hangoknak és szavaknak, nem külömben a' beszéd külömböző részeinek eredetöket, már most szükséges lesz, a' szók külömböző hajlításainak és a' külömböző végszótskákának származásokra, vagy is a' nyelvek grammatikai alkotására is egy futó tekintetet vetni. Hogy ezek az eddig felhordottoknál, legalább nagyobb részent, később eredetüek, a' józanokosságon kívül, megmutatja a' *Szinai nyelv*, melly pallérozotságának legelső gráditsán megállapodván, úgy szolván az egyes szavaknak, vagy is inkább hangoknak minden hajtogatás, és így Grammatika nélkül való egymás után tétele *). Szinte hasonlót beszélnek az utozók a' *Hurronok*, egy éjszaki Amerikában elterjedett nagy Nemzetség nyelvéről is, mellyben semmi származtatás és öszszetétel nem találtatván, minden képzetnek egészszen külömböző neve-

*) Ezen tulajdonságára nézve gondolták sokan, hogy a' Szinai nyelv a' legelső. *I. Webbs historical Essay endeavouring a Probability that the language of China is the primitive language. London 1669.* Az újabb időkbe mindazáltal a' Szinai nyelvnek mind egytaguságát, mind pedig szavainak hajthatatlanságát kétségbe hozta de Remusat Abel (*Funagruben des Orients* III. Dar. 279. l.) De a' melly példákat ő elő hoz, olly tsekélységek, hogy tsak inkább valamelly keveset jelentő kifogásoknak nézethetnek.

zete vagyon *). Az emberi tsetsemő elme azon pont-ra lépven, hogy egy új képzetet, két már esméretesek hangjainak össze kötése által nevezte el, a' nyelv legszebb kimiveltetésére a' legnehezebb lépés megtéetett. Az okoskodásokhoz lassan lassan szokott elme hasonló körülállások között, ugyan azon egy szót kezdé az egybetételben használni, így ugyan azon egy közöségesebb értelmű szó a' nyelvben gyakrabban kezdé előfordulni, a' kevésbe közönséges értelmű szavaknak hol *kezdetéhez*, mint némelly Amerikai vadaknál, hol pedig *végéhez*, mint az esméretesebb Europai nyelvekben, ragasztatván. Ezen szótskáknak eredeti értelmök, némelly kifejt-hetetlen történetek által, lassan lassan a' nyelvből kivesszén, ők pedig a' szókhoz, a' könnyebb kimondás végett, nagyon megtsonkítva ragasztatván, megszűntek különös szók lenni, és tsak más szavak származtatására és hajtására használtattak. Hogy ez valóságosan így történt légyen, megmutatták a' *Semita* nyelvek vizsgálói, ezekből a' nyelvekből, és a' magyar nyelvre nézve különösen a' mi fáradhatatlan *Révaink*, — majd minden alkotó és hajtásbeli ragasztékainknak részszerént elveszett, részszerént még most is folyamatban lévő valóságos szavainkból való származásokat minden kétségen kívül tévén.

Ezen természetes utakon módokon lett a' mi nyelvünk némelly egyes, a' természettől eltanult hangokból egy egész *nagy épület*, mellyen őseink későbbre is mindég dolgoztak, munkálkodtak, és a' mellyen nekünk is, ha példáikat akarjuk követni, épitenünk kell. Egyébbaránt szorosan meghatározni nem lehet, hogy ezen módok közül mellyiket és mennyibe használták ők mindjárt első lakhelyök-

*) *Adelungs Mithridates* 5. Dar. 3. Osztálya 324. l.

ben és mit kell későbbi fáradozásainak tulajdonítani.

HARMADIK SZAKASZ

Nyelvünk további történetei Azsiában.

Ha mindjárt *historiai* egyenes *Dátumokkal* megmutatni nem is tudjuk, de még is a' *hihetőség törvényei* szerint elmondhatjuk: hogy Nemzetünk első lakhelyét, közép Azsiának magosabb részét, nem sokára elhagyni kénytelen vólt, a' világnak ezen vidéke, a' mennyire a' történet visszaemlékezik, későbbre egészen más természetű Nemzeteket botsájtván ki kebeléből. A' szomszéd Nemzeteknek nagyobb hatalma, vagy talám valamelly belső zizvodások miatt lakhelyét megváltoztatni kénytelen lévén, hihetőképén már itt megvált atyafaitól, a' *Semita Nemzetségektől*, és míg ezek egygy szerentsésebb tsillagtól vezéreltetvén, nyugotti Ázsiának legkiesebb részeiben telepedtek meg és itt számos Nemzetségekre oszlottak el, Öseleink Azsiának zordon Éjszakába nyomattattak. Itten a' kietlen Sibiériának *talám* azon részeibe, mellyet a' szomszéd Nemzetek még ma is *Ugoriának*, vagy *Ingriának* *) neveznek, *hihetőleg* a' régi időben esmeretes *Scythia* Nemzet közönségesebb nevezete alatt előbbeni vadász, halász és nomád életek módját folytatták, és több századokig esméretlenségben maradtak, míg dél-nyugotti Azsiának boldogabb népei, a' kedvezőbb éghajlat és az egygy mással való közösülés által nem kevésbé segítettvén, miveltesöket elkezdették, és így

*) *Uger*, vagy *Oger Ostiák* szó, és magost teszen, *Ugeria* tehát mintegy felföldöt. *Klaproth, Fundgruben des Orients* II. Dar. 167. l.

a' világ történeteiben emlékezetesekké lettek. Itten egygyügyü és környülállásaikhoz képest szük nyelvöket, más *Nemzetek befolyása nélkül*, a' maga *eredeti épségében* megtartották. Egész nyelvök a' mindennapi tárgyak, képzetek kifejezéséből állott. Illyenek az emberi tagok *fő, fül, száj, kéz, láb*, 's a' t. a' minden nap szem előtt lévő tárgyak, *nap, fa, ég, tűz, víz*, 's a' t. a' közönséges eledelek: *hus, tej, sajt, hal* 's a' t. a' leg egygyügyübb fegyverek *ív, nyíl, tegz*, 's a' t. a' leg szembetünőbb tulajdonságok: *nagy, kiss szép, rut, jó, rossz* 's a' t. némelly színek: *zöld, kék* 's a' t. a' nevezetesebb természeti hangok követései: *bög, dong, ordit, bömböl, nyerit* 's a' t. a' leg elkerülhetetlenebb tselekedetek: *jön, megy, fut, jár, esz-ik, isz-ik* 's a' t. Az első számok: *eggy, más* (*kettő, két* úgy látszik később eredetű) *három* 's a' t. a' személyes és birtokos névmások *én, te, ő, enyim, tiéd, övé* 's a' t. Eggy a' kimiveltetés leg alsóbb léptsőjén álló pásztori vándor Nemzetnek más szavakra nem igen vagy on szüksége, kivált ha még ide teszszük a' külömböző marháknak, azok tsoportjainak és pásztornak elnevezésöket, mint *ló, mén, kantza, ökör, tehén, juh, kos, kan, gulya, nyáj, tsorda; Gulyás, Kanász, Tsordás, Juhász, tsikós* 's a' t. Az utolsókat kivéven mind eredeti egygyügyü gyökerek.

Hogy mitsoda történet kényszerítette eleinket említett lakhelyöknek és azzal természetes egygyügyü életük módjának elhagyására, és hogy jöttek a' *Kaukaz* hegyek szomszédságában a' *Kaspi* tenger mellé, az Azsiai vad Nemzetségek vetélkedéseiknek rendszerént való piatzára, arról a' történet írók halgatnak, és a' Magyarokról tsak úgy emlékeznek, minteggy a' *Terek* vize mellett lakozó Nemzetről, a' honnan a' *Görög* írók őket *Törököknek* is neve-

zik *) Nagyon hihető, hogy eldödeink, kiknek nagy Nemzetsége már éjszaki lakhelyeikbe több apróbb rokonos Nemzetségekre oszlott, ezen alkalmatossággal váltak el ezektől; mellyek más Nemzetektől meghódoltatván, velek egyesültek és így ezeknek nyelvöket felvévén, legalább nyelvökre nézve egészszen elenyésztek, **) vagy azoknak nyelvöket a' mago-

*) A' *Törökök* is idővel ezen viz mellett lakván, tölle nyerték mostani neveket.

**) A' nyelveknek és az által egész nagy Nemzeteknek el tünésök a' régibb sötét századoknak történeteiben közönséges volt. Hol vagynak a' *Foenitiaiak*, *Kartagobéliek*, *Etruriaiak*, *Gothok*, *Vandalok* és más nagy Nemzetek nyelveinek bizonyos nyomdoki, mellyek után kétségbe nem hozható maradékaikat kereshetnők. De ennek az újabb időkben is vagynak számos példái; hány számtalan Nemzetek veszték el Amerikában, ennek fel találásától fogva nyelveikkel együtt? ki győzné azokat felszámlálni? *Haity*, vagy *Hispaniola*, másként *Sz. Domingo* hajdon lakosokkal megtömött szigetében, már *Gily* tsak egy háznépet talált, melly a' régi vadok nyelvén beszélni tudott volna. A' *Corn* nyelv, a' *Walesinek* egygy nagyon különböző testvére, még 1610-ben egész *Cornwales*ben, már 1662-be tsupán annak nyugotti részeiben volt divatjában, 1768 ba pedig tsak egy halász aszszony találatott, ki ezen nyelven tudott volna káronkodni. *Adelung* sokszor említett *Mithridatessze*, mellyet *Vater János* annak holta után folytatott II. Dar. 152. l. De még közelebb való példát is hozhatunk fel hazánknak történeteiből; a' *Kunoknak* mint hihetőleg egészszen más törzsökű Nemzetnek, más a' miénktől különböző nyelvök volt, mellyből a' Miatyánkat *Dugonits Etelkájában* örök emlékezetnek fenn tartott (Nézd 2. Dar. 481. l) ma már nyelvökre nézve *olly Magyarok* mint mi. Ezen nyelv esméretére nézve nagy kár, hogy azon *Kun szótárnak*, melly *Petrarchának* könyvei között találkoztott később

kével összevegyítván, a' kettőből egy újat származtattak. A' *Vogulok, Votjakok, Tsvatsok, Ostiakok, Permek, Szirjanok, Marduanok* és *Tseremiszek* nyelveik, melyeknek a' Magyarra és a' Lappal nagyon valamely tsekély távoli hasonlatosságok, talám ezen összekeveredésnek szüleményei *) Tsak a' *Lapp* és *Fenn Nemzetek*, egy *nagy* kiterjedt *Nemzetségnek szomorú onladéki* tartották jobban meg nyelvöket eredeti tisztaságában, Európának kietlen Éjszakába nyomtatván; hol még ma is a' miveltségnek leg alsó léptsőjén állnak.

Hogy Nemzetünknek a' déli miveltebb tartományokba tett ezen vándorlása nyelvünk bővebb kifejtődésére nagy és hathatos befolyással volt, nagyon lehet gyanítani. Itten új tárgyakkal esmerkedvén meg, új szavakra, szóllás-formákra völt szükségök; ezeket részszerént a' *képzetekkel együtt az idegen Nemzettektől* költsönözték, részszerént a' fellyebb elől adott módokon *tulajdon nyelvökből* vették és talám új *törzsököket* is találtak fel. Hogy mindazáltal mit költsönöztek mit nem meghatározni egyenesen nem lehet; azon Nemzetségeket, melyeken keresztül költöztek épen nem, azokat pedig melyek között itten laktak, tsak kevéssé esmérvén. *Engel* ugyan azt erősíti, hogy ők itten esmérkdvén meg a' gabonának különböző neveivel, ezeknek, valamint a' bornak is, eredeti neveket adtak *) De ő nem

nyomába nem lehet akadni. Leibnitz munkái eml. kiadás. 6. Dar. 2. Rész. 188. l.

*) Az itt említett nyelveket sokan a' *Fenn vagy Lapp* törzsökhöz számlálják (*Christoph. Gottl. Arndt über den Ursprung der Europäischen Sprachen. Franksfort. a. M. 1818. 156. l.*) Én itten az *Adelung* állítását követtem ezen nyelvek eredetének magyarázatjában (*Mithridates 1. Dar. 533. l.*)

**) *Engels Geschichte des ungrischen Reichs.* Béts 1813. 1. Dar. 53. l.

gondolta meg, hogy buza *Mogol*, árpa *Török*, zab *Tót*, bor pedig *Kalmuk* *) szók. Lássuk mindazáltal, hogy a' történet íróknak még nagyon tsekély világánál fogva, a' költsönözéseket mennyire tapogathatjuk ki, az eredeti itt készült szavakra semmi útmutatónk sem lévén.

Nestor azt mondja, hogy a' Magyarok *Heraklios* idejében kezdettek lenni (tudniillik történeti tekintetbe); 626-ba velle elmentek *Chosroes*, *Persa* Király ellen, és ezen alkalmatossággal egy várost elrontván, annak neve lett *Matsar*. De a' Magyarok nem magokra jelentek meg, hanem a' *Chazarok* — egy török tatár ágazatnak, — társaságában. Úgy látszik, hogy ezen hadakozó Nemzet a' jövevény, pásztor és békességet szerető Magyarokan könnyű diadalmat nyert, és *szövetséges alattaválóikká* tette, az akkori szokás szerint. E'kép Nemzetségek meg tartván, ős eleinknek lappangó vitézségek lassan lassan kifejtődözött **)

Ezen tsekély előadásból sok szép következtetést húzhatunk ki nyelvünkre nézve. *Tatár-török* Nemzetek között és a' *Persáktól* nem messze jelenik meg Nemzetünk. Ezekről költsönözte tehát mind azon új képzetek elnevezéseit, melyekre nyelvében elégséges szavakat alkotás által nem talált, vagy keresni restelt. Így jöttek a' Magyarba számos *Persa* szók, mint p. o. *Buja*, *Fürj*, *Hiuz*, *Kard*, *Kendő*, *Köntös*, *Rüh*, *Vám*, *Vásár*, 's a' t. De a' *Persa* nyelv által még a' rokonos keleti nyelveknek is, melyekből ez sokat költsönözött, lön új befolyások, ide tartoznak az *Arabsból*, *Kosár* 's a' t. a' 'Sidóból *Madzag*, *Negédes*, *Pajta*, *Paraszt*, *rágalmazni*,

*) *Borv* a' *Kalmukoknál* egy tejből készült részegítő italt teszen.

**) *Engel* említett hely.

s több más szavak, melyekre egyy bárdolatlan nemzetnek szüksége nem volt.

A' *Chazárok*, 's talám *Avarok* *) és több más hasonló eredetű Nemzetségek által, melyeket eleink a' *Chazárokkal* egyyütt itten találtak, és vélek szoros közösülésben voltak, nem tsak a' *Török* és *Tatár*, hanem a' *Kalmuk*, és talám a' *Mogol* rokonos nyelvekből is plántáltattak némelly szavak a' Magyarba által. Igyp. o. a' *Törökből*: *adás, vevés, árpa, fene, ünnep, dolmány, kalpag, kutsma, szoba, turó* 's a' t. a' *Tatárból*: *alma, gyümölts* 's a' t. a' *Kalmukból*: *bátor, bor* 's a' t. végre a' *Mogolból*: *köpenyeg, búza* 's a' t. **) Mind ezen szók olyan tárgyakat jelentenek, melyeket a' jövevény Magyarok Sibiériának vadságaiban nem esmérhettek, és így a' képzettel egyyütt a' nevet is tanítóiktól fogadták el. Különös, hogy az *Arabsok*, *Persák* és *Törökök* az *ezeredik* számat vellünk egyy hanggal jelentik ki, melly arra látszik mutatni, hogy eleink itt tanultak meg leg először ezerig számlálni.

Hogy őseinknek az említett Nemzetekkel való közösülésök által, nyelvünkbe egyes szavakon kívül, sok *szóllás módok* is jöttek által, sőt nyelvünk *belső grammatikai* alkotása is bővült, tökéletesedett

*) Az *Avaroknak*, egyy *tatár* törzsöknek, még ma, is találkozik maradványok a' *Kaukaz* hegyei körül. Megjegyzésre méltó, hogy ezen mostani *Avaroknál*, melyeknek nyelvek különbözőben a' magyartól egészen különbözik, az *Addilla, Budach, Armus*, vagy *Almus, Szolta, Gaisza, Sarolta* 's a' t. nevezetek még ma is találtatnak. *Iulius von Klaproth Archiv für asiatische Litteratur, Geschichte und Sprachkunde. St. Petersburg. 1810. in 4-to első Darab 17. l.*

**) Ezen felhozott és több más hasonlatos szavakra nézve nézd *Gyarmathi Sámuelnek hasonló Szótárját. Béts. 1816.*

úgy gondolom senki sem fogja kétségbe hozni a' ki ezen nyelveket *Beregszász* utmutatási szerént, a' Magyarral összehasonlitja. Egyébbaránt tagadni azt sem lehet, hogy viszont a' *mi nyelvünk*ből is tsúsztak némelly szóllás módok, némelly grammatikai formák és közönségesebb értelmű egyes szók amazokba. De ki tudná ezeket egymástól szorosan elválasztani? Ki tudná meghatározni, hogy mely hasonlatosságokat kell költsönözéseknek, melyeket egy mindenekkel közös első anya-nyelv maradványinak, vagy a' tsupa történet játékaiknak tulajdonítani?

NEGYEDIK SZAKASZ

Nemzetünk Európába által költözik, mostani lakhelyében megtelepedik, és nyelvünk új költsönözések által bővül.

A' *Bolgárok* nagy Nemzetsége, az utánnaak to-lakodó Nemzetektől szorongattatván, a' *Chazárokat* 680. körül megtámodja; ezek a' nagyobb erőnek kénytelenek engedni és szövetségeseikkel, a' Magyarokkal együtt által költöznek *Europába*; hol eleink a' *Dneper* és *Don* vizei között megtelepednek. Itten szinte két egész Századokat töltvén el, az őket hátulról nyomó, többnyire *Tatár*, és elől el-lentálló, többnyire *Tót* Nemzetekkel szüntelen har-tzoltak, és ez által vitézségök napról napra jobban kifejtődött. Az őket nyomó *Chazárok* járma alól már itt kezdék magokat megszabadítani, békeségesebb ide-ikben Európának miveltebb részeibe 'Sákmány végett *pusztitva rabló* egyes *Seregeket* küldözgetvén.

A' kilentzedik Század végével a' *Petsenegektől*, egy *török-tatár* Nemzettől, mellyel eddig is több véreseatázásaik voltak, egy elhatározó ütkezetben megveretvén, Seregök és ez által egész Nemzetsé-

gők kétfelé szaggattatott, az egyik vissza vonta magát Azsiába, hol annak nyomát elvesztjük; a' másik nagyobb tsoport a' hatalmas ellenség elől délfelé szaladott és a' *Dneper, Dnester, Pruth* és *Sereth* vizei között telepedett meg, a' *Chazároktól* végképpen megválván. A' Tót nyelvnek már ezen most leirt vándorlásaiban eleinknek, kezde nyelvünkre valamelly befolyása lenni; hogy mindazáltal az miből állott és mennyi volt, bizonyoson megmondani nem lehet. Ide tartoznak talán ezen Muszka szavak *tsuda, ro's rab, strása, iga 's a' t.*

Nem sokára a' *Petsenegek* által lett megverettetésök után, *Arnulf*, Frank Hírály, a' vitézségökről már esméretes Magyarokat segítségül hívja *Swatopluk, Morva Király* ellen. A' szép zsákmány reménysége alatt a' jövevény Nemzet vitézebb része megjelenik, de míg itten a' Tótokon diadalmaszkodik, a' *Petsenegek* a' *Bolgárokkal* egyesülve hátra maradott Aszszonyaikat, gyermekeiket és kevés számú fegyveresseiket megtámadják, és nagy vér ontással elszélesztik. Hiába ügyelkezett a' Morvából vissza jött fegyveres Sereg régi lakhelyét vissza venni; kénytelen volt a' *nagyobb erőnek* engedni és egy új szebb hont keresni, mellyet végre a' Vitéz *Árpád* vezérlése alatt sok fáradságai után mostani hazánkban talált, a' mint azt Nemzetünk történeteiből tudjuk.

Hazánkat ezen időpontban különböző Fejedelmek alatt a' legkülömbözőbb Nemzetek laktak, mellyeknek eredetök nagyon kétséges. — Ezek között mind számokra, mind pedig nyelvünk gazdagítására nézve legnevezetesebbek a' *Tótok*. Ezek részszerint a' *Morvai széleken* laktak *Swatopluk* maradékai, részszerint a' mostani *Tót* és *Horvát országokban* különös apróbb Fejedelmek alatt. Dunántúl *Arnulf* Hírály alatt több *Német* Nemzetségek találtattak, talám még a' régi *Gothoknak* némelly Maradványaik. A' Duna

és Tisza-közt nagy részint *Bolgárok* birták. A' Tiszántúl uralkodott *Maroth*, úgy látszik egy *Cházár* Fejedelem, kinek valamint az Erdélyt bíró *Glad*, hihetőképpen *Bolgár* Fejedelemlennek alattavalói nagyobb részint *Rumunyok*; az az Római Maradványok, a' mai *Oláhok*, voltak. A' Havasalföldi széleket már ekkor a' *Székelyek* birták, egy kicsiny, de vitéz Nemzet, mellynek eredete mind e' máig napig kétséges.

Az új jövevények, ezen apró egy mással örökös egyenlenségben élő Nemzeteket, egy más után mind meghódítván, eddig folytatott életök módját nem változtatták meg, hanem a' fegyver gyakorlásban, vadászatban és az Ország dolgáinak elintézésében gyönyörködtek. A' *Bolgárokat* *) és *Cházárokat*, kik hasonlóképen Aziából szállottak ide által és így, jóllehet tatár eredetűek voltak, még is hadakozó kívánságok és életek módjára nézve ő hozzájuk hasonlítottak, kebelekre felvették, véllek szorosán eggyesültek, és így nyelvöket, mellynek hihetőleg még ma is vagyon a' Magyarban némelly, meg nem határozható nyoma, eltörölték; a' fáradságos mezei munkásságot a' több itten talált és ehez szokot Nemzetekre, a' *Tótokra*, *Németekre* és *Oláhokra* bizván, kiket mint alattavalóikat tekintettek, és azoknak nyelvöket is meghagyták. Nem értettek ők azon mesterséghez, mellyel a' *Rómaiak* a' *Deák* nyelvet alattavalóik között *terjesztették*, és ezen meghódolt Nemzetek nyelveik mind e' máig napig fenn maradtak hazánkban. A' mit részszerént eleink tunyaságának és a' nyelv bárdolatlanságának, részszerént annak lehet tulajdonítani, hogy elsőbb Fejedelmeink tsalatkozásokban az *Ország erejét* a' *külömböző nyelvekben*, *szokásokban* keresték, a' mint ezt

*) Ezen *Bolgárokat* jól meg kell a' mostaniaktól különböztetni, kiknek tsak nevök közös a' régiekkel.

Sz. István nyilván kijelenti, **) később Hírályainknak fetségő Iródeákjaik pedig több oklevelekben, kivált pedig az új Gyarmatoknak adott Privilegiumok bevezetésében gyakran elárúlták.

Az Ország eggyyszer egészszen eleinknek hatalmokban lévén, ennek határai igen szűkek voltak az új tettek után szomjúhozó vitézségőknek; szákmányos háborúikat tehát ezen lakhelyekből is folytatták, eggyfelől *Német és Olasz Országokon* keresztül *Frantzia Országig*, más felől pedig *Constantinápoly-nak* kerítéséig. A' Magyar név rettenetes leve mind azon Országokban, hol megjelenének. A' sok prédával együtt innen haza hozott foglyok, kik az akkori szokás szerint rabszolgaságra jutottak, bárdolatlan Uraikat lassan lassan a' nyugodalmasabb élet kellemetességeivel megkezdék esmértenni, azokat valamennyire szelidítvén. De tsak a' *Merseburgi* és későbbre az *Augsburgi* veszedelem törte meg végképen hajthatatlan rabló kívánságokat, és ezek után készebbek levének a' háboruzásban kevésbé gyönyörködő Geyza Fejedelmök alatt a' tsendes békességesebb társasági élet felvételére. Ekkor esmérkedének megvalóságosan a' földműveléssel, a' mesterségekkel és a' városi lakással, mellyeket eddig, mint a' puhaságnak jeleit, megvetettek. —

Igy életek módját megváltoztatván, sok új tárgyakkal, képzetekkel esmérkedtek meg, mellyeknek kifejezésére nyelvökben szavaik nem voltak. Mi tsuda tehát, hogy ezeket, ezen tárgyban való mestereiktől, a' bejövetelekkor hazánkban talált *nemzektől* és a' *Külföldről* behozott *rabszolgáiktól*

*) „Unius lingvae, uniusque moris Regnum imbecille et fragile est.“ Szent István Törvény könyve 1. ső Rész 6. Szak. 3. §.

költsönözték. Kivált nagy számmal vétettek ezen új szavak a' Tót és Német nyelvből. Majd minden *földművelésre és mesterségekre* tartozó, vagy *városi kimiveltetést* mutató szavaink ilyen eredetűek. Ezeket mind felszámlálni a' hely szűke nem engedi, de nem is tartozik jelenvaló tzelunkra; elég legyen állításunkat eggy két példával megmutatni, Illyenek tehát:

1-ször *A' földművelésre nézve*: Gerebje, Iga, Kalász, Hasza, Tsép, Széna, Szalma, Zab, Akol, Ab-rak, Ketretz, Káposzta 's a' t. *Tót.* —

Eke, Istalló, Major, Ugorka, Lajtorja vagy Lé-tra, Saláta, Kert 's a' t. *Német* —

2-szor *A' mesterségekre nézve*: Asztal, Eszterga, Gu'saly, Takáts, Mészáros, Szekertze, Atzél, Akó, Szita, Szakáts, Varga, Deszka 's a' t. *Tót.* —

Bodnár, Istrang, Pléh, Drót, Hámor, Istáp, Pintér, Prés, Sinór, Sróf 's a' t. *Német* —

3-szor *A' városi műveltségre nézve*: Ebéd, Vatsora, Ozsonya, Szolga, Tömlöztz, Udvar, Utza, Tornáztz 's a' t. *Tót* —

Borbély, Ház, Fölöstököm, Hostat 's a' t. *Német* erdetű szavaink. —

Ezen most említett két nyelveken kívül, még más szomszéd, sőt némelly távolabb lévő Nemzete-
ket is vetettek eleink nyelvekre nézve adó alá. Így költsönöztük p. o. az *Olaszoktól* ezen szavainkat: Bakator, (Bocca d' oro) Harafina, Mandola, Mus-tár, Piatz, mellyet az Olaszok megint a' Németből vettek; az *Oláhoktól* több egyebek hozzátt a' Ber-betszet, melly egész Magyar Crszágban, a' Pakulart, Turmát 's a' t. mellyek tsak Erdélyben vagynak ke-letekben; így a' *Görög*ből a' Filemilét, Paripát (παριπος) Paizan 's a' t.

Mindazáltal nagyon tsalatkoznánk, ha azt erő-sitenők, hogy eleink minden ekkor nyert új képzé-

teiket egygy átaljába idegen nyelvekből költsönözött szavakkal kívántak volna kifejezni. A' nyelvnek *származtatás* által való gazdagítása soha sem szűnt meg, ha mindjárt a' más Nemzetekkel való szüntelen közösködés és egygyütt lakás a' költsönözést könnyebbitette és annak kedvezett. Ásó, véső, szánt, vet, fúró, kapa, hordó 's a' t. mind olyan tárgyak, melyekkel Eldődeink a' hihetőségnek minden törvényei szerént ezen időszakban esmérkedtek meg, és még is olly ős törzsökösök, hogy azoknak eredetiségét senki kétségbe nem hozhatja. —

A' *Keresztény Vallás* behozása, mellyen *Taksony* alatt a' Görögök sikeretlenül dolgoztak, *Geyza* nagyobb szerentsével munkálkodott, és a' mellyet tsak első *nagy Királyunk*, a' Római Szent Széktől segítettvén, hajthatott a' maga és Nemzetünk örök ditsőségére olly sok fáradozások után végre, nyelvünkre nézve is egygy igen nevezetes időszakot szült. A' *Római* vagy *Deák nyelv* a' Keresztény vallás belső alkotásába be lopodzván, magát abban miveltisége által olly szükségessé tudta tenni, hogy minden Nemzetek kénytelenek voltak ezt azzal egygyütt elfogadni, *anya nyelvöknek*, melly a' mindennapi beszéd motskai közzé visszazavonólni kényszerítettett, nem kis hátra maradásával. — Ezzel tehát a' Magyarok is meg kezdenek esmérkedni a' Keresztény Vallásra által lépven; az idegen nyelv nyóltz századoktól fogva szünetlen tartott *sulyos uralkodását*, mellytől mind e' mai napig menekedni nem tudunk, avval kezdette, hogy nyelvünket egygy nagy tsoport új szavakkal ajándékozta meg, mellyek nagyobb részeit a' *Keresztény Vallás* által nyert *új képzetek* kijelentésére szolgálnak, mint: *Klastrom*, *Kanonok*, *Káplán*, *Káptalan*, *Kereszt*, *Pogány* 's a' t. Ide tartoznak némelly Görög eredetű szavak, mellyek nyilván a' Deák által tsusztak nyelvünkbe, mint:

Angyal, Biblia, Apostol's a' t. De e'vel nem elégedett meg, hanem más köz értelmű szavakkal is bővítette nyelvünket, mint: *etzet, galamb, garádits, lámpás, malom, padimentom, olaj's a' t.* — Nem lehet ugyan kételkedni, hogy a' Tót, Német, és Deák nyelveknek már ezen időszakban ugymint a' következőkben, nyelvünk belső alkotására is nagy befolyások vólt, hogy azt több *szóllás módokkal*, és talám némelly alkotó *végzőtskák*kal is gazdagították; de ezeknek számok tsekélyebb, az eredetiek-től való el választások pedig sokkal kényesebb, hogy sem azokat itten valamelly bizonyossággal említhetnők.

Ö T Ö D I K S Z A K A S Z

Nyelvünk az első Századokban egészszen elhagyatik. Millyen lehetett annak akkori állapotja, az első írásbeli maradványok szerént.

A' Heresztény Vallás által béhozott *Deák nyelv* rajtunk való uralkodását napról napra jobban megerősítette, anyai nyelvünket mind inkább inkább elnyomván. De ez még is eggyyszerre nem történhetett meg, és úgy látszik, hogy az *országslás dolgaiban* eleinten a' *Magyar nyelv* használtatott. Jól tudjuk, hogy minő keményen függ Nemzetünk még ma is mind azon, *a' mi régi*; — hogy itt a' nevelés és a' fattyú kimiveltetés által elkortsosodott, fájdalom olly számos hazánkfiairól, kik Nemzeti kharakteröket egészszen le-vetkezték, szó nem lehet, emliteni nem szükség; — történet íróinkból látjuk továbbá, melly sok fáradozásokba, mennyi vérontásba került a' *Pogányságban* megöszültt *Atyáink* között a' *szelid Keresztény* vallásnak terjesztése; hogy válhattak

volna tehát ők addig használt ős nyelvöktől az országslás dolgaira nézve egyszerre meg? Nem de nem kellett-e az első *Magyar* születésű *Papokat* erőszakkal kényszeríteni a' Deák nyelv megtanulására? *) Hogy engedhették volna tehát meg polgári szabadságaikhoz olly nagyon ragaszkodó *őseink*, hogy ezekről szolló törvényeik egy *idegen nyelven* irassanak, mellyet a' tudományokat meg-vető vitézek tsak későre tanulhatának meg? Ha mindjárt *Kalmány* Királyunk *Törvényes Könyvének* idegen fordítója olly nyilván nem is beszélne, **) még is egész bizodalommal elmerném mondani, hogy régibb törvényeink Magyar nyelven voltak írva, és hogy azok most tsak *Deák fordításaikban* találatnak. — Hogy nyelvünk mindazáltal tudományosan akár mi kevéssé is mivel-tetett volna, állítani nem merném; mert jóllehet *Sz. István* nagy Királyunk *Fejérvárott* Gymnasiumot állított, és a' Püspököknek meghagyta, hogy az ifiakat megyeikben tanítsák; ***) *Szent Gellértnek* pedig az illy dolgok körül való szorgalma esméretes, és így Nemzetünknek tudományos kimiveltetése munkába vétetett; még is itten a' Magyar nyelvnek semmi nyoma sem találatván, nagyon lehet gyanítani, hogy e' részben honi nyelvünk elmellőztetett, egy felől azért, mivel első Püspökökünk idegenek voltak, másfelől azért, mivel az akkori tudományos kimiveltetés az irás, olvasás és Deák nyelv megtanulásából és némelly vallásbeli tárgyakból állott, hazánkba úgy, mint más Nemzeteknél.

Egyébbbaránt nyelvünknek ezen legrégibb időkbeli állapotjáról semmi bizonyost sem mondhatunk,

*) *Svorényi Synopsis Critico-historica Decretorum Synodaliūm.* az 1114-ki Gyülekezet 5-dik és 6-dik szakaszsa.

**) A' Bevezetés 16 §-ussa.

***) *Szent István Törvényei* második Könyvének 34. Szakaszsa.

minden ezen időszakból levő írásbéli maradványoktól az idők viszszevontagságai által megfosztatván, az idegen és hazai, de idegen papok által készült Deák Khronikákban és oklevelekben elő forduló egy némmelly Magyar szók és tulajdon nevek pedig erre elégtelenek, 's a' helytelen és tetovázó írásmódja, az idegen kimondás által olly annyira megrontva lévén, hogy azokra csak a' legnagyobb bajjal esmérhetünk. *) Nyelvünknek mindazáltal még a' Heresztény vallás felvétele előtt a' *költésre való alkalmatossága* kitetszik némelly történet íróinkból; **) de nem is lehet kétleni, hogy azon áldozatok mellett, — melyeket pogány őseink a' Természet gyanított, de nem esmért nagy *Alkotojának* a' fák, források és kövek-nél nyujtogattanak ***) — a' minden Nemzeteknél szokásban lévő dicséret-énekek Magyar nyelven harsogtak. Az ellenben, hogy eleink még Azsiában írástudók lettek és különös *írás-vonásokat* még onnan magokkal hoztak volna, csak a' Székelyek különös betűiknek némelly írók által történt említésén, és némelly bizonytalan eredetű maradványokon épül. ***) A'mit mindazáltal régibb íróink később időkben a' Székelyekről mondanak, az Ásiából jött Eldődeinkre közönségesen és a' legrégebb időkre von-

*) *Sándor István* Bela Király nevezetlen Jegyzőjéből és a' N. Váradi Regestrumból több efféle szavakat ügyekezett megfeyteni. Sokféle 8. Dar. 1's köv. l.

**) Anonym. Bela. Reg. not. 40. és 42 Szakasz. Thuroczy II. Rész 9 Szakasz.

***) Sz. László Törvényei 1. Könyv 22 Szak.

****) Ezeket szorgosan felszámlálta *Horváth István* tisztelt Tudósunk. Tudom. Gyűjt. 1819. 10 dar. 77. 's köv. l. Ezen munkám új álnézése a' tisztelt küldöttség által a' jutalom-osztás után meg engedtetvén, ez által történhetett meg, hogy némelly későbbi fáradozásokat is használhattam.

nunk nem lehet, sőt annak meghatározását is a' jövőre kell biznunk ha vallyon ezen betűk, mellyekkel a' Székelyek több századokig, majd minden kétségen kívül éltek, nem voltak e' régi Oláh, vagy Sláv betűk?

A' Heresztény vallásnak tökéletes béhozása után, a' Deák nyelv napról napra kezde hazánkban esméretesebb lenni, és más Nemzetek példája szerint anya nyelvünket az országlás dolgaiból nem sokára kizárván, annak abban való majd minden nyomát eltörlé. Innen vagyon, hogy a' magunk *polgári alkotmányát* és *honni törvényeinket* illető tárgyakat még ma is alig tudjuk megnevezni, a' Deák nyelv segítségével nélkül. A' törvény könyveinkben előforduló egy némelly magyar szavaink mindazáltal azt hiteit el velünk, hogy eleinte mind polgári alkotmányunkra, mind törvényeinkre nézve voltak számossabb Magyar kifejezéseink, de ezek régen, és talám a' legelső írásbéli maradvány előtt elvesztek, sok más Magyar szavakkal együtt. Ezt látszanak bizonyítani némelly Helységek nevei is, mellyek már ma mi reánk nézve egészen érthetetlenek, de mellyeket, a' Helti nyelvek segítségével megmagyarázhatunk. *)

Jóllehet ekép' a' Deák nyelv uralkodása megállapítatott, azért mégis gondolni sem lehet, hogy a' lelki pásztorok legalább a' legszükségesebb Énekeket, Imádságokat, Eggyházi beszédeket és más lelki oktatásokat, társaik és hiveik számára; az írástudó világiak pedig ügyeiket, bajaikat, magok és maradványaik kedvéért honni nyelvünkön írásban ne foglalták volna. De ezek az időknek viszontagságai által úgy elvesztek, hogy a' legrégibb ősméretes Magyar írásbéli maradványok a' tizenharmadik Század elejét

*) *Révai Antiquitates litteraturae Hungaricae.*
Pest. 1803. 1. Dar. 29. §.

nem haladják meg. Ezek is pedig tsak két rövid *halotti Beszéde*tskék, *) mellyek a' mint *Koller* megmutatta II. András Király Uralkodásának 6-dik esztendejéből és így 1210-ből valók. Ha ezen két beszédek szorgosan megvizsgáljuk és a' későbbi magyar írásbeli hagyományokkal egybehasonlítjuk, nyelvünk belső történeteire nézve nagy igazságokat fogunk találni. Hogy mindazáltal első tekintettel nyelvünket az akkori időben nagyon darabosnak, és a' mostanítól voltaképpen különbözönek ne ítéljük, szükséges lesz arról még egyszer megemlékeznünk, hogy a' Magyarok egy keleti írásba *nem foglalt* nyelvet hoztak által Európába, mellyben következőleg sok új még *határozatlan hangok* találkoztak. Az itten fel vett Deák betűk nem tsak elégtelenek, hanem alkalmatlanok is voltak ezen hangok kifejezésére **) Mi tsuda tehát, hogy az első írás-

*) Ezen két Beszédek a' *Posonyi Káptalan Könyv-házában* találtattak egy régi misés Könyv végén, a' honnan azokat magának kiírta *Pray*. — Ennek közlése által nyomtathatta ki a' hosszabbikat, *Sajnovits* a' Magyar és Lapp nyelvek hasonlatosságairól írott értekezésében. Későbbre mind a' kettőt kiadták *Koller* (*Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis*) *Belnay* (*Historia literarum bonarumque artium in Hungaria* 1799.) 's több mások, de különösen más régi magyar irományok vizsgált össze hasonlításával felejtethetlen Révaink fent említett munkájában, mellyben nyelvünkre nézve olly fontos észrevételek találatnak, hogy azt nyelv tudósainknak nem tsak olvasni, hanem *tanulni* kellene. —

**) Hogy a' Deák betűk száma minden hangok kifejezésére elégtelen, nyelvünken kívül bizonyítja az Angoly és Frantz nyelvek, mellyekben azok a' legkülömbözöbb egybeköttetésben használtatnak a' sokféle új hangok kijelentésére;

tanítóink, nagyobb részint idegenek, kik szavainkat igen gyakran kimondani sem tudták, az illy hangoknak kijelentésére, hol egyik, hol másik Deák atyafias betűt, hol magára, hol másokkal egybekötve, hol ez, hol amaz jellel megkülönböztetve használták, mi pedig őket követtük. Ezen határozatlanságnak nyilvánosságos jeleit látjuk minden régiebb írásainkban és nyomtatásainkban. Csak az újabb időkben határozottatott a' Magyar helyes írás *valamennyire* meg, lassan lassan talám maga a' kimondás is valamennyire a' nyugotti nyelvekéhez igazulván. Ha ezen két régi Beszédet a' Révai által felállított törvények szerént az új helyes írásba állítottuk, *) azokat minden Magyar könnyen megfogja érteni. Ezen szempontból tekintve a' nyelvünk akkori belső állapotjára nézve a' következőket jegezhetjük meg:

1-ször Hogy nyelvünkben ekkor számos *lehellek* (aspiratiók) találtattak, valamint több más keleti nyelvekben is, még pedig nem tsak a' szók végén, mint *miv* (mi) *tiv* (ti) hanem a' szó elején is, mint *vize* (ize) *vimagmuc* (imadjuk) *chamu* (hamu) *charmúl* (harmúl), sőt annak közöpen is, mint *iouban* (jóban) *bodog* (bodog vagy boldog). — A' nyugvó *v sz* és *h*, mellyeket ma a' törzsök szavaknál elhalgatván és az írásban néha egészszen ki is hagyván, tsak a' hajlításban és származtatásban mondunk ki, ezen lehelleteknek maradványi. —

2-ször A' *szépen hangzásnak* törvényei nem voltak még úgy kifejtve, mint ma, mellyre nézve

hogy pedig a' keleti nyelvek még számosabb hangokkal bírnak, mint a' nyugottiak, nyilván mutatják ezen nyelvek példái: a' *Tibeti* nyelvbe 50. a' *Birmannokéba* 33. a' *Siamiba* pedig éppen 57. tsupa mássalhangzók számláltatnak.

*) Nézd *Révainak* eml. munk. 55. és köv. l.

az idegen nyelvekből külsönözött szavaink még inkább közelítették eredeti formájokhoz, mint: *miloszt*, *Bratim*, *Paradisum*. Továbbá két magánhangzóknak egy másra következésök nem volt olly fület sértő, mint ma. p. o. *Hazoa*, *Halaláal*. De végre és főként az utóljárók és hajtásbeli ragasztékok nem voltak a' szavak nemeihez képeest különbözök, hanem a' vastag és vékony hangú szavakhoz egyaránt ragasztattak p. o. *milosztben*, *Paradisumben*, *jovben*, *halalnec*, *maganec*, *Pokolnec*. Ezen okból támadták meg több tudósok ezen halotti Beszédek, mint nem igaz Magyar, hanem idegen által készületeket *) De ezek nemgondolták meg, hogy régi íróinknál az ilyen példák későbbre is előfordulnak; a' *Bela Király nevezetlen Jegyzője* mindig így alkotja a' harmadik ejtést Magyar szavai-ban **) Hát valyon a' Palotzok azért, hogy *kalánnyal* helyett *kalánvelt* mondanak, nem épen olly Magyarok, mint mi? Ezen mostani tulajdonsága nyelvünknek, melly szerént a' vastag hangú szók vastag, a' vékony hangúak pedig vékony magánhangzót kívánnak magok után a' hajtás és származtatásbeli ragasztékokban, a' Török nyelvvel közös lévén, ***) valyon ezen Nemzetnek szomszédsága és későbbi igája nem segítette é elő annak kifejtődését? De azt mondják az újabbak hogy ezen halotti beszédek a' nyelvnek egy különös Dialektusán vagynak irva, hogy a' Misés könyv, mellynek végén ezen megbetsülhetetlen régiség találtatik, a' *Boldvai Apátság* volt, következésképp az tsupán a' Torna Vár-

*) Nézd a' *Debr. nagy Gramm.* 147. l.

**) Nézd *Cornides vindiciae Anon. Belae Regis Notarii* 210. l.

***) *Beregszászy über die Aenl, der ung. Spr. mit den Morgenl.* 47. 48. l.

megyében levő beszédejtés régi állapotjáról teszen bizonyosságot. *) Ha mind ezt egész bizonyossággal meg lehetne-is mutatni, a' dolgon kevés változást tenne. Mert hogy ezen ragasztékok *ban, ben, nak, nek, val, vel* 's a' t. tulajdonkép' e magánhangzóval készülnek, következőleg régen azzal is használtattak, bizonyítják nyelvünkben még ma is fenn levő származékjaik, melyekben tör'sököknek 's nem tsupa ragasztékoknak tekintetnek. Így nem mondjuk *bannam, nakad, vala* hanem *bennem, neked, vele* 's a' t. Ha tehát azon ellenvetés megállana és az Ország több részeiben egy más a' mostanihoz közelebb álló Beszédejtés kelete bebizonyíthatnék-is, ez egyébbre nem mutatna, hanem hogy azon változás, melyről most emlékezünk, a' jelenvaló időszak előtt történt meg és hogy azon beszédejtés, mellyen ezen régiség iratott, és a' melly nemükép' hazánk több részeiben még ma is hallik, nyelvünk régi alkotását, a' szép hangzatra nem ügyelvén, tisztábban megtartotta, mint a' közönségesen elterjedett és könnyvnyelvé által változott Magyar beszéd.

3-szor. Hogy a' hajlításban azon *szavak* melyekből eredtek a' hajlításbéli ragasztékok, *eredeti formájokhoz* jobban hasonlítottak, a' könnyebb kimondás végett nem vóltak még úgy *elrontva*, mint ma. Ezen okból olvassuk itt *Vagmucvimagg, emuk; isemucut, uromc; feledéve, teremtéve, veteve*, (vagy *feledéje, teremtéje, vetéje*), *mondoa, tiltoa*; és *eleve, teremteve* 's a' t. melyek az egybe-húzás által így hangzanak már ma: vagyunk, imádjuk; ösünket, urunk; feledé, teremté, veté, mondá, tiltá; és élő, teremtó. Ezen régi formákat szerentsésen használta *Révai* a' Magyar nyelv mostani grammatikai épületének kifejtésére.

*) Tud. Gyűjt. 1819. 10. Dar. 85. I,

4-szer. A' ragasztékos határozatlan móddal bővebben éltek, mint mi; azért olvassuk itt: *mon-doa neki élnie, ovdania, ketnie 's a' t.*

5-ször. Ezen rövid Beszédekben is találunk több szavakat, mellyek már ma szokatlanak, mint *fél*, testvér vagy Barát, *ysa* vagy *isa* a' 'Sidókkal közös, melly annyit tett, mint bizony, *heon*, vagy Révai szerént *hean*, annyi, mint a' maitsak 's a' t. Ebből tehát méltán gyaníthatni, hogy ezen időtől fogva igen sok ős törökös szavaink veszték ki nyelvünkől annak nem kis kárára.

HATODIK SZAKASZ.

Nyelvünk Árpád fiú maradékaiból való utolsóbb, és a' különböző házokból való számos Királyaink alatt parlagon marad.

Ha az Árpád fiú Maradékaiból való első Királyjaink, a' *Keresztény* vallás behozása miatt, számos belső ellenségekkel kénytelenül küszködtek, úgy ezen *belső zenebonákat* későbbi Maradékaik nem engedték kihalni azon kárhozatos szokások által, hogy gyermekeiknek és atyafiaiknak még életökbe nagyobb Hertzegségeket adtak, sőt az ifiabb Királyok nevezete alatt meg is koronáztatták. Ezen ékep mint egy megörökösitett zenebonák között azon kevés írásdarabok is, mellyek magyarul íratlak, természetesen nagy részt mind elveszték. Mi tsuda tehát, hogy az említet két rövid beszédek után sokáig nem tudunk semmi kéziratra akadni. *Szent Margitnak*, IV. Béla Királyunk Leányának és Nyulak szigetbeli Apátságának *élete* Schwartzner *) allítása szerént, a' 13.

*) *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue hungaricam.* Budae 1802. 61. l.

Század végéről való; de az eredeti Hézirat elveszett 's *Pray* azt tsak egygy, a' 15-dik Századbéli másolás után nyomtatta ki. Azon emlékezetre uéltó *régi magyar versek*, mellyeket *Dugonits Etelkájában* és *Révai elegyes verseiben* ki adtak, és a' mellyek így kezdődnek: „Emlékezzünk Régiek-ről a' Szittyából kijöttekről 's a' t. valamint egygy némelly más apróbb és kevésbé esméretes íromnyaink, úgy látszik, hasonlóképen ezen időszakból való. Egyébbbaránt *Pray*nak azon gyanítása, hogy *Kézai Simon Khrónikáját Magyar 's* nem Deák nyelven írta legyen, *) megbizonyítva nints, de ha volna is, nyelvünk történeteinek bővebb esméretére nem szolgálhat, az eredeti munka az idők viszonyosságai között elveszvé.

Az *Anjou* házból való Uralkodóink nemzetünket számos *familiai*, tsak inkább személyeket illető *háborúikban* elegyítették. Mellyek ha mindjárt szerentsések és Nemzetünkre nézve ditsőségesek is voltak, Eleinknek tudományos kimiveltetését hátráltatták. Hogy *Károly Robertnek* koronáztatásakor, az esküvés formája Magyar nyelven is felolvastatott, **) nyilván mutatja, hogy a' Deák nyelv ezen időben még az országlás dolgaiban nem volt olly magára uralkodó, mint későbbre. A' Szent-írás azon Magyar fordításának, melly az Erdélyi Püspökség könyvházában találtató régi *Khronika* szerént, első *Mária* uralkodása alatt készült, ***) egyebbütt semmi nyoma sem találtatván, ezen előadás igazsága méltán ketségbe hozatik. Az említett házból való Fejedelmeink, valamint a' több utánnok következő *Hirályaink 'Sigmund, Albert, Ulászló és László* alatt, a' Deák nyelv

*) *Annales Regum Huogariae*. 1. Dar. 552. l.

**) *Engels Geschichte des Ungrischen Reichs*. Bétsi kiadás 1. Dar. 497. l.

***) *Magyar Minerva* 4. Dar. 358. l.

hazánkban mind jobban jobban megerősödött, azon számos idegenek által, kiket ők magok után Magyar Országba vontak. Eldödeink evvel akkor nem gondoltak, figyelmetességök a' Törökök előnyomulása által, nevezetesebb tárgyakra vonatván. Ezen idő tájban fordította le *Báthory László* a' Szent-irást Magyarra, a' mint *Pongrátz Ignácz* *) és több mások említik. *Révai* azon Szent-Irás fordítását, melyet a' Császári Könyvtárban talált, onnan leírt, és a' *Magyar Litteratura régiségeinek* 2-ik és 5-dik részeiben sok Filologiai megjegyzésekkel akart kiadni, ezen Báthory László fordításának tartja **)

Mátyás Királyunk ugyan Nemzetünknek kiviveltetését minden módon ügyekezett előmozdítani és a' tudományoknak nagy kedvellője volt; ő újította meg a' 'Sigmond által felállított *Budai Üniversitást*, ő állított fel *Studia generalia* nevezete alatt Posonyban egy *Akademiát*, ő alatta támasztott két tudós társaság *Budán* 's *Erdélyben*, ő szerzett nagy költséggel egy roppant Könyvtárt, azon időben egész Európában a' legszebbet, ő buzdította *Vitéz, Esztergomi Érseket* egy hasonló-

*) *Triumphus Pauli Posonii* 1752. 51. l. *Veszprémi* is emlékezik rólla mondván, hogy még az ő idejében egy Nyitra Vármegyei Szent Pál Szerzetesseinek Klastromába találtatott volna, de ő maga nem látta.

**) *Antiqu. Litt. Hung.* 1. Dar. 25. l. nagyon lehet sajnállani, hogy ezen betses Régiségnek kiadásában ötet mostoha állapotja, 's későbbben halála akadályoztatták. *Horváth István* érdemes tudósunk, Révainak hátra hagyott irományait által vévén, egész bizodalommal reménylhetjük annak hajdoni tanítójához és honni nyelvünk közösméretes buzgóságától, hogy ezen Régiség a' napfényt meg látja.

nak felállítására, minekutánna ezen tudós Püspök már Nagy Váradon egy szép Könyvgyűjteményt hagyott volna, ő állította fel a' legelső Könyvnyomtató műhelyt tsak kevés esztendőkhel ezen szép mesterségnek feltalálása után *). De hogy nyelvünket különös figyelmére érdemesnek tartotta volna, annak sehol semmi jelét sem találjuk. Ezen nagy Fejedelem, maga idejének méltó tsudája, nekünk pedig örökös büszkeségünk, e' részben a' maga időszakán nem emelkedett felyül, 's minden illetődés nélkül tekintette nyelvünknek a' büszke Romai által való elnyomtatását. A' *Janus Pannonius* által irt *Magyar Grammatika*, mellyet többen emlitenek *) és a' melly e'kép a' legrégibb lenne, mind eddig sehol sem taláztatott fel. A' Mátyás Király által felállitatott Könyvnyomtató műhelyben *Hesz András*, *Miller Jakabnak* állítása szerént tsak az egy *Budai Kronikát* nyomtatta ki ***) és így egy általa kiadott Magyar Könyvről szó sem lehet, ha mindjárt a' leg első *Magyar* nyomtatott *Könyv* egy a' Szent István Király jobbjának feltalálására irt egyházi Beszéd 's Ének a' Külföldön. *Nürnbergbe* már 1484-be jött ki ****)

A' gyenge *Jagelloknak* gyáva uralkodása alatt hazánk minden fényét elvesztette, a' Mátyás Király

*) N. ezen tárgyak felől *Valaszky Conspectus Rei Litterariae in Hungaria*. Pest. 1808. 106. és köv. l.

**) Nézd *Détzi Jánosnak Telegdi Jánoshoz* írott Levelét. *Bod Péter* Athenassának előljáró Beszédében.

***) Nézd *Schedius Zeitschrift von und für Ungarn* 1803. 5. Füzet. 305. l.

****) Nézd *Bartalis Antal Jegenyei Pap notitia Parochiae Jegenyensis*, *Kolosvárott*. 1794. 122. l. nem hülömben *Schedius Lajosnak* ezen tárgyról való tudós értekezését most említett munkájában. 1802. Második Füzet 219. l.

által nagy bajjal virágzásban hozott Tudományok, gyümölcstözésök előtt elhervadtak; a' *Mohátsi veszedelem* pedig azokat gyökerestől együtt kiirtotta. Hazánknak ezen siralmas állapotjában a' tsendességet szerető Muzsák nem maradhattak meg, a' Törököknek pusztító seregei elől nékiek futniok kellett; a' Budai Universitas mindjárt a' Mohátsi Ütkezet után, a' Pétsi Akadémia valamivel későbbre elszéledtek. A' *Zápolya János* és *I-ső Ferdinánd* között támadott vetekedések a' Tudományokra nézve nem voltak kedvezők, Hazánk így vissza esett régi bárdolatlanságába. De épen ezen környülállások, melyek hazánkat, tudományosságunkat végveszedelemmel, honni nyelvünket pedig örökös elnyomással fenyegették, — voltak a' Reformatzio behozása által, honni nyelvünk felélesztésének, első röviden tartott virágzásának fő okai. De ez a' következő Szakasznak léssen különösen tárgya.

Ha ezen hosszú időszakaszt megtekintjük, nem lehet hazafiúi elszomorodás nélkül észrevennünk, hogy sok századok alatt nyelvünk kevés, majd semmi előmeneteleket sem tett. A' szomszéd Nemzetek, kivált az Olaszok, de még a' lassú Németek is, ezen időszak vége felé hosszasan tartott álmokból felébredvén, a' *Latány nyelv* jármának lerázására az előkészületeket meg kezdték tenni, sebes lépésekkel siettek a' Nemzeti kimiveltetés felé, míg szegény Hazánk, — az idegen Nemzetek, az éktelen Törökök könnyű predája, az egymás ellen fegyvert fogott dühös hazafiak szerentsétlen tsatamezeje, — a' tudományos kimiveltetésben mindég lejjebb szállott, és nyelvének elmellőzésével a' büszke Róma nyelve sulyos jármának megtörődött nyakát önkényt mind jobban jobban alája vetette. Tsudálhatjuk é, hogy illy kedvetlen környülállások között nyelvünk belső kimiveltetése majd semmit sem nyert? De különben

is nyelvünk történeteinek ezen részét még sűrű homály fedi. Azon egyes írásbeli maradványok, melyeket az idő emésztő folyása megkémelt és a melyek hazánk több részeiben találkoznak, nagy részint csak nevök szerint, vagy épen nem eszméretesek. Az ilyenek szorgos felkeresésében és okos használásában még nagyon hátra vagyunk. —

HETEDIK SZAKASZ.

A' Reformátzio behozásával nyelvünk műveltetése munkába vétetik, és hirtelen nagy előmeneteleket teszen.

A' tudományos intézetek hazánkban Mátyás után nagyon megtsökkenvén, a' Törökök berontásával pedig egészszen elrontatván; kimiveltetés után szomjúhozó hazánkfiai kénytelenek voltak azt újra Külföldön keresni, a' mit hazájokban többé nem találhattak. Így látogatták meg sokan elébb az eddig bévett szokás szerint a' *Bolognai, Pataviai*, 's későbbre kivált a' már nagyon elhiresedett *Vittembergi* Universitásokat. Innen hoztak ezek sok tudományos kintseket, de ezekkel együtt új *Válásbeli tanításokat* is. Akkor zavarodásban lévő hazánkban sok Nagyjainknak pártfogások alatt, ezen tanítások hirtelen mély gyökeret vertek és meszsze elterjedtek. Az új vallás tanítói jól tudván, hogy az Eggyházi rend csak tulajdon haszna tekintetéből is, az új vallás elfogadására soha sem lesz kész; tanításait a' Hőznép, a' serdülni kezdő Hőzép rend és az Ország világi Nagyjai között kívántak terjeszteni. Már pedig ezek ekkor még a' legnagyobb bárdolatlanságban voltak, az Eggyházi rend minden tudományi kimiveltetést magához ragadván. Hatonásko-

dásban megöszült Eleink között ezen időben tsak kevés volt, ki nevét alá írni, 's még kevesebb, ki deákul tudott volna. Hogy tehát ezeket megnyerhessék, az új vallás terjesztőinek szükségeskép anyai nyelvünkön kellett hozzájuk szólnani. — Ezt nem sokára általlátták a' régibb vallás pártfogói is, és azért honni nyelveken írt munkáik által kívántak ingadozó hiveiket megerősíteni, az elpártoltakat visszahozni. Ezen vallásbeli vetekedésnek így lett honni nyelvünk *tágos mezeje*, ennek nem kis előmenetelére. Így lett hazánkban valamint több más Nemzeteknél, a' Reformazio a' honni nyelv élesztője, a' miveltség terjesztésének egyfik fő eszköze. A' vetekedésben, melly mindeneket eggyaránt illetett, minden renden és valláson lévő buzgó hivek részt vettek, és elképen lassan lassan más tudományos dolgokhoz is hozzá édesedtek. Kivált nagy tüzzel folytattak ezen vetekedések a' 17-ik Század elején. Mind a' két Fél, minden hatalmában lévő módokat elkövetett, hogy állításainak igazságait megmutassa. Nem tsak az okoskodások hathatóságában, hanem az *előadás kellemeiben* is kezdék keresni az Ellenfél ellen botsájtandó nyilaikat, észre vévén, hogy ezeknek melly ellentálhatatlan hatalmok vagon az emberi elmékre. Így támadtak *Pázmán Péternek* szép és hathatós magyarsággal írott munkái, így *Ilyés Andrásnak* derék és ékes előadása, *Lépes Bálintnak* kellemetes magyarsága és *Szentzi Molnár Albertnek* tiszta és szelid nyelve.

Nem kevésse kedvező volt nyelvünknek ezen időszakban való előmenetelére az, hogy a' Vallás, és e' szerént nyelvünk ügyében Horonás Hírályaink, az Országnak mind Eggyházi, mind pedig világi Nagyjai részt vettek, és hathatós pártfogások által nem kevésse mozdították elő. Sőt Erdélyben anyai nyelvünk valamennyire az *Országlás nyelve* is lett, és

és azt, oda való Fejedelmeink nem csak különösen kedvelték, hanem többen *tulajdon Munkáik* által is tökéletesítették *) Megjegyzésre méltó, hogy ezen időben a' Magyar nyelv a' Törököktől, hazánk és szabadságaink igazságtalan elnyomóitól, közírásokban és parantsolatokban gyakrabban használtatott, mint tulajdon Hazafiainktól. **)

A' *Szent írás* volt a' kútforrás, melyből merítették mind az ujitások terjesztői, mind a' régibb vallás védelmezői tudományokat, az állapot, melyre építették mind a' két *Rész* okoskodásait. Ennek lefordítása volt tehát a' leg első törekedése egyik Félnek úgy, mint a' másiknak. Azért állottak mindjárt eleintén *Komjáthy Benedek* és *Pesti Gábor*, a' Római Katholikusok, ***) *Erdősy* vagy *Sylvester János*, *Heltai* és *Károlyi Gáspár*ok a' Protestánsok részéről a' Szent Írásnak részint, vagy egészen való fordításaiikkal elő. Nagy, kimondhatatlan nagy akadályokkal kelle ezen érdemes hazafiaknak küszködniük; a' nyelv, mely eddig az illy tárgyak kifejezésére nem használtatott, nem mindenütt akart engedni kívánságoknak, azért előadások darabos, egyenetlen, erőltetett és sok helyt homályos. Ezeknél szerentsébbek voltak *Kaldi György* és *Szentzi Molnár Albert*, kik közül az első a' Római Katholikusokat a' Sz. írásnak egygy új fordításával ajándékozta, az utolsó pe-

*) Így költött *Bethlen Gábor* egygy ditséretet, mely a' leg újabb időkhöz zengett a' Reformátusok Szentegyházaikban; így írta *Kemény János* tulajdon életírását; így fordította *Apafy Mihály* Vendelinnek Theológiáját.

**) Nézd *Martini Schwartzner* *Introd. in rem Diplom. aevi intermedii, praecipue Hung.* Budae 1802. 29. §.

***) *Komjáthit* igen sokan gondolták Protestánsnak, de *Sándor István* nyomos okoknál fogva állítja az ellenkezőt. *Sokféle* 3. Dar. 85. l.

dig a' *Károlyi Gáspár* fordítását igazította meg. Ezek a' 17-dik Században élven, a' már valamenyire művelt nyelvel könnyebben bánhattak.

Ha meggondoljuk, hogy az előadásoknak külömböző Nemei tsak a' nyelvek nagyobb kimiveltesében választatnak el olly szoros határok által, mint azt azoknak tulajdon természete megkívánja; úgy nem fogunk azon tsudálkozni, hogy ennek a' 16-dik Században majd semmi, a' 17-ikben pedig tsak igen tsekély nyomait találjuk; hogy az előadás a' költésben, történet írásban 's a' t. kevés külömbséggel szinte tsak eggy. — Lássuk még-is mindegyiket a' mennyire lehet, külön. —

Tinodi Sebestyénnek és Farkas Andrásnak versben foglalt Historiaiban az előadás épen olly kevéssé költői, mint a' legroszszabb Khronikában. *Gyarmathi Balassa Balint* ezeknél ugyan valamivel szerentsébb költő, és nyelvére nézve is kellemetesebb, de a' *Magyar Pindaros* nevet, mellyet némelly tudóssaink tékozolva ruháztak reá, valóban nem érdemli meg. — Ha mindazáltal ennek nyelvét a' *Pesti Gáboréval*, a' ki Aesoposnak meséit még a' 16-dik Század első felében Magyarra fordította, eggybe hasonlítjuk, nem lehet örömmel és háladatossággal nem tekinteni, ezen hazánk Nagyjának fáradozásait, ki a' Magyar nyelvet mindenek előtt legelőször tette a' fentebb költésre alkalmatossá. *Erdőssy János, Tinody Sebestyén és Vilmáni Libetz Mihály*, mindjárt nyelvünk írások által való kimiveltetésének kezdetében, ügyekeztek azt Római mértékekre vonni *) A' tizenhetedik Század elején *Rimai János* és *Szentzi Molnár Albert*, David Zsoltárjainak kellemetes fordítója, nyelvünknek eddig nem esmért könnyüés-

*) Nézd *Virág Benedek Magyar Poeták, kik Római mértékekre irtak. Pest. 1803.*

get adtak. Ezeket mind felyül multa ugyan *Benyitzky Pál*, nagy kedvességet nyert költései által, de azért még-is senki sem fogja ötet már ma, a' tudós, de izetlen *Horányival*, *Magyar Horatiusnak* nevezni. *Liszi Lászlónak* a' Mohátsi veszedelemről készült történeti költeménye inkább tárgya, mint költői belső betse által lett nevezetes. *G. Zrinyi Miklós* még mind e' mái napig hazánkiai között a' legfényesebb hōsi költő; a' nyelv tisztaságára, tsinosságára épen nem vigyázott, de azért még is előadásában nagy költői erő fekszik, bájoló egygyűséggel párosodva. — Ha anyai nyelvünket gyeniuszának egész hatalmával megragadta volna, most valóban a' *Magyar Homerost* tisztelnők benne. Tsekélyebb költői szelemmel, de nagyobb szorgalommal hathatósabb befolyása volt költői nyelvünkre *Gyöngyösinek*, ki költői előadásunkba egy új életet öntött. Ennek mesteri keze alatt nyelvünk egy eddig nem esmért könnyüséget, tsinosságot, bajthatóságot nyert, számos új kifejezésekkel, kellemetes fordulásokkal gazdagított; elméjének mindazáltal határozottsága nem engedé meg, hogy nyelvünk bátor *Klopstockja* legyen.

Az *ékes szóllás*, melly a' jelenvaló időszakba tsak az *Egyházi Beszédekben* kerestethetik, eleinktől már a' legrégibb időkben-is gyakoroltatott, de nyelvünknek kevés előmenetelével. Még a' tizenhatodik Században-is megelégedtek egyházi Beszéllőink hīveiknek tanításával, az előadás ékességére nem igen ügyelvén, tsak *Telegdi Miklós* teszen itten kifogást. — A' tizenhetedik Század eleje e' részben fényesebb volt. *Pázmán Péter*, *Lépes Balint*, *Illyés András*, *Szentzi Molnár Albert*, *Medgyessy Pál*, 's több más nevezetes Bajnoki a' vallásbeli vetekedéseknek, nem tsak e' részben kiadott több munkáik által, mellyek az előadásra nézve hasonlólag ide tartoznak —

hanem számos egyházi Beszédeikkel-is nyerték azon hirt, mellyel nyelvünk történeteiben neveztetnek. Méltán vetekedhetnek ők akár mi más Nemzetnek ezen időkorból való Beszéllőivel. —

A' *történeti előadás* az ezen időkben irt *Khronikákban* alig érdemli meg ezen nevezetet. *Bentzédi Székely István* és *Héltai Gáspár* munkáiban magával jöltéhetetlen nyelvünk még lomhán és darabosan mozog. A' *Pethő Gergely* neve alatt kijött *Khronikában*, melly *Zrinyi Miklós* Horváth Bánnak tulajdonittatik, a' nyelv ugyan tisztább, kellemetesebb, de a' velős rövidség, ékes folyóság és bájoló kerekesség, a' történeti előadás fő tulajdonságai, hiába kerestetnek. A' fenhejázó *Curtiusnak Forró Pál* által lett fordítása sem hozhatott jobb izlést az előadásnak ezen kényes ágazatába. —

Az *oktató előadás*, még a' tizenötödik Században tett egy némelly fáradozások által, nyert ugyan valamit; a' nyelv kellémetes hangzása, folyósága, az egész nyelv kimiveltetésével nevedezett ugyan; de az koránt sem volt eléggé kimivelve, hogy az írók gondolataikat a' szükséges tisztasággal előadhatták volna; eggy *Füsüs Jánosnak*, *Horti Miklós*-nak, *Apáczai Csere Jánosnak* 's a' t. tsekély próbatételei ezt nyilván bizonyítják.

E'kép *nyelvünk* írásba foglaltatván, nem tsuda, hogy annak *tulajdonságait* Tudóssaink mindjárt eleintén vizsgálat alá kezdék venni. Így ügyekezett *Erdősy János* még a' tizenhatodik Század első felében, Magyar és Deák *kis Grammatikája* által, a' nyelv törvényeit a' tanuló ifiak számára rendbe szedni. Ha mindjárt ezen munkátska, eggy egész Nemzetnek e' részben első 'sengéje, a' mostani nyelv tudósok kívánságainak nem felel-is meg, azért még-is nagyon nevezetes az mind régiségére nézve, mind pedig azon tekintetből, hogy már *Sylvester* észrevette a' Ma-

gyar nyelvnek a' 'Sidóval való hasonlatosságát. A' *helyes írásról*-is vagy on még a' legrégibb időkről egy kis könyvetske, melly már 1549-be Krakkóba másodszor jött ki. A' tizenhetedik Században a' nyelvünk titkainak fel-fedezése, és törvénybe hozása körül több tudóssaink fáradoztak sikeresebben. — Ide tartoznak *Szentzi Molnár Albert*, *Gellei Katona István*, *Komáromy György*, de Főként *Pereszleynyi Pál* a' Jézus társaságából; ennek Deák nyelven írt Magyar Grammatikája, nyelvünk történeteiben időszakot tsinált, és még ma is sok részben *hasznavehető*. — Az idegen nyelveknek a' Magyarok, a' Magyarnak pedig idegenek által leendő tanulását könnyebbíteni akarván, már a' tizenhatodik Században elkezdték némelly tudósok a' Magyar kifejezéseket szókönyvekbe foglalni. Így írt *Fabricius*, vagy *Kováts Balás* egy kis Magyar Deák szó könyvetskét, így vették fel *Pesti Gábor* hat, és *Faustus Verantius* öt nyelvű szótárjaikban a' Magyart-is. Ezeket bőségére nézve jóval meghaladja azon Szótár, mellyet *Szentzi Molnár Albert* a' tizenhetedik Században írt.

Illyenek voltak hazánk Tudóssainak a' nyelv körül ezen Századokban tett fáradozásai. Szép volt a' kezdet olly annyira, hogy némellyek későbbi Tudóssaink közül, annak fényjétől megvakítván, a' tizenhetedik Század elejét a' *magyar nyelv aranykorának* nevezték. De hibásan. Nem lehet ugyan tagadni, hogy nyelvünk miveltetése mindjárt elejétől sokat nyert. A' *nyelvnek szép hangzása* egyik volt a' fő törvények közül, melly előtt a' *szó nemzés* szabásainak meghunyorodva kelle magát visszavonni; a' *vagymuk*, *vimagomuk*'s a't. egészszen eltűntek nyelvünkben; azon *lehelletek*, mellyeket az első halotti Beszédekben találunk, nem fordulnak többé elő, 's tsak némelly szavakba foglalta el a' mai nyugvó

v. és h. helyöket; a' jégvelből, tarsvalból, jéggel és társsal lett; az ilyen szóllások teremtéve, vetéve, esnéjek, telnejek, látnojok, elvesztenőjük, ennőjük 's a' t. már csak ritkán fordulnak elő, *Te. legdinél* mindazáltal és még *Molnár Albertnél* is találni némelly nyomokat, jöllehet már ezek is élnek azoknak egybevonat, mai formáikkal. Nyelvünknek azon tulajdonsága, hogy a' vastag hangú magán-hangzók a' vékony hangúakkal nem férnek meg ugyan azon egy szóban, az öszszetetteket kivéven, végkép kifejtődött 's *milosztben, pokulben* 's a' t. többé szokásban nintsenek. — A' nyelvnek idegen szóktól való tisztításának és új eredetiekkel való bővítésének is találunk némelly megbe-tsülhetetlen nyomaira. — *Sylvester, Gramatikájában* előforduló minden *mesterszavakat* szorgosan Magyarra fordította: hasonlót tett *Apáztai Csere János* is *Encyclopoediájában*, az első még a' holnapoknak is termésezők szerint új neveket adott; *Gellei Katona István* pedig az új származtatott szavakat *Grammatikájában* különös pártfogása alá vette. Ha mindjárt ezen új szavak nagyobb részint rosszszúl készültek és a' Deákból rabszolgai módon fordítattak, azért még is a' Nyelvmivelés kívánságának betses jelei. —

Mind ezen javítások, tsinosítások mellett is, a' nyelv koránt sem érte el azon tökéletességet, melyre természeti tulajdonságai szerint alkalmas lett volna, csak egy *következendő Század* fáradhatatlan munkássága, nevelhetett volna a' szép virágokból hasznos gyümöltsöket. A' Deák nyelv hatalma még koránt sem volt meg törve, a' Tudósok még mindég jobban kedvelték ezt, és e' volt a' valóságos tudományosság jele. Még a tizenhetedik Századból való Hönyveink is tömve vagynak *Deák ki-sejezésekkel*. A' Magyar Hönyveknek *Deák tzi-*

meket adni, az ajánló Leveleket, minden írásokat Deákul kezdeni és ezen nyelven végezni, közönséges szokás volt nem csak a' tizenhatodik, hanem a' tizenhetedik Században is. Sőt ezen idegen nyelvnek szeretete annyira ment, hogy Tudóssaink több idegeneknek példája szerént *neveiket is Deákra fordították*, hogy ez által is a' régi Róma nagy lelkeihez valamivel közelebb álljanak.

Megjegyzésre méltó végezetül, hogy ezen időszak lefolyta alatt a' *Török* szomszédságnak és részszerént uralkodásnak némelly tsekély nyomaít fel találjuk, és hogy e'kép a' Török nyelv a' miénket ekkor *másod ízben* gazdagította. Illyen szavak a' többek között: *Ibrik, Kamuka, Paputs* 's a' t. mind olly képzetek, mellyekkel eleink hazánkban jövetelek után esmérkedhettek meg, és következésképpen Azsiában lettek a' szomszéd *tatár török* Nemzektől nem költsönözhetek.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Jezus Társasága a' Deák nyelvet különös pártfogása alá veszi, és az által nyelvünk előmenetelet hátráltatja.

A' szüntelen hadakozás, versengés és vallásbeli vetekedések között szépen, fényesen felderült a' *Magyar nyelv ege*, de az eggy kies hajnal maradt, a' *fanatismus* sötét fellegei azt új *éjtszakába borítván*. A' tizenhetedik Század végével hazánk *első Leopoldnak* hathatós Uralkodása alatt a' sokáig viselt Török járom alól felszabadult; az Auszriai házból való Fejedelmek örökös egymásra következésök meghatározása által, hazánk állapotja

megegerősített, a' Szathmári békességgel pedig hazánkban a' rég ohajtott belső tsendesség végre megállapított. Illyen kedvező körülállások között mit nem lehetett várni, a' valamennyire kimivelt és legszebb virágzásában lévő Magyar nyelvtől? Nem szállhatott volna é merészen szembe a' *büszke Latium idegen nyelvével*, melly a' honninak a' természet által adott hatalmát tökéletlenül magának tulajdonítani bátorkodott? Ifjú erővel bíró anyai nyelvünknek nem könnyű lett volna é az *elvénuült Deákon* diadalmaskodni, mint a' több Europai Nemzeteknél? az *eltűnt Roma holt nyelvének* nem kellett volna é a' *nyelvvisgálók, litteratorok és antiquariussok* poros szobáiba meghunyorodva *viszsa vonúlni*? — De más volt a' Magyar nyelvre *kimondott végzés*. A' vallásbeli vetélkedés helyett az *üldözés véres kardja* jelent meg hazánk szép földjén, az elnyomott fél nem bátorkodott írásaival a' tsata mezőn megjeleni, a' győzedelmesnek nem volt az illy gyenge fegyverekre szüksége: így tárgult meg honni nyelvünk kimiveltetésének első fő rugója. A' szomszéd Német Nemzetekkel való szorosabb közösülés egy közös nyelvet szükségessé tett, egyik Nemzet a' másikaét nem értvén. A' Deák erre legalkalmatossabb volt. — Ez által ez hazánkba új gyökeret vert. Ide járúl, hogy a' *Jézus tudósszerzete* azt még különösen is pártfogása alá vette. Ezen Szerzet, mellynek hazai Litteraturánkra, a' különböző körülállások szerint, különböző befolyása volt, *Oláh Miklós* Esztergomi Érsek által hozatott hazánkba leg először 1551-be az új vallásbeli vélemények zabolázására. Eleintén mindazáltal Eldődeink ezen Szerzetet nem kedvelték, mellyre nézve annak további kiterjedését Törvények által is kívánták

gátolni. *) De nem sokára nagy pártfogókra talált. Illyen volt *Forgáts Ferentz* Hardinál és Esztergomi Érsek, ki úgy tudta a' dolgot elintézni, hogy halála után *Pázmán Péter* előbb Jezus Szerzetesse, az után világi Pap, nyerte el hazánkban a' legelső Egyházi Méltóságot. *III-dik Ferdinand* és *I-ső Leopold* két nagyra termett, szép tulajdonságokkal felruházott, de a' szelid türelemmességet nem esmért Fejedelmek uralkodása alatt, nem csak hazánkba törvényesen bévétetett. **) hanem az *Uralkodás dolgai-ban* is tetemes befolyást nyert ***) és az üldözésnek fő szerzője volt; a' tudományokban való jártassága által, a' *tanítási monopoliumot* is magának el tulajdonította, és végre *III-dik Károly* alatt az Ország Gyűléseiben is *Ülést nyert*. ****) Nem lehet ugyan tagadni, hogy ezen Szerzetesek a' tudományok gyakorlásában, az ifiak tanításában szorgalmatosok voltak, hogy sok derék munkákkal ajándékozták meg a' maradékot, és számos tudományokra nézve hasznos hazafiakat neveltek; de *Szerzetek gyarapodását* mindenek felett szemök előtt tartván és annak mindent fel áldozván, az anyai nyelveknek, mellyeknek előmenetele a' tudományokat közönsége-sebbségre tette, és tanításbeli monopoliumokat nagy veszedelembre hozhatta volna, épen nem valának pártfogói. Így fonyasztották ők el honni nyelvünknek már már szépen virágzó fáját gyümölcstözése előtt, *****)

*) 1608-ik eszt. 8. Czik. ant. cor. és 1647. eszt. 5. Czik. 11. §.

**) 1687. eszt. 20. Czik.

***) *Engelnek* többször említett Magyar Ország történetei, a' hol ezen Fejedelmekről szóll.

****) 1715. eszt. 73. Czik. 1. §.

*****) Et quamquam ea sit, mea quidem Sententia, „Ungaricae lingvae dignitas et majestas, ut ipsa, „si loqui posset sapientia, non aliam sibi po-

és így jutott a' szomorú árvaságra. — Némelly egyes hazafiaknak annak terjesztése körül való fáradozásai tsak tsekély sikerűek lehettek az egészre nézve. *)

Némelly Eggyházi Beszédék, számtalan imádságos és Vallást tárgyazó Könyvek, mellyeket az Eggyházi renden lévő minden vallású hazánkfiak keves *ügyekezettel* és úgy látszik, még kevesebb *tehetséggel*, irdogáltak, mind az, a' mit a' tizenhetedik Század végéből és a' tizennyóltzadik elejéből a' Nagy Mária Terézia uralkodásának közepe tájáig nyelvünkre nézve elő-mutathatunk. **) *Szentpáli Nagy Ferentz, Bertalanfi Pál, Gróf Lázár Já-*

„tius usurpandam putaret: tamen cur historias, „artes, Scientias omnes, illa donandas censeamus, nihil nos urget magnopere; nisi forte „cum *mulierculis*, aliorum exemplo, communi- „care, sive *prophanare* nos deceat. Nam *latini* „*nominis Codices*, ubi ubi natos, nobis jure „domesticos arbitramur; — advertant haec gentes exterae — cumque Graeciam in Gallia, Judaeam in toto orbe perquirunt, *Latium se* „*apud nos reperisse* obstupescant (talám a' mi „konyha Deákságunkban???) Fruere porro hae „tua *gloria* Pannonia! (?) quam *Ignatii potissimum beneficio es adepta* 's a' t. Így szól egy Jészuita, az egész Társaság gondolkozása módjáról tanúságot tévén, és a' mi állításunkat megerősítvén. *Divus Ignatius de Loyola Hungariae Litteratae Praestes* Tyrn. 1747. 20. l.

*) Mímódon terjesztette Gróf Patachich Gábor Halotsai Érsek, Horvát létére, a' Magyar nyelvet Érseki lakhelyének Rátz lakossai között, megírja Ratona. Hist. Metrop. Coloc. Eccl. 1. Rész. 72. l.

**) Hodie ista lingua (t. i. a' magyar) ita contemnitur, ut praeter aliquot cantiuunculas, et Sacris opitulantes commentariolos, posteritas a suis nihil sit habitura. Így ír *Behamb* 1676-ba in *Ob-serv. ad Schoedelii notitiam hungar.* 156. l.

nos, Szönyi Benjamin lelketlen és szélesen kiterjedett Verseikkel méltán feledékenységre jutottak; de mit is lehet eggy olly időszak Költőitől várni, melly *Verbötzy* száraz törvény *Könyvének* Magyar versekbe foglalásában gyönyörkedik? Az Eggyházi ékes-szóllásra nézve sok Beszédeket lehetne felhozni, mellyek ezen időkhöz irattak és nyomtatásban kijöttek, de ezeknek hiába való, semmit sem jelentő okoskodásai, izetlen, üres szó pompája között az előbbienek hathatós Magyarságát nem leljük fel. A' fellengző *Florusnak* fordítása, mellyet *Dálnoki Benkő Márton* botsájtott közre, nem volt elégséges arra, hogy ezen időből való *Khronika* íróinkat feltűzelje 's meg szokott lusta forgásokból ki-ragadja. *Gróf Kálnoki Sámuel* és *Spangár András*, kik a' Pethő neve alatt irtt *Khronikát* folytatták 's bővítették, nem különben *Kováts János*, nyelvökre nézve szint olly nehezen folyók, egyenetlenek és darabosok, mint az előbbeni Századból való; így a' *történeti előadás* ezen időszakban is meg marada a' maga régi miveletlenségében. Az *oktató előadás* valamivel szerentsésebb volt: *Miskoltzi Gáspár* a' Természeti historiára; *Miskoltzi Ferentz*, *Perlitz Daniel* és *Nedelitz Váli Mihály* az Orvosi tudományokra; *Marothi György* a' Matematikára; *Kováts János*, *Palotai Zsigmond*, *Székely Sámuel* és *Farkasmezei Geidler Jó'sef* a' Hadi tudományokra nézve kiadott, részszerént fordításaik, részszerént eredetimunkáik által ügyekeztek a' Magyar nyelvet a' tudományos dolgok előterjesztésére alkalmatossá tenni.

Az anyai nyelv eránt való illy tsekély buzgóság mellett, melly ellen *Gróf Révai Péter*, *Zvittinger Dávid* és *Spangár András* *) keservesen pana-

*) Magyar Kronika Kassán 1738. 4. l.

szolkodnak, ezen hosszú időkerületbe csak egy Tudós találkozott, a' hies *Bél Mátyás*, ki *nyelvünk törvényeinek* meghatározása körül forgolódott volna. Ennek *Meliboeus* neve alatt Németnyelven irt *Grammatikája* több izekben is kijött. *Páris-Pápainak Szótárja* és *Csecsi lánasnak* a'hoz ragasztott derék helyesírási észrevételei, egy előbbeni szerentsésb időkornak *viszszafénylései*. Hogy illy környüállások között nyelvünk előre nem lépett, és megállapodván, hátra maradt, tsudálni nem lehet. A' mult Századnak közöpe körül nyelvünk semmivel sem volt miveltebb állapotban, mint ez előtt két Századokkal, sőt inkább előbbeni miveltségéből is sokat vesztett. Tsak igen kevés számú nyomtatott munkákban fordúlván elő, számos szép, derék szavaink, mellyekre a' Közbeszédben szükség nem volt, kiveszték, elavúltak, és helyettek részszerént más szavak tsuhtak be a' Deák nyelvből. Hány kifejezéseket találunk PárizPápaiban, mellyekről ő nem jegyzi meg, hogy elavultak, és a' mellyeket ma tsak a' Nyelvtudósok esmérnek? *) Pedig hány jó őstörzsökös Magyar szavak fordúlnak elő a' 16. és 17. Századoknak leghiresebb Iróinál, mellyeket Szókönyvében Páriz Pápai sem vett fel?

RILENTZEDIK SZAKASZ

Mária Terezia Uralkodásának közepe felé nyelvünk új minelőkre talál.

A' *Hubertsburgi Béke* megkötetésével a' hosszúas vérontás, mellyben szinte egész Europa részt

*) *Döbröntei Gábor* a' legnevezetesebbeket kijegyzette. *Erdélyi Múzeum* 5. Füzet. 189. 1.

vett, megszűnt, a' rég ohajtott tsendesség helyre állítatott, és *Maria Terezia*, ezen nagy Fejedelem, figyelmettségét alattavalói tudományos kimiveltetésének-is szentelhette. Már 1769-nek végén megjelent egy hoszszas K. Parantsolat, melly a' tanítás módjának jobb lábra allítását tárgyzta. Az erre következő esztendőben megújittatott az *Universzítás Nagy Szombathon*. Nem sokára az után (1775-ba) a' *Jézus Szerzetének Társasága*, a' Portugal, Frantz és Spanyol Uralkodásoknak már ez előtt eggynehány esztendőkkkel adott példáik szerént, az *Austriai Birodalomban-is feloldoztatott, eltöröltetett*, és már 1777-be a' közönséges nevelésnek egy új elrendelése dolgoztatott ki. Mind ezen törekedéseknek tzélja a' Nemzet tudományos kimiveltetése volt, a' honni nyelv pallérozása előmozdításának ügyekeztét azokban mindazáltal nem találjuk. Sőt inkább a' *Római nyelv* hazánkban mind jobban jobban megkeзде rögzeni, úgy hogy azt már ezen Század elejétől fogva nem tsak a' Tudósoknak és Ország Nagyjainak, hanem majd minden Hazafiaknak meg kellett tanulniok; az nem tsak az *Országlás* minden *dolgai-ban* kikötőleg használtatott, hanem még a' *mindennapi* beszédben-is betsúszott *)

*) *Hunyadi János* az Ország Igazgatója, későbbre *második Ulászló* alatt *Báthori István* Országbíró, *Guthi Ország László* a' Királyi Lovászok és *Rozgonyi László* a' Királyi Udvarnokok Főmesterei írni nem tudtak; sőt még *első Leopold* alatt-is a' világiak nagy részint megvetették az *írás tudományát* (*Mart. Schwarznér Intr. in Rem Dipl.* 192. §.) következőleg a' Deák nyelvben is járatlanok voltak; még 1595-beli Ország Gyűlésén *Rudolf* személyességének, *Mátyás* Herczegnek Deák beszédét az Ország Rendjei nem értették, míg azt *Huthassy János* nem tolmátsolta. *Hovachich Saml. klein. noch ungedr. Stücke* Ofen

De már itt kezdde a' Magyar nyelv egy új nagy, a' Deáknál hathatósabb *ellenségre* találni. A' nagy Fejedelem Asszony, különböző részekből álló Birodalmát szorosabban egybe akarván kaptsolni, a' Német nyelvet és szokásokat minden hatalmában lévő szelidebb módok által kívánta Magyar jobbágyai között terjesztetni. Ezért parantsolta a' Német nyelvnek az alsóbb úgy nevezett *Normalis* Oskolákban való tanítását, ezért mozdította minden módon elő a' Német és Magyar Nagyok között való házasságokat, ezért kedvelte Nagyjainknak Bécsben lakásokat. Nemzetünk mindenekben örömetst kedvezett sok tetteiért méltán szeretett nagy Fejedelmek kívánságainak. Az elmés, *férjfiú* erővel felruházott Híralyné, ki tzeljának előmozdításában egész Birodalma' és így hazánk javát is szemlélni gondolta, olly ellentállhatatlan kellemekeket tudott maga körül elterjesztetni, hogy Nagyjaink seregenként jelenének meg Udvarába. Itt könnyen hozzá édesedtek az *idegen szokásokhoz, miveltséghez és nyelvhez*. Illy környüllások között valóban tsak kevés idő kellett volna arra, hogy *Herdernek* a' Magyar nyelv kihalásáról tett jövendölése telyesedésben menyjen. De *Jósef Császár*, ki a' jót, vagy annak gondoltat, ifjú tüzzelel óhajtott, férfias erővel előmozdította, eggyszerre a' tzelhoz akarván jutni, hazánkat kellemetes álmából felébresztette, az anyai nyelv eránt már elenyészett buzgóságot a' porból fel támasztotta. Mit nem tehetett volna egygy illy *nagy Lélek*

1805. p. 277. Méltán teszem tehát a' *Deák nyelv* további *elterjedését az előbbeni és kívált ezen időszakba*, főként meggondolván, hogy az *idegen nyelveknek egygy egész Nemzet között való elterjedése melly hosszas időt kíván*.

hazai Litteraturánk, honni nyelvünk előmozdításában, ha azt olly nagy szeretettel vészi pártfogása alá, mint több *nagy* gondolatait!

Azonban Mária Tereziának fáradhatatlan ügyekezete által Nemzetünk tudományos kimiveltetésében sebes lépéseket kezdte tenni. A' Tudományokban, mellyek eddig kikötőleg az Eggyházi rend által gyakoroltattak, a' világiak és Országunk Nagyjai is kezdék gyönyörűségeket találni. Az akkori Europai Nemzetek között minden kétségen kívül a' *Frantziák* voltak a' legpallérozottabbak; és a' többeknek tanítóik. Az *Olaszok* elfajultságokban csak sirva emlékeztek vissza a' *buon Seculo*ból való íróikra, azoknak elérésére magokban elég erőt nem érezvén. A' *Spanyolok* és *Portugallok* tudományos virágzásoknak rövid ideig tartott tavaszsa, a' reá következő sanyarú nyár által már régen elnyomattatott. A' *Németeknek* már ma legszebb második virágzásában lévő Litteraturájok akkor még csak gyenge bimbózásában volt. Az *Anglusok* ugyan mind tudományos fáradozásaik, mind nyelvök kimiveltségére nézve a' *Frantz Nemzettel* könnyen vetekedhettek volna, de ők még ekkor részszerént Országok szigetes fekvése, részszerént pedig polgári állapotjok miatt, a' száraz Europa előtt a' tudományokra nézve szinte egészszen esméretlenek és minden befolyás nélkül valók voltak. A' *Frantziák* ellemben csak kevés idővel az előtt minden Nemzeteknek *törvény-adók*, még ezen időben is a' tudományoságnak legnagyobb fényében, minden izlési és tudományos dolgokban *fényes példák* maradtak, mellyeket a' több Nemzetek, az elérésnek reménysége nélkül, vakon követtek. Ezen önkényes uralkodásában elbűszkült Nemzetnek tudományos munkáival hazánk mind eddig csak igen kevésé volt esméretes. A' je-

lenvaló időszakban mindazáltal házánkfainak *két nevezetes út* nyílt meg a' Frantzia nyelvnek megtanulására, és az abban irt számos munkák megismerésére. Eggyik volt a' Protestans ifiaknak a' *Hollandi és Schweitzi fő iskolákban* való tanulások, mellyben ezen időben az Eggyházi renden kívül számos *világiak* is vettek részt; a' másik pedig a' Mária Terrzia által 1760-ba felállított *Testörzö sereg intézete*, mellyben ifiaink a' több tudományokon kívül különösen a' Frantzia nyelvre is tanítottak. Azon eggyes Tudósaink, kik tsak magok erejeken kívánták nyelvünknek elhagyott ügyét előmozdítani, hogy azt a' kedvezőbb állapotban jövendő Maradéknak miveltebben általnyujthassák, és így ennek szerentsébb munkálkodásait foganatosabbakká tegyék, tudományos kimiveltetésöket nagyobb részint ezen két alkalmatosságnak köszönhetik. Ezért találjuk ekkor mind nyelvünkre, mind Nemzeti tudományosságunkra nézve a' *Frantziáknak olly nagy befolyásokat*, melly Német Országgra nézve ezen időtájba már szünni kezd. Ezt mindég szemünk előtt tartván, lássuk a' különböző előadásoknak és nyelvünk alkotásának ezen időszaki állapotját. —

A' Vallásbeli vak buzgóság és az üldözések valamennyire megszünvén, hazai Litteraturánk nem vesztette el magát olly annyira a' szörszálhasogató vallásbeli vetekedésekben, hanem eggy kellemetesebb tzelt talált n' *költés* bájoló virágjaiban. Itten új utat tört *Faludi Ferentz*. Gyöngyösitől fogva eggy Höltnök sem volt olly szép, tiszta és ékes Magyarsága, mint ezen szelid Jezsuitának. *G. Teleki Jó'sef* és *Ádám*, *B. Ortzy Lörintz*, *Bartsay Ábrahám*, *Aranka György*, *Pétzely Jó'sef* 's a' t mind ollyan nevek, mellyek a' Magyar Költés történeteiben ditsérettel emlittetnek; — A' Frantzia Höl-

edőknek vak követése mindazáltal költői ihléseknek nek mérész repdét nem kevésbé gátolta. Nevezetes az, hogy *G. Ráday Gedeon* magát a' kora előitéleteitől megszabadítván, már ekkor a' *Római* mértékű verseknek a' Magyar nyelvbe való hozását különös pártfogása alá vette; ötet követték *Rajnis*, *Baroti Szabó Dávid*, *Révay* 's a' t. kik pályafutásokat már ezen időkben elkezdették, de főként a' következő időszakban virágoztak és lettek az *új-jab Magyar Költésnek nemzöi.* —

Az *ékes folyó beszéd*, az *Egyházi ékes szölláson* kívül, melly egyházi Beszéllőink által ez időben is több, vagy kevesebb szerentsével folytatott, most már más különbözö Nemeiben is gyakoroltatni kezde. *Gróf Haller László* nyitott itt *Fenelon Telemachjának* fordításával új rézst, mellyen utánna *Bessenyei György* és *Bárotzy Sándor* jelentek meg. Ez szorgalmatossabb, de félénk, amaz mérész, de gyakran hibás előadásával nyelvünk simább folyóságát nem kevésbé mozdították elő, Frantzia mustraikat követvén.

A' *történeti előadás* ellemben még ezen időszakban is parlagon maradt. *Ráth Mátyásnak* azon ügyekezete, hogy nyelvünket *Magyar Hirmondója* által az újsági előadásra alkalmatossá kívánta tenni, nagy ditséretet érdemel.

A' tudományoknak majd minden ágazatjai több érdemes Magyar Írókra találtak, mint p. o. *Matyus István*, *Csapó István*, *Veszprémi István*, *Molnár János*, *Bod Péter* 's a' t. kiknek fő tzeljok a' tudományok terjesztése volt ugyan, de a' kik egyszersmind nyelvünk kimiveltetését is nem kevésbé mozdították elé, azt az *oktató előadásra* alkalmatossabbá tévén. Ezek mindazáltal magokat a' nyelv akkori állapotjához igen félénken kötötték, az előforduló új képzeteket vagy idegen szavakkal, vagy

pedig nehezen forgó körülírásokkal fejezték ki, és így előadások nem csak hogy tarka, hanem szükséges rövidség és kerektség nélkül való.

Nyelvünk természetének felfedezése és törvényekben hozása körül is foglalatoskodtak némelly Tudosok; a' nélkül mindazáltal, hogy itten valamelly új nevezetes világot terjesztettek volna el. — *Ádám Mihály* és *Farkas János* Grammatikai tsak a' Magyar nyelvnek a' Németek által való megtanulását könnyebbitették; *Sajnovits* tsak a' Magyar nyelvnek a' *Lapp* nyelvekkel való hasonlatosságát fejtette bővebben ki; *Kalmár György* pedig Filologiai álmódozásaiban úgy elvesztette magát, hogy munkájának majd semmi hasznát sem lehet venni.

Ha az eddig mondottak szerént nyelvünknek ezen időszaki elemeit és állapotját megtekintjük, voltaképen megvi'ssgáljuk, azt fogjuk tapasztalni, hogy mind ezen nem tsekély fáradozások mellett is nyelvünk tökéletesedésében tsak gyenge és tsekély lépéseket tett előre. A' Francz nyelv, mellynek kellemetes virágjait kívántak Magyar Tudóssaink átültetni, már ekkor el volt határozva, *tökéletesedésének* szinte a' legfelsőbb pontját elérte, az *Akademiának diktátoros* hatalma legalább minden további kifejtődését hathatosán gátolta. Tudóssaink, a' Frantziáknak vak követői, ezen részben sem mertek tanítóiktól el távozni; második tsetsemőkorában lévő nyelvüket már *elhatározottnak* nézték, és így magoknak szoros korlátokat huztak, mellyeken kitesapongani *nagy megengedhetetlen bűnnek* tartották volna. Így nyelvünket kiterjedésére nézve tsak nem azon állapotban adták által maradékaiknak, mellyben azt gondatlan atyáiktól vették által, sok idegen darabosan hangzó szókkal megfertéztetve. Jóllehet nem tagadhatni, hogy azon kis körben, mellyben nyelvünk ekkor forgott, Tudóssaink azt kel-

lemetes, a' Frantziák után formált szóllásokkal, fordulásokkal gazdagították, tsinosították a' nélkül, hogy azt magok észre vették volna.

TIZEDIK SZAKASZ

Honni nyelvünk végre Ország-gyűlési pártfogásra jut, melly által kimiveltetése nem kevéssé mozdittatik elő.

Láttuk miképen kezdé Nemzetünk Mária Teréziának fényes uralkodása alatt, a' Német nyelvhez édesedvén, anyai nyelvét elhagyni és *Nemzetiségét* levetkezni. A' tzelhoz halkal, de bizonyosan vezető lépések a' Jó'sef tüzes, lángoló élméjével nem fértek össze; egyszerre akarta ő *azt* véghez vinni, a' mi tsak *több Századok* alatt egy mély belátással kidolgozott, és mesterségesen elrejtett plánnak lehet szüleménye. A' *megöszült Magyar*nak Németül kelle tanulnia, hogy a' hivatalokra alkalmazott legyen, az igazgatás dolgaiban ezen idegen nyelv szinte egyszerre hozatván be. Ehhez járultak még sok más részről szükséges, részről felesleg való változások mind az Országzásban, mind pedig polgári alkotmányunkban. Ezek váratlanul és hirtelen jöven, meghökkent a' Németesedését eddig a' legnagyobb *részvétel nélkül tekintő*, de még az illy változások eltűrésére eléggé el nem készült és szabadságáért öröklé buzgott Nemzetünk. Ezen hirtelen felébredés természetesen borzadást, figyelmet, ez pedig békétlenséget, zugolodást szült; Nemzetünk egyszerre megállapodott az elidegenesedés ösvényén. Jó'sef, a' *Nagy*, de *megtévelyedett Jó'sef* is észrevette hibáját; Nemzetünk ősi szabadságát, nyelvét már *viszsa* akarta adni, már egy, az Ország Rendei-

hez Magyarúl irt, és 1789-dik esztendei December 18-káról költ Viszszairása által, melly a' *legelső* H. Parantsolat anyai nyelvünken, a' rég ohajtott Ország-Gyűlésnek minél előbbi tartását megigérté, midőn őt a' zordon halál életének virágjába elragadta, Hazánk polgári történeteire és nyelvünk viszontagságaira nézve eggyaránt nevezetes *testvére*, utánna a' Királyi Székbe ülven és az Országglás terhét által véven, a' legközelebb tartott Ország Gyűlésén nem tsak minden szabadságainkat újra megerősítette, hanem *nyelvünket* is különös pártfogása alá vette. Az öszszegyülekezett Rendei és Harok jól általlátván, hogy sok szépségekkel és nagy belső erővel bíró, de sokáig megvetett és fájdalom hazánkban sem közönséges honni nyelvünknek az Országglás dolgaiban való bevétele eggy szempillantatnak szüleménye nem lehetne; a' Deák nyelvet ugyan ideig óráig visszafogadták, de eggyyszer'smind minden idegen nyelv behozását tilalmazták, a' *Magyar nyelvnek* az alsóbb Oskolákban való tanítását elhatározták *) és azt mind az Ország Gyűlési tanátskozásokban, mind a' jegyző Könyv írásában a' Deák mellett felvették. A' következő esztendőben, most fényesen uralkodó Fejedelmünk alatt fel tett tzeljokhoz valamennyire megint közelitettek, a' *Magyar nyelvet* a' felső Oskolákban is taníttatni, és az Ország hivatalaira tsak az olyan hazafiakat felvétetni rendelvén, kik Magyarúl tudnak. **) Azomba a' véres Frantzia Revolutzióból eredett nyakas háborúk kiűtvén, hazánk Nagyjainak figyelmetességök más nevezetesebb tárgyakra vonattatott. Méltán örülhetünk tehát, hogy Országunk öszszegyülekezett Rendei a' fegyvertartogások között is nyelvünk ügyéről nem felejtkez-

*) 1792 esztendei 16. Czik.

**) 1792 esztendei 7. Czik.

tek meg, és ditsően nralkodó Hírályunktól meg tudták nyerni, hogy a' Jurisdiktziók felírásaikat a' fő Igazgató Székekhez *Magyarúl* tehessék meg és honni nyelvünket mind polgári, mind pedig törvényes dolgaikban használhassák. *) Hogy ezen engedelemmel hány anyai nyelvünkért buzgó Megyék éltek, és hogy ezen szép példát némelly H. Sz. Várossaink is követték, tudva vagyon a' Magyar haza előtt. Az utolsó háborúknak mind egész Európára, mind pedig hazánkra nézve is, szerentsés bévégzése és a' rég ohajtott tartós Békének ditsőséges megálapítása után, egész bizodalommal lehet várni, hogy hazánk Rendei szeretett jó Fejedelmünk kegyelmes megeggyezésével *honni nyelvünktől pártfogásokat meg nem tagadják*, szépen elkezdett munkájokat elenyészni nem engedik; sőt inkább egész ügyekeszettel azon lesznek, hogy az, azon uton, mellyen elindúlt, mindég elébb meg elébb mehessen, és a' fénynek azon pontját elérhesse, mellyen a' pallérozottabb Europa több nyelveit tündöklenni látjuk.

E'kép' szinte - szinte haldoklásában lévő nyelvünk, illy hathatos pártfogásra jutván, és e' mellett több más eggyes Maecenasokra is találván, minden fölül hathatosan miveltetni kezdett különbbféle nemű munkák által, mellyek ezen időszakban nagy számmal jöttek ki. Sebes lépésekkel sietett azon tökéletességhez, mellyre természeti eggyügyű kellemei, belső ereje és keleti szépségei mellett alkalmas. Ha mindazáltal ezt még ekkoráig nem érte-el, azt nem egyebbnek tulajdonithatni, hanem hogy nyelvünk ügyében tsak némelly *eggyes személyek*, az Ország Rendjei, nem pedig az *egész Nemzet* veszen részt,

*) 1805. esztendei 4. Czik. Eggy érdemes hazafi szívnek ezen törvény Czikkely által okozott lelkes ömledezéseit, fohászkodásait. Nézd *G. Teleki Lászlónak* esméretes munkájában 220. l.

továbbá hogy a' tsinosabb, vagy hogy azt annak tulajdon idegen nevével nevezzem, az *elegans világban*, a' társalkodásra nézve mind ekkoráig megmaradt a' *Német nyelv*, melly onnan a' Frantziát tolyta ki. Sőt, fájdalommal kell megvallanunk, hogy ezen idegen nyelv még a' legújabb időkben is rajtunk való uralkodását ezen tsatornán, mellyet bedugni nem áll az eggyes ember, hanem az egész Nemzet megegyezésének, vagy a' maga kényére uralkodó időszellemnek hatalmában, *szélesebben kiterjesztette szép Neműnket*, és az azzal való kellemetes társalkodást a' pallérozottabb Rendek között és majd nem két hazánknak minden részeiben magának eltulajdonítván és abból *szegény nyelvünket* kirekesztvén.

A' *Frantzia izlés* Poëzisünkben sokáig tartott uralkodását elvesztvén, *költői nyelvünk* nagyobb szabadságot, szélesebb kiterjedést, valamelly férjfiás merészséget nyert, és szabadobban kezdé a' Képzelet országában a' legmagosabb tetőkre-is emelkedni nyügetlen reptébe. — Már *Ráday Gédeon*, a' mint fellyebb látok, megkezdé a' kellemetes Frantzia izlést törni, azt a' *Deák* tisztább, természetesebb *Költés* felé visszazavonván. Nagy szerentsével követék őtet *Rajnis*, *Révay* és *Baroti Szabó Dávid*; a' legnagyobb Latiumi Höltyő több kellemetes munkáit *Virág Benedek* ültette által maga egész épségében honni nyelvünk termékeny, de még kevésse mivelt földébe. Rár hogy ezen érdemes hazánkfiai ezen új ösvényen nem hatottak tovább, és nem mentek vissza minden Költőségnek kutfejéhez, a' *Hellenek* eggyügyűen bájoló poëzisához; mert azon tsekély próbák, mellyeket e' részben *Csokonay*, *Kazinczy* 's mások tettek, nem voltak elégségesek arra, hogy ezen tisztább izlést hazánkkal megkedveltessék. Azonba Költőink figyelme más felé fordult

és a' szomszéd *Németeknek*, a' Görög példák által valamennyire megtisztult *romantos* ízlését vették fel követésöknek szép példájául; itten *Dajka*, *Cso-konay*, *Kazinczy*, *Kis* és még most élő Höltsöinknek nagy része, hervadhatatlan koszorúkat fűztek magoknak. — *Kissfaludy*, ezen kellemetes Höltsönk, egy más után indult meg, az Olasz föld bájoló szerelem éneklőjének fellengező oskolájából vévén poétai kiformáltatásának állapotait, mellyeket mindazáltal tulajdon gyeniuszsza szerént használt, és így Magyar költésünknek legelőször adott *függetlenséget*, mellyet *Berzsenyi* még jobban megállapított. Ezen most említett, 's még több más, rövidségnek okáért elhalgatott lelkes költőink, *költői nyelvünket* annyira pallérozták, simították, hogy az már most az érzemények minden nemeinek helyes festésére alkalmas; mind kellemetes előadására, mind belső erejére és bájoló fordulásaira nézve minden más miveltebb nyelvekkel vetekedhetik, sőt némelly tekintetben azokat felyül is mulja. De ezen Magyar nyelvünk Diszeinek sok *helytelen* megrögzött *szokásokkal*, mellyek a' Höznép szájában sokáig parlagon maradt nyelvünkben észrevehetetlenül terjedtek-el, kellett szembe szálniok; sok *nehezen forgó* és a' Költésre alkalmatlan *szóktól* kellett költői nyelvünket megtisztítaniok; számtalan eleink megfoghatatlan henyességök által megmaradt, vagy újra támadott *hézagokat* kellett ki pótolniok; és vég nélkül való nyakas *balvélekedéseket*, *előítéleteket* kellett meggyőzniök, elhárítaniok, míg költői nyelvünket azon tisztaságra, azon sima, de velős kerekiségre emelték, mellyen azt ma szemléljük és külföldre költeményeikben gyönyörködve tsudálni meg nem szünhetünk. Rönnnyű lesz a' *szerentsébb Maradéknak*, melly már egy szinte egészszen kész költői nyelvet vészen által, azt az eggyes megmaradt dara-

bosságoktól megtisztítani, a' még hátra lévő hiánosságokat kipotolni és a' mostani nagy Hölttöink nyelvbottlásait, — ettől semmi kezdet ment nem lehetvén — lassan lassan ki egyengetni.

Az *Egyházi ékesszóllásra nézve* nyelvünk ezen idöszakban, valamint a' többiekben is, egészszen parlagon nem maradt. A' Keresztény hívek, mind a' mellett is hogy a' vallás eránt való buzgóságok, a' helytelen és napról napra jobban elterjedő fatyú világosodás által nagyon meg tsökkent, nem szüntek meg az egyházi ékes Beszédekben gyönyörködni. Azért voltak és vagynak is számos hathatós derék egyházi Beszéllöink minden két hazánkba elfogadott vallásokon. De nyelvünk előmenetelében és különösen az egyházi Beszédekben való részvétel nállunk olly nagy, olly közönséges nem lévén, mint más Némzeteknél, vagy mint nállunk a' régibb idökbé volt, az illyen Beszéllöink Ország szerte nem hiresedhettek el; és tsak inkább magok környékében maradtak nevezetesek. Söt munkáik, némelly halotti és más különös Gyűjteményekben kijött egyes besédeiket kivévén, közönségesekké sem tették.

A' *polgári ékesszóllás* tsak az újabb idöekben vette hazánkban eredetét, miolta tudniillik honni nyelvünk mind az egész Ország, mind pedig számos egyes *megyeinknek Gyűléseikben* a' köz tanátskozáásokra széltibe használtatni kezdett. Hogy így hazánkban hány nevezetes polgári Beszéllöink támadtak, minden tudja, ki az Ország és a' nevezetesebb Vármegyék köz tanátskozásaiban megjelenik. Örömmel kellett és kell minden hazafinak szemlélni, melly elragadó *ékesszóllással*, melly nagy könnyűséggel fejezik ki magokat sokan közüllök, jóllehet gyakran észrevehetni, hogy még miveltetésében lévő *nyelvünk* nem mindenkor akar akaratjoknak *engedel-*

meskedni. Ezen Beszédek mindazáltal minden előre készület nélkül, tsak a' szempillantatnak 's nem a' hosszszasabb megfontolásnak szüleményei lévén, nem lehetnek a' nyelvre nézve olly tökéletesek, mint a' *Demosthenes*, vagy *Cicero* mesterséges Beszédei, és nem juthatnak a' késő maradékra. Mind azon tanúságok, mellyekből nyelvünknek e' részben mindjárt eleintén való előmenetele idővel ki fog tetszeni, egygy némelly különös alkalmatosságokra készülve elmondott Beszédekből állanak, ezek a' kinyomtatásra is érdemesítetvén.

Ez *ékes folyó Beszédnek* többi nemeiben nyelvünket az újabb időkben számtalan Tudóssaink kívántak részszerént fordított, részszerént eredeti munkáik által mivelní. Itten mindazáltal a' legnagyobb akadályok mutatták magokat. Az illy irások a' *miveltebb társasági élet* tárgyai körül foglalatoskodnak nagyobb részint; tsak azon Nemzetnek lehet ezen tekintetben ékes folyó beszéde, mellyben a' miveltebb társalkodás nyelve által az Iróknak ügyekezetei előmozdítanak, foganatosokká tétetnek, mintegy életet nyernek. Mivel tehát Hazánkban honni nyelvünk a' miveltebb társaságokból majd egészszen számkivettve vagyon, a' mint felyebb látok, ez nem történhetett meg. Így Iróink magokra, fáradozásaik pedig élet nélkül maradtak, még pedig annyival inkább, mivel az itten számosabban előforduló nehézségek miatt sokan közüllök megtévelyedvén, nyelvünknek *szembetünő elrontásán* munkálódtak. Illy kevésbé kedvező környülállások között nem lehet tsudálni, ha még az ékes folyó beszéd ezen nemeire nézve hazánkban egygy író sem találkozott, kinek munkáit a' követésre egészszen méltónak ítélnetnők. Minden egyes tsalatkozásai és sok méltatlan üldöztetései mellett is *Kazinczy* az, ki e' részben legnagyobb érdemet szerzett magának és a' jövőndő igazságosabb

maradéktól örökös hálával fog említetni. A' mennyibe mindazáltal az ékes folyó Beszéd a' Höltsői nyelvet előadásában segítségül veheti, annyiba nyelvünknek előmenetelét e' részben is szembetűnőleg lehet észrevenni.

A' *történeti előadás* is nyelvünkben még tsak tsetsemőkorában vagyon. A' régi nehéz Khronikás előadástól iróink már ugyan nagy részint elváltak és munkáikban tisztább, folyóbb nyelvet találunk; az ékes, szabadsággal tellyes történeti előadást mindazáltal mind ezen napig is elérni nem tudták. — *Guadányinál*, *Budai Esaiásnál*, *Kiss Jánosnál*, ki Guadányinak közönséges Historiáját folytatta, *Sze-kérnél* és némelly más érdemes Történetiróinknál az előadás természetére nézve inkább *oktató*, mint történeti. Különös volt a' 19. Század elejére nézve *Virág Benedek* Magyar Századjainak megjelenése. Ebben az előadásnak ékes egygyügyüése, természeti ereje, kötetlen szabadsága a' Történetirók ösatyjára *Herodotosra* emlékezteti az olvasót. Vajha ezt nem sokára egy *Thukydides* és egy *Xenophon* követné! A' mi illeti az *Újságokban* megkívántató természetes, világos, erőltetés nélkül való, szépen folyó *előadást*, mellynek a' történetivel nagy rokonsága vagyon, jóllehet attól természetére nézve különbözik, e' részben nyelvünk több ezen időszakban támadott újság Leveleink által, mellyek közül kettő még ma is folyamatban vagyon, igen sokat nyert, ámbár még itt is az elérhető tökéletességtől távol vagyon; kivált a' mennyibe az újságokban sok olly tárgyak is fordulnak elő, mellyek a' közönséges, miveltebb társaságot illetik, és mellyek kifejezésére, a' mint fellyebb látok, nyelvünk az itt meg kívántató határozottsággal még épen nem alkalmas.

A' tudományoknak minden nemeire nézve az újjabb időkben olly számos és tiszteletre méltó tudós

Íróink támadtak, hogy azokat itten mind elő akarván számlálni, nyelvünk történetei helyett, a' tudományoknak Magyar földünkön való viszontagságai-ban kellene ereszkednünk és tzelunktól egészszen eltérnünk. Elég legyen itten némelly közönségesebb észrevételeket megjegyeznünk. Azon számos Írók által, kik itten buzgón fáradoztak, nyelvünk az *oktató előadásra* nézve bámulandó előlépéseket tett. Majd nints a' tudományoknak egygy olly közönségesebb ágazatja, mellyen az elő forduló képzeteket Magyar szavakkal, ha mindjárt nem mindég a' legjobbakkal kifejezni nem tudnok. Tsak kevés esztendőkkel ez előtt is kénytelenek voltak Tudóssaink, ha nem akartak szókoholók lenni, a' tudományokban előforduló közönségesebb képzetekre nézve is a' *Deák szokat*, idegenségöknek minden bélyegével egygyütt megtartani és a' Magyar előadásokban használni. A' Magyar elsőbb tudományos munkák' ezen tarka egyenetlensége, a' szép hangzást sértő darabossága, mellyet a' mult Század elejéből való Német munkákban is észreveszünk, már ma valamennyire meg szűnt, és mostani tudományos munkáink, eredeti Magyar, vagy legalább meg magyarosított, és így polgársággal megajándékozott idegen szavaik, tisztább és folyóbb előadások által különösen kedveltetik magokat. Ezen tudósok mindazáltal, — hazánkban semmi *központ* nem lévén, a' melly őket egygyeztette, fáradozásaitak foganatosokká tette volna, — egészszen magokra maradtak, és egyes erejek a' fel vett tzelra elégséges nem lévén, sokféle kitsapongottak, eltértek és gyakran meg is botlottak. Így támadott a' tudományos előadásban az a' nagy határozatlanság, érthetetlenség és azon számos *rosszszúl készült Magyar szavak*, mellyek annak tisztasága által elegendőképpen nem pótoltnak ki. Az újabb íróink

nak munkáiban mindazáltal nyelvünk e' részben is kezd jobban jobban közelíteni a' kívánt tökéletességhez.

Különös említést érdemel itt az *Országzász dolgaiban* használt *előadás* (*Geschaftsstyl*) melly az oktatóhoz tsatolja magát, és Magyar Országban tsak ezen utolsó időszakban támadt. A' Deák nyelv, mind a' polgári igazgatás dolgaiban, mind pedig a' törvény kiszolgáltatásában sokáig kikötőleg használtván, nyelvünk ezen tekintetben nagyon szegény és a' legközönségesebb tárgyak kifejezésére is alkalmatlan maradt. Az újabb időkben több *Megyéink* a' Deák nyelvet a' Magyarra feltserélvén, ennek használásában tsak két mód maradt, a' *Deák* eddig használt *szavakat* vagy *meg kellett* a' Magyar előadásban is *tartani*, vagy pedig az eddig nyelvünkbe esméretlen képzetek kifejezésére *új szokat, szólás formákat* kellett készíteni. A' mostani idő gondolkozása módja szerént Megyeink nagyobb része az utolsóbbat választotta. De hogy ügyekezettek annál fogatosabb legyen, némellyek különös *küldöttségeket* rendeltek, mellyek a' szükséges új szavak aliotásában fáradozzanak, és a' mellyeknek munkáik a' polgári igazgatás dolgaiban és a' törvény kiszolgáltatásában sinor mértékül szolgáljanak. — E'kép az új szavak és szóllások használásában e' részben mindjárt eleintén támadt egy szép *eggyeztető pont*, melly az által még nagyobb kiterjedést nyert, hogy a' kidolgozott sinor mértékeket több más Megye is elfogadván, azokat közhasznúabbakká tették. Igy eredt kevés idő alatt Magyar Országban egy szép, tiszta *igazgatási előadás*, mellynek a' hosszszasabb szokás által már a' mindennapi beszédre is szép, szerentsés befolyása volt. Hány derék szavak találtnak nyelvünkben, mellyek ezen intézetnek köszönhetik eredetöket és a' mellyek már köz értelműek, azokat minden érti, a' ki nyelvünknek mostani állapotjával

esméretes. Ha mindjárt itten is több hibák történtek, több hézagok maradtak, mellyeknek eligazítása és kipótólasa a' későbbi idők kötelessége leszen; ha mindjárt a' Megyék között nintsen is azon megegyezés, mellyet lehetne ohajtani; azért még is Magyar Országnak igazgatási előadása helyesebb, szebb és műveltebb, mint az Erdélyieké, hol honni nyelvünk nem volt olly sokáig elnyomva, és már régebben használtatik az Országlás és igazgatás némelly tárgyaiban. Az Erdélyiek ugyan is a' *Deák kifejezéseket*, mellyekre nyelvünkben megfelelő szavakat nem találtak, az akkor egyéb Nemzeteknél is gyakorlott szokás szerint, igazgatási előadásaikban minden vonakodás nélkül *elfogadván*, azt az újításoktól és következőleg az ideig óráig tartó érthetetlenségtől megmentették ugyan, de eggyzersmind *tisztátalan, tarka, darabos és fület sértő* hangzatúvá tették. Illyen volt valaha a' *Német igazgatási nyelv* is, mellyet az újabbak nevetve olvasnak és gunyolva emlitenek.

Nyelvünk e'kép új fényt nyervén, annak állapos meg tanulása több idegen nemzetű polgártársainkra nézve szükségessé válván, törvényei pedig eléggé kifejtve nem lévén, és a' számos újítások által még nagyobb zavarba hozatván, számos hazánkiai támodtak, kik *nyelvünk grammatikai alkotásának* meghatározása körül fáradoztak, úgy hogy nyelvünket ezen részről tekintvén, a' jelenvaló időkerület a' leg tündöklőbb, jöllehet még mind e' mai napig is a' tzel nem érödetten, és nyelvünk törvényei voltaképpen kifejtve, elhatározva nintsenek. — Az illyen *nyelv vi'sgálók* a' különböző szükség szerint különböző *tzélt* szegeztek ki fáradozásaiknak. Így kívánták *Márton Jó'sef, Beregszászy Pál, Versegly, Benyák* és mások a' Magyar nyelv tanulását az idegenekre nézve könnyebbíteni; így irtak több hazánkiai *Oskolai Grammatikákat*; így fejtette ki

Beregszászy Pál, nyelvünknek a' 'Sidó, Török és más Azsiai, így *Gyarmathy Sámuel* a' Lapp és Fenn nyelvekkel való hasonlatosságát; így irt *Thomas Ferdinánd* a' Magyar nyelvnek a' régi Egyiptomival képzelt megegyezéséről; így szerzetek a' *Debretzeni nagy Grammatikának Szerzői*, továbbá *Gyarmathi*, *Révay*, *Verseghy* 's a' t. magoknak nyelvünk elrejtett titkainak felfedezése körül kétségben nem hozható, nagy érdemeket. Ezek közül mindazáltal nyelvünk történeteire nézve legnevezetesebbek a' két utólsók. *Révay*, ki kedvezőbb környülállások között könnyen lehetett volna nyelvünk *Adelungja*, vizsgálódásait nyelvünk első esméretes állapotjánál kezdván és annak régiségeit szorgosan felhánván, kikeresvén és összehasonlítván, nyelvünk történeteibe egy új világot gyujtott, mellynél ma annak természetét egy új szempontból tekinthetjük, jobban esmérhetjük. Az általa a' törtt új út kellemeitől mindazáltal elragadtatván, állításaiban igen meszsze ment és arról megfejtkezett, hogy a' nyelv a' köznép és nem filozofusok által alkottatt tsetsemő korában is. Egészszen más uton indult el ennek bajnoktársa *Verseghy*, a' mostani nyelv szokást fogadván el vezérül és azt nem gondolván meg, hogy a' közönségesen uralkodó *nyelv szokás* csak akkor lehet tsalhatatlan szövétnek, ha a' nyelvek filozofiájától és a' nyelvbeli régiségek összehasonlításától segittetik. Egyébbbaránt *Verseghy* abban is gyakran megtsalathozott, hogy a' némelly vidékekben lévő szokást közönségesen uralkodónak nézte.— E'kép' ezen két Nyelvtudóssaink különböző állapotokra építvén állításaikat, különböző következtetéseket is huztak ki azokból, mellyből honni nyelvünkre nézve egy nevezetes tollhartz támadott. *Révay* részéről ezt inkább tsak tanítványai folytatták. A' Magyar szavak felkeresésében, rendbe hozá-

sában és értelmőknek meghatározásában tsak *Szabó Dávid, Sándor István* és *Márton József* fáradoztak főként, de ezeknek *Szótárjaik* sem felelnek meg mostani szükségünknek. —

Az egyes személyeknek a' nyelvek körül tett fáradozásai tsak lassan és idővartatva lehetnek sikeresek, egy *közép pont* szükséges, melly azokat egyesítse, élémozdítsa, foganatosokká tegye. Ezt tudóssaink tsak hamar által látták. Azért egyesültek még 1787-be Hassán a' *Magyar Muzem* és 1789-be Komáromban a' *mindenes Gyűjtemény* Kiadói. Révay pedig nem sokára egy közönséges magyar *tudós társaság* felállítását szorgalmaztatta, de sikeretlenül. Hasonlóképpen foganat nélkül volt *Aran-ka György*nek ebbéli fáradozása, a' ki Erdélyben kívánt egy olly tudós társaságot alkotni, mellynek a' Magyar nyelv mívelése mellett, a' Magyar történeti Kéziratok kiadása is lett volna tzélja. A' *Sopronba, Pesten* és *Nagy Enyeden* a' tanuló ifiak között támadott nevendék társaságoknak tzélja, természetök szerint inkább a' *honni nyelv szeretetének* az ifúság között való terjesztése, mint annak tudományos kimiveltetése lehetett. Az újabb időkben újra volt szó egy közönséges Magyar tudós társaságnak felállításáról, ennek legjobb móddal leendő elrendeltetése és alkotása eránt kidolgozandó két legjelesebb munkára jutalom tétetvén. A' munkák nagy tudománnyal elkészültek, de maga a' társaság még mind ez óráig buzgón ohajtatik. A' legújabb időkben a' Martzibáni Nemzetségnak a' honni nyelvünk oltárára tett hazafi áldozatja, mellynek köszönheti ezen mnnha is eredetét, olly bizodalmas reménnyel ketsegtet, hogy nem sokára ditső Nemzetünk e' részben sem marad el szerentsésebb szomszédjaitól.

Ha az itten előadott többféle egyes fáradozókat összevevesszük és egy közönséges szem-

pontból tekintjük, örömmel fogjuk észrevenni, hogy Nemzetünk ezen időszakban mérészen le kezdé rázni a' *veszedelmes Deákság* sulyos jármát, a' nélkül mindazáltal, hogy attól egészszen megmenekedett volna. A' mi pedig illeti különösen nyelvünket, ez megszabadult az ötet szoros korlátok közzé szorított és kimiveltetésében nagyon akadályoztatott *Frantzia izléstől*, mellynek helyét mindazáltal a' szabadabb és maga erején mérészen felfelé repülő *Német nyelv követése* foglalta el. Egy szép lépés a' tökéletesedés fényes pontja felé; vajha itten már eddig volt vezető társától megválván, a' *magában való megállapodást* elérné és önnön erején folytatná hátra lévő utját! vajha mondom ez volna jövő időszakának *megkülömböztető jele*! A' Német nyelvbéli szabadságnak követése által nyelvünkben nagy változás történt. Egy felől a' Révay által gyújtott fáklyájánál a' *nyelvbéli régiségek* felfedezése; számos az Országunknak minden részeiben támadott Iróink szorgalmatossága által, a' *külömböző vidéki szók és szollások* kikeresése, merész használása; számos Nyelvtudóssaink által meghatározott nyelv törvényei szerint alkotott *új szóknak* nyelvünkbe iktatása köz szeretetet nyert; a' nyelv *bővítetni, tsinosítatni*; más felől számos botlások, helytelen újítások, főként a' Deák, az újabb időkben pedig a' Német nyelv alkotásának rabszolgai követése által *rontatni*, 's sok tekintetbe *határozatlaná, érthetetlené* tétetni kezdett. Így nyelvünk régi alkotó részei öszszehányatván, az egész nyelv egy kemény szükséges, de kétséges kimenetelű *forrásban* jött. Ezt akadályoztatni nem lehet, de veszedelmes is volna, itten tehát tsak arról kell gondoskodnunk, hogy ezen forrásnak szerentsés kimenetelét előmozditsuk, a' dolgozó erőknak *jó erányt* adjunk és a' jónak a' rosszal való *elveszését* akadályoztassuk.

MÁSODIK RESZ.

A' nyelv-mivelés szüksége.

ELSŐ SZAKASZ.

Tökélletesedés az emberi Nem tzélja, és erre a' nyelv mívelés szükséges.

Az ember okos állat. Az okosság tehát az, a' mi az embert az oktalan állattól megkülömbözteti. Azon *természeti ösztönt* (Instinctus) melly az oktalan állatokat minden tselekedeteikbe vezérli, és eleitől fogva szüntelen egygyformán vezette, a' boldogabb embereknél az okosság potolja ki, ezen valóban *isten szikra*, melly már a' kisedben lappang és csak a' gyulasztó körülállásokat lesi, hogy a' maga *legszebb fényében* megjelenhessék. Ha az oktalan állatokat természeti belső ösztönök, tulajdon lételek fentartására, a' veszedelem kerülésére készíti, buzdítja, úgy az okosság az emberekre nézve nem elégszik meg evvel, hanem őket állapotjoknak szünetlen javítására segíti és az egész természet urává teszi. De ezen szép tulajdonság munkásságát csak lassan lassan kezdi el, nem jelenik meg bennünk mindjárt születésünkkel, mint az Instinktus az állatokban. A' tsikó, a' bornyú és a' kölyök alig lép e' világra, midőn már minden kívánságainak eleget tud

tenni, az ötet fenyegető veszedelmet el tudja kerülni. Millyen jóltehetetlen, millyen szánakodásra méltó ezekhez képest a' *gyermek*, midőn a' napfényt meglátja. Nem de nem azt kellene e' gondolnunk, hogy ezen nyomorúlt teremtés, a' többieknek *önkéntes játéka* és a' feje felett egybe tornyozott ezer meg ezer veszedelmek *könnyű* keserves *áldozatja* leend? Nem, valóban nem; mert ezen gyáva, még a' mozgásra-is alig alkalmas testben, egy szép tulajdonság, egy nagy erő fekszik, melly a' legnagyobb, legbámulandóbb kifejtődésre alkalmas. Valóban a' *Szent írás* méltóságával megegyező hasonlóság az, midőn azt mondja, hogy a' *Mindenható* az embert a' *maga képe*re teremtette. — Ezen Mennyei tulajdonságot, ezen Isteni szikrát azért adta a' Teremtő, hogy a'val éljünk, azt kifejtsük. Ennek használása, kimivelése *kerülhetetlen*, *szoros kötelességünk*.

Minden, a' mit kerülettünk látunk, minden, a' mi ezen földön minket körül veszen, véges, *halandó*. Nintsen semmi-is, a' mit bennünk és rajtunk kívül elveszni ne látnánk; tsak az a' tisztább, felsőbb valóság, melly teszi magunk jobb felét és a' mellynek tulajdonitjuk az okosságot, tsak ezen kifejthetetlen valóság, az *emberi lélek halhatatlan*; tsak annak *tökéletessége*, mellyet ezen véges földön, ezen romlandó testben, annak mulandó lakhelyében elérni nem lehet, *végzetlen*. Nem kötelessége e' tehát minden halandónak, felsőbb tulajdonságát ereje szerint végzetlenül *kifejteni*? Valyon a' vég nélkül való tökéletesedés nem fő tüzje e' az embernek? Ki kételkedhetik azon, ha itteni és jövődő állapotjára tsak egy futó tekintetet vet-is?

De a' mit itt mondánk az egyes emberről, az az egész *emberségre*-is illik. Minden társaságnak a' *tökéletesedés* a' fő eránya, és az tsak annyiba helyes

és jó, a' mennyibe ezen közös eránynak megfelel. Minden egyes embernek, minden köztársaságnak és az egész emberiségnek szoros kötelessége, hogy mind untalan nem csak az egyes ember, hanem a' köztársaság, sőt az egész emberi Nem tökéletesedésen, kimiveltetésén dolgozzék. Ez azon *fő tzel*, mellyre az emberi Nem nagyobb részint törekedett-is. Ha megtekintjük a' történet irások szerint, a' legrégibb emberi társaságot, ha az emberiség akkori állapotját a' mostanival összehasonlítjuk, nem kell e' megvallanunk, hogy mi boldogabbak, tökéletesebbek, kimiveltebbek vagyunk, mint azon nyomorúlt vadász és halász Nemzetség? Ne akadunk azon fel, hogy némely egyes Nemzetek kimivelteésekben megállapodni, sőt hátrálni látszattak; ezek az *egész emberséget* tekintvén, elenyésznek, számba nem vétethetnek. Híjába hozzák fel ellenünk a' világ közönséges történeteinek azon *szomorú időpont-jait*, mellyekben az emberiség belső zavarba jöven, kimiveltségében nem csak hogy gátoltatott, hanem bárdolatlanságába erőszakosan vissza tolyatni tett-szett. Siratni lehet az akkori szerentsétlen emberek állapotját, de az ilyen zavarok az elalélt erőknek felélesztésére, az egész emberiség kimiveltetésének előmozdítására olly szükségesek, mint a' forrás a' bornak. Mélyen, kiirthatatlanul az emberben fekszik a' *tökéletesedésnek kívánsága*; eggyenetlen, de kétségbe nem hozható lépésekkel siet az egész *emberi Nem*, — ha azt egy közös a' *nagy egész-szet* által ölelő szempontból tekintjük, — a' kimiveltségnek legfelsőbb, de soha el nem érhető fényes teteje felé! —

Ha az embernek és az egész emberiségnek a' *tökéletesedés* a' fő tzelja; ha ez nem csak természetében fekszik, hanem arraminduntalan törekedett, még ma-is törekszik és mindég törekedni fog; ha ez kö-

zönségesen igaz, akkor a' *nyelveknek* is, mint a' pallérozódás fő-eszközeinek, minduntalan miveltetniek kell.

Mihelyest az ifjú emberi elme eszmélni kezd, mihelyest az okosság, az embernek ezen megkülömböztető tulajdona, munkásságba lép, azonnal támadnak *gondolatok*, mellyek eleinte ugyan rendeltetnek, belső összeköttetés nélkül valók, de nem sokára a' léleknek természeti munkássága által *elrendeltetnek*, és *tiszta képzetekké* válnak. Így támad az okosságnak mindjárt legelső mozgásba tételével egy *belső lelki nyelv*, melly a' lélek tehetségeinek miveltetésével egy szoros egyhangzatban *vagyon*, avval nevededik és apad. Az emberek belső vonszódások által, mellyet megint annak fő tzéljából, a' tökéletesedés kívánságából lehet meg fejteni a' *társasági életre* unszoltatván, soha sem voltak egymástól olly idegeknek, úgy elválasztva, mint a' több más állatok. Ezért ügyekeztek mindjárt eleintén belső lelki nyelvöket *külső jelekkel*, kijelenteni, gondolataikat és tisztább képzeiteket ember társaikkal közleni. Szerentsésen alkotott beszéllő és külső érző eszközeik által a' *külső nyelv* feltalálására vezéreltetvén, annak belső lelki nyelvök által életet adtak. Ebben áll a' Szajkónak értelem nélkül kimondott egyes szavai és az okos ember beszédje között való nagy különbség.— De ezen külső nyelv későbbre nem szolgált tsupán a' belsőnek pusztá kifejezésére. Nagyobb és kiterjedettebb ennek haszna, tzélja. A' közösülés által ember-társaik *okosságának* előmozdítására, új gondolatoknak előhozására, a' lappangóknak felélesztésére, a' képzetek megtisztítására, ez a' legszebb, a' leghatásosabb mód lett. E'képen tanult és tanul még ma is az ember az okosság által *beszélni*, és e'képpen tanit minket a' beszéd *okoskodni*; a' lelki tehetségek által miveltjük a' *nyelveket*, és ezek által a'

lelki tehetségeket. A' kettő olly szoros egybekötésben vagyon, hogy az egyik a' másik nélkül nem állhat meg. Ezt mutatják a' kimiveltetés bősöjében lévő Nemzetek, mellyeknek nyelvök tsak annyiba bő, tsinos, és a' képzetek kifejezésére tsak annyiba alkalmas, a' mennyibe azoknak elmebeli tehetségeik ki vagynak formálva. Ha mindjárt az *Arabs nyelv* némelly tekintetben olly bő, hogy az *oroszlányt* 50, a' *mézet* 80, a' *Kigyót* 200, a' *Kardot* pedig szinte 1000. különböző szavakkal lehet azon kifejezni, azért még is azt minden szüknek fogja találni, a' ki *Kantnak* vagy *Schillernek* munkáit ezen nyelvre próbálná fordítani. A' *Ceylan* nyelv a' Nemzetnek hajlandósága szerént, hízelkedésekben, a' tisztesség megadásában és szó pompában olly gazdag, hogy az *Asszonyt*, a' *Har* és *Rend* szerént, *tizenkét* különböző hangejtésekkel szóllithatni meg, míg a' Német alig talál egyyet; de kinek jutna azért eszibe annak gazdagságát a' mivelt Németével egybe hasonlítani. A' *Karaibok* nyelve szinte két egészen különböző nyelvekre oszlik a' *két Nem* szerént, és a' leg közönségesebb képzeteket is mint; ágy, hóld, nap 's a' t. más szavakkal jelenti ki a' *Férjfi*, másokkal az *Asszony*; melly nagy bősége az egyértelmű szavaknak! A' *Huronoknak* mindenütt kétféle igéik vagynak, egyik a' *lelkes*, másik a' *lelketlen* tárgyakra nézve; melly kimondhatatlan gazdagság! Az *Arakanni* nyelvről azt jegyzik meg az Utazók, hogy olly szépen, olly törvényesen vagyon alkotva, hogy azt inkább lehetne egy nyelvtudósok által készült *remeknek*, mint egy vad Nemzet önkényes szüleményének tartani. Minden nevek ejtésének, minden igék' hajtogatásának tsak egy változhatatlan, minden ki fogás nélkül való törvénye vagyon; melly tsinos regulásság! És mind a' mellett is a' legelső *Missio-*
na-

nariusok nem győznek arról eleget panaszkodni, hogy az Amerikai vad nyelvek a' *Vallásbeli* fentebb *képzetek* kifejezésére alkalmatlanok, ennek tulajdonítván minden ügyekezeteiknek olly tsekély sikerét. „Az Indusok, azt mondja Angoly Országának egyik legnevezetesebb tudóssa, „az *abstrakt képzetek* „megfogására, úgy látszik, alkalmatlanok és nincsen nyelvök azoknak *kifejezésére*. “*) De kár volna itten több példákat felhozni, a' dolog nyilvánsgosan beszél maga magáért. A' nyelv kimiveltetése olly szorosan egy lábön áll az egész Nemzetnek pallérozottságával, hogy azt ama'ból könnyen megítélhetjük **). Hogy itten mindazáltal tsak az egész Nemzetről közönségesen, és nem az egyes emberekről beszéllünk, megjegyzeni talám nem is szükséges; mert ki tagadná azt, hogy egyes személyek, az idegen miveltebb nyelvek segítségével, honni nyelvöknél sokkal nagyobb pallérozottságra emelkedhetnek; de ezen miveltség mindég *idegen* marad, és abból a' Nemzeti tsinosságot megítélni nem lehet.

Az ember lételének fő törvénye a' lévén, hogy minden tehetségeit a' lehetőségig kifejtse, a' maga és az egész emberiség további előmenetelén dolgozzon, a' nyelv pedig a' nemzeti kimiveltetéssel szorosan egy lépést tartván, ezekből természetesen következik, hogy a' *nyelvnek tsinosítása, tökélltetése* nem tsak meg engedhető, hanem *kerülhetetlenül szükséges*, minden Nemzetnek, minden embernek

*) *William Robertson's History of America*. Viena 1787. 3-dik Dar. 314. l.

**) Sie (tudniillik a' nyelv) wird *steigen* so lange die Nation in gründlichen Kenntnissen, und in gutem Geschmacke *wachset*, und wird *fallen*, so bald sie darin *abnimmt*. Joh. Christ *Ade-lungs deutsche Sprachlehre*. Béts 1813. 15. l.

szoros kötelessége, sőt olly *természetes*, mint a' *természet maga*, Herdernek helyes megjegyzése szerént *).

MÁSODIK SZAKASZ

Nyelvünk mívelésére buzditanak minden műveltebb Nemzetek példái; az Olaszok, Frantzok és Angolyok.

Az előbbeni Szakaszban előadott és a' dolog természetéből vett okoskodásunk már magába elégséges volna feltett állításunk megbizonyítására; az emberi elme mindazáltal, a' maga tulajdon természete és gyengesége szerént, *embertársainak példájára* mindenekben sokkal többet hajtván, mint a' pusztá jozan okosság parantsolatira, talám nem lesz itten felesleg való megvizsgálunk, hogy a' több esmérletes nyelvek mit köszönhetnek későbbi kimivel-tetésöknek. A' hely szüke mindazáltal a' rövidséget szoros kötelességünké tévén, itten tsak a' *legnevezetesebb* Nemzetekre terjeszkedhetünk ki, és ezek-re is tsak egygy közönséges futó tekintetet vethetünk.

Olasz Ország volt az újabb időkben a' tudományosság legelső böltsője. A' régi Görög és Latány írónak szorgalmatos olvasása és tanulása volt a' legelső rugó a' tudományok helyreállítására, e' volt a' legelső ösztön az *anyai nyelvnek* tudományos mívelésére. *Dante Divina Comediájában* ezt merészen megpróbálván, nyomba követte őtet *Boccacio*; a' nyelv mindazáltal még nem engedett kívánságaiknak

*) I. G. Herders Abhandlung über den Ursprung der Sprache. Béts 1801. 163. l.

és csak két illy nagy elmének *merész gondolatai* felejtethetik el velünk az előadás darabosságát, a' nyelv hajlékatlan durvaságát. Mennyire különböz még *Petrarcanak*, ki az Olasz nyelvben, valamint a' költésben egy nagy emlékezetre méltó Epokhát tsinált, — előadása a' *későbbi* Olasz nyelvtől, csak abból is kitetszik, hogy ötet a' mostani Olaszok csak nehezen értik, és annak munkáit kénytelenek felvilágosító jegyzésekkel épen úgy *magyaráztatni*, mint a' régi Görög és Római írók maradványait. *Ariosto* és *Tasso* a' költői nyelvre, *Guiccardini* és *Macchiavelli* a' folyó beszédre nézve az elkezdett munkát folytatták és, a' mint látszik, bevégezték. Nagy bámulandó lépéseket tett az Olasz nyelv a' tökéletesedés felé, számos új és vidéki szavakkal, szóllás formákkal, kényes fordulásokkal *bővült, tsinosított*, grammatikai alkotása szorosabb, határozottabb formákba, törvényekre vonattatott. Az egész, *álmából felserkent Europa* hódolt a' virágzó nyelvnek; de a' *buon Secolo*, mellyet az elfajult maradék szájából még ma is untig hallunk ditsérni, nem sokáig tartott, hamar elenyészett 's talám örökre eltűnt. A' számos belső egyenetlenségek, mellyben az idegen Nemzetek is mindég részt vettek, és így a' szép Olasz földet nagyra vágyásoknak örökös és szomorú tsatamezejévé tették, a' Nemzet *ifjú erejét* el nyomták, a' nyelvet pedig a' *Cruscá*-nak önkényes uralkodása tsufos békóba vetette, annak előmenetelét hathatósan akadályoztatta. Így maradt az Olasz nyelv mind e' mai napig azon állapotban, mellyben volt ez előtt több száz esztendőkkal. Ez a' Nemzet, melly a' tudományokban az *egész Europa* követésének *példája* volt, *tanítványaitól* messze hátra hagyott; ez a' nyelv, melly kedvessége, kellemetes hangzása és miveltsége által az elsőséget mindennek felett elnyerte, már ma csak nem egyedül a' mu'si-

kára nézve kedveltetik, tsak nem elhanyaglott fényje miatt nevezetes. *Metastasio* és *Alfieri*, minden megérdemlett nagy hirök mellett is, nem voltak elegek arra, hogy az elaggodott, következendő kimiveltetésére nézve szoros rablánczok közzé vetett nyelvnek új életet adjanak. —

A' *Languedoc* és *Langue d'oui*, a' Frantzia nyelv két legnevezetesebb Beszédejtséinek egymás között az elsőség felett való vetekedésök, míg végre az éjszaki Frantzia Ország keményebb hangzású nyelve a' győzedelmet megnyerte, és bajnok társát egészen elnyomván, az írásokban való uralkodást kikötőleg magának tulajdonította, a' *Frantzia nyelv* történeteinek legrégibb időszakába tartozik; ezt mi itten általugordjuk, hogy az újabb időknél, melyek inkább érdeklik jelenvaló tárgyunkat, annál bővebben megállapodhassunk. Az Angoly Nemzettel való számos, kemény és véres háborúk, az idegen szigetbelieknek szinte az egész Országból lett kiűzésével megszűnván, a' Frantzia Fejedelmek nagyra-vágyásoknak Olasz Országban kerestek eledelet. Ha ez a' Nemzetre és annak boldogságára nézve káros is volt, a' *tudományosság*nak és a' *Nemzeti nyelv* kimiveltetésének legelső magvát itt találjuk fel. Ezen háborúk esmértették meg legelőbb a' Frantzia földöt, az Olaszok akkor legszebben virágozni kezdő Nemzeti tudományosságával, melly az ő példájok követésére, az *anyai nyelv* bővebb mivelésére buzditotta a' Frankok unokáit. Az egész világ tudta, hogy az Olasz föld főként a' régi Görög és Romai írók szorgos tanulása, követése által nyerte tudományosságának és nyelvének fényét. Jól által látta ezt is *Ferentz*, a' tudományoknak hatalmas pártfogója, élesztője, serkentője. Azért kívánta ő is a' tudományokat Nemzete közzé ezen közös kútfőből általhúzni; azért volt az általa felállított *Collège*

Royale-nak fő tzielja a' régi úgy nevezett *Klaszsi-sos* írók esmérétének terjesztése.

Ezeknek mindjárt eleintén számosan megjelent fordításaik által a' Frantzia nyelv számtalan új szókkal és fordulásokkal gazdagított, és így egygy olly tetemes változáson ment keresztül, hogy ezen újonan szült nyelvből a' régít alig esmérhetjük meg. Ezen újítások eleintén ugyan darabosan és egyenetlenül hangzottak, a' hosszszasabb szokás által mindazáltal kisimittattak és a' nyelv természetével szorososan eggyesültek. *Ronsard* és az általa felállított iskola mindazáltal igen meszsze is ment, sok hijába való szokat költsönözvén az anya nyelvből, és a' szóknak görögös öszverakása által, melly a' Frantzia nyelv természetivel ellenkezik, kívánván azt bőviteni. — *Marot* több Barátjaival eggyütt, ennek szerentsésen ellene szegezte magát és a' nyelvet jobban meg kezdetté határozni és azon állapot-ra hozni, mellyben találta azt a' *Frantzia Akadémia*.

Ez eggy némelly nyelvökért buzgó hazafiaknak gyenge és tsekély eggyezetéből *Richelieu*nek hatóságos pártfogása alatt nem sokára hatalmas törvényadója lett a' Frantzia nyelvnek, határtalan nagyra vágyású alkotója az önkényes uralkodás kívánságát maga egész kiterjedésében beléje öntvén, a' *val engedelmességhez* szokott Frantzia Nemzet pedig minden felsőbb hatalomnak térdet fejet hajtván. A' melly szokat az Akadémia nem talált arra érdemesnek, hogy Szótárjába *felvegye*, a' melly szóllásokat ez *kárhoztatott*, azokkal többé majd eggy író sem *mert élni*, tsak az volt a' jó és helyes Frantzia nyelv, mellyet az *Akadémia munkáiból szedegettek*. A' nyelv törvényei így szorososan megállapittatván, a' körül semmi kétségek sem támadhattak, a' határozatlanságnak többé helye nem volt: de más felől az

egész nyelv *előmenetele* gátoltatván, a' költői nyelv, melly minden Nemzeteknél elől jár, új utat tör, mérész reptében megállapodott, az előadásnak több nemei, sőt még a' közönséges beszéd is azt elérték, és így azon különböző léptsőzések, mellyek itt megkívántatnak, eltöröltetvén, a' Frantziáknak nintsen költői nyelvök, és minden még a' *mindennapi* tisztább beszéd is *ékes proza*.

A' nyelv határai e'képen ki lévén mérve, tsak ezen szoros körlátok között mozoghatott, tsak azok között műveltethetett. Némelly tsekély változásokon még is kellett annak által menni, a' Nemzet kimiveltetésében nem állapodván meg. A' melly írók mint *Montesquieu*, *Buffon*, *I. I. Rousseau* új képzeteket terjesztettek, kénytelenek voltak *új szavakat készíteni*, vagy a' *régieket új értelembé* venni; *) de ezt tsak félve és igen gyéren tehették; mert egész Paris teli torokkal kiáltott a' *Neologismus* ellen. **) Ezért a' nyelv *Crebillonnak* és *Fontenellenek* gyáva kezei között egészszen ellágyult, minden erejétől megfosztatott. *Voltaire* ezek ellen ugyan férfiasan kikölt, az Akadémia szabásait mindazáltal nyilván megtámadni nem merte, és tsak a' *helyes írásba* tett nagyobb változásokat, hozott több határozottságot. —

A' *Revolutzio*, melly a' Hirálysággal együtt az egész Nemzet gondolkozása módját felhányta, számos régi balvélekedéseket eldöntött, — az *Akadémia* ki rekesztő hatalmát is nagyon megrázta, és a'

*) „J'ai eu des *idées nouvelles*; il a bien fallu trouver de *nouveaux mots*, ou donner aux anciens de *nouvelles acceptions*“ így szól egy *Montesquieu. De l'esprit des Loix. Avertissement de l'auteur.*

**) Wieland munkái. Béts. 1812. 45. Dar. 252. l.

Frantzia Tudósok szabadabban kezdenék lehellteni. A' *Nemzeti Konvent* egy új Szótárnak és Grammatikának kidolgozását, és több nyelvbeli változásokat szükségesnek tartván, a' *tanitási Küldött-ségnek* meghagyta, hogy ezek eránt gondolatjait szedje rendbe. *) Az Akadémia hatalma mindazáltal, melly a' közönséges véleményen és így a' *legerősebb talpköven* épült, igen nagyon megrögzött volt, és a' nyelvben tsak tsakély változások történtek. Hogy még is hány új szó köszönheti eredetét a' *Revoluzionnak*, kiki megítélheti *Beauclaire* Szótárjából, ki ezen szavakat különös szorgalommal egybeszedegette. **)

Az *Anglus nyelv* még akkor is, midőn már a' Frantzia szorgalmatosan műveltetni kezdett, a' Spanyol és Olasz pedig a' legszebb fényekben voltak, alig érte el *tsetsemő korát*. Annak különböző nyelvekből vett alkotó részei még nem voltak egygyeztetve; kedvetlenül hangzott és lombán folyt az *Wyat* és *Gróf Surrey* izetlen *Sonetjeikben*, *Borde András* és *Heywood* elmétlen *Epigrammaikban* és *Sachville Tamás* hideg *allegoriás Játékjaiban*. Tsak a' *Nagy Ersébet* idejében támadott három tündöklő elme, melly a' nyelvbe tulajdon *Geniuszszát* tudta önteni. — *Spencer*, *Shakspear* és *Waller*,

*) Ezen parantsolatnak nevezetes szavai ezek: „Le comité d' Instruction publique présentera un rapport sur le moyen d' execution pour une nouvelle Grammaire et un Vocabulaire nouveau de la langue Française. Il présentera des vues sur les changemens, qui en faciliteront l' étude et lui donneront le caractère, qui convient à la langue de la liberté“ *Adelungnak* többször említett *Műhridatessze* 4. Dar. 389. l.

**) *Dictionnaire neologique qui contient les termes récemment inventés, mis en usage depuis la Revolution Française. Leipzig. 1796*

az a' *triumviratus*, mellynek köszönheti az Anglus nyelv a' maga miveltetését, a' különböző részeknek egy egésznek formájában való öntését. De még ezeknek is *mesteri kezek* alatt sok keménységek durva egyenétlenségek maradtak abban. Ezen *Milton* nem győz eleget panaszkodni, egy különös új, az Olaszból költsönözött szerkeztetés által kívánván rajta segíteni. *Dryden*, a' *házájáért* olly nagyon *buzgó Dryden*, az Anglus nyelvet olly miveletlenségben találta, hogy számos szavak határozatlanságába és értelmöknek bizonytalanságába megüt-közvén, honni nyelvét az *Olasznál* és *Frantziánál* *alábbvalónak* kiáltotta. —

Ezen most említett és több reájok következett Tudósok szorgalmatossága mindazáltal a' nyelv természetét mind jobban jobban kifejtette, mivelte, bővítette; de egészszen másképp, mint Frantz Országban. Itt nem volt semmi *Nyelvmívelő társaság*, melly Diktátoros hatalma által annak további előmenetelét gátolta, nem volt sokáig semmi különös *nyelvtudós*, nem volt semmi *Grammatika*, vagy *Szótár*, melly a' közönséges véleményt magának megnyervén, a' nyelvet *szoros nyűgbe* vetette volna. *) Még *Johnson* is, kit minden nyelvéért buzgó Angoly tisztelettel említ, nem tudta a' nyelvbeli szabadságot megkötni. Valamint *Anna* alatt, a' Frantzia és Deák nyelvek fundamentomos esmértségének bővebb terjesztésével az *gyarapított*, épen úgy miveltetett az ólta, és miveltetik még ma is szüntelen szabadon és minden kötél nélkül, a' *szabad Angoly* semmi bilintseket nem esmérvén, és a' földnek majd

*) *Dryden*, a' ki anya nyelvét valóban jól esmérte, és sokat mivelte, a' *Juvenalis fordítása* eleibe irt Előbeszédiben (1692) azon panaszkodik, hogy még az Angoly nyelvről egy jó Prosodiát, Grammatikát, vagy Szókönyvet sem irtak.

minden nyelveit adója alá vetvén, hogy általok *nyelvét gazdagítsa*. Nem tsuda tehát, hogy a' *Sharidan Szótárjában* sok olyan kifejezések találtnak, melyeket *Johnsonnál* hiába keresünk; nem tsuda, hogy a' mostani szükségnek, a' nyelv jelenvaló állapotjának már *Sharidan sem felel meg*. — De az Angoly nyelv nem egyedül egyes szókkal gazdagított, annak *egész belső alkotása* is nagy változásokon ment keresztül. *Spencerben* az egészszzen különbözik a' *Pope* kellemetes nyelvétől, úgy hogy azt még a' *született Angoly* sem értheti meg, ha honni nyelvének régibb történeteiben nem jártos. Hány *hajlításbeli formák, hány szóllás módok* találtnak Shakespearnek lelkes munkáiban, melyeket az ólta mások pótolnak ki. —

HARMADIK SZAKASZ

Az előbbeninek folytatása; a' Németek, Hollandok és Dánok.

De mind ezen eddig említett nyelvek nem lévén *eredetiek*, újításait nagyobbra anyanyelvökből vették, azokat mindazáltal a' magok természete szerint elváltoztatván és így valóságos polgársággal megajándékozván. Most már egy oly nyelvet vizsgálunk meg, melly a' Magyarral abban megegyez, hogy *eredeti*; és mi reánk nézve kétszeresen nevezetes, annyival is inkább pedig, mivel ennek nevezetesebb kimiveltetése az újabb időkben, a' mi szomszédságunkban és így mintegy *szemünk előtt* történt.

A' *Német földön* a' honni nyelv, valamint más tartományokban, igen sokáig parlagon maradott, sőt az elhunyt *Német Birodalom* polgári alkotása, a' Deák nyelv uralkodásának sokáig igen nagy talp-

kőve volt, úgy hogy a' Nemzet ennek súlyos nyögését csak az újabb időkben oldozhatta felvéggépen. Sok számos költők számtalan Khronika írók, 's több egyébb Szerzők eleitől fogva használták ugyan az anyai nyelvet gondolataiknak kifejezésére, de annak semmi, vagy igen kevés előmenetelével. A' *szerlem éneklőinek* (Minnesänger) az olly nagyon tisztelt, de kétséges eredetű *Niebelungen Enek Szerzőjének*, továbbá *Alkmárnak*, *Hans Saxnak* és több más legrégibb Német íróknak fáradozásai tiszteletre méltók, azoknak nagy betsők vagyon, és a' mostani Német Tudósoknak fáradhatatlan szorgalmok, mellyel ezeket felkeresik, a' felejdékenység torakából kihúzni ügyekesznek, *dítséretes* és a' nyelvre nézve idővel hasznos is lehet, de ezek a' nyelvnek akkori miveltségéről *bizonyságot* nem tehetnek; annyival kevésbé, mivel ezen nagy tartománynak különböző részeiben, az idők emlékezetétől fogva, nagyon különböző Beszédejtések találtatván, azok közül egyikik sem emelkedhetett fel a' közönséges *Írás-nyelvig*, és így a' legrégibb írók majd az egyiken majd a' másikon dolgozták ki munkáikat, a' mint tudniillik ők magok ebből vagy amabból a' vidékből valók voltak; és az akkor uralkodó Tsászári Ház ez vagy amaz vidéki ejtést mint a' magáét, különösen kedvelvén, annak nagyobb fényt adott.

Suther, *Waldis* és *Fischart* szerentsésen kezdék ugyan a' Német nyelvet mivelni, de csak a' *Reformatzióból* eredett *tollhartz* lett a' mostani Írás-nyelvnek legelső élesztője. Itt lépett fel legelőször *Luther Márton* erővel teljes és szép tollával; ő nyerte meg, a' nélkül hogy azon ügykezett volna, a' *maga vidéke beszédejtésének az elsőséget*, melly későbbre a' többieket is használván, a' mostani *írás és helyesebb közbeszéd* nyelvét szülte. De annak még

sok tsapásokon kelle által menni, míg azon állapot-ra jutott, mellyen ma szemléljük.

A' *Harmintz esztendő's háború* szörnyű pusztításai az egész Német Tudományosságot a' nyelvvel együtt elnyomták és végveszedelemmel fenyegették, annak előmenetelét hathatósan gátolták. A' *Westphali Békekötésnek* nem volt az a' szerentsés befolyása, mellyet a' végre helyre állított tsendességtől lehetett volna várni. A' Latán nyelv uralkodása még mind tartott, és a' Frantzia Nemzettel ekkor kezdett szorosabb összeköttetés, ezen ekkor már szépen virágzó nyelv befolyásának szabad utat nyitott. A' Frantz nyelv tanulása közönséges szokássá vált, a' Német tudósok megesmérkedének a' *Frantz föld* nagy elméinek szüleményeivel; Német Országának számos apróbb udvarainál, a' *miveltebb társaságokban* tsak ezen idegen nyelvnek kényes hangjai zengettek; a' legelső házokban a' gyermekek *frantziáson neveltettek*, sokan közüllök a' durvábban hangzó honni nyelvet *elfelejtették*, mindnyájan *megvetették* és a' *Gallomania* az egész Nemzetiséget előlte. *)

*) Hogy ezen siralmas képet annál előbb színekkel láthassuk, haljuk egy nagy szinte egy idejű Tudósnak tulajdon szavait: Man hat Frankreich gleichsam zum Muster aller Zierlichkeit aufgeworffen, und unsere jungen Leute, auch wohl junge Herren selbst, so ihre eigene Heimath nicht gekennet, und deswegen alles bey den Frantzosen bewundert; haben ihr Vaterland nicht nur bey den Fremden in Verachtung gesetzt, sondern auch selbst verachten helfen; und einen Eckel der Teutschen Sprach und Sitten aus Ohnerfahrenheit angenommen, der auch an ihnen bey zuwachsenden Jahren und Verstand behencken blieben; und - - - haben solche Frantz-Gesinnte viele Jahre über Teutschland regieret, und solche, fast, wo nicht der Französischen Herrschafft, (daran es zwar auch nicht viel ge-

ezen Frantzia izlésnek a' nyelv belső történeteire is nagy befolyása volt könnyű által-látni. A' Német tudósok meghasonlottak. Többen közüllők anyanyelvök tökéletes megvetésével *idegen nyelven*, nevezetesen Deákul és Frantziául irtak. Mások megvetett honni nyelvök előmenetelét ohajtották ugyan, de részszerént az akkor magasztalt izlésnek hodoltak, részszerént az uralkodó idegen nyelvek esmérése által akartak, gyermekes hiúságokban tündökölni, mellyre nézve előadásokat Frantzia és Deák szavakkal fertéztették meg. *) *A' Nyelvújítók*, a' hová számláltathatnak némelly Társaságok **) és némelly egyes tudósok, fáradságokért közönséges megvetéssel fizettettek, és szomorú állapotjokban a' jó izléstől is elhagyattatván, valóságos *nyelvrontók* lettek; tsupán a' nyelvtisztítás kényyétől vezéreltetve *izetlen és idétlen újításaikban* elvesztették magokat és minden jó szándékok mellett is, a' nyelv valóságos kimiveltetését nem mozdithatták elő; nagyobbára a' Deákból és Frantziából fordított új sza-

fehlet) doch der Französischen Mode und Sprache unterwürffig gemacht. Így szóll a' nagy Leibnitz eggyetlen Német nyelven irt munkájában (Unvergreiffliche Gedanken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache. Annak minden munkáji között a' Geneve-i 1768-ki kiadás szerént 6-dik Dar. 2. Rész 16. l.)

*) Die meisten deutschen Schriften der damaligen Zeit sahen, zumal weil man die ausländischen Wörter alle auch mit fremden Buchstaben schrieb vollkommen wie ein Hanswurstrok aus. Gedicke über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Mus. 1779. Nov. 397. l.

**) Illyen Nyelvmivelő Társaságotskák voltak: der Deutsche Palmen-Orden; die Deuts gestimmte Genossenschaft; der gekrönte Blumen-Orden der Hirten an der Pegnitz; der Schwaben-Orden an der Elbe 's a' t.

vaik olly *feszesekek*, hogy inkább nevetségre, mint helytelenségük megmutatására inditanak. Tsupán *Opitz* és a' *Schlesi költők*, általa alkotott de halálával haldokolni kezdő *Oskolája* irt izléssel; tsak némelly egyes Tudósok mint *Schottel*, *Stieler* és *Bödikes* kezdték a' nyelv belső természetét állapossabban tanulni kifejtteni és munkásságokban a' szónemzés törvényeit használni. A' külömben izetlen *Gottsched*, és a' szelidebb de épen azért kevésbe esmértes *Bodmer*, a' magok idejebeli költöktől *Haller*, *Hagedorn*, *Gellert* és *Schlégel János Illyéstől* nem kevésbé segítettén; és a' tarka nyelvvegyítés ellen merészen kikelvén, az újabb időkben honni nyelvök körül igen nagy érdemeket szerzetek, új rést törtek és az utat elkészítették a' Német szózat két legnagyobb tsillagzatjainak, a' merész *Klopstocknak* és a' félénkebb *Adelungnak*. Az egyiknek *lelkes* munkái, a' másiknak *mély tudománya*, az egyiknek *tiszta izlése*, a' másiknak *fáradhatatlan szorgalma* által a' nyelv új nemzésének *oriáisi munkája* véghez ment. Szerentsés, háromszor szerentsés *újja nemzés*, melly a' nyelvet *eredeti erejétől* nem fosztá meg; melly abban a' *további kimiveltetésnek megbetsülhetetlen tehetségét* nem folytá el! Ennek köszönheti a' Német föld mostani tudományos virágzását, ennek köszönheti a' Német nyelv mostani hajlékonyságát, bőségét, belső erővel telyes harsogását, ennek köszönheti azt, hogy ezen időponttól fogva mindég minden megállapodás nélkül bővítettett, tsinosítottott, még ma is szüntelen miveltetik, és *mind addig miveltetni fog*, mig a' Nemzet valamelly szerentsétlen külső környülállások által *mostani erejétől* meg nem fosztatván, annak kimiveltetése meg nem tsökken, és ezzel egygyütt tündöklő nyelvének fénye el nem enyészik. Ha *Klopstock* és *Adelung helyett* egy *Fran-*

tzia Akadémia, vagy egy *Crusca* fogta volna fel a' Német nyelv ügyét, az valóban mindjárt legelső szép műveltetésében megállapodott volna, mint az Olasz, vagy pedig annak további palléroztatása olly sok akadályoknak lett volna kitéve, mint a' *Frantziác*; *Wieland*, *Göthe*, *Schiller*, *Voss* és *Schlegel* részszerént tulajdon elméjeknek mérész reptében, részszerént az idegen föld gyenialis szüleményeinek szabad által ültetésében gátoltatván, mindég a' *lebilintsezett nyelv* szoros szabásaival *küszdeni* kénytelenek lettek, és soha a' tökéletességnek azt a' léptsőit el nem érték volna, mellyen őket bámulva tsudálni meg nem szünhetünk. — Igaz ugyan hogy *Campe**) nyelvtszító ügyekezeteinek idomtalan szüleményei ezen szabadság nélkül a' napfényt soha nem látták, a' nem régibe egybeállott *Berlini nyelv művelő Társaság*, igen messze kiterjesztett tisztaság szeretete által, a' nyelvet nem undokíthatta volna. De ha ezen kedvetlen következéseket, ezen szabadságnak kétségben nem hozható *hasznai-val* egybevetjük, azok valóban *eltűnnek*. Német Országban a' nyelv eredeti rendeltetése szerént a' *ki-miveltetés eszköze*, nem pedig a' *tzél* maga; a' gyenialis író nem kénytelen legszebb gondolatait a' *nyelv szűk kerületének* feláldozni. A' képzet nem rabja a' nyelvnek, hanem ez kénytelen annak engedni, ez kénytelen műveltségét attól költsönözni. Minden jobb Német író észrevehetetlenül miveli a' nyelvet, és az által tökéletesíti az egész Nemzetet.

Tekintsd meg *Magyar Haza* mivelt szomszédodnak *tündöklő nyelvét*; ezt a' nyelvet, melly sokáig el volt nyomva, mint a' *Tiéd*, sokáig durvának, bár-

*) *Joach. Hein. Campe Proben einiger Versuche teutscher Sprachbereicherung. Braunschv. 1791 Zweiter Versuch. 1792. dritter Versuch. 1794.*

dolatlanak tartatván minden idegenektől és számos hazafiaktól gunyoltatott, megvettetett, mint *a' Tiéd*; tekintsd meg ezt *a' nyelvet* mondom, melly most leg szebb virágjában vagyon, minden idegenekkel méltán vetekedik, az elsőséget *eggynek* sem engedi és *soktól* elveszi, *a' Frantzia nyelv* uralkodását nem tsak *a' maga kebelében*, hanem sok más Nemzeteknél is megtörte; ezt *a' nyelvet*, mellyet most minden miveltebb ember mohon tanul, és *a' melly nélkül* egy tudós sem lephet az *idő szellemével* előre! Nem szép, nem ébresztő kép ez reád nézve *A' Te nyelvedbe*, ezen hol bájolvá lágyan, hol belső erővel harsogva hangzó, és így *a' szelid délt a' zordon éjszakkal*, *a' buja kelletet a' férfias nyugottal* észrevehetetlenül egybekötő nyelvben is meg vagyon még az *a' tehetség*, mellynek köszönheti *a' büszke Hermann maradékinak* nyelve szép fényét. Ne foszd meg azt ezen, többé talám soha vissza nem adható szép tulajdonságától; ne vedd azt örökös *lántzok közzé*, tsak *a' józon okosság*, *a' nyelv belső természete és a' helyes izlés* legyen az *újítások szilajságának* hathatós zablája. Azon *fényes magosság*, *a' mellyen bámulva látjuk a' Német nyelvet*, reánk nézve sem elérhetetlen; sőt *a' Magyar nyelv tökéletesedése*, minden kedvetlen körülállásai mellett is, *könnyebb*; *a' más előttünk járó Nemzetek példája a' botlások, tévelyedések elkerülésére* bizonyos vezérül szolgálván, tsak hazánkfiak *a' zavarban tisztán látni* megtanuljanak, és *a' tiszta világossággal* gyakran eggyaránt tündöklő *fattyú fénynek* sugaraitól magokat megvakítani ne engedjék.

De talám *a' Német nyelv fényét a' Nemzet széles kiterjedésének* köszönheti? Hogy e' miatt el ne tsügedjünk, ime végezetül *a' Dánok és Hollandok* buzditó példája. Ez mind *a' kettő kitsiny*, *a' miénknél sokkal kisebb* Nemzet, és az első nyelvét *a' Néme-*

teknél még későbbre kezdette miveltetni, és még is önnen erejek, a' helyes módoknak megragadása által annyira vitték, hogy a' *magok szükségének* megfelelő és számos *külföldi Tudósok* adják magokat annak megtanulására *)

Negyedik Kerestély alatt kezdődött a' *Dan nyelv* kimiveltetése, azt maga a' Fejedelem nem csak különös pártfogása alá vévén, hanem több tudós munkái által is gazdagítván. *Moth, Peder Syv, Erik Pontoppidan, Henrik Gesner* 's mások Grammatikáik, Szókönyveik és nyelvvissgálásai által a' nyelvet *keménységétől, önkényes rendetlenségétől* megtisztogatták, és ez után több Höltsök-is kezdék, azt gondolataik és érzeményeik szerentsésebb 's erőltetés nélkül való kifejezésére használgatni. *Eilschow, Rode* 's több mások nem kevés előmenettel ügyekeztek azt a' betsuszott *idegen szóllásoktól* tisztítani és helyökbe jó *Dan szavakat* alkotni. Ezeknek törekedéseiket megkoronázta végre *Baden*, a' nyelvnek *uj szavak* 's *fordulásokkal való gazdagításáról* írott derék értekezése által. A' múlt Század közepében felállított és Fejedelmi pártfogás alatt lévő *tudós Társaság* is ügyekezett abban a' jó ízlést terjesztetni, de soha sem kívánta azt az önkényes uralkodást magának eltulajdonítani, mellyel a' Frantz Akadémia birt. Ezen fáradozások által a' múlt Század utolsó felébe az előadásba és a' nyelvbe magába egy *nagy revolutzio* történt, melly által a' *Dan tudósok* arra segítették, hogy hazájokat a' tudomá-

*) Nem lévén alkalmatosságom ezen két nyelvet megtanulnom, és annak Litteraturájával közvetlen megismerkednem, az itt felhozott Datumokat nagyobb részint *Eichhornnak* betses munkájából szedegtettem: *Geschichte der Litteratur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten.* 5. Darab 2. Osztály.

nyosság minden ágazataiban *Klaszsisos munkákkal* ajándékozzák meg. Ezek közül a' Németek többeket a' *lefordításra* is érdemeseknek találtak. Ditselkedhetünk e mi ezzel?

A' *Német Alföld* (Niederland) kimiveltetésének első zsengekorában *idegen Uralkodók* kezére jutott. Ezeknek többnyire *idegenekből álló Udvaránál* a' Nemzet idegen szokásokhoz, nyelvekhez 's főként a' már akkor nagyon elterjedett Frantzhoz kezdett szokni. Ide járult ezen, már ekkor nagyon kimivelt Nyelvnek szomszédsága és a' Tartománynak nagyon kiterjedett kereskedése, melly *Antwerpenbe*, szinte az egész Europai Hereskedés közép pontjába, sok idegeneket 's főként számos Frantziákat vont. Ha az Országnak idegenekkel való megtelése egy *valamennyire kimivelt nyelvre* nézve *káros soha sem lehet*, az idegenek kénytelenek lévén azt elfogadni; úgy az egy *miveletlent egészszen elnyomhat*. Ezt megbizonyítja a' *Niederlandi nyelv*, a' Németnek nagyon különböző egyik ágazatja, melly a' Frantz nyelv befolyása által, ezen időkben, mellyekről szólunk, egészszen megrontatott; számos ős törzsökös Német szavak nyertek Frantzia végzetet és nem kevés Frantz szavak tsusztak be honni végzettel. Melly kedvetlen, undok egyelítés! A' *szabaduló háború* kezdetével a' hazához és a' honni nyelvhez való szeretet felélesztetett. *Host* és *Vondel* a' nyelvet a' Frantz kifejezésektől tisztítani kezdték, *Scrивer* pedig nagy tüzzel kikölt hazafiainak kárhozasatossága ellen, hogy *gazdag honni nyelvöket* megvetvén, a' *Frantz kifejezésekhöz* olly nagyon ragaszkodnak. Így kezd ezen nyelv az ötet elnyomó *Khaosz*ból kiemelkedni. De ez nem lehet még olly hamar foganatos. Az idegen Nemzetekkel való szüntelen közösködés, — a' Frantzia költésnek és ez által a' nyelvnek rabszolgai követése, mellyet főként *Les-*

calje Katalin kedveltetett meg hazájával, — számtalan Hugonottáknak a' honnban való megtelepedések, — a' grammatikai vetekedésekben támadott ször-szálhasogatások, enyelgő gántsolódások és több más efféle környülállások újra megerősítették a' *Frantz nyelv befolyását* és megfosztatták a' honnit *eredeti erejétől*, szépségétől 's folyóságától. Az *Utrechti Békekötéssel* az utolsó gát is felbontatott, melly még a' Frantz nyelv nagy befolyását valamennyire akadályoztatta; a' *Nemzeti gyűlölség* megszűnt, és az ezután következett nagy tsendességnek, melly Hollandban a' több tudományok előmenetelét gyarapította, a' honni nyelv további kimiveltetésére semmi befolyása sem volt; a' Nemzetet elpuhítván, szerfelet meggazdagítván és régi belső erejétől megfosztván. Mig *Hemsterhuis* a' Görög, *Schultens* a' keleti nyelvek tanulásában, *Boerhave* az orvosi és természeti tudományokban az egész Európára nézve időszakot tsináltak, a' *szegény honni nyelv* parlagon maradt, jöllehet annak ethymologyiai meghatározásában *Ten Kate* sokat munkálkodott. Az Anglusokkal 1778 ba kiütött háború által a' külső nyugalom felbontatván, és ezen idő ponttól fogva az egymásra halmozott nyomorúságok a' Nemzetet halálos álmából felébresztvén, a' *Nemzetiség*-is felélesztetett és erős kezekkel megragadta a' honni nyelvet. Annak tisztítása olly tüzzel és sikerrel vétetett munkába, hogy a' Német földnek egyik legkellemetesebb Írója, hazájának Hollandot veti fel e' részben *követő például*.*) Ezer nyoltzszáz háromba az akkori uralkodás egy tökéletes Grammatikának elkészítését — a' Szótára által elhíresedett *Weilandra* bizta, a' He-lyesíráásra nézve pedig az egész Nemzet magát a' *Sie-*

*) *Jean Paul Vorschule der Aestetik*. Béts 1815. 2. Dar. 99. l.

genbeck ítéletének alája vetette. Így kezdett a' Holland nyelv a' mi időnkbe egygy tulajdon szép *Nemzeti Karaktert* felöltözni.

Ha az újabb nyelvek történeteit egybe hasonlítjuk és egy *közönséges szempontból* tekintjük, azt fogjuk találni, hogy az újabb nyelvek mivelte-
tésének *két nevezetes epokhája* volt. *Az első* kezdődött a' régi Görög és Római írók szorgalmasabb tanulásával és a' vallásbeli ujitásokkal. Minden újabb nyelvek itt kezdettek legelőször miveltetni és tsak kevés idő alatt nagy változásokon menének keresztül; az Olasz, Spanyol és Frantzia leg elől járának és a' többeket rendre mind elnyomák, *helyes nyelvmiveléseknek* köszönhetvén fényeket. A' *Spanyol* tsak eltűnik a' Nemzetnek elgyengülésével; *az Olasz* és a' *Frantz* azon helytelen gondolatból, hogy fő tökéletességekkel elérték, magokat *szoros korlátok* közé szoríták és jövődöbeli kimiveltetésüket hathatósan gátolák; a' Frantziának állapota valami-
vel jobb, közöttök találkozáván olly férjfiak, kik legalább a' kiszabott határok között nyelveket mivelni nem szüntek meg. De ez is elpuhul, elveszti *raszolgaságában* előbbeni erejét, hathatosságát, míg az *Angoly*, melly későbbre kezdett miveltetni 's szabadságától magát megfosztatni nem engedte, merészen öregbiti napról napra tökéletességét. *A' második időszakot* teszi a' Német nyelv kimiveltetésének kezdete, mellynek a' Reformatziókori fénye a' Frantzia nyelv által meghomályosított. Ez magának semmi határokat ki nem szabván, felnyitotta a' *nyelvmivelési szabadságnak szebb korát*, ennek virágos mezejét; mellyben ötet követték minden vele egy állapotban lévő Nemzetek, sőt még a' *Frantziák* is az utolsó Revoluzióban.

Mi most *ezen utolsóban* élvén, gondoljuk meg, hogy az első-is minden fényét a' nyelv mivelés sza-

badságától vette, és hogy annak gyarapodását tsupán az igen szorosan kimért korlátok akadályoztatták. Ne törekedjünk tehát az ellen a' szabadság ellen, melly ezen *Korlátokat felbontani* ügyekszik; ne száljunk szembe az *idő szellemmel*, melly minden Nemzeteket a' honni nyelv tisztítására, bővítésére, tsinosítására ösztönözi; ne menjünk *hátra* a' helyett, hogy *előre* lépnénk. Legyenek az Olaszok és Franciaok *elíjesztő*, az Anglusok és kivált a' Németek, kiknek tsak kevéssel ez előtt bárdolatlan hajlékatlansággal, eggyenetlen szükséggel vádolt nyelvök már ma tsak a' széphangzás és talám határozottságban engedi által a' Deák nyelv két nevezetes Leányainak az elsőseget, a' több tökéletességekre nézve azokat jóval felyül haladván,*) *serkentő példáink* nyelvünk ügyében.

NEYGEDIK SZAKASZ.

Eleink példája meghatalmaz minket az újításokra, nyelvünk mostani állapotja pedig azokat szükségessé teszi.

Ezen értekezés első Részében bővebben láttuk, hogy melly *tsekély* volt nyelvünknek *eredete*, a' lehetőségig megmutattuk, hogy mi módon *nevekedett* az, míg végre máj kiterjedését elérte. A' különböző környülállások között eleink ugyan különböző módokat használtak nyelvünk mívelésére, de még is soha le nem mondtak azon *eredeti hatalmokról*, hogy nyelvünket a' szükség szerént bővithessék, tsinosithassák, annak a' megkivántató folyóságot, ékes

*) Jenisch Vergl. u. Würdig. von vierzehn Sprachen Europens. Berlin 1796.

hangzást, határozottságot megad hassák. Nagy előmeneteleket tett nyelvünk e' részben a' tizenhetedik Században; vajha a' reá következett időkor annak példáját követte, fáradozásait folytatta és nyelvünket az előadandó szükség szerént mindég *mívelte* volna! Nem kellene minékünk most arról gondolkodnunk, hogy az általa hagyott hézagot *szabad e, kell e kiegészíteni?* nem kellene arról tanakodnunk, hogy melyek az erre vezető *legjobb módok*, hanem büszkén gyönyörködhetnénk a' szépen elkészült *műben*, szabadon és minden erőltetés nélkül közölhetnők egymással gondolatainkat kellemetesen hangzó honni nyelvünkön-is. Most már volna valóságos *Nemzeti kimiveltetésünk*, nem volnánk kénytelenek a' miveltséget idegen Nemzetektől, idegen nyelvek által keresni; *idegen tollakkal* ékeskedni, mellyeket, nem lévén tulajdonaink, minden szempillantásban elveszthetünk. Ezen nagy, kimondhatatlan nagy hasznoktól fosztottak meg minket a' tizennyoltzadik Század elején élt atyáink. Háladatosság helyett nem kárhozatot érdemelnek e' ők inkább mitőlünk megfoghatatlan *tunyaságokért?* Ne kövessük tehát *példájokat*, hogy a' Maradék minket vellek együtt ne kárhoztasson; vessük le a' *rablántzokat*, mellyeket az idő körülállásai, a' Frantzok vak követése vetett nyakunkba. Mi, egy szabadabb időnek boldogabb fiai, a' Maradék előtt kevesebb mentésre tarthatunk számot, ha ezen szép alkalmatosságot okosan nem használjuk, és a' nyelvet a' következő kornak tsak olly állapotban adjuk által, a' millyenben azt Atyáinktól vettük által. Szépen, minden számos botlások mellett-is *szépen indult meg nyelvünk kimiveltetése* az utolsó három esztendő-tizedben; ne akadályoztassuk meg tehát annak természeti folyamotját, sőt segitsük azt inkább elő minden ki-

telhető módokon, a' nyelvbeli ujitásoknak egy jó és helyes erányt adván.

*Mindég szabad volt, örökké szabad lesz a' nyelveket bővíteni, tsinosítani, mivelni és képzeink kifejezésére alkalmatossabbakká tenni. *)* Ezzel a' szabadsággal éltek őseink a' nyelv feltalálásakor, ezen szabadságnak köszönheti nyelvünk legelső kifejtődését, ezen szabadság nélkül nem alkalmaztathatott volna az a' *szerentsés tizenhatodik és tizenhetedik Századokban* az írásra. Hogy foszthatott volna tehát minket meg egy *sötét eltévelyedett Időkor* ezen hatalomtól, melyet a' természetből vetünk és a' mellyel ős eleink több Századokon keresztül minden bolygatás nélkül éltek? A' nyelv minden *Nemzetnek* olly *tulajdona*, hogy attól ötet semmi hatalom sem foszthatja-meg, tsak *a' maga* megbotásíthatatlan *tunyasága* lehet annak kerülhetetlen veszedelme. —

A' mi szép, eredeti erővel bíró nyelvünket, a' mint annak történeteiből tudjuk, ős eleink nem tsak mivelték, hanem valamelly belső vonattatástól vezéreltetvén, azt annak *belső tulajdonsága szerint mivelték*, azt eredetiségétől megfosztani nem engedték. Lehetetlen volt ugyan olly sok számos idegen Nemzetek között, azt a' maga *ősi tisztaságában* megtartani. Sok számos idegen szók és nem kevés idegen szóllások tsuszta belé, és így nyelvünk nem ollyan szüz, mint azt némellyek gondolták. De ezen idegen részeket eleink a' nyelv természetéhez alkalmaztatván, azokat ezzel olly szoros egybekötetésbe hozták, hogy ezt megrontani nem tudták, nyelvünket *disztelenné* nem tették. A' Magyar nyelv

*) — — — Licuit semperque licebit

Signatum praesente nota producere nomen.

Hor. Art. poet. 56. vers.

nem egygy olly egyvelegy, mint az Angoly, vagy a' Frantz; annak *szerkesztetők részeit* nem vagyunk kénytelenek más idegen nyelvekben keresni, feltaláljuk azokat *önmagában*; ennek belső alkotása, egész épülete tisztán és változhatatlanul megmaradt, ez az eredetiségnek minden jeleit magán hordozza. annak minden szép tulajdonságaival bír. Ne engedjük tehát mi azt elveszni. Jóllehet egygy felől nekünk nints hatalmunkba *egésszen új nyelvet* készíteni, ha nem akarunk oda visszszamenni, a' hol legelső ős eleink állottak, ha nem akarjuk mind azt eggyyszerre elveszteni, a' min eleink Századoktól fogva munkálkodtak; úgy másfelől senki sem foszthat megbennünket azon hatalomtól, hogy nyelvünket *annak természete szerint mivelhessük*, erre a' legjobb módokat használjuk. *)

De talám azt mondhatná valaki, hogy nyelvünk *elég tsinos, elég bő, elég határozott*, és így annak további kimiveltetése nem szükséges. — Nem lehet ugyan tagadni, és büszkén elmondhatjuk, hogy nyelvünk szép hangzására, kellemetes ejtésére és belső erejére nézve sok mivelt nyelvekkel méltán vetekedhetik, hogy némelly tekintetbe bőségre, tsinosságra nézve a' más Europai nyelveket felyülmulja; de azért valóban a' több nyelvekkel esmeretlenségét árulna el az, ki a' Magyarat *bőségre* nézve az *Angollyal*, *tsinos fordulásaira* nézve a' *Frantzal*, *kitételei*.

*) „Neque accedo Celso, qui ab Oratore verba fingi, *vetat*; Nam cum sint eorum alia, ut dicit Cicero, *nativa*, id est, quae significatu sunt primo sensu, alia *reperta*, quae ex his facta sunt; ut jam nobis *ponere alia*, quam quae illi rudes homines, primique fecerunt, fas non sit, at *derivare, flectere, conjungere*, quod natis postea concessum est, *quando desiit licere?* — *Quintilianus Instit. Orat. VIII* Rönyv 3 Fejezet.

nek könnyűségére, hajlékonyságára nézve a' Némettel egybe akarná hasonlítani. Ha tsupán azon szavakat akarjuk használni, ha tsupán azon szóllásokhoz akarjuk magunkat kötni, mellyek a' múlt Század közepétől fogva a' kilentzvenedik esztendőig szokásban voltak; ha mondom mind azon új szókat, mellyek az olta származtak, mind azon elavúltokat, mellyek az újabb időkben új életet nyertek, írásainkból ki akarjuk rekeszteni, akkor valóban gondolatinkat kénytelenek leszünk a' nyelvnek feláldozni, előadásunkat *idegen szókkal, szóllásokkal megfertéztetni*, vagy, a' mi még rosszabb, a' nehezen forgó, lomha *körülírásokat* segítségül venni, és sokszor egy képzetnek kifejezésére egész sorokat elvesztegetni. A' nyelvnek szükséges tsinossága, kerekése, ékessége egészszen elfog veszni. Erről meggyőződhetik kiki, ha a' Páriz Pápai *kis Szókönyvét* az Adelung, Johnson, vagy a' Frantzia Akadémia *nagy Szótárjaival* tsak külső kiterjedésekre nézve is összehasonlitja. Ezt bizonyítják mind azon íróink, kik új szavakkal és szóllásokkal nem akarván élni, más nyelvekből több munkákat által fordítottak; tsak ritkán, tsak némelly esetekbe tudták az eredetinek rövidségét, tisztaságát és ékességét elérni. Könnyű volna ezt számos példákkal megmutatni; de a' dolog olly nyilvánosságos, hogy az Olvasót azzal terhelni nem akarom. *)

*) A' Magyar nyelvnek hiánosságait több tekintetekre nézve bővebben kifejtettek azon érdemes tudósok, kik a' Magyar nyelv állapotjáról, kimitelthetése módjairól, eszközeiről feltett kérdésre megfeleltek és a' kitett jutalmokat, elnyerték. *Pántzél Pálnak*, de kivált *Kiss Jánosnak* ebbeli tudós munkáikra, mellyek 1806-ba jöttek ki, méltán utasíthatjuk az olvasót e' részben.

De még azon számos *új szókkal*, azon nem kevés *szóllás formákkal*-is, mellyek az *újabb időkben koholtattak*, és a' mellyekkel Iróink nyelvünket gazdagítani ügyekeztek, elégtelen az minden képzeink egyenes, tiszta és helyes kifejezésére. Bizonyítják ezt az *új szavaknak és szóllásoknak* napról napra nevedő száma; mutatja ezt a' *jelenvaló kérdésnek* feltétele, meggyőzhet arról a' Magyar *tudományosságának mostani állapotja*. Nints az előadásnak egy neme-is, mellyben különböző, számos és érdeemes Tudóssaink nyelvünket ne használták volna; és még is, mellyik az, ha a' költés némelly nemeit kiveszszük, mellyben egy *Klaszszisos munkát* tudnánk előmutatni? Vagynak igen sok derék, tudós munkáink, de mellyik az, melly *előadására* nézve épen úgy kielégítene bennünket, mint foglalhatja által? Vályon ezen érdemes Hazafiakról mindnyájáról el lehet e mondani, hogy *nem tudnak magyarul?* valóban nem. Tudnak ők magyarul épen olyan jól, mint *Pázmán Péter*, de azon nyelv, a' melly *ennek* elég bő, elég *tsinos* volt, a' mostani szükségnek nem felel meg. Az *Isokrates* bájos, a' *Cicero* hathatos nyelveik, minden tökéletességök, minden bőségök mellett — is, egy *Frantzia tséltsap* udvarisággal telyes *enyelgéseire*, egy a' világ minden részeit egybekötő *Anglus kereskedőnek* szélesen kiterjedett és a' természetnek, mesterségeknek minden szüleményeit magában foglaló körében előforduló *tárgyak megnevezésére*, vagy egy a' tudományok minden nemeiben jártas *Német tudós* számtalan *képzeinek kifejezésére* elégtelenek, alkalmatlanok. *)

*) A' Deák nyelvnek még a' régi idők képzeihez képest való szűk volta kitetszik a' lelkes Lucretiusból, ki tárgyának kidolgozását nehéznek mondja: propter *egestatem linguae et rerum novita-*

Ezen a' földön minden *hiános*, a' fő tökéletesség tsak a' siron túl repdes földi szemeink előtt. A' gyarló embernek minden mivei magokon hordozzák a' *tökéletlenség bélyegét*; az embernek változhatatlan sorsa az, hogy a' maga és miveinek javításán untalan munkálkodjon, a' nélkül hogy tzeljät ezen árnyék világön elérhesse; a' *főtökéletesség a' halhatatlan Istennek* kikötő tulajdona. Balgatagság volna akár mi emberről, akár melly emberi mivről azt mondani, hogy jobb nem lehet; kábaság volna akár melly nyelvről azt állítani, hogy annak *tökéletesítésén munkálódni*, azt *mivelni többé nem kell, nem lehet*. Nints a' föld nagy kerektségén egy nyelv is, melly a' fő tökéletességet elnyerte volna; hogy érhetne volna el azt, a' *Magyar*, melly *Századokig parlagon* maradott, a' tudatlan *köznép* rendetlen *önkényének könnyű játéka* volt, melly a' kedvetlen körülállások által *első virágjában elfonyasztott*, azután a' megvettetésnek *szomorú tárgya* lett, vég elenyészéséhez közel járt; és most második virágzásában is olly sok *ellenségekre* talál; ez a' szegény nyelv mondom, mellynek előmenetelén tsak *eggyes tudósok* dolgoztak, mellyen *esztendők* alatt alig jön ki annyi könyv, mint a' Németen *eggy hónap* alatt, mellyen hazánknak legmiveltebb gyermekei beszélni *nem tudnak*, vagy *nem akarnak*. Va-

tem. Cicero is (Orat. pro A. Caecina C. 18.) a' Deák nyelvet *inops*-nak nevezi. *Quintilianus* pedig (Instit. Orat. L. VIII. C. Q.) mind a' két régi nyelv szük voltáról szól midőn azt mondja: quia primum *multa sunt et Graece et Latine non denominata*. Különösen pedig a' Deákról (Lib. eodem C. 3.) némelley új szavakról szólván azt állítja: quae cur tantopere aspernemur, nihil video; nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus ideoque *paupertate sermonis laboramus*.

lóban nyelvünknek a' tsinosításra, bővítésre, mive-
lésre való minden szép tulajdonságai mellett is, *tsu-
da* nélkül nem történhetett volna meg, hogy az elég
bő, elég határozott, elég ékes legyen; a' mi eddig
is történt, bámulásra indít bennünket, nyelvünk
hajlékonyságának bizonyos jele, némelly fáradha-
tatlan *eggyes Tudóssaink* munkásságának szép gyü-
möltse.

Távol legyen töllem, hogy honni nyelvünket
*oltásról*ni akarnám; *esmérem* és *megesmérem* én
annak szép tulajdonságait. Eggy nyelv sints, melly
a' *kimívelésre alkalmasabb* volna, eggy sints,
melly a' *bővítésre* annál több *módokat* nyujtana, a'
mint ezen értekezés további folyamatjából is ki fog
tetszeni. Ebben, eggyedül ebben áll a' nyelvek *va-
lóságos bősége*; mert a' melly *ma* határozott, bő és
tsinos, *holnap* szük, katarozatlan és éktelen lehet,
ha annak a' kèpzetek változásai, az esméretek kiter-
jesztése szerént való bővítése tilalmaztatik, vagy
lehetetlen.

Valamint hiúság lenne magunkról azt erősíteni,
hogy nyelvünket eggyszerre a' tökéletesség *legfőbb
póltzára* tudnok vinni, épen olly gyávaság volna
eleinkről hasonlót állítani. *Nékünk* kötelességünk
az ő hibáikat javítani, az általok hagyott hézagot
kípótolni, és a' *keső maradék* hatalmában fog ál-
ni, hogy minket megítéljen, botlásainkat eligazíta-
ni ügyekezze. Így volt és így lesz a' nyelvekben,
úgy mint minden más emberi mivekben mind addig,
míg az *okoskodás szabadsága tart*, vagy *az em-
ber ősi gyarlóságát le nem vetkezi*.

Ö T Ö D I K S Z A K A S Z

*A' nyelv művelését kötelességünkke' teszi
Nemzetiségünk fentartásának kívánsága.*

Az egymásra tolyakodó Nemzetek által a' *Római Birodalom* elrontatván, a' *Deák nyelv* műveltsége által a' győzedelmeskedő Nemzetek bárdolatlan nyelveiken diadalmaskodott; a' pallérozottsággal együtt a' nyelvet is a' hódoltaktól felvenni kénytelenek voltak Romának durva hódítóji. De az a' más környüállások között lévő új Nemzetek különböző szükségseinek nem sokára nem felelt meg. Ők tehát azt szükségseik szerint bővítették, elváltoztatták, megrontották, így támadtak a' közép Századokban azon számos *Barbarismusok*, így származott az a' *Deák nyelv*, melyet a' Németek a' *Barátok Deákságának* neveznek, így eredett mi nállunk az úgy nevezett *Konyhadeákság*. Ezen Nemzetiség nélkül művelt és így megromlott nyelvnek a' régi Róma szép nyelvével való szorgos összehasonlítása hozta vissza a' Nemzeteket megfoghatatlan tévelyedésökből. A' *Deák nyelvnek* tisztasága vissza adatott; annak, mint holt nyelvnek, további műveltetése, vagy megrontása közönségesen kárhoztatott. De a *Római nyelv helyesebb tanulása az ő uralkodásának sirja lett*.

Minden Nemzetek a' magok tulajdon nyelvöket kezdék a' megszűkült *Deák* helyett felvenni, azok a' további műveltetésre és ő szükségseikhez való igazításra alkalmasabbak lévén. A' mi hazánk mostoha környüállásai nem engedték meg, hogy a' több Nemzetekkel együtt járassunk. Nállunk a' *Deák nyelv* uralkodása tovább tartott és még ma is tart; a' honni nyelv következőkép tovább műveletlen is maradott. Jó'sef Tsászár látván, hogy a' *Deák nyelv*

a' Magyar Nemzet kifejtődésének melly nagy akadályára vagyon, minket attól meg akar menteni, és azt egy *új a' mostani szükségnek megfelelő nyelv*-vel kívánja feltérteni. A' Magyar miveletlenségében erre még alkalmatlan volt, és mindenek, sőt még hazánkiai által is a' valóságnál miveletlenebbnek festetik; azt ha akarja is, az Országlás dolgaiba be nem hozhatja; a' Németet választja tehát. Így a' Magyar nyelvnek egy helyett két ellensége támad, még pedig a' második annyival *veszedelmesebb*, mivel az *szükségeinknek megfelel*. Hirtelen és bámulandó sebességgel elterjede ez a' nyelv hazánkiai között.

Jó'sef halála után az Ország Rendjei a' Német nyelvet ugyan az Országlás dolgaiból kirekesztik, de kénytelenek a' Deákat vissza helyezni; azomba a' honni nyelvet különös pártfogások alá veszik; de mit ér ez a' *pártfogás*, ha a' nyelvnek magának nints *elég ereje* az idegennel szembe szállani. Valjon Jó'sef idejétől fogva apadott e a' Német nyelv terjedése? Valóban nem; *nemzetiségből* szorgalmatosabban tanuljuk honni nyelvünket, de akaratunk ellen is *többet beszélünk Németül*. Mi ennek ez oka? *főként* az, hogy a' Német *szükségeinknek* jobban megfelel, mint a' Magyar. A' *miveltebb nyelv* mindig elnyomja a' miveletlenebbet; és a' mit *az erőszak* nem vihete véghez, az meg fog történni a' *természet útján!* ha nyelvünket nem alkalmaztatjuk jobban mostani *szükségeinkhez*. Ha nem akarjuk tehát, hogy *nyelvünk* és azzal együtt *Nemzetiségünk elvesszen*, szükségesképen minden ügyekezünkkel azon kell lennünk, hogy azt bővítsük, tsinosítsuk, tökéletesítsük és olly állapotba helyezzessük, hogy az *honnunkhoz való szeretetünkől segítettvén*, a' *miveltebb Némettel szembe állhasson*, annak további terjedését akadályoztassa, hogy midőn

a' *Deáktól meg kell válnunk* (a' mi elébb vagy későbbben *szükségesképen* meg fog történni) azt könnyen annak helyébe telessük, és ne legyünk kénytelenek a' *Némethez folyamodni*. Mellyszép, melly hathatós indító ok a' Nyelv-mívelésre! Itt a' *botlás* is *ditsőséges*. A' nyelv míveltségét a' hazafiság nem pótolhatja ki. Ha mindjárt *nyelvünk kihalásától*, mellyet *Kollár* is jövendőlni bátorkodott*) már *többé nem félhetünk*, sőt talám *soha sem félhetünk!* de mind a' mellett is annak szeretetét a' hazánkba lakó számos idegenekbe nem önthetjük, ha *az míveltsége által* nem kedvelteti magát. **)

*) *Nicolai Olahi Hungaria et Atila, ed. Kollár Viennae 1791. 91. l.*

**) Még a' legújabb időkben, midőn a' *honni nyelv szeretetének szent tüze* majd minden hazafiakban felgerjedett, találkoztak a' sok nyelvű Magyar földön egy némelly *nem Magyarok*, kik a' honni nyelvnek az Országlás dolgaiban való felvétele ellen írásaik által ki keltek. — Legnevezetesebb közöttök *Fejes János* (*Commentatio hist. polit. de lingua et perfectione ejus in genere, et de lingua Hungarica in specie*. Pósonii 1807) továbbá *Rector Kanka* (*De studio LL. in genere, in specie Orientalium rectius instituendo. Schemnicii. 1810.*) a' *Tót nyelvnek* a' több hazánkba találkozó nyelvek felett való *elsőséget jövendőlvén*, és *Pr. L. B.* (*an nomina Hungaricum et Magyaricum apud veteres propria sint, vel appellativa?* s. l. 1810) ezen elsőséget már most is annak tulajdonítván. Sőt a' mi még több *Manch Hermaeonnak* nevezetlen Szerzője (170 l.) ugyan azon nyelvnek *az Országlásba való behozását* javasolni el nem pirúl. Ha vagynak a' Haza pallérozottabb része előtt olly kevésbé esmeretes, és a' Magyaránál sokkal kevésbé mivel *Tót nyelvnek* (a' *Muszka, Lengyel és Tseh* nyelveket mind külömböző Beszédejtéseket ide nem értem) illy Bajnokai, mil-

Az újításokat tehát és a' nyelv mívelését maga a' természet kötelességünké tévén, sok számos Nemzetek példája ajánlván, a' nyelvünk mostani állapotja és Nemzetiségünk fentartása pedig azt szorosán meg kívánván, hogy kételkedhetnénk annak szükségében, hogy lehetnénk olly vakok, hogy azt továbbá akadályoztatnok?

De ha a' dolgot voltaképen megvi'sgáljuk, az úgy nevezett *újítók*, és a' *régiség védlői* között nem annyiba a' nyelv mívelés *szüksége*, mint a' *nyelv-mívelés különböző módjainak* elsőségek eránt támadott a' kérdés. Nem a' felett nem tudnak meg-eggyezni, hogy kell é? hanem inkább a' felett, hogy mi módon kell újítani? Az *emberi elme megfoghatatlanságai* közzé tartozik pedig az, hogy hazánkfiai közül épen azok, kik az új eredeti szavaknak legnagyobb pártfogói, olly annyira, hogy ha töllök függene, úgy nevezett szüz nyelvünkbe *eggy idegen hangot* sem szenvednének meg, és abból leg-szebb hangzású szavunkat is tsupán azért, mivel idegen nyelvekből vették eredetöket, örömet kiirtának, azt, *idegen* nyelvekből fordított *szóllás formák* által, mellyek annak egész belső természetét meg-ronthatják, megfertéztetni semmi véteknek nem tartják; azok ellenben, a' kik *ezen undokság ellen* méltán ki kelnek, az *idegen hangzású*, és nyelvünk keleti természetivel semmikép nem eggyeztethető *szavakkal* nyelvünket megtarkásítani hibának nem vélik.

lyekre találhatna még az olly annyira *kipal-lérozott*, a' mivelt társaságokban majd nem eggyedül *uralkodó Német nyelv*! Ha annak behozása a' polgári alkotmányunkat végveszedelemmel nem fenyegetné, a' *Magyar Országok* nagy része felkelne az idegen nyelv mellett, és fájdalom sok *Magyar is* találkozna közöttök.

HATODIK SZAKASZ

*A' nyelv mívelés a' valamennyire palléro-
zott Nemzeteknél az Irókat illeti.*

Míg a' Nemzetek legelső gyermekkorokba vagy-
nak, addig a' nyelvmívelést is az *egész Nemzet* viszi
és vitte. A' mint a' Nemzetek esméretei napról nap-
ra nevednek, úgy kell a' nyelvnek is bővülni, az
új képzetek kijelentésére alkalmaztatni, a' mint fe-
lyebb látok. De az írástudatlan embereknel a' nyelv
csak a' mindennapi közönséges beszédben él, abban
nevedik, bővül. — *A' józan okosság* törvényei ve-
zérlik ugyan őket főként majd minden tselekedeteik-
ben, következésképp a' Nyelvmívelésben is; de a' tse-
tsemő korában lévő józon okosságra még minden
külső környüállásoknak nagy és hathatós befolyá-
sa vagyon, sokkal nagyobb, mint a' már valamen-
nyire kimiveltre. Innen lehet megmagyarázni, hogy
a' nyelvek minél közelebb állanak első eredetökhöz,
minél kevesebbé vagnak törvényei kifejtve, meg-
határozva, annál *több és nagyobb* változásoknak té-
tetnek ki. „*Olly szükek és tökéletlenek* lévén, hogy
„napról napra *gazdagittatniök kell*, és *olly ifian*
„*hajthatók*, hogy a' figyelemnek legelső jeladásá-
„ra, az indulatnak és érzelemnek legelső parantso-
„latjára *bővitethetnek*, minden új világban, a' mel-
„lyet látnak, minden módnál, melly szerint gon-
„dolkoznak, *változniök kell*. Még az *eggyyszerü-*
„*ségnek Egyiptomi törvényei* sem vihetnék az el-
„lenkezőt véghez.“*) Ebből eredett továbbá a' nyel-
veknek olly nagy száma; innen magyarázhatjuk meg,
hogy Amerikában, mellynek lakosai olly sokáig ma-

*) *Herder über den Ursprung der Sprache.* Bétis
1801. 199. l.

tak az emberi Nem legelső tsetsemő korába, annak feltalálásakor szinte 2000. különböző nyelvek és vidéki szóllások olvastattak. *) Mindegyik kis Nemzetség, a' többivel semmi egybeköttetésbe nem lévén, nyelvét a' különböző környülállások hathatós befolyásai között különbözőképen fejtette-ki, változtatta el, a' jozonokosságnak, mellynek mindenekre nézve ugyan azon egygynek kellene lenni, tsak egyes és elrejtett sugárai vezéreltetvén. Innen lehet végre meg magyarázni, hogy a' nyelvek gyakran olly törvények szerént fejtettek ki, mellyekre már most józon okosságunk akadni nem tud, és a' mellyeket azért törvényteleniségeknek nevezünk.

Ettől egészszen különbözik a' valamennyire kimivelt, írásba foglalt nyelvek állapotja. Az írásokba a' nyelv Századokig él; az írások egész Nemzeteket egybekötnek, a' nyelvbeli újításokat, mellyeket eddig az egyes Nemzetségek tettek, egész nagy Nemzetekre kiterjesztik; a' nyelvet nem tsak egy Évnek, hanem a' Maradéknak is, nem tsak egyes Vidékeknek, hanem egész Országoknak tulajdonáva teszik. A' nyelv változhatatlanabb lesz, az egyes környülállásoknak arra nem lehet olly nagy befolyása. A' nyelv művelésbe a' józon okosságnak nem tsak egyes sugárai, hanem nyilván kijelentett törvényei szolgálnak vezérül. Az írásba foglalt nyelvekben tehát a' változások tsak lassan történhetnek meg, és azok nem lehetnek némelly külső környülállások szüleményei, hanem azoknak szükségességképen a' nyelv természete, annak megállapított törvényei szerént kell meg esni. Ezen állítás olly nevezetes, hogy azt szükséges lesz bővebben felvilágosítani. —

*) *Hervas Catalogo delle lingue conosciute*, 21. l.

Az író nem csak az idejebeli hazafiaihoz, hanem a' késő maradékhoz is, nem csak egyes személyekhez, hanem egész nagy Nemzetekhez szólván, kénytelen kifejezéseit megválogatni, előadásának a' kitelhető tökéletességét megadni; de más felől az írás nem a' szempillantatnak sugallása, hanem hosszasabb gondolkozásnak gyümöltse lévén, méltán megkívánhatjuk az írótól, hogy nyelve a' közönséges mindennapi beszéd nyelvének legszebb oldalait foglalja magába. — Az írás nyelve tehát a' leg tökéletesebb mindennapi beszédnek nyelve. De ez még nem elég, az írók, ha tzeljoknak meg akarnak felelni, magokat az egész *Nemzet tanítóinak* vetik fel, ők terjesztik hazájokban az új képzeteket. Tsak az olly Nemzeteknél lehet a' nemzeti kimiveltetés előléptét állaposan várni, mellyeknél az írók a' *pal-lérozottságban előljárnak*, és abban hazafiaikat jóval meghaladják. Itt mindazáltal nem az egyes írókról, hanem azoknak egész köztársaságáról lehet szó. A' dolgozó Tudósoknak ezen eggyezete e'kép az új képzetek terjesztése és a' már esméretesek bővebb kifejtése körül foglalatoskodván, annak a' közönséges beszédben lévő nyelv nem lesz *élég hajlékony, bő 's tsinos*; azt tehát nékie hajlékonyítani, bővíteni, tsinosítani, eggy szóval *mivelni kell*. Mihelyt tehát a' nyelv írásba kezd foglaltatni, mihelyt a' Nemzetnek közönségesen véve miveltebb része, a' bárdolatlanabbnak tanítását, oktatását magára vállalja, a' *közönséges beszéd* megszűnik a' nyelvtökéletesítésnek *bizonytalan műhelye* lenni, és azt a' Tudósok köztársasága magának tulajdonítja el; az írás nyelve, melly első szerkeztető részeit a' mindennapi beszédből szedegette, ettől megválík, mindég elől jár, ezt vezérli. —

A' dolgoknak ezen folyamatja nem tsupán okoskodáson épül, hanem azt bizonyítja a' mindennapi

tapasztalás, minden Nemzeteknek megegyező példája. — *Cicero* a' maga idejében tsak *öt* vagy *hat* Római Aszszonyt esmért, kik *jól és helyesen beszéltek volna*, és midőn Napáját *Laeliát* hallotta szólni, úgy tetszett nékie, mintha *Plautust* hallaná. *) Valyon ez nem annak kétségben nem hozható jele, hogy a' *Deák nyelv* *Plautustól fogva sokat miveltetett*, még pedig az írók által, és hogy míg *Cicero* azt a' *legnagyobb tökéletességgel* írta, a' *közönséges beszéd* a' *Plautusétól* nem sokat különbözött? de a' *Latán nyelvre* nézve némelly *írók által tett újításoknak* egyenesen-is nyomokba tudunk akadni. **) A' *Német írás nyelve* az egész Német földön *sehol sem beszéltetik közönségesen*; tsak a' tudományosan kimivelt Németek között, kik azt a' könyvekből tanulták, halljuk azt zengeni; de itt sem *olly tisztán, helyesen, mint az írásokban*. Sok kifejezések a' *közbeszédben* még megszenvedtetnek, mellyek az *írásban* hibások volnának, számtalanokat pedig éppen nem esmérnénk, ha azokat a' könyvekbe olvasni alkalmatosságunk nem volna. Sőt a' *Németeknél* és az *Anglusoknál* ezen különbség még tovább megyen, és az előadásnak különböző nemeire-is el-hat, — a' nyelv ezek szerint változik. A' *Frantzia nyelvben* ugyan az írásnyelv szoros korlátok közzé szorittatott, és azért a' *tisztább közbeszéd* azt *már szinte elérte*, de még is nints *Frantzia Ország*nak egy része is, mellyben *olly tisztán, olly helyesen és ékesen beszélnének*, mint a' *hogy*

*) *Cicero de Orat.* III. Könyv. 12. Fejezet.

**) *Reatus-t Messala, Munerarius-t Augustus* használták legelőször; *Piratica, musica, fabrica* szókkal *Quinctilianus* tanítói nem mertek élni, *favor-ral, urbanus-sal* *Cicero* mint újakkal él; *Obsequium Terentiusnál, Cervix Hortensiusnál* fordul legelőször elő. *Quinetil. Instit. Orat.* L. VIII. c. 3.

irni kell; még a' született *Frantzia* is kénytelen
 anya nyelvét könyvekből tanulni, ha azt jól, törvé-
 nyesen akarja beszélni. A' mit nyelvünkről tsak ez
 előtt kevés idővel is sokan dítsekedve mondogattak,
 hogy *könyveinket minden köz ember megértheti*,
 hogy írásnyelvünk a' köz beszéddel megegyez; nyelv-
 vünknek inkább *kissebségére*, mint *betsületére* szol-
 gál, nyelvünk kimiveltetésében való megállapodásá-
 nak, bárdolatlanságának nyilvánóságos jele volt.

De ha a' valamennyire kimivelt nyelv tökélette-
 sítése az Irók kötelessége, úgy a' nyelvnek írás által
 való bővítése, tsinosítása tsak *lassan* és a' *nyelv*
természetének, a' *józon okosságnak* szoros törvé-
 nyei, kérlelhetetlen szabásai szerint történhetik meg;
 az írásba foglalt nyelvben a' változások *tsekélyebbek*,
 mint a' miveltség első léptsőjén lévőké, és ezeknek
 annál *tsekélyebbeknek* kell lenni, minél miveltebb
 a' nyelv. Ez állításunknak második része, melynek
 bővebb kifejtésére most által mehetünk.

A' *közönséges beszédben* támadott újítások a'
 nyelvbe észrevehetetlenül tsusznak és tsak eggy-
 szerre közönségesen használatnak, eggyik ember
 a' másik után elmondván, a' nélkül, hogy valaki tud-
 ná, hogy hol, mikor 's kitől eredtek, a' nélkül hogy
 a' tudatlanabb emberek megvizsgálták volna, hogy
 azok mennyire tétettek a' józan okosság és a' nyelv
 természete szerint. Az egész Nemzetség zugolódás nél-
 kül alája veti magát a' *történet* és az *elméssébb egyes*
emberek sugallásainak. Még az elsőbb írásbeli újítá-
 sok sem találhatnak sok ellenzőkre. Mihelyest mindaz-
 által a' Nemzet között több *olly hazafiak* találkoznak,
 kik nyelvöket és annak természetét *szorgalmazatosan*
 tanulják, azt esméri, vagy legalább esmérni gondolják,
 minden egyes Iró által tett újítások, számos *Tudósok*
 és még számosabb *Tudatlanok* által meghányat-
 otak, megfontoltatnak, ditsértetnek és kárhoztatnak;

a' nyelvben egy nagy hatalmas *ítélő Szék* támad, mellyben minden egyes hazafinak vagyon javasló, de egynek sints elhatározó szava. Tsak az *Egésznek* akár egyenesen egy *tudós Társaság*, akár észrevehetetlenül a' reá következő *nyelv szokás* által kijelentett megegyezése, hozhat *végítéletet* reá. Igaz ugyan, hogy ezen végítéletre egy *nagy elméjű embernek* nagy és hathatós befolyása lehet, olly annyira, hogy annak *helytelen* újításai is elfogadtatnak; másfelől ezen végítélet sokszor a' *tsupa történet* által is vezéreltetik; de ki törölheti el a' *nagyobb elméknek* a' gyengébbeken való hatalmát? Ki parantsolhat a' törvényt nem esmérő *történetnek*? Minél jobban meg vagynak mindazáltal határozva a' nyelv törvényei, minél tökéletesebben ki vagyon fejtve a' nyelv természete, annál bizonyosabb vezére támad ezen végítéletnek; minél többen vesznek abban részt, annál tsekélyebb az egyes nagy elmének, a' ípuszta történetnek befolyása. Ha az Író látja, hogy újításai nem az *önkényitől* függenek, hanem a' leg *szorosabb vizsgáltnak* vagynak alája vetve, azokat gyerebben, félve és tehetsége szerint megfontolva adja elő. — Minél miveltebb tehát egy nyelv, annál kevesebb változásoknak van kitéve és ezeknek is annál inkább kell a' józon okosság törvényei szerint megesni. —

A' nyelv művelésnek ezen különös természete szerint könnyen eldönthetjük Tudóssaink között támadott azon kérdést, hogy mennyibe lehet az *Íróknak* a' nyelvet művelni, és minő hatalma vagyon a' *nyelv szokásnak*?

Hogy a' *szokás* a' nyelvben sok változásokat tett és tehet, kétséget nem szenved. *) A' nyelv első ki-

*) „ Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus.
Hor. de art: poet: 70.

miveltetésében ez uralkodik egyedül, a' történetből és a' józon okosság elrejtett sugáraitól vezéreltén. Ez uralkodik az *Irókon* is eleintén, midőn a' nyelvet legelőször kezdik tökéletesíteni; akkor is a' *nyelv szokást* az legjobb izlésű Irók megegyezéséből ítéljük ugyan meg, „de nem azért, mintha „ők *tennék* a' nyelv szokást, hanem mivel ha „ők „kényes és helyes izléssel bírnak, a' *legjobb*at és „*leghelyesebbet* kieszedik a' mindennapi társalkodásnak nyelvéből. “ *) Ezek *Adelung*nak szavai, mellyeket nem lehet helybe nem hagyni, ha a' Német nyelvnek akkori állapotját vesszük. De változik a' dolog, mihelyt a' *közbeszéd* szebb részei kiszedegettek és az e'kép' készült nyelv, a' miveltségben *hazafitársaikat* felyülhaladó Irókra nézve *elégtelen* lesz. — A' *közbeszédi* szokás kénytelen az *írásbeli szokásnak*, melly az jobb iróknak közmegegyezéséből ered, *) engedni, és magát annak alája vetni. Az *írásbeli* és így a' jobb szokás ítéli meg az egyes *Író* által javasolt újításokat, a' fogadja vagy

*) Der *Sprach Gebrauch* wird am sichersten aus der herrschenden und übereinstimmigen *Gewohnheit der besten Schriftsteller*, von dem richtigsten Geschmack erkannt; nicht als wenn sie den Sprach Gebrauch *machten* und *bestimmten*, sondern weil sie, wenn sie die gehörige Feinheit und Richtigkeit des Geschmacks besitzen, das *beste* und *richtigste* aus der Sprache des täglichen Umgangs ausheben. *Adelungs Deutsch. Sprachlehre. Béts.* 1815. 13. és 14. l.

**) „Ergo consuetudinem sermonis vocabo *consensum eruditum. Quintiliani Inst. Orat.* 1. Könyv VI. Szakasz. Jóllehet a' szokást mellyről Horatius mondja: *Quem penes arbitrium est jus et norma loquendi*, *Quintilianus* is *certissima loquendi Magistrá-*nak nevezi, azért még is a' nyelv tulajdonságainak megítélésében az analógyiát, okosságot, régiséget és auctoritást éppen nem rekeszti ki. —

veti el azokat. Az író tehát mint *a' nyelvszokás kényének* úgy alája vetve, hogy az ellen ki nem kelhetne, *a' mint Adelung látszik azt vitatni; *)* *a' nyelvszokás* nem egy olly *Tyrannus, **)* hogy az eggyes író annak parantsolatjait, ha helytelenek is, vakon megfogadni kénytelen lenne; de nem is egy olly Árnyék - fejedelem, ki *a' hatalmas Aristokraták,* az eggyes írók kényeknek szabadon ki lenne téve. Nem áll meg tehát egy hazánkfiának azon állítása hogy az *Író parantsolja, hogy úgy legyen, s' úgy lesz; ***)* az Író nem *parantsol,* tsak *jovasol,* és *a' későbbi írásbeli szokástól függ a' jovasolt újítás elfogadása.* De másfelől *a' szokás* sem köti meg olly sorosan az Írót, mint azt egy más Tudósunk vitatta. ****) Az Írónak *szabad,* sőt *kötelessége* nem

*) „Der Sprachgebrauch als die höchste unum-
schränkste Macht; was dieser ein Mahl ent-
schieden hat, ist unwiederrufflich entschieden.
Über die Geschichte der deutschen Sprache.
Leipzig 1781. 109. l.

**) „Ja, sagt man und zuckt die Achsel, der Ge-
brauch ist ein Tyrann? Immerhin. Er ist nicht
„der erste Tyrann, den man entthronte“ ily
szóll *Gedicke über Purismus und Sprachberei-
cherung. Deutsch. Museum. Nov. 1779, 405. l.*

***) *Tud. Gyűjt. 1817. 12. köt. 89. l.* Ezen érdemes
Hazánkfia közelebbről és ezen értekezés elké-
szülése után e' tárgy felől való gondolatait bő-
vebben kifejtette, sok részben enyhítette. (*Tud.*
Gyűjt. 1819. 11. köt. 5. l.) Az igazság után szom-
juhozó nagy lelkű Tudós nem szűgyenli *a' meg-
győződésnek engedni, a' makatsság tsak a' kis
Lelkek, vagy Tudatlanok tulajdona; a' mit Ha-
zinczy ezen utolsó betses értekezésében mond,
nagyobb részint feltétel nélkül alá írom, és itt
kijelentett gondolatimmal megegyez.* —

****) „Usus ergo dominatur in lingvis, Scriptor
„nequaquam“ *Beregszászy Disser. Philol. de
vocab. deriv. in ling. Magy. Pest. 1815. VI. l.*

tsak most, hanem örökön örökké a' nyelv szokást igazgatni, javítani, a' rossz ellen kikelni, *) a' jövődő szokástól várván igyekezetének fogamatosságát.

(* „ Cum culpandus non sit medicus, qui a longinqua mala consuetudine aegrum in meliorem traducit, quare reprehendendus esset, qui Oratorem minus valentem propter consuetudinem, traducit in meliorem? M. Terentius Varro de lingua latina VIII. Könyv.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK RÉSZ.

A' Nyelv mívelésre szolgáló módok.

ELSŐ SZAKASZ.

A' nyelvmívelésnek módjairól közönségesen , és az új szók különböző neveikről különöbben.

Ha a' nyelvekben *az újítások szükségesek* , ha azoknak tsinosítása , bővítése, meghatározása minden kornak multhatatlan kötelessége , a' mint azt az előbbeni részben tehetségünk szerént kifejtegetni ügyekezünk ; tagadhatatlan más felől az is , hogy ezen újításokat nem lehet minden hazafinak *önkényére* bízni , különben a' nyelv idétlen lesz és tzéljának soha sem fog megfelelni. A' valamennyire mivelt nyelvnek további tsinosítása ugyan az *Irókat* illeti , annak fogamatossága a' nyelvszokástól , vagy a' legjobb Íróknak megegyezésétől függvén ; de az egyes Író és a' nyelv szokás tsak eszközök , melyek által az újítások véghez mennek , eggy *nagy Testnek különböző részei* , melyeknek mozgásai a' tzélra vezérelhetnek , de a' dolog szerentsés vagy szerentsétlen , jó vagy rossz kimenetele a' *Lélektől* függ , melly azokat mozgásba hozza. Az Író a' rossz szokást eltörölheti , a' helytelent megigazíthatja , a' nyelv szokás az Írók zabolátlanságát akadályoztathatja , annak rossz következéseit gátolhatja ; de mind

a' kettő visszaélhet hatalmával, ha egy harmadik *Felsőbb erőt* nem állítunk fel, mely mind a' kettőt zabolázza, vezérelje, mozgásban hozza. Ezen *Lelket*, ezen *Felsőbb erőt* a' *nyelvtermészetében* és a' *józonokosságban* találjuk. Ha ezeknek parantsolatjaira az Író és a' nyelv szokás nem hajt, ha ez őket nem eggyezteteti, vagy az egymás ellen törekedők közül a' hatalmassabbikat nem vezérli, minden ügyekezetünk hiába való lesz. — Mind az egyes Írókat, mind pedig a' nyelvszokás Elhatárolóit a' józonokosság szabásaira, a' nyelv természetének törvényeire figyelmetessé tenni, szükséges. De az egyes hazafi csak tanátsolhat, javasolhat; a' tanátsnak elfogadása, követése, a' nyelvmivelés nagyügyének *munkás Tagjait*, az egyes Írókat és a' nagy *ítélő Széket*, a' Tudósok eggyezetét illeti, melyben minden hazafi szabadon megjelenhet. Minél jobban és tökéletesebben kifejtetnek a' nyelv természetének, a' józonokosságnak és a' helyes izlésnek változhatatlan szabásai, minél alkalmasabbak lesznek egyes munkálkodó Tudósaink, és az egész haza miveltebb része ezen szabások elfogadására, követésére, annál bizonyosabbak lehetünk a' dolog jó kimeneteléről is. —

Ezen nevezetes tárgynak szántuk ezen értekezésünk két utolsó részeit. „Mind az a' mit a' nyelv „mivelők tehetnek“, így szól egy érdemes Tudósunk, *) „abban áll, hogy a' kevésbé esmérletes „szóknak és szóllásoknak nagyobb kiterjedést ad „nak 's azokat jobban megesmértetik, a' szükséges „idegen szókat szokásba kozzák, a' sok és bizony „talan értelmű szókat és szóllásokat meghatározzák,

*) Kiss János a' Magy. nyelv mostani állapotja 85. 89. l. hasonlót mondott szinte szóról szóra Jenisch eml. munk. 46. l.

„azokat mellyek addig megkülönböztetve nem voltak, megkülönböztetik és a' nyelvnek a' gazdagság akármellyik nemére való hajlandóságát böltsen, haszonra fordítják.“ Sok szép és igaz vagyon ezen szavakban. De az illy közönséges szabások az újításokban megkivántató határt nem szabják ki, sinor mértékül nem szolgálhatnak. Ebből sem az egyes Tudós, sem a' nyelvszokás Elhatározói nem tanulják meg, a' nyelv művelés különböző módjaival mikép és mikor kelljen élni, az újítások közül mellyik elfogadható, mellyik helyes és szükséges. Nékünk a' dolog velejébe mélyebben kell ereszkednünk. Azért ezen jelenvaló Részben a' *Nyelvművelésre vezető Módot*at fogjuk különösen megvi'sgálni, itt tehát főként *nyelvünk természete* lesz vezérünk; a' negyedikben pedig ugyan ezen módokat egy felsőbb közös szempontból tekintvén, a' *Nyelvművelés Tzéljához* fogjuk alkalmaztatni, és itt mindenek felett a' *józon okosságot*, a' *helyes ízlést* kell tanátsadónká fogadnunk.

A' nyelvek, a' mint fellyebb láttuk, nem a' tsupa történetnek, hanem a' józonokosság fő törvényeitől észrevehetetlenül vezérlett emberi észnek rendes szüleményei. Innen vagyon a' nyelvek alkotásában, minden nagy külömbségök mellett is, észrevehető *megeggyezés*. Ezen józon okosság fő törvényeire mindazáltal a' Nemzetségek külső eseteiknek, külömbféle állapotjoknak, és gyakran a' pusztá történetnek is nagy és hathatós befolyások volt, és így a' fő törvények egyessége mellett is, külömbözőképen formáltattak ki az egyes nyelvek. Ebből eredett azoknak *küलोmböző természetök*. A' nyelvek ezen természetöknek esméretére nem tsak annak *mostani állapotjából* jutunk. Ezt szükségesképen össze kell hasonlitanunk azoknak *előbbeni állapotjával*, a' mennyire lehet, azoknak *belső történe-*

teit minden egyes esetekben ki kell nyomoznunk, *a' szók nemzését, az analogyiát és a' rokonos nyelveket* segítségül vévén. Illy fáradságos utakan, illy nehéz, kiterjedett és sok munkát kívánó vi'ssgálódások, összehasonlitások által határozhatjuk meg *a' nyelv belső alkotását*, melly *a' filozofiai Grammatikáknak és Szólároknak* szép és nyelvünk-re nézve még koránt sem eléggé felvilágosított tárgya. Mi itt azt tsupán az újítások tekintetiből fogjuk vi'sgálat alá venni.

Minden nyelvben találunk *a' mivélésnek egyvagy két különös módjára*, melly főként használtatott annak bővebb kifejtésére ; ezt kell jól meghatározni, melly annyival könnyebb, mivel azok *a' hosszszasabb gyakorlás által jobban ki lesznek mivélve*, mint *a' többiek*. De ha mindjárt *a' nyelvmivélésnek egyik vagy másik fő módját különösen és mindenek felett használni* parantsolja is *a' nyelv természete*, azért még is nagyon hibás volna ebből gondolatlanul azt következtetni, hogy *a' többeket tökéletesen el kelljen mellőznünk*. Nints, *a' mennyire én esmérém a' különböző nyelveket*, egy is közöttök, melly *a' nyelv mivélés módjainak akármellyikét is*, kivévén *a' gyökér szók koholását, egészszen kirekesztené*, és attól egyg átáljába idegenkedne.

A' Teremtő az embereket olly szerentsés és hajlékony beszéllő eszközökkel ajándékozta meg, hogy mi *a' legkülömbözőbb hangoknak* kiejtésére alkalmasok vagyunk. Ha mindjárt az egygyszerkesztető hangok nem olly sokak is, azoknak különböző öszszeköttetése által még is egyg olly nagy sereg új hangzatok támadnak, hogy azoknak száma minden hitelt felyül mül. Földünknek egész nagy kerek-ségén *hány különböző nyelvekre* találunk? Ezeknek első egygyszerkesztető hangjaik kevés változással *ugyan azok*, és még is mennyire különböző hang-

zatokból állanak ezen számtalan nyelvek? De mind e' mellett is a' napról napra nevelkedő *képzetek' nagy serege*, a' magok legkisebb és kényesebb változásai-
ban, a' kigondolható egyes szavak számát, ha ezek-
nek egy nehezen forgó kedvetlen hosszúságot ad-
ni nem akarunk, jóval felyül haladják. Ide járúl,
hogy a' különböző környüállások, az emberi nem-
mel járó tökéletlenség és az egyes embereknek
természetes restségök, az egyes Nemzeteket aka-
dályoztatták minden *egyes szerkeztető hangoknak*
és ezek minden kigondolható öszszetétéleinek, vagy
szavaknak feltalálásában, használásában. Hány ol-
lyan hangok, vagy szavak találtnak minden nyelv-
be, melyeknek a' többekben semmi jelentésök sin-
tsen, és a' kimerithetetlen emberi elme hány olly
hangzatokat, vagy szavakat szerkeztethet öszsze,
mellyeknek egy nyelvbe sem találja fel valamelly
nyomát? Ez így lévén, nem tsudálkozhatunk azon,
hogy az első tsetsemő emberi elme tsak a' különös
egyes képzeteket jelentette ki *egyes* különös hang-
zatok vagy *szavak* által, az *eggybetett képzetek*
vagy az egyes képzetek különböző relázióinak ki-
fejezésére, a' dolog természete szerént, inkább az
egyes szavak különböző *eggy más után rakását*
használván. Így eredett a' nyelvnek grammatikája,
vagy a' különböző *szóllás formák*. Itt is mindazál-
tal a' mindent eggybekötő és eggy mástól elválasztó,
a' külső befolyásoktól pedig soha egészszen meg nem
menekedhető emberi elme tovább ment, és sokszor
az illy eggy más után tett szavakat, vagy *szóllások*
kat merészen *eggy új szóba öszsze forrasztotta*, és
így lettek a' szóllásformákból megint egyes szavak.
Illy *szakhatatlan lántz* a' nyelv, melynek egyes ré-
szei eggy másba folyó szemek által vagynak öszsze-
kötve. Itten tsak az öszszetétel módja és a' képzet-
ek természete lehet sokszor bizonytalan vezérünk.

De hogy okoskodásunk szükséges egymásra következését el ne vesszessük, elég lesz itt megjegyezni, hogy a' nyelvek *két nagy részből* állanak, az *eggyes szavakból*, mellyek majd mindég az *eggyes, és a' szavak* egymás után rakásából, vagy *szóllásformákból*, mellyek nagyobb részint és a' nyelvek nagyobb, vagy kisebb műveltsége szerént inkább, vagy kevésbé az összetett képzetek kifejezésére szolgálnak. A' nyelveknek ezen két különböző állapái az egyes szavak, — azok akár valóságosan egyesek, akár összetétel által származtak legyenek, — és a' szóllás formák, *természetökre nézve* egymástól olly annyira *külömböznek*, hogy azokról a' nyelv művelés módjainak megvi'sgálásában külön kell értekezünk, és okoskodásainkat külön állapotokra kell építenünk, jóllehet másfelől épen nem tagadhatni, hogy azoknak szoros elválasztása (végpontjaikban, mint a' természetben majd minden rokonos dolgok, szinte észrevehetetlenül összefolyván) a' *legkényesebb dolgok* közé tartozik és sok tekintetben, az emberi elme nyögös, határozott volta miatt majd nem egészen lehetetlen.

Az új szók eredetökre nézve lehetnek vagy *nemzetiek*, vagy *idegenek*; ezek között meg kell különböztetnünk a' *gyökér szavakat* a' *származékoktól* és *összetettektől*; lehetnek továbbá *egészszen*, vagy csak *némelly tekintetbe újak*, még pedig vagy olyanok, mellyek valamelly *új értelemben vétetnek*, vagy *elavultak*, vagy *vidékiek*. Így támadnak a' nyelvnek új szók által való művelése ezen hét módok: *az új gyökerek koholása, származtatás, összetétel, költsönözés, értelem változtatás, az elavult szóknak felélesztése és vidékieknek terjesztése*. Minekelőtte mindegyikének külön megvi'sgálására által mennénk, jó lesz itten végezetül megjegyezni, hogy ezen módok nintsenek

olly szorosan elválasztva, hogy egyik a' másikat kirekesztené. Sokszor ugyan azon egy szónak kérésztésébe azok közül *többséket* lehet és kell is egygyeztetnünk; p. o. ezen szó, *megfontol*, eredett *költsönözés* által, mert annak törzsöke *font* a' Némethből jön, ebből lett a' származtatás segítségével *fontol*, az *összvetétel* által *megfontontol*, mellynek tulajdon értelmét elváltoztatom, midőn azt a' lélek munkásságára viszem.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az új gyökér szavakról.

A' *gyökér szavakat* szorgosan meg kell különböztetnünk a' *törzsököktől*. *Gyökér* szónak nevezzük azt, melly más szótól nem származik, de mellytől más szavak származhatnak és nagy részt származtatnak is; a' *törzsök szó* ellemben a' származtatást különösen megkivánja, és valamelly szóról tsak annyiba mondhatjuk el, hogy *törzsök*, a' mennyibe abból más szavak származtatnak, a' nélkül mindazáltal, hogy annak magának származtatására tekintenénk. A' *gyökér szó* tehát nem mindég *törzsök*, de soha sem lehet *származék*; a' *törzsök* szó lehet ugyan eggyyszer'smind *gyökér* szó, de valamelly felsőbb *törzsöknek* lehet *származékja* is. p. o. *Szél* valóságos *gyökér szó*, mert másból nem származik, *széles* ellenben már *gyökérnek* nem mondattathatik, de lehet *törzsök*, és valósággal az is a' *szélesít* származékra nézve, melly megint *törzsök* lesz, ha abból *szélesítést* készítünk.

Valóságos Gyökerek minden nyelvben tsak *igen kevés számmal* vagynak, kivált ha az eredeti nyelveket vesszük; a' leány nyelvekben, főként pedig a' több nyelvekből egyberakottakban valóságos gyö-

kerek nintsenek, és ezeket az *anya* vagy az olly nyelvekben kell keresnünk, melyekből ezek vették *eredetöket*, következöleg itt több nyelvek gyökerei folynak össze, és azért azok *nagyobb számmal* is találhatnák.

Ezen Gyökereknek természeteket meggondolván, minden könnyen által láthatja, hogy egygy illyennek feltalálásával a' nyelvek eggyyszerre *bámulandó bőséget* nyerhetnek. Minden eredeti nyelvben, melyben akár a' származtatásnak, akár az eggybetételnek, vagy mind a' kettőnek törvényei voltaképen ki vagynak fejtödzve; tsak *eggy gyökér* szó is *számtalan származékokra* nyújt alkalmatosságot, melyek mind meg annyi külön képzetek kijelentésére szolgálhatnak. Bizonyos tehát, hogy az új gyökerek behozása az *eredeti nyelvekre* nézve a' legnagyobb haszonnal volna összekötve. Épen olly kevésbé tagadhatjuk azt is, hogy az első tsetsemő embereknek ez volt eggyetlen eggy nyelvmivelő módjok, és hogy ezen móddal *eleink is gyakran 's bátran éltek*, a' mint azt a' szószármaztatás törvényei szerént majd minden eredeti szavunk példája megmutatja. Mind e' mellett is kénytelenek vagyunk az *új Gyökerek koholását minden nyelvre, és így a' Magyarra nézve is eggyátaljába tilalmazni*.

A' mint már felyebb is megmutattuk, a' *gyökér hangoknak*, — melyeknek határozottabb kiejtéséből eredtek a' *gyökér szavak*, — alkotások, eredetök nagyon *kétséges és bizonytalan állapotokon épül*. *) Azokra a' külső környülállásoknak, kivált a' hallott hangoknak, és az érzelmeink között lévő majd megfejtethetlen megeggyezésnek sokkal nagyobb és hathatósabb befolyása volt, mint a' józonokosságnak, melly főként a' nyelvek származta-

*) I-ső Rész 3-dik Szakasz.

tás, hajtogatás és összetétel által való gazdagításakor lépett szép munkásságába. Valamint az ilyen bizonytalan *sugallásoknak* a' gyöngé tsetsemő emberi elme, melly mindég a' legnagyobb költői erővel vágyon felruházva, igen könnyen enged, úgy azoknak minden *vonakodás nélkül való elfogadására* minduntalan kész, a' hosszszasabb gondolkozásra, a' mélyebb megfontolásra még alkalmatlan lévén. De másként munkálkodik az *okoskodásban gyakorlottabb*, a' tehetségeiben jobban kimivelt elme. Nem elégszik ez meg az egyes *határozatlan sugallásokkal*; hanem mindennek *indító okát* vizsgálja, és mélyebben behat a' dolgok' elrejtett velejében. Ha határosságában ezt mindég nem is tudja meg fogni, ha sok dolgoknak titkai földi szemei előtt mélyen el vagynak is rejtve, még sints megelegedve *tudatlanságának megvallásával*, inkább akar *helytelenül* okoskodva *botlani*, mint gondolkodás *nélkül tévelyedni*; inkább szeret *vak lenni*, mint *vaknak látszani*. A' dolgok indító okainak szoros megvi'sgálása különbözteti meg a' miveltebb elmét a' miveletlentől. Az mindennek *okát keresi*, és tsak avval lép bátran fel, a' minek *okát tudja adni*; tsak azt fogadja el vonogatás nélkül, a' minek *okát* valamennyire *által tudja látni*, a' minek helyességét meg tudja fogni; méltán nevezi tehát a' Magyar a' miveltebb elme fontoló munkásságát, *okosságnak*. Nem tsudálhatjuk e'kép, hogy a' miveltségben előbb lépett emberek az *új gyökereket*, mellyek alkotásának törvényeit meghatározni nem tudják, a' nyelvekbe terjeszteni nem merik; hogy a' pallérozottabb Nemzetek az ilyenek elfogadásában olly *kérlelhetetlenek*.

Ezen törvény olly közönséges és olly egyenesen foly a' dolog természetéből, hogy a' nyelveknek egészszen új gyökerek által való gazdagítása az új-

jabb időkben szinte példátlan. Minden nyelvekbe a' gyökérszavak olly régiek, hogy a' *legmerészebb szószármaztató* is azok eredetének homályos idejét meghatározni nem bátorkodik. A' Magyar nyelvbe tsak ezen eggyetlen eggy szó: *pus-ka* látszik kifogást tenni, melly a' képzetnek eredetét nem előzheti meg, és talám azon hang követéséből eredett, melly ezen öldöklő szerszám által származik. De valamint *eggy kifogás* a' törvény erejét nem bonthatja fel, úgy ezen eggy példánál fogva az új gyökérszavak koholását, a' józon okosság nyilván parantsolatja ellen nem állapíthatjuk meg az újabb időkre nézve.

HARMADIK SZAKASZ

Az új szavaknak származtatás által való alkotásáról közönségesen, és a' törzsökről különösen.

A' már kész régi Gyökerekből a' nyelv természete szerént új szavakat alkotni mindég szabad volt, és szabad lenni soha meg nem szünhetik. *) Ha a' nyelvek eredetekor az új gyökerek koholása volt a' nyelv bővítésének szinte eggyetlen eggy módja, ha a' nyelvek, további kimiveltetésök által ettől megfosztattak, úgy a' már kész gyökerekből való alkotás által ezeknek eggy új és bizonyosabb mezejek nyílt meg, mellyen a' megállapított törvények sze-

*) „Derivare, flectere, conjungere, quando desinit „licere“, azt mondja *Quintilianus Instit. Orat. VIII. Könyv. 5 Fejezet.* Maga *Adelung* is, ki különben az újításoknak épen nem volt barátja, az új szavaknak *származtatás* által alkotását némelly esetekben megengedte. *Sprachlehre.* Béts. 1815. 97. lap.

rént bátran és majd minden tétovázás nélkül munkálkodnak, és a' külső környülállások bizonytalan befolyásának olly szabadon nintsenek kitéve. De ezen mód tsak az *eredeti nyelvekre* nézve nyílt meg a' maga *egész széles kiterjedésében*, a' leány nyelvekben, mellyek eleitől fogva meg szokták, hogy minden szükségökben anya nyelvökhöz folyamodjanak, a' megkívántató szavakat ezekből *költsönözék*, czen alkotásnak törvényei nintsenek meghatározva, kifejtve, ezeknek nintsenek valóságos gyökereik és tsak ritkán lehetnek törzsökeik.

Láttuk ezen Értekezésünk első részében, hogy a' szóknak egymás után rakásából és azoknak összehozásából miként eredett a' *hajlítás*, *szármoztatás* és az *összetétel*; a' kútfő eggy volt mind a' háromra nézve, jóllehet azok egymástól olly nagyon különböznek. Ugyan azon *eggy* szó gyakran használtatván a' képzetek egymáshoz való relatióinak (*hajlítás*) vagy némelly mellékes képzeteknek (*szármoztatás*) meghatározására, és minden hasonló esetekben a' fő meghatározandó képzetet jelentő szavakhoz majd minden kifogás nélkül tsatoltatván, annak *valóságos értelme* a' fő képzet előtt eltűnt, az lassan lassan megszűnt *eggy különös képzetet* jelenteni, és legalább az eggybetételbe mindég tsak a' fő képzet meghatározására, relatiójának kifejezésére szolgált. Az illyen szavaknak többnyire nem tsak értelmök, belső természetök, hanem *kül ső formájok* is megváltozott, a' ki mondásnak könnyebbitéséért; úgy annyira, hogy némelly nyelvekben már ma tsupán *eggyes hangokból*, *betűkből* állanak, mellyekből az *eredeti szó formáját* helyre állítani nem tudjuk, valóságos jelentésöket semmi-kép ki nem nyomozhatjuk. A' Magyar nyelvbe mind-

azáltal ezen *hajlítás* *) és származtatásbeli *ragasztékok* nem változtak olly annyira el, hogy azoknak előbbeni formájokat és értelmöket ki ne nyomozhatnók, a' mint azt a' mi szorgalmatos *Révaink* a' rokonos nyelvek segítségével, némelly egyes eseteket kivéven, *nyilván* megmutatta. Némellyek ezek közül eredeti formájokat megtartották és még eredeti értelmökbe is előfordulnak. Ezekre nézve bajosabb az összetett szavakat a' származékoktól megkülönböztetni, tsak azoknak a' hasonló esetekben való gyakorabb használások és értelmöknek valamennyire való elváltoztatások lehet természetök megítélésében vezérünk. p. o. ezen magánértő *szer*, a' sokszorozó számnevek alkotására használtatik, *egyszer*, *kétszer* 's a' t. de ugyan azon szóval valóságos összetett szókat is készíthetünk, mint *mű-szer*, *jő*, *fej*, vagy *fé-szer*.

Ekép tehát a' *hajlítás* a' szók *eggyémásra hatásának*, a' *származtatás* a' *mellék-és az összetétel a' tiszta új-képzeteknek* kifejezésére szolgálnak.

A' nyelvünknek új szókkal való bővítésére nézve minden kigondolható módok között *leg-terméke nyebb*, és így annak természetével *leg megegyezőbb* a' származtatás. Itt áll nyelvünk *leg-nagyobb fényében*, e' részben bátran összehasonlíthatjuk azt akármelly más nyelvvel; kevés *éri-el*, és egy sem *mulja felyül* azt. *) Ezt a' nagy kimeríthetetlen kintset,

*) A' *hajlítást* meg kell különböztetnünk a' *hajtogatástól*, az első közönségesebb értelmű, és azon értjük a' beszédrészek minden nemű grammatikai változtatásokat, a' *hajtogatás* tsak az igék hajlítására vitetik.

**) Nyelvünk származtatás és hajlításbeli gazdagságáról: *Gyarmathy Sámuel nyelvmester* 1 Rész 27 l. *Pápay Sámuel Magyar litteratura es-mérete* 167. l.

melly eleinkről szállott reánk, voltaképen használni nem csak *szabad*, hanem valóban *kötelességünk* is. Hogy itt is nyelvünk természete ellen ne vétünk, azt meg ne rontsuk, szükséges lenne ezen tárgyba mélyebben ereszkednünk. Ezen tágas mező mindazáltal olly kiterjedett, hogy annak minden részeit a' szükséges állapossággal kifejtenünk sem ezen értkezésnek kimért határai, sem az idő rövidsége meg nem engedik. *) Megelégszünk itt a' *legnevezetesebb észrevételek* megjegyzésével, annnyival is inkább, mivel a' származtatásnak némelly módjait eleink istsak igen ritkán használták, azoknak törvényei eléggé nintsenek kifejtve; és így azok inkább a' már *kész szavak származásának kikeresésére*, mint *újakkak készítésére* szolgálhatnak. **)

Minden származtatott szóban két dolgot kell tekintetbe vennünk: magát a' *törzsöket* és azon *ragasztékot*, mellyet a' származtatásra használunk. Lássuk mindegyikét külön. —

A' Magyarban a' származtatásbeli ragasztékok mindég egyenesen a' *törzsökhöz* ragasztatnak; szükséges tehát mindenek felett a' törzsököket helyesen kikeresnünk; mellyekhez legkönnyebben jutunk minden hajlításbeli ragasztékoknak elhárításával. A' hol ez nem az *Analogyia* és *nyelv törvényei* szerint

*) Bővebb utasítás végett: *Beregszászy Diss. Philol. de vocab. form. et deriv. in lingua Magy.* Pest 1815. Itt a' Magyar szók származtatásának titkait nagy *szorgalommal*, ha mindjárt nem mindég hasonló *szerentsével* szedegette össze a' tudós Szerző.

**) „Das neue Wort,“ úgymond *Gedike* a' nyelv-gazdagításról és tisztításról irt betses értekezésében (*Deutsch. Museum* Nov. 1779. 408. l.) az *Analogyiáról* szólván „musz nicht etwa nach „der Gestalt von *nur sehr wenigen Wörtern* „gebildet werden.“

történik meg, ott tsak egy hibás képzelt törzsökre jutunk; és így e' rosz lévén, származtatásunk is helytelen lesz. p. o. *szerez* és *mond* a' valóságos törzsökök, *szerez*, *mondol* nyelvünkbe nintsenek; azért *szerezet*, *mondol-at* idomtalan szülemények. — Nyelvünkben a' nevekre, részesülökre, névmásokra nézve az *eggyes szám első ejtése*, az igékre nézve pedig, valamint a' többi keleti nyelvekbe is, a' *jelentő mód jelenvaló idejének egyes harmadik személye*, mint *vesz*, *mond*, *ír* 's a' t. a' valóságos tsalhatatlan törzsökök. A' származtatásban tehát a, ragasztékokat ezekkel kell egyenesen összetennünk, rosz tehát az *Érzed-mény* (Aesthetica). Tsak *Hall-om-ás*, *hagy-om-ás*, *vall-om-ás*, *lát-om-ás*, *áld-om-ás* látszanak kifogást tenni; ezekben a' ragaszték a' jelentő mód jelenvaló idejének egyes első személyéhez függesztetik. De különben az is kérdés ha valyon *hall-am-ik*, *hagy-am-ik*, *vall-am-ik*, *lát-am-ik*, *áld-am-ik*, nem elavult törzsökök-e.

A' törzsököket nem tsak szükséges helyesen kikeresni; és a' ragasztékot egyenesen a'hoz ragasztani, hanem azt *semmikép elváltoztatni sem szabad*. Itt mindazáltal a' szebb hangzás végett találatnak némelly helyes kifogások, mellyekre a' származtatásban ügyelnünk kell. —

Néha az egymáshoz *hasonló betűk* össze olvadnak mint *nyag-gat*, *igas-ság*, ezek helyett *nyak-gat*, *igazság*. Itten mindazáltal töllünk függ, hogy a' szókat helyesebben a' magok valóságokban írjuk, és az összeolvadást tsak a' tünnyebb kimondásra bizzuk. Gyakran a' törzsöknek *utolsó magán hangzója* a' származtatásba *kivettetik*. p. o. *dolg-os*, *átk-oz*, *mozg-ás*, *érez-ék-ény*; ezek helyett *dolog-os*, *átok-oz*, *mozog-ás*, *érez-ék-ény*, Az ilyen kihagyások a' törzsökök természetében gyökereztetvén, azokat a' származtatásokban elmellőznünk nem lehet; annyival kevésbé

hogy ugyan ezen törzsökök a' hajlításbeli ragasztékok felvételében is hasonló tulajdonsággal bírnak, a' mint azt nyelvtanító könyveink bővebben kifejtik. — Sokszor a' könnyebb kiejtés végett a' törzsök és származtatásbeli ragaszték közzé egy *lágylító magánhangzót* is kell szúrunk, a' mint ezt az egyes ragasztékok megvizsgálásánál bővebben fogjuk látni.

A' Magyar nyelvben, valamint több más keleti nyelvekben találatnak némelly *szolga betűk* mint a' *h, j* és főként *v*. Ezek több törzsökeinkben, kivált magánhangzón végződő *eggytagú Gyökérszavainkban*, a' hová tartoznak, *ló, rí, só, 's a' t.* lappanganak; néha azokat kírjuk, de nem mondjuk-ki, mint: *juh, méh, moh 's a' t.* Mihelyest az ilyen Gyökér valamelly magánhangzón kezdő ragasztékkal neveltetik, az addig nyugvásban volt szolga-betű azonnal *mozgásba lép* p. o. *Ló, Lo-v-as, Juh, ju-h-ász, Fő, fe-j-es.* A' *v* szolgabetű igen gyakran az *ő, u* és *ü* végezetekben lappang, és akkor ezek a' szaporodással eltűnnek és a' *v* betű foglalja el helyöket p. o. *fenyő, feny-v-es.* Ezen szolga-betűk némelly egyes esetekben egymással fel is tseréltethetnek p. o. *fu-v-ás* vagy *fu-j-ás.* *)

A' törzsök *utolsó magán hangzója* is gyakran elváltoztatik; nevezetesen:

1-ször Mikor a' törzsök mássalhangzón végződik és azt a' származtatásbeli ragaszték magához veszi; az illy esetekben a' *törzsök utolsó magánhangzója* ha hosszú volt, *meg-rövidül*, mint *szél, sze-l-es; vér, ve-r es; nyár, nya-r-al; Úr, ur-as; 's a' t.* — De itt találatnak némelly kifogások, sőt néha a' rövid magánhangzó a' gyökér végén *meghosszabbodik*, mint *et, é-t-el; tet, té-t-el.*

*) *Beregszászinak* említett munkája 15. l. hol az illy szolga-betűk természete tisztán kifejti.

2-szor Ha a' Gyökér magánhangzón végződik és a' származtatásbeli ragaszték ugyan azon kezdődik, akkor a' két magánhangzók, ha rövidek is voltak, *eggy hosszúban egyesülnek* p. o. *kap-ás*, *elm-és*, ezek helyett *kapa-as*, *elme es*.

3-szor Midőn a' nyugvó *v* a' származtatás által mozgásban jő, akkor a' Törzsök hosszú magánhangzója *megrövidül* mint *ró*, *ro-vás*, *kő*, *kő-v-es*.

4-szer Az *o* gyakran *a* az *ö* pedig *e* betűvé változik, a' származtatás által p. o. *ó*, *a-v-as*; *jó*, *ja-v-al*; *idő*, *ide-ig*. Ezen most felszámlált eseteket kivén, a' Magyar nyelv természete a' törzsök *elváltoztatását* nem engedi meg, és újabb nyelv Tudóssaink hibáztak valahányszor azt tették; helytelen szó tehát a' *Rény*, *virtus* helyett, mellyet még *Baróti Szabó Dávid* rosszul alkotott, az *erőből* és az, *ény* végzetből, *Er-ény*; az újabbak pedig az *e*-nek minden *Etymologiai* törvény ellen való elharapásával még jobban megrontattak.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az előbbiek folytatása- A' származtatásbeli ragasztékokról a' nevekre nézve.

A' származtatásbeli ragasztékokban, nyelvünk természete szerint, csak a' *mássalhangzók* vétethet, nek fel változhatatlan alkotó részeknek, a' közbe vett *magánhangzóknak* a' törzsökéihez kell igazodniok. A' magánhangzók nyelvünkben ugyan is két Hlászsisokra osztatnak; *vastag hangúakra* *a, o, u*, és *vékonyokra* *e, ö, ü*; az *é* és *í* mind a' kettőhöz tartozik. A' vastag hangúak a' vékonyokat és ezek a' mazokat ugyan azon egy szóba nem szenvedik meg; az idegen szavak mindazáltal és az öszszetet-

tek kifogást tesznek. Majd minden származtatás és hajlításbeli ragasztékoknak tehát, a' vastag hangú szavakhoz, a' vastag és a' vékonyhangúakhoz, hasonló hangú magánhangzókkal, sőt némelly esetekben törzsökben uralkodó eggyes akár vastag, akár vékony magánhangzó szerint, ugyan azon eggy Klaszsisból is különböző magánhangzóval kell járulniok. *)

Ezen *ragasztékok* egyébbaránt valaha mind *különös jelentésű* szavak voltak, mellyeknek értelmök nagyobb részint elveszett. A' hasonló esetekben való használásokból mindazáltal nagyobb részint kitanulhatjuk azoknak valamelly közönségesebb értelmöket; mellyre ha e' nyelv filozófiája ellen nem akarunk véteni, az új szavak készítésében szükségesképen vigyáznunk kell. A' mennyibe némelly illy ragasztékoknak, még akarmi *közönséges jelentésöket* sem tapogathatnok ki, a' tsekélyebb nyelvünkbe találkozó példákból, az azokkal való élést a' józan okosság helyesebb törvénye szorosan tilalmazza. — Ezen közönségesebb észrevételeket előre botsájtván lássuk ezen ragasztékokat a' *külömböző Beszéd-részek* szerént. —

Magánértő nevek származtathatnak e' következő ragasztékok segítségével:

ász, ész; mint: *hal-ász, vad-ász, kert-ész, rév-ész* 's a' t. Ezen vég szótska úgy látszik *valamí-*

*) Ebből támad nyelvünkben az ölly egész Beszédek készítésének könnyüése, mellyekben tsak *eggy magánhangzó* fordul elő, a' mint ezt *Professzor Varjas* az *e* betűre nézve ösmeretes, és *Kazintzynak Magyar Litteratura ritkaságai*-ba is kijött *Alagyája* által *nagyobb* Sándor István pedig a' több magánhangzókra nézve, *Sokféléjében* (1 Darab III. l.) *kissebb* szerentsével megmutatta.

vel bántót jelent, mindég személyekre vitetik, és csak magánértőkhöz járúl; rossz tehát szül-ész, és ir-ász. De még a' magánértők közzül is csak olyanhoz ragasztathatik, mellyek valamelly testes tárgyat fejeznek ki, a' testetlen dolgokat jelentőkkel nem fér össze; rossz tehát ügy-ész; de helyesen nagynak alkotva fű-v-ész, mű-v-ész, vagy mű-v-ész. 's a' t. Kalász nem ide tartozik mert a' Tótból eredett:

nok, nek; mint *Pohár-nok, Fegyver-nek*. Ez mind jelentésére, mind egész természetére nézve nagyon hasonlít az előbbenihez; a' *Baj-nok* mindazáltal arra látszik mutatni, hogy ezen ragaszték *testetlen tárgyakat* jelentő szavakhoz is járúlhat, azért *titok-nok* nem rossz. Személyt jelentő magánértőknek származtatás által való alkotásokra csak ezen két módunk lévén, és ezeket is csak igen kevés esetekben használhatván, nyelvünknek ebbéli hiánosságát kénytelenek vagyunk az által kipótolni, hogy némelly részesülőket és mássalértőket magánértői értelemmel ruházunk fel, és azokat személyekre visszük; mint: *író, szerző, kapás, kaszás*.

at, et; mint *jelen-et, javall-at*. Ezen termékeny ragasztékkal, mellyel majd minden igéből készíthetünk új, még pedig inkább miveletet mint mivelest; inkább tárgyat, mint a' tselekedés absztrakt képzetet jelentő és így minteggy szenvedő magánértőket, eleink még sokkal gyakrabban éltek nálunknál, a' mint ezt Révai megmutatta.*) Az olly igékből, mellyek parantsoló formájokat *at, et* végzettel készítik, a' kettős értelem eltávoztatása végett, jobb a' tselekedetet jelentő ma-

*) Révai *Antiq. litt. Hung.* 100 §.

gánértöket valamelly más p. o. *mány*, *mény* ragasztékkal készíteni, mint: *ir-o-mány*, *költ-e-mény*; *ir-at*, *költ-et*, egyszer'smind igét és magánérthetőt is jelenthetnek. A' hol az ilyen *kettős értelem* a' szók szerkeztetése által *eltöröltetik* ott az ilyen alkotásokat is megengedhetjük, melyre nézve ezen összetett szót *kéz-ir-at* nem kárhoztathatjuk. Hogy ezen végzettel igéken kívül más *Beszédrészekből* is alkottak volna eleink új szavakat, példákkal megmutatni nem tudjuk, és ezért ezen új szavaink *felül-et*, és *környül-et*, a' grammatika vizsgálását nem áthatják-ki. *Felül-et*, mellyel némelly Tudóssaink a' *superficiest* akarták kijelenteni, inkább *ins urectiót* tehetne ezen összetett igéből *fel-ül*.

mány, *mény*; mint: *hirdet-mény*, *alkot-mány*, *tsinál-mány*, *talál-mány*; néha a' könnyebb kifejtés végett, a' törzsök és ezen végzet közé egy *o* vagy *e* is járul p. o. *tud-o-mány*, *tün-e-mény*. Ezen ragasztékkal tsak *igékből*, még pedig nagyobb részint *tselekvő* igékből készíthetünk magánértöket, *kormány*, *sármány*, *zsákmány* sőt még *kemény* is, mellyet némellyek *kő-ből* származtatnak olly kétséges eredetűek, hogy azoknál fogva kifogást nem tehetünk. Roszszak tehát *Bartzasalvai Szabó Dávidnak fá-d-mány* (Dendrit) *Isten-ed-mény* (Theologia) alkotásai azt nem is tekintvén, hogy a' *d* és *ed* közbevetések is nagyon önkényesek; hibások továbbá *test-e-mény*, *híre-mény*, *példa-mány*, *környül-mény*; jók ellenben: *hagy-o-mány*, *hoz-o-mány* (*allatura*) *ir-o-mány* 's a' t. Az e'kép alkotott szavak értelmökre és természetökre nézve megegyeznek az előbbeni végzetűekkel; és azért azokat használhatjuk egymás helyett, valahányszor a' szebb hangzás, vagy a' tisztább értelem javasolja.

al, ál, el, él; mint: *fon-al, hal-ál, köt-el, föd-él*. Tsak kevés hasznú, és azért törvényei eléggé nem is fejtethetnek ki. Ebből erednek

atal, etel és tal, tel; mint: *jö-v-etel, hiv-atal*, többnyire tsak a' *rendetlen hajtogatású igékben* használtathatik; mint *é-tel, i-tal, vi-tel* 's a' t.

adal, edel; tsak ezen két szavainkba *vij-ad-al* és *el-ed-el*. Ezen most említett rokonos ragasztékok mind a' hárman *szenvedő magánértőket* alkotnak még pedig tsupán *igékből*.

ám, am, em, om mint: *ál-om, vill-ám, hull-ám, szel-l-em*; ma tsak kevés szavainkba fordul elő, de a' *Lappoknál* is megtaláltatik, és régen közönségesebb hasznú volt, a' mint az, némelly elavult törzsökeinkből: *huz-om-ba, alatt-om-ba, foly-am at*, és a' legrégibb Magyar Énekből elégségesen kitetszik*). Nevezetesebb ezen végzet azon ragasztékokra nézve, melyek abból erednek; úgy-mint:

alom, elem; mint: *hat-alom, jut-alom, fél-elem, gyötr-elem, enged-elem* 's a' t. régen az ilyen esetekben az *l* és *m* között lévő magánhangzó kimaradott mint: *hat-alm, nyug-alm, ér-elm* 's a' t.**) Külömben pedig tsak *igékhez* járúlhat.

dalom, delem; néha *edelem, adalom*, vagy *odalom*; mint *fáj-dalom, lak-adalom, tür-edelem*. Ezen két végzetek értelmekre nézve nagyon hasonlít az *at, et* végzethez, és azért a' régibb időkben egyik a' másik helyett is használtatott: így fordul elő a' *Sz. Mar-*

*) *Révainak* ezen énekről írt értekezése *Schedius Zeitschrift von und für Ungarn* 1803. 6 füz. 571. lap.

**) *Revai Ant. Litt. Hung.* 146 §.

git életiben: *Bántalom*, *Bántat*, vagy *Bántás*, *Engedet*, *Gerjedet*, *Engedelem* és *Gerjedelem*-helyett, de ez nem tsak *igék*hez, hanem *nevek*hez, sőt *mássalértő* nevekhez is járulhat mint: *fej-edelem*, *ur-adalom*, *sok-adalom*. *)

ás, és; mint: *gondol-ás*, *ad-ás*, *szül-és*. Ezen végzet olly termékeny, annak használása olly könnyűséggel megyen véghez, hogy annak segítségével kifogás nélkül, majd minden *igékből* alkothatunk neveket, de *tselekvő értelmű*, magát a' tselekedést jelentő magán-értő neveket, némellyek mindazáltal a' hosszas szokás által *szenvedő értelmet* is vettek fel; mint: *toly-ás*, *ír-ás*, *vet-és* 's a' t. Ezek mintegy egyes kifogások megálhatnak ugyan, de számokat újakkal szaporítani kár volna.

ság, *ség*; mint: *vad-ság*, *kész-ség*: néha az *s* eleibe egy rövid *a*-t vagy *e*-t is veszen fel a' szebb hangzás kedvéért mint: *társ-a-ság*, *szüz-e-ség*, Minden eddig említett ragasztékok között, ez a' *legtermékenyebb*, ezzel majd minden *Beszédrészekből* készíthetünk a' legnagyobb könnyűséggel új magánértő neveket. Más magánértőkből, mint: *ember-ség*, *Király-ság*, *tanú-ság*; *mássalértő* nevekből: *böltés-ség*, *jó-ság*, *merész-ség*, *illetlenség*; *számnevekből*: *három-ság*, *első-ség*; némelly *igékből*: *imád-ság*, *bir-ság*, *nyer-e-ség*, *veszt-e-ség*; minden *részesülőkből*: *hajlandó-ság*, *illendő-ség*, *romlott-ság*, *érett-ség*; sok *részetsékből*, *meszsze-ség*, *semmi-ség*, *minemű-ség*,

*) Ez ellen, mint rosszul koholt új szó ellen helytelenül kél ki *Verseggy tiszta Magyarságába* Pest 18. 58. l. mert az *Erdélyben* régtől fogva széltibe használtatik. Ha pedig az ő állítása szerint a' *közönséges szokást* vesszszük vezérül, az *Erdélyire* is kell tekintetet venni.

sőt még az *első hasonlító Graditsból is: különbb-ség*. Mellyre nézve jök: *Bizott-ság, vagy Biztos-ság, küldött-ség*, és több más számtalan szavaink, és talán hibázik *Beregszászi* midőn a' *fennség* ellen olly tüzesen ki kél. *) Egyébbaránt ezen ragasztéknak *értelme* a' különböző környüállások szerint nagyon változik, közönségesen mindazáltal meg lehet jegyeznünk, hogy ezzel szoktuk főként alkotni az olly magánértőket, mellyek által valamelly *abstrakt képzeteket* akarunk kifejezni.

Ezek minteggy azon ragasztékok, mellyek segítségével készítettek eleink és *bátrabban* készíthetünk mi is valóságos jó magánértő neveket. Ezeken kívül vagynak némelly végzeteink mellyekkel tsak *kevés magánértőink* alkotatnak. Ide tartoznak:

ak ok ek és k mint: *alak, bir-t-ok, suly-ok, vét-ek, rejt-ek, fark.*

asz, esz; mint: *dug-asz, tám-asz, vál-asz, ret-esz, rek-esz* 's a' t.

dok, dek: mint: *vak-an-dok, szarán-dok, szelén-dek, nyom-dok.*

áts, ats, éts, ets, és *ts* valamelly *kitsinyítő értelemmel*; mint *forg-áts, Kov-á-ts, Dug-ats, nyög-éts, köh-éts*, a' honnan jön *nyög-éts-el, köh-éts-el, vakar-ts, teker-ts* 's a' t.

tso, tső, tsi, mint: *hág-tsó, lép-tső, kíván-tsi.* —

tyú, tyű: mint *sark-an-tyú, sikatyú, kollantyu, pattantyú* (a' honnan jön *pattan-tyu.* s) *fog-an-tyu, fagy-tyu, vagy fagy-gyú, fattyú, kéz-tyű.*

*) *Beregszászy Diss. Phil. de Vocab. form. et Deriv. in ling. Magy.*

d; néha egy eleibe tett *magánhangzóval*, tsak kevés *magánértöket* alkot, mint *kar-d*, *beszéd*, *seg-éd*, többnyire tsak a' helységek neveikben fordul elő. *Erdő-d*, *Szeg-ed*, *Köves-d*, *Nádas-d* 's a' t.

ály, *ély*; mint: *dag-ály*, *akad-ály*, *lap-ály*, *vesz-ély*.

ány, *ény*; mint: *tsák-ány*, *töm-ény*, *köt-ény*, *lep-ény*, *kereszt-ény* 's a' t.

ár, *ér* mint: *tsapl-ár*, (tsapoligéből) *tölt-s-ér*, *kults-ár*, *kád-ár*, *bu-v-ár*, *hat-ár*, *vez-ér*, (vez egy régi elavult törzsök, melyből lett *vez-et*) *tim-ár* (*tim* egy régi gyökér, mely ezen össze-tételben is megmaradott: *timsó*).

dár, *dér*; mint: *tsap-o-dár*, *tün-dér*, a' *Persákkal* és *Törökökkel* is közös, és talán ezek-től is költsönöztetett.

ap, *ep* és *ép*, mint: *isz-ap*, *ü-lep*, *köz-ép*.

or, és *ör*, mint: *záp-or*, *tsöm-ör*.

Ezen és még több efféle végzeteink, melyek nyelvünkben olly ritkán fordulnak elő, mind *természetökre*, mind *értelmökre* nézve tsak kevésbé esmeretesek; sőt némellyikéről egész bizonyossággal még azt sem tudjuk meghatározni, hogy vallyon igaz *ragasztékok* é, vagy tsupa értelem nélkül való *végzetek*. E'kép tehát az általok való alkotásra semmi bizonyos törvényeket nem tudván adni, tanátsosabb vélek, az *új szóokban* való élést, a' mennyire lehet elkerülnünk, és inkább az *esmeretesebb* *ragasztékokhoz* folyamodnunk.

Vagynak a' Magyar nyelvbe egy némelly *ragasztékok*, melyek segítségével *magán- és mással-értő neveket* eggyaránt alkothatunk, melyek következőleg szorosan véve eggyikhez sem tartoznak különösen. Illyenek:

ék; melly mind a' két. Klaszsiszú szavakhoz változás nélkül járul, mint: *akad-ék*, *vezet-ék*, *fest-ék*, *támaszt-ék*, jó új szó tehát *terjed-ék*, *ragaszt-ék*; nagyobb részint *igékhez* ragasztatik ugyan, de gyakran *nevekhez* is mint; *táj-ék*, *körny-ék*, *nehéz-ék*, *árny-ék*. Némelly igen kevés esetekben a' törzsök *útolsó mássalhangzóját*, valamen-nyire el is változtatja p. o. *ajánd-ék*, *fárad-ék*, *ajánl-ék*, *farag-ék* helyett. Jóllehet ezen ragaszték nagyon *termékeny*, és annak segítségével majd minden *igékből* származtathatunk szenvedő értelmű magánértőket, azért még is nagyon vigyázva kell vele élnünk, mivel az ilyen szavak nagy részint egyszerű'smind *magán* és *mássalértő* jelentéssel bírnak, és azon felyül a' *törzsök igék jelentő módja aligmúlt idejének egyes első személyével* hangjokranézve megegyeznek p. o. *képet festék*. Ezen tekintetből jobbak azon ragasztékok mellyek abból származnak és a'val minden tekintetben megegyeznek, úgy mint:

adék, *edék*, mint: *hull-adék*, *tör-edék*, *dül-edék*

's a' t. az *ad*, *ed* itten ige ragaszték látszik lenni.

alék, *elék*; mint: *főz-elék*, *tölt-elék*, *told-alék*,

mor'sa-lék, és ezen újabb *tart-alék*.

ték; mint *mér-ték*, *ér-ték*, *kár ték* 's a' t.

vány, *vény*: mint: *tanít-vány*, *aszal-vány*; néha a' *v* eleibe egy lágyító *e* vagy *o* betűt is veszen fel mint: *irt-o-vány*, *jö-ve-vény*. Rendszerint csak tselekvő igékhez járul, de néha közép igékhez is; mint: *ing-o-vány*, *hal-a-vány*, *marad-vány*, *kel-e-vény* 's a' t. de nevekhez soha sem; mert *hit-vány*, *fős-vény* kétséges eredetűek és inkább csak kifogások; jó tehát *nyomtat-vány*, *ás-vány*, 's a' t. de rossz *péld vány*. *Értelmére* sőt *természetire* nézve is, nagyon hasonlít a' fent említett *mány*, *mény* ragasztékhoz,

melly

melly mindazáltal tsak *magánértőket* szül. *Versegghi* azt gondolja, hogy ez ellenben eredetiképen tsak *mássalértők* alkotására használtatott. *) *ka, ke*; ennek kitsinyítő értelme vagyon, a' *Per-sákkal, Törökökkel*, sőt még a' *Tótokkal* is közös, *minden nevekhez* akár magán-, akár mással-értők legyenek azok eggyaránt járúlhat p. o. *ember-ke, madár-ka, aszszony-ka, fejér-ke, veres-ke*, 's a' t. Többnyire mindazáltal egy *ts* betűt, vagy magára vagy valamelly lágyító magánhangzóval kíván maga eleibe; mint: *fiú-ts-ka, szem-e-ts-ke, sós-ots-ka, kő-v-ets-ke*, 's a' t. Ezen formába még a' *hasonlítás második gráditsához* is ragasztathatik, mint: *több-ets-ke, jobb-ats-ka, szebb-ets-ke*.

ag, eg, og, ug, tsak eggynémelly reszszerént más-sal-, részszerént magán-értő neveket szül, p. o. *har-ag, lov-ag, ör-ag, bet-ag, fel-l-ag, ür-ag, bal-og, gyal-og, haz-ug, viszket-ag* 's a' t. Ezen végzet mindazáltal olly *tétovázó természetű*, olly határozatlan értelmű, hogy azzal az új szavak alkotásában épen nem élhetünk. Ezen ragasztékból, mellyet a' *Lappoknál* is feltalálunk, ered az

atag, eteg: többnyire elavult gyökerekből alkot új neveket; mint: *sív-atag, Ferg-eteg*, de ösméretesekből-is, mint *Balg-atag* (talán *balogból*, linifish) *Reng-eteg fuv-atag*. Úgy látszik hogy valami *iszonyatóst* jelent. Jóllehet ennek természetete sinis eléggé ki-fejtve, és így annak az új szók alkotásában való használatát nem javasolhatjuk, azért még-is ezen szép hangzású, és a' mennyire meg ítéltetjük, az *Analogyia* szerént, *jól* alkotott új szót *szörnyeteg* Pápayval egy általjában nem kárhoztathatjuk.

*) *Versegghi Tiszta Magy.* 55. l.

ontz, entz; mint: *iffontz, suhontz*, melyből lett *suhontzár*; azon *eggy két szó*, mely nyelvünkbe ezen végzettel vagyon alkotva, nem elég arra, hogy abból ennek akár *természetét*, akár *értelmét* meg-ítélhetnők; melyre nézve az ilyenek *újj-ontz, Lov-ontz, kedv-entz* 's a' t. talán igen mérészen vagynak alkotva.

Hülönösen *mássalértő nevek* alkotására, nyelvünkbe a' következő származtatásbéli ragasztékokat találjuk:

i; minden hangú szavakhoz egygyaránt járúl, és jelent valamiből vagy *valamiről valót* mint: *házi, vízi, Városi, Pesti, Debretzeni*. Ezen származtatásbéli részetske, majd minden keleti nyelvekbe fel-találtatik, és talán a' második ejtésből eredett; tsak a' *menny-e-i* ben veszen fel egy *e-t* maga eleibe. Némelly esetekben az *ö* végzetet *é*-ve változtatja által: *ide-i, erde-i, esztende-i, meze-i*. Majd minden *magánértől* készíthetünk ennek segítségével *mássalértőt*; némellyek mindazáltal értelmökre nézve azt *nem szenvedik* meg magok mellett, ide tartoznak az értzek nevei mint: *ezüst, arany, vas* 's a' t.

as, es, os, ős; mint: *has-as, kedv-es, haszn-os, kör-ös*, nagyon termékeny, és majd minden *nevekhez* járúlhat, a' *részesülöket* sem rekesztvénnki. *Magánértő nevekhez* mint: *toll-as, fark-as, mássalértő nevekhez* mint: *fejér-es, kék-es*; *szám-nevekhez*, mint: *eggy-es, három-os, négy-es*; *jelenváló részesülökhöz* mint: *dülő-s*; *mult idejű részesülökhöz* mint: *járt-os, itt-as*. Némelly *alom, elem* végzetű nevekhez járúlván, egy helytelen szokásból még egy *at, et* végzetet is kíván maga eleibe, mint, *szorgalm-at-os, alkalm-at-os, figyelm-et-es, szerelm-et-es*, ide tartozik *kellem-et-es*. Értelmére nézve nagyon különböző, néha valamivel

bővölködést jelent: *elm-és, bűn-ös, víz es*; néha a' gyökér értelmét *kitsinyíti: sárg-ás, kék-es, veres-es*; gyakran a' törzsökhöz való *hasonlítást* fejez ki: *katon-ás, magyar-os, német-es*; némely ritkább esetekben, jelent *valamivel bántást is; kap-ás, Tsord-ás, asztal-os*, és ekkor magánértővé változtatik által.

só, ső; helyet, hollételt jelent, és csak az ilyen jelentésű *nevekhez* vagy *részetskékhöz* járúlhat p. o. *közép-ső, szél-ső, al-só, bel-ső*.

talán, telen, vagy atlan, etlen; tagadó mássalértőt alkot *nevekből* úgy, mint *igékből: fog-talan, bátor-talan, nő-telen, hiv-atlan, sül-etlen*. A' nevekre nézve mindazáltal a' *tagadás* nem egyenesen *magára a' törzsökre*, hanem inkább annak *birtokára* vitetik: *fogtalan, nőtelen* nem azt jelenti, hogy az a' miről beszélünk nem *fog*, nem *nő*, hanem az hogy *fog*, vagy *nő*, az az *feleség* nélkül való. Jóllehet ezen két forma értelmére nézve egészszen megegyez, még is úgy látszik, mintha volna a' kettő között valamelly kényesebb különbség; az *atlan, etlen* inkább az *igékhez*, a' *talán telen* főként *nevekhez* járúl. Ezen különbségre szorgalmasan vigyázván; sok *kétes értelmeket* el kerülhetünk p. o. *fő-telen fő* nélkül való, *fő-v-etlen* nem *főzött, dob-talan, dob* nélkül való, *dob-atlan* nem *dobott*. Erre mindazáltal a' nyelv szokás nem mindég ügyel, és attól csak a' lehetőséget jelentő igékben nem távozik el p. o. *megirhat-atlan, lehet-etlen. Véghet-etlen vég-telen* helyett, hibás.

ű és ű. Ezen végzet segítségével, majd minden *magánértőből* készíthetünk mássalértőt, de csak úgy. ha egy *minéműséget, mennyiséget* jelentő más, salértő, vagy valamelly számnév vagy on elötte p. o. *fekete-szemű, négy-szegű, jó-izű*. Ezen ragasz-

téktől meg kell különböztetni azon *hasonló hangú végzetet*, mellyel némelly *mássalértő* és tsak igen kevés *magánértő* nevek alkottattak. p. o. *szo-morú, keserű, savanyú, sűrű, tanú, árú, be-tsű, fiú*, 's a' t. ezeknél nyilván meghatározni sem tudjuk, hogy a' végső *u, ű* mennyibe *ragaszték*, és mennyibe *tartozik* magához a' *törzsökhöz*. — *beli*; ezen magánértőből *bél* és a' fent említett *i* végzetből, mellyel *értelmére* nézve is, majd nem egészen megegyez, és majd minden *magánértő*höz járulhat mint: *láb-beli, pokol-beli*.

féle; ezen mássalértő névből *fél*, *értelmére* nézve megegyez az előbbenivel, és nagyobbára tsak *mássalértőkhöz* járul, mint: *jóféle, roszféle, sokféle, mindenféle*. Ezen két végzet melly az *Artikulushoz*, és az utolsó még a' *névmásokhoz* is járulhat, mint: *afféle, abbeli, enyimféle, miféle* 's a' t. úgy is tekintethetnek, mint *különös szavak*, és akkor az általok alkotott szavakat *összesztetteknek* is nézhetjük.

Ide tartoznak a' *részesülöket* alkotó ragasztékok is, úgymint:

o, ő; melly segítségével *minden igéből* alkothattunk a' legnagyobb könnyűséggel *jelenvaló értelemmel bíró* és minteggy *mivelő* részesülöket, mint: *író, szerző, futó, szövő* 's a' t.

att, ett, ott, őtt és *t*; mint: *szeret-ett, köt-ött, olvas-ott, jár-t* 's a' t. Ezek minteggy *szenvedő értelműek*, *mult időre* vitetnek, és a' *jelentő mód múlt idejének* egyes *harmadik személyével*, mellyből látszatnak eredetöket is venni, külső formájokra nézve egészen megegyeznek.

A' mássalértőkre nézve is találatnak eggy-némelly ragasztékok, mellyekkel alkottatnak ugyan eggy-néhány mássalértők, de a' mellyekkel tsak ugyan *vigyázva* és *félve élhetünk*, az *új szavak*

alkotásában, valóságos *természetöket*, egyes felmaradt szavainkból nem fejthetvén eléggé ki. Ide tartoznak:

ad, *ed*, *od*, *öd* és *d* mint: *jobb-ad* a' honnan *jobbadára*, *negy-ed*, *hat-od*, *öt-öd*, *apró-d*, (*aprod-onként*) *tsal-ár-d*.

ded; tsak némelly *vékony hangú* szavakhoz járúl, és valamelly *kitsinyítő* értelemmel bír, mint: *kis-ded*, *kerek-ded*, *édes-ded*.

eny, *ony* és *ny* tsak kevés mássalértőket alkot; mint: *keskeny*, *kemény* (talán *köböl*) *kör-ny*, melyből lett *körny-ék*: többnyire a' felyebb említett *ék* végzettel készült, és már nagy részént elavult nevekhez járúl; mint: *hiz-ék-ony*, *termék-eny*, *feled-ék-eny* 's a' t.

ánk, *énk*; tsak egynémelly mássalértőket szül; mint: *nyal-ánk*, *nyúl-ánk*, *fél-énk*. Ezek meg-eggyeznek a' jelentő mód alig múlt idejének többes első személyével, és talán abból is eredtenek.

ár; tudtomra tsak ezen egy szó *kop-ár* ered belőle.

asz; mellyel ered *kop-asz*.

on, *ön*; mint: *vad-on*, *hajad-on*, *költ s-ön*.

áb, *éb*, mint: *has-áb*, *egy-éb*.

Ö T Ö D I K S Z A K A S Z

Az előbbeni folytatása. A' származtatás belí ragasztékokról az igékre és határozókra nézve.

Az *igék származtatás* által való alkotására, olly számos ragasztékaink vagynak, ezek *értelmökre* nézve olly *külömbözők*, egymás között olly kü-

lőmbözőképen *eggyesülnek*. és megént olly sok új *összvetett végzeteket* szűlnék, hogy azokat egytökélletes *Systemába* hozni nem lehet; megelégszünk tehát *puszta* felszámolásokkal, tsupán azoknak egymástól való eredésükre vevén valamelly tekintetet,

A' legnevezetesebbek a' következők:

ik; Ennek haszna nyelvünkbe igen kiterjedett és még is annak természete tökéletesen kifejtve nintsen. Hogy valyon ezen ragasztéknak felvételével megváltozik é az igének egész természete? Az *ik-es igéket* másként kell é hajtogatnunk, mint a' többeket? ide nem tartozik. E' felett minden kigondolható okoskodásokat kimerítettek *Révai* és *Verseghi* tüzes tollhartzokban; tsak a' későbbi nyelvszokás határozhatja el ezen nevezetes kérdést, úgy látszik mindazáltal, mintha ez már is *Révai felé* hajlana. Anyi mind e' mellett is bizonyos, hogy némelly különös esetekben a' *törzsök értelmét* elváltoztatja, többnyire mindazáltal tsak a' szokásból tanulhatjuk meg, melly törzsökhöz *kell*, mellyekhez *lehet*, és mellyekhez *lehetetlen* azt ragasztanunk. A' többi egyes ragasztékoknál erről bővebben fogunk értekezni.

it, *ít* és *t*; származik ezen igéből *teszen*, a' mint azt *Révai* hosszasan megmutatta *) és azért *tselekvő igéket* alkot, eggyébbaránt a' *törökökkel* közös. Ezen külömben homályos természetű ragasztékra nézve jegyezzük meg a' következőket:

a) Az olly *törzsök igékhez*, mellyekből az alább említendő *od*, *ed*, *öd* végzet segítségével *közép igéket* készítünk, ez a' ragaszték rövid *i*-vel

*) *Révai elaboratio Grammatica* 1. Darab 104. l. *Verseghi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódásai a' tiszta Magyarországra* Pesten 1806. 149. l.

járul, mint: *takar it*, *vakar-it*, az olly gyökerekhez, mellyekből *dul*, *dül* ragasztékkal lesznek közép igék, hasonlóképen rövid *i* vel járul, a' *d* betűt felvévén p. o. *moz-dit*, *for-dit* 's a' t. ezen igékből *for-dül*, *moz-dül*. Ide tartozik *jaj-dit* is.

b) Az *m*, *n*, *l* betűkön végződő közép igékhez minden magánhangzó nélkül ragasztatik mint: *terem-t*, *serken-t*, *fél-t*: ide tartoznak *pukkan-t*, *roppan-t* 's a' t, mellyek valamint a' törzsökök *hirtelen tselekedetet* jelentenek, tsak hogy közép igékből tselekvők lettek. Némelly eggy tagú magánhangzón végződő igékhez is így járul, vagy pedig az *i* helyett eggy-j-ét veszen fel, mint: *nyi-t*, *nyu-t* vagy *nyuj-t*, *gyű-t*, vagy *gyüj-t*, *hü-t*, *fü-t*. A' *d*-n végződő közép igék, midőn ez által tselekvők lesznek az említett végzetet eggy *sz-szel* váltják fel mint: *marad*, *marasz-t*, *mered*, *meresz-t*; *bágyad*, *bágyasz-t*.

c) Legnevezetesebb ezen ragasztéknak haszna midőn *nevekből* készítünk tselekvő igéket; ekkor hoszszú *i-t* kíván maga eleibe, *szabad-ít*, *édes-ít*, Révai szerént az illyen szóllásokból, eredvén *szabaddá-ít*, *édessé-ít*, az az *teszen*, mellyből elébb lett *szabadé-jt*, *édesé-jt*, a' mint még ma is halljuk némelly vidékeken, azután pedig *szabad-ít*, *édes-ít*. Majd nints nyelvünkbe olly *mássalértő*, mellyből ezen ragasztékkal igéket ne készíthetnénk, mint: *sárg-ít*, *lág-ít*, *szép-ít*, *kitsinyít*, sőt még azoknak *hasonlító gráditsából* is, mint *jobb-ít*, *nagyobb-ít*; *magánértökhöz* mindazáltal tsak ritkán járúlhat, *gyan-ít*, *gyámol-ít*; részetskékhez még ritkábban, mint *közel-ít*, *ám-ít*, *oha-ít*, vagy *ohajt*. Ebből ered az *int* végzet, melly némelly *kitsinyítő hirtelen tselekedetet* jelentő igéket alkot; mint: *tap-int*, *emel-int*. A' kitsinyítő értelem az *n*-be va-

gyon, a' mint kitetszik a' *kitsin* szavunkból, melyly *kis*-nek valóságos kitsinyítése.

az, ez, oz, öz; nagyon termékeny mellyel *mivelő* és *közép igéket* készítünk; de ezeknek gyakran *gyakorló értelmök* is vagyon; mint: *ragad oz, áld-oz*. Járulhat *igékhez* mint: *old-oz, kérd ez, fő-öz*; de főként *magánértő* nevekhez mint: *bor-oz, szer-ez, ezüst-öz*, és némelly *részetskékhez*, mint: *al-á-z, elő-z, ellen-ez*, jó szó tehát *idé-z*. A' törzsök ezen végzet hozzá járultával megrövidül néha, a' fent elől adott törvények szerint, és akkor az *o* helyett gyakran rövid *a*-t veszen fel p. o. *olalm-az, rágalm-az, irgalm-az*, ezek helyett *ol-talom-oz, rágalom-oz, irgalom-oz*. Ezen ragaszték az *ik* végzetet igen gyakran felveszi és meg is kívánja, az ilyen esetekbe mindazáltal *közép igéket* alkot mint: *ölt-özik, álmad-ozik, rejt-ezik*, és a' *z* előtt való *magánhangzót* gyakran elveti mint: *nem-z, ág-zik, rög-zik, vér-zik, ér-zik* 's a' t Ebből erednek

dez, doz, döz; többnyire *ik* toldalékkal; melly segítségével egy némelly *gyakorló igéket* alkotunk, mint *lövöl-dőzik, roml-a-dozik*; néha a' *d* és *z* között lévő *magánhangzó* kimarad p. o. *fij-a-dzik, gyep-zik*, vagy *gyep-edzik*. *kez, koz, köz*; hasonlóképpen *ik* toldalékkal több *gyakorló igéket* alkot nevekből és igékből; mint: *imád-kozik, barát-kozik, felejtkezik*. Az itt elő forduló *k* talán a' *nevet kitsinyítő* ragasztékból veszi eredetét.

al, el, ol, öl. Ezen ragasztékkal részszerént *közép, részszerint mivelő igéket* alkotunk, még pedig *igékből, szóll-al, löv-ell*, de többnyire *magánértőkből*; mint: *szag-ol, büz-öl, font-ol*; néha *részetskékből* is; mint: *viszsz-á-l, fel-el, viszontag-ol*, jó tehát ez is ismét-el. Midőn ezen

ragasztékkal *közép igéket* akarunk alkotni, gyakran az *ik* végzetet is segítségül kell vennünk, és némelly illy esetekben néha kimarad az *l* előtt való *magánhangzó*, mint: *fej-lik*, *pár-lik*, *por-lik*. Némelly szavakban az *l* betű megkettőztetik, mint: *löv-ell*, *fuv-all*, *jáv-all*, és az illy esetekben a' törzsök értelmének új erőt ad. Az *szt-én* végződő *igékhez*, mellyeknek eredetöket felyebb láttuk, ragasztatván, új *igéket* szül, és ezek a' törzsöktől különböző értelemmel bírnak, mint: *tapaszt-al*, *vigaszt-al*, *nyugaszt-al*. Egyébbaránt mind *természetére*, mind *értelmére* nézve nagyon hasonlít az előbbenihez, és azért ugyan azon egy törzsohöz járúlván mind a' kettő egészszen *eggy értelmű* szavakat alkot: *szeg-el*, *szeg-ez*, *tsáv-á-l*, *tsáv-á-z*, némelly esetekben mindazáltal, a' nyelvszokás *külömböző* értelmet is adott, az illy szavaknak, mint: *lak-ol* (luit) *lak-ozik* (habitat).

Ebből látszanak eredeteket venni.

lal, *lel*; mellyel készülnek egynémelly *igéink* más *igékből*: *fáj-lal*, *fog-lal*, *ér-lel*, és *magánértökből*: *kém-lel*.

tal, *tol*, *tel*; valamelly gyakorló értelemmel alkot egy némelly *igéket*: *nehéz-tel*, *hazud-tol*; többször járúl némelly *ad*, *ed* végzetű *igékhez* és ekkor a' *d-t* egy *sz-é* változtatja által, mint: *vigasztal*, *engesztel*, *vigadtal*, *engedtel* helyett 's a' t.

sol, *szól*, *zsöl*; tsak *kevés igéket* alkot, mellyeknek valamelly homályos *gyakorló értelmök* vagyon: *ront-sol*, *bont-szol*, *un-szol*, *tör-zsöl*, vagy *dör-zsöl*. Ezen alkotásoknak természete nagyon homályos.

dal, *del*; tsak némelly *kitsinyítve gyakorló* *igéket* alkot, mint: *szab-dal*, *tör-del*, *szel-del*. A' *d* végzetnek, mellyből ezen ragaszték

ered, igen gyakran vagyon kitsinyítő értelme, a' mint eddig is látok, és még többször is tapasztalni fogjuk, de a' mint a' *kis-nek kits-id* kissebbitéséből is látszik.

dokol, dekel, dököl; számos *gyakorlva kitsinyítő* igéket alkot más *igékből*, *ful-dokol, hal-dokol, ér-dekel, öl-dököl*. Ez úgy látszik a' *d* és a' *k* ragasztékokból ered; gyakran elveszi az *ik* végzetet és a' *d* és *k* közt lévő magánhangzót kilöki mint: *hal-doklik, es-deklik, tün-dökklik*. Néha a' *k* helyét egy *ts* váltja fel, mellynek hasonlóképen *kitsinyítő* értelme vagyon, így lesz belőle :

détsel; mint: *nyög-détsel, szök-détsel*. A' *nyögdéts, szökdéts* mindazáltal hihetőleg valaha magokba kitsinyítő *magánértők* voltak.

ál, él; a' hihetőségnek minden törvényei szerint az *előbbeninek tsak egygy neme*, ennek mindazáltal a' szokás némelly különös tulajdonságokat adván, arról külön kelle értekeznünk. *Eredeti Magyar* vagy *megmagyarosodott törzsökökből*, tsak kevés igéket alkot mint: *zab-ál, tsin-ál, sajn-ál, it-él*.

Ezen ragasztékokból veszik eredeteket.

lál, lél; mint: *szám-lál, gyom-lál, szem-lél* nagyobb részint *nevekből*.

tsál, tsél; tsak kevés gyakorló értelmű igéket alkot mint: *farag-tsál, vakar-tsál, hangitsál*.

kál, kél; *kitsinyítve gyakorlókat* szül, mint: *furkál, ir-kál, szur-kál*: némelly szavakban a' *k* az atyafias *g*-vel tseréltetik fel, melly által ered:

gál, gél; *vakar-gál, ad-o-gál, keres-gél, tasz-igál, hagy-i-gál, tasz-it* és ezen elavultt igéből *hagy-it* a' *t* elharapásával; igen gyak-

ran ennek eleibe járúl a' gyakorló *d* betű is rövid *e*, *o*, *ö* magánhangzóval, és lesz belőle *dogál*, *degél*, *dögél*; mint: *foly-dogál*, *szel-degél*, *főz-dögél*.

Ezekről meg kell különböztetni az

ül, *ül*, *l* végzetet, mely Revai szerint ezen igének *leszen* valóságos törzsökéből *le* származik általtétel által, *) mindég hosszú magánhangzóval mivel ezen szóllásokból ered: *szük-é*, *szürké-vé*, *szabad-á*, *bar-ná-vá* - *leszen* vagy *el* egybevonás által: *szük-ül*, *szürk-ül*, *szabad ül*. Egyébbbaránt ezen ragaszték tsupán *közép igéket* alkot, az *ik* végzetet nem szenved meg, és *mássalértő* nevekhez gyakrabban járúl mint *igékhez* p.o. *fáj-ül*, *ker-ül*, *sér-ül*, *fejér-ül*, *sárg-ül*, némellykor de ritkán a' *mássalértők* *hasonlító gráditsá-hoz* is p.o. *jobb-ül*, melyből jön *jobb-ül-ás*. Néha a' magánhangzót egészszen elveti p.o. *gyú-l*, *nyu-l*, *gyü-l*, *fü-l*, *hü-l* 's a' t. hogy itt az *l* betű nem a' törzsökhöz tartozik kitetszik ezekből: *gyu-it* *gyujt*, *nyu-it*, *nyujt*, *gyü-it*, *gyüjt*, *fü-t*, *hü-t* 's a' t. Egyébbbaránt, ez a' *közép igék* alkotására nézve szinte olly *szélesen* kiterjedett hasznú mint az *it* végzet, a' *tselekvőkre* nézve, melynek sok részbe meg is felel. Némelly de tsak nagyon ritka esetekben még egy *d*-ét is veszen maga eleibe mint, *per-dül*, *jaj-dül*, *tsor-dul*, *moz-dul*.

ad, *ed*, *od*, *öd*; igen termékeny, *közép igéket* alkot, és az előbbenivel egygyütt a' *közép igék* *megkülömböztető jelének* vétethetik. Járúlhat egyébbbaránt *igékhez* épen úgy mint *nevekhez*, mint *fog-ad*, *forr-ad*, *tsüg-g-ed*, *hig-g-ad*. Néha kivált a' *nevekből* készült *közép igék*, még az *ik* végzetet is felveszik mint: *reggel-edik*, *házas-odik*, *tün-ödik*, *tör-ödik*, valamint a' *hasonlító gráditsból* ké-

*) Elab. Gram. 2. Dar. 669. l.

szültek is, mint *nagyobb-odik*, *kiszebb-edik*. *Bűnh-
űdik*, *vénh-edik* törvényes alkotások, az itten elő
forduló *h* a' törzsokhöz tartozván mint valamelly
leh-elet, melly nyelvünkben már egészszen kive-
szett, és csak itten maradt meg; *) tsalatkozik
tehát *Verseghi* midőn ezen *szép*, és a' *tisztes ré-
giségre emlékeztető* szavainkat egygy átaljába kár-
hozottatja, azokat hibásoknak és a' *köznép* által meg-
rontottaknak tartván. **) Ezen végzet néha a' fent
említett *koz*, *kez* végzethez is ragasztatik, mint
tud-a-koz-odik, *ért-e-kez-odik*. Ezen igéknek *vitz-
kándik*, *fetskendik*, mellyekből lett *vitzkándozik*,
fetskendezik, eredetek nagyon homályos. Egyébb-
aránt ezen végzetet meg kell különböztetni a' *d*
betűtől, különbözö magánhangzókkal, és gyakran
a' nélkül, melly egygy némelly más ragaszték elei-
be járulván *gyakorló igéket* alkot. Ebből ered a'
következendő összetett ragaszték:

ked, *kod*; mint *tsip-ked*, *kap-kod*; többnyire mindaz-
által felvévén az *ik* végzetet számos *gyakorló
igéket* alkot, részszerént *nevekből*: *kertész-kedik*,
bajos-kodik; részszerént *igékből* a' mikor a' *k*
és a' törzsök közzé egygy *a* vagy *e* lágyító be-
tű is járul mint: *mar-akodik*, *tör-ekedik*, *vesz-
ekedik*. Ez az egybetett ragaszték járúlhat
az olly igékhez is, mellyek az említett *al*, *el*,
vagy az alább emlétendő *ász*, *ész* végzettel
alkotattak mint: *büszk-e-l-kedik*, *viszsz-á-l-
kodik*, *nyul-ász kodik*, *bolh-á-sz kodik*. De eze-
ket külön ragasztékoknak tekinteni nem lehet.
esz, *osz*, *ősz*, *usz*, *űsz*, melly az *ik*-et mindég meg-
kívánnya; mint: *tselek-eszik*, *meleg-eszik*, *nyug-*

*) *Verseghi Ferentznek megsalatkozott illetlen mots-
kolódásai* 102. l.

**) *Verseghi tiszta Magyarsága* 83. l.

oszik, *düh-öszi*, *al-uzsik*, *alk-uszik*, *fek-üszik*, *esk-üszik* 's a' t. igen gyakran egészszen el is veti a' magánhangzót, mint *fek-szik*, *al-szik*, *tselek-szik*, *meleg-szik* 's a' t. Ez talán a' lesz igéből eredett, az előbbennel értelmére nézve megegyez, olly annyira hogy ezt azzal fel is tserélhetjük; mint: *tselek-szik*, vagy *tselek-edik*, *düh-öszi*, vagy *düh-ödik*, *alk-uszik*, vagy *alku-dik*, *kérk-eszik*, vagy *kérk-edik*, itt a' valóságos törzsök a' *kérk*, melly az *Estheknél* még ma is megvayon és dagályost, büszkét teszen. *) Ez a' feltserelés nagyon nevezetes ezen igék hajtogatásra nézve. Az, *eszik*, *iszik* igékben az *sz*-nek más természete vayon. Ebből ered valamint az előbbeniből:

kesz, *kosz*, melly megfelel az előbbeni *ked*, *kod* végzetnek, mellyel gyakran feltseréltetik mint: *gyan-a-kodik*, *gyan-a-koszik*, vagy *gyan-a-kszik*, *vesz-e-kedik*. *vesz-s-keszik*, vagy *vesz-ekszik*.

hat, *het*; majd minden igékhez járúl, azoknak *tehető* értelmet ad, és ered ezen igéből: *hat*. A' törvénytelen hajtogatású igéknél a' valóságos elavult törzsökhöz járúl mint: *i-hat*, *e-het*, *me-het* 's a' t. a' nevek között csak kettő veszi fel: *hely-het*, *vég-hat*, mellyből lett *vég lehetlen*. Ezen igék foglaltató módjoknak alig múlt idejéből ered, az igéknek egy különös neme mellyeknek óhajtó értelmök vayon, és némelly tekintetbe különös hiányos igéknek tekintethetnek, mint: *al-hatnék*, *i hatnék*.

tat, *tet*. Ezen ragasztékkal némelly középső igékből lesznek *tselekvő* igék, mint: *szop-tat*, *ül-tet*. De főként használjuk azt az úgy nevezett *miveltető* igék alkotására; mellyekből az *ik* végzet hozzájá-

*) Verseggi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolódásai 159. l.

rúltával *szenvedő* igék lesznek mint: *szen-tel-tet*, *szen-tel-totik*, *tsinál-tat*, *tsinal tatik*. Az eggytagú igéknél az első *t* el szokott nagyobb részént maradni; mint: *ad-at*, *fen-et*, *ken-et*, de néha meg is marad mint: *szok-tat*, *szop-tat*, *jár tat*. Révai ezen Ragasztékot is a' *teszen* igéből származtatja. *) *gat*, *get*; mint *állit.gat*, *ker-get*; a' *g* eleibe gyakran eggy lágyító *e*, *o*, *ö* betűt is vesz fel; mint: *int-e get*, *bont-o-gat*, *üt-ö-get*. Ezen termékeny ragaszték (segítségével, számos *igéből* készíthetünk *gyakorolva mivelő igéket*; de némelly mássalértőkből, sőt részetskékből is, mint: *édes-get*, *no-gat*. Tsak ezen két szóba *kos-lat*, *pes-let* foglalja el a' *g* helyét eggy *l*.

Ezen eddig felszámolt ragasztékokon kívül vagynak eggy némelly olyanok is, mellyekkel eleink régen több még most is szokásban lévő igéket alkottak ugyan, de mi, valóságos *természetők ösmét retes* nem igen lévén, az *új szók alkotásába* tsak *vi-gyázva*, vagy *épen nem élhetünk* **); ide tartoznak:

eg, *og*, *ög* és néha *g*; némelly *tselekvő és gyakorló* igéket alkot, részszerént *igékből*; mint: *tsúszog*, *teker-eg*, részszerént *nevekből* mint *háborog*, *nyomorog*, *keser-eg*, *zajog*; főként a' *hangkövető szavakhoz* járúl: *bő-g*, *zú-g*, *tsen-g*, *don-g*.

ong, *ong*; az előbbeniből látszik eredetét venni és tsak kevés igéket alkot gyakorló értelemmel mint: *ker-eng*, *bor-ong*.

on, *en*; valamint az előbbeni nagyobb részint tsak *hangkövető szókhoz* járúl azon külömbséggel

*) Révai *etab. Gramm.* 11-dik Dar. 622. l.

**) Az eddig felszámoltak között is találkoznak némelly hasonlóknak, ezek mindazáltal gyakori hasznúaktól származván a' jó rend miatt azoktól nem akartuk elválasztani.

mindazáltal, hogyha a' törzsök mássalhangzón végződik azt megkettőzteti és *hirtelen tselekedetet* jelent mint: *rop-pon, rets-tsen, tsúsz-szan;*

de alkot némelly más igéket is, mint: *jel-en-ik, fog-an-ik*; hasonlólag ezen elavultakat is *bots-án, dag-an, fak-an* mellyekből lettek *botsá-nat, dag-an-at, fak-an-at.*

and, end; az előbbbeniből látszik eredni és tsak igen kevés igéket alkot, mint: *tsikl-and, ör.v-end.*
am, em. Azon igék, mellyek ezen ragasztékkal készültek, mint: *él-em-ik, fél-em-ik, hár-am-ik, fut-am-ik* 's a' t. elavultak és tsak az *ed, ad, od* 's a' t. és *el, al, ol* 's a' t. végzetekkel készült származékjaikba jöttek mi reánk mint: *él-em-ed-ik, fél-em-ed-ik, hár-am-l-ik. Em-ik* (szopik) tsak részesülőjében maradt meg *tsets-em-ö*; ide látszanak tartozni *tö-m, nyom.* Ezen végzetet *Verseghi* hibásan veszi tsupa *lággyító-nak, *) Révai* ugyan is nyilván megmutatta, hogy az ilyen elavúlt törzsökökkel *legrégebb Iróink* folytába éltek; **) de az azokkal alkotott szavainknak mintegy *kezdetet jelentő értelmök* is erre látszik mutatni.

ász, ész; némelly más *igékből gyakorító* igéket alkot, mint: *kapar-ász, kotor-ász, kever-ész.* Midőn *nevekhez* járúl, akkor a' tör'sök körül való *foglalatosságot* jelent és megegyez a' hasonló hangú magánértőkkel: *horg-ász, nyul-ász, agar-ász.*

*) *Verseghi tiszta Magyarság* 59. l.

**) *Verseghi Ferentznek megtsulatkozott* 's a' t. 146. l. és Révai *Elaboratio* Grammatikájának kéziratban levő 5-dik része, mellyet mostani birtokosságának barátságos közléséből a' jutalom kiosztás után volt szerentsém használni.

es, os; tsak némelly *gyakorító igéket* alkot mint *fut-os, tap-os, rep-es*.

des, dos, dös; az előbbenivel megegygez, abból ered és gyakrabban használtatik; mint: *rep-des, kap-dos, lők-dös*; a' *d* helyett tsak *fut-kos*-ba vészen eggy *k*-át.

ep, op; tsak kevés *elavúlt igéket* alkot; mint: *gyar-apik, ül-epik, tel-epik, áll-apik*, mellyeknek tsak származékjaik szállottak reánk, *gyarap-odik, ülep-edik, telep-odik, állap-odik, dl-lap-ot*. De talán ezeknek tör'sökeik jöllehet azoknak némellyike, mint *állap-ik* régi Iróinktól ige gyanánt használtatik, tulajdonkép inkább magánértők, mint *ülep*?

ar, or, er; mint: *dítső-ér*, vagy *díts-ér*, *ig-ér* (ige a' törzsök) és talán *szívo-or*, vagy *szív-ár* mellyből lett *szívár-og, szívár-vány*. Nem külömben ezen elavultak *nyom-or, huny-or*.

A' *határozók* is a' Beszédnek nevezetesebb részei közzé tartoznak és valaminő értelmökre nézve nagyon külömbözők, úgy számokra nézve is különös figyelmeteséget érdemelnek. A' *Németeknél* ezek a' *tör'sökök*, mellyekből alkottatnak a' *mássalértők*, a' Magyar nyelvbe ellemben az *utolsóbbak* a' *tör'sökök*, és azokból erednek az *elsőbbek*. Mellyre nézve abban a' határozók alkotására különös ragasztékok is találtatnak. A' legnevezetesebbek a' következők

ül, ül; mint: *szent-ül, rút-ül*. Igen sok *mássalértőből* alkothatunk ezen végzet segítségével *határozókat*, sőt némelly *magánértőkből* is, a' mennyibe azok *mássalértők* helyet vétethetnek mint: *Magyar-ül, Deák-ül, Német-ül, eb-ül*. Az e'kép alkotott *határozók* hangokra nézve igen gyakran megegygezvén a' *hasontló végzettel* származtatott *igékkel*; az ilyenek alkotásával nagyon *vigyázva* kell bännünk.

Ezért

Ezért a' hol a' Nyelyszokás, mellyre itten főként kell ügyelnünk, megengedi tanátságosabb az *an, en*, némellyek szerént *ann, enn* végzettel élünk, melly majd minden *mássalértőkhöz*, sőt még azoknak *hasonlító gráditsaihoz* is járúl, mint: *jobb-an, szebb-en*, 's a' t. Ehez járúl néha a' *ként* végzet, kivált midőn a' *számnevekből* készítünk határozókat, *eggy-en-ként, száz-an-ként*; de némelly időt és felosztást jelentő nevekhez is járúl mint: *esztendő-n-ként, nap-on-ként, rész-en-ként*. 's a' t.

lag, leg számos határozókat szül, főként a' *részesülők* jelenvaló idejéből mint: *futó-lag, hihető-leg, múló-lag*; de némelly *mássalértőkből* is mint: *oldal-as-lag, feles-leg, újj-o-lag*. *est, ost* némelly határozókat szül *nevekből* mint: *öröm-est, bizony-ost*; más részetskékből mint: *mihely-est, mindjár-ást*; *viselőkből*, vagy *Révai* szerént a' *részesülők elmúlt idejéből*; az illy esetekbe a' tör'sök vég magánhangzója egyesül a' ragasztékával és meghosszszabbodik; mint: *futvá-st, bizvá-st, folyvá st. Révai a' Lappok és Esthek* nyelvéből, mellyekben a' hatodik ejtés ezen végzettel alkottatik, azt gyanítja, hogy az meggyez a' Deák *cum* előljáróval, és így *örömet* azt teszi, *cum gaudio, bizonyost cum certitudine*.

A' Beszédnek több részei számokra nézve *kisebbségek*, hogy sem azok származtatására különös ragasztékok támadhattak volna.

Ezek mintegy a' legnevezetesebb módok, mellyek által nyelvünkben a' különböző Beszédrészek származtatnak. Valóban egy megbetsülhetetlen *kints*, kivált pedig nagy lesz az által, hogy minden *új származékból*, a' több alkotó ragasztékok segítségével, egy egész sereg új szokat készíthe-

tünk. Ha *Gedike* a' Német nyelvről e' részben a' tárgy méltóságához és nevezetességéhez illő ihléssel szólván, azt mondhatta: „hogy a' legnagyobb *fősvény* sem *kotorázhat aranyai* között nagyobb „*örömmel*, mint éna' hasonló *Analogyiák* között, „*anya nyelvem kimerithetetlen gazdagításának örülvén!* *)“ valyon hogy fejezhetné ki egy nyelvéért buzgó *Magyar hazafi* ebbeli, sokkal *erősebb* állapotokra épülhető örömét?

HATODIK SZAKASZ.

Az új szavak összetétel által való alkotásáról.

Láttuk felyebb miben különbözik, az *összetétel* a' *származtatástól*; ennél kényesebb és sokkal nehezebb meghatározású az *összetétel* és a' szóknak a' *Syntaxis* törvényei szerént való egy más után rakása, vagy az *összszeszerkeztetés* között észrevehető különbség. Az *összszeszerkeztetés* a' *puszta* egymás után rakásból eredett, a' mint azt azon tsetsemő korokban megállapodott nyelvek bizonyítják, melyeknek valóságos *Grammatikájok* nints. De azon *összetétel*, vagy is több szóknak egy újjabban való *összszelvasztások*, mellyről itten szözlünk, ettől a' *puszta* egymás után rakástól kharakterére nézve különbözik, ha mindjárt külső formájában ezzel meg is eggyez. Az tsak igen az olly nyelvekben kerestethetik, melyekben a' különböző egymásra hatásokat jelentő szók, hamar feltaláltattak, hirtelen kifejtődtek, és a' szók *puszta* egymás után rakása azoknak törvényes és bizonyos szabások sze-

*) *Über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Museum nov. 1779.*

rint való öszszeszerkeztetésök által tseréltetett fel. Itt az olly *eggyes képzeteknek* kifejezéseiben, melyek (a' nyelvbe egyes szavak nem taláztatván megnevezésökre) hoszszasabb *körülírások* segítségével jelentettek ki, a' rövidség és a' szebb hangzás okáért az illy egymásra hatásokat nyilván kijelentő *kötő szók* lassan lassan kihagyattak, azok egymásra hatásának kitalálása, az elmaradt szóknak kipótolása a' *halgató elméjére* bízván és a' megmaradott *alak szavak*, formájokra nézve is öszszevonatván. Az öszszetételben tehát megkívántatik a' kijelentő *képzetnek eggyisége*, a' hol e' nints, annak nints helye; továbbá megkívántatik, hogy az öszszeteendő szavak között taláztató *Relátzio* vagy azoknak *eggyemásra hatások* nyilván ne jelentessék ki; mihelyest ez akár mi módon megtörténik az öszszetétel nem valóságos p. o, ezen két szók *haza* és *szeretet* használtathatnak egy rokonos harmadik képzet kifejezésére; midőn mindazáltal *nyilván* kijelentem hogy a' kedves honnak forró szeretetét akarom általok ki fejezni, és így szerkeztetem öszsze: a' *hazá-nak szeretet-e*, vagy a' *haza' szeretet-e*, a' két szó öszsze nem forrhat; de ha az eggyiknek a' másikra való hatását elhalgatom, mint: *haza-szeretet*, akkor azok szorosabban eggyesülnek, a' Relátziónak nyilván kijelentése nem emlékeztet többé arra, hogy azok *külön szavak*, és azért azokat *öszsze forraszthatjuk*, E'kép minden öszsze szerkeztetésből nem lehet öszszetételt tsinálni, de ellenben minden öszszetételből alkothatunk öszszeszerkeztést: a' kettő között tehát a' különbség nem tsak a' kijelentendő *képzetben*, hanem az *öszszerakás módjában* is áll.

A' pallérozott nyelvekben észrevehető *öszszetételnek* ez a' *filozofiai képzete*; de nagyon tsalatkoznánk, ha azt minden nyelvekben tsak e' szerint re-

resnök. Annak a' különböző nemzetek és a' nyelv-
szokás, nagyobb vagy kisebb kiterjedést adtak; né-
mellyeknél az összzetételre némelly *szerkeztető han-*
gok is formálták ki magokat, sokszor tsupán a' szók
szokott rendjének megváltoztatásán épül az és gyak-
ran a' *képzet eggyesége* is meg hatalmaz bennün-
ket, a' szóknak össze szerkeztetett állapotban való
összzetételére *)

Az összzetételnek különös *szép tulajdonságai*
vagynek, mellyek azt az arra alkalmas nyelvekbe,
a' hova tartoznak kisebb vagy nagyobb mértékbe,
minden eredeti nyelvek, *kellemetessé, hasznossá és*
nagyon kívánatossá teszik. Itt *világos értelmű*
szavak használtatván, egy új képzetnek kifejezésé-
re, ez könnyebben meg-*határozthatatik*, mint a'
származtatás által, a' hol tsak az eggyik szó tiszta
jelentésű, az alkotó ragaszték pedig mindég inkább
vagy kevésbe határozatlan. Azon *ki-hagyás* továb-
bá, mellynek az összzetételbe majd mindég helyet
kell találania, nem tsak a' szükséges *rövidséget*, az
előadás kerektségét mozditja elő, hanem az *eggyü-*
gyü emberi elme mesterség nélkül való munkálko-
dására emlékeztetvén, a' kifejezéseknek egy *belső*
természeti erőt, egy *elragadó bájt* ad. A' szók

*) Alljon itt például a' *Német nyelv*, mellyben az
összzetétel olly könnyen megyen véghez; *ihre-*
t-willen, lieben-s-werth, küssen-s-würdig, itt
a' *t* és *s* az összzetételnek *szerkeztető hangjai*;
ich brandschatze, itt a' *Brand*-nak valóságos-
an az ige után kellene tétetnie, mint *ich laufe*
Sturm's a' t. Továbbá a' Német nyelvben a' hosz-
szas szokás megengedi, hogy *két magánértők*,
mellyek közül eggyik a' másikat a' *masodik ejtéssel*
határozza meg összzetétessenek, mint: *Königs-*
mord, Hungersnoth, Hirtenstab, Ehrenschan-
der, ide értvén a' *többes szám* második ejtését
is, mint: *Kälberbraten, Eyerdotter's a' t*.

végre a' legkülömbözőbb módokon tétethetvén össze, a' nyelvmívelésnek általa egy új kimeríthetetlen mezeje nyílik meg. —

Az öszszetételnek illy nagy kétségben nem hozható hasznai lévén, nem tsuda, hogy azt olly *modon* használták, minden *eredeti nyelvek*. Tudjuk melly nagy bőséget, belső erőt, hány kellemeket köszönhet annak a' *Hellenek* bájoló nyelve. Láttuk melly sebes lépésekkel siet a' *Német nyelv* miveltségében elő, miolta a' Német Tudósok, a' Görög példától vezéreltetvén, az öszszetétel törvényeit jobban kifejtették, anyanyelvökre alkalmaztatták, és abban azt merészebben használni kezdték; minden nap látjuk és bámúlva szemlélhetjük, minő sebessen nevededik azon bövség, nőttön hogy nőnek azon kellemek, mellyeket a' virágzó Német föld a' *nyelvbővítés ezen módjától* költsönöz. Ne legyünk tehát mi vakok az eránt, esmérjük meg azokat és siessünk azoknak minél előbbi szerentsés használásával. A' Magyar nyelv már tsak azontekintetből is, hogy *eredeti*, következképen *hajlékony* és maga erején megállapodhatik, nem egészszen alkalmatlan arra; de az öszszetételnek további megvi'sgálásából még bővebben ki fog tetszeni, hogy az itten elrejtett *nyelv kintseket* még koránt sem használtuk úgy, a' mint *lehetett* volna.

Az öszszetétel a' Magyar nyelvben *két*, vagynéha *több* szavaknak *eggybehúzásából* származik, az azokat jobban meghatározó és értelmökre nézve eggybekötő, de épen az által formájokra nézve jobban elválasztó szótska, vagy *hajlításbeli ragaszték* kihagyatván. Az öszszetett szavak tehát nem tsak *két*, hanem *három*, sőt *nég*y szavakból is állanak mint p. o. *Szenteggyház*, *Anyaszenteggyház*; az illyenek mindazáltal minden nyelvekbe tsak kevés számúak. — De ezen eggyberakandó szavaknak min-

den *hajlításbeli ragasztékok és összekötő* szók nélkül kell össze vonattatniok; a' hola' szók tulajdon Grammatikai természetök szerint minden kötés nélkül egy más mellett megálhatnak, ott nints annak helye, a' *magánértő* nevet *mássalértőjével*, a' *határozót igéjével* 's a' t. egybe kötni nem lehet; *szép ember*, *rút kutya*, *jól ír* 's a' t. soha össze tett szók nem lehetnek, és hibáznánk ha azt erőltetni akarnók; itt mindazáltal a' *nyelvszokás* némelly *kifogásokat* megerősített. A' hol az ilyen kötő szóknak vagy ragasztékoknak elharapását a' nyelv természete, vagy a' dolog értelme *nem engedi* meg, vagy mi magunk azt nem *akarjuk*, ott az összetétel nem eshetik meg, vagy legalább nem *valóságos*. Így tehát *magánértő*, *mássalhangzó*, nem valóságos egybetételek és azokat csak a' képzet egysége miatt foghatjuk pártfogásunk alá *Örökbefogadás*, *nagyra-vágyás*, valamivel jobbak, mivel itt az *eggybekötő részesülő* elmaradt; ezeknek ugyan is valóságosan így kellene hangzaniok; *Örökbe való fogadás*, *nagyra való vágyás*. A' valóságos összetételben továbbá az összezteendő szókat *törzsökeikbe* kell használnunk, még pedig a' nyelvek nagyobb részének és különösen a' miénknek is majd nem közönséges törvénye szerint, azoknak minden *elváltoztatása* nélkül. Mi nekünk nem lehet a' törzsöket úgy megrontani mint a' *Deákoknak*, kik a' *magnum facio*-ból egybetétel által *magnifico*-t tsinálnak. Egyébbaránt az összetételbe arra is kell vigyáznunk, hogy az új szó *idomiatlan hosszúsága* által a' jobb izlést ne sértse; ha azt nem kerülhetjük el, jobb a' körülírással élnünk, az összezteendő szavakat egymástól elválasztanunk.

Minden összetételbe az egyik szó a' *fő képzet* jelenti, a' másik pedig, vagy a' többek ezt a' képzetet *határozzák* meg p. o. *kő-fal*, itt a' *fal* a'

fő képzet, melly a' *kő* által határoztatik meg, ez mutatja meg, hogy ez a' *fal* *kő*-ből vagyon; *Szent-eggy-ház*, itt a' *ház* a' fő hépzet, az *eggy* azt mutatja, hogy ez a' *ház* többekre nézve *eggy*, a' *szent* pedig, a' két utolsót egygyütt határozza bizonyosabban meg. Az értelemre nézve nem mindegy, hogy a' meghatározott szó mellyik helyet foglalja el, a' *határozó* szónak a' *fő képzetet jelentőt* meg kell előzni; azoknak rendje szerént megváltozik igen gyakran az összszetettnek egész értelme, *hordó-bor* és *bor-hordó*, *eke-vas* és *vas-eke*, *szántó-föld* és *föld szántó*, *derék-szeg* és *szeg derék* 's a' t. egészen különböző képzeteket jelentenek. — Ezen közönséges törvényeket untalan szemünk előtt tartván bátran megvígálgathatjuk, hogy az összszetételt mikép és mennyibe lehet használnunk a' *Beszéd* különböző *részeinek* alkotására.

Magánértő neveket nyelvünkbe egybetétel által igen könnyen és minden erőltetés nélkül alkothattunk. Az alkotás módjai erre nézve a' legkülömbözőbbek. A' *határozó szó* ugyan is szinte annyifelé lehet, a' hány beszéd részeket számlálunk. A' *határozottnak* mindazáltal majd mindég *magánértőnek* kell lenni, vagy azzá kell által változtatnia mint: *könyv-kötő*, *szőlő-kapás*: továbbá *had-nagy*, *vár-nagy* az az *hadnak*, *várnak nagy*a; ezek példája szerént készült a' *név-más* az az: *névnek más-sa*. A' Német nyelv e' részbe hajlékonyabb, és nem melly jóllehet nagyon ritka esetekben, a' több *Beszéd* részek használatát is megengedi. p. o. *ein Taugenichts*, *Gerngrosz*, *das Garaus*, *der Willkommen* 's a' t. Az ilyenek követését nyelvünk természete még kifogásképpen is tilalmazza.

Ha a' *határozó szó magánértő* akkor az összszetételbe a' legkülömbözőbb *Relatiók* lappanghatnak, mellyeket egygyről egygyig felszámlálni és meg

határozott osztályokba hozni majd lehetetlen. Néha azt határozza meg hogy a' fő képzet mintegy *hozá tartozik* neki mintegy *része*: *Lud-máj*, *háj-sir*, *kotsi-rúd*; ilyenek ezen újabbak is *Beszéd-ejtés*, *idő-kerület*, *idő-határ*. Gyakran azt jelenti, hogy a' határozott *belőle való*: *arany-lántz*, *ezüstkánál*, *vas-matska*; sokszor azon tárgyat fejezi ki, *melly körül forgolódik* a' határozott: *szőlő-pásztor*, *selyem-bogár*, *vas-áros* és ezen újabbak *földmérés*, *idő-számlálás*; némelly esetekbe a' határozott *tzélját* adja elő: *láb-viz*, *épület-fa*, *só-ház*, *jég-verem*, az újabbak közül *Könyv-ház*, *szó-tár*; máskor jelenti annak *minéműségét hasonlatosságát*: *kar-szék*, *kereszt-út*, vagy annak *idejét*: *est-hajnal-tsillag* az újabbak közül *vég-akarat*, 's több más efféle környülállásokat. A' *szó* vagy *ragaszték*, melly az illy öszszetételkor elhagyatik, ezen környülállások szerént nagyon különbözö, de nagyobb részint a' *harmadik ejtés*; ez a' Magyar nyelvben azon Relatió kifejezésére szolgál mellyre *más Nemetek* a' *másodikat* használják. *Majd nints* két olly *magánértö* birtokos állapotban, mellyeket az öket egybekötö ejtésnek, és a' birtokos ragasztéknak elhagyásával, egy szóba öszsze nem vonhatnánk, és az általok meghatározott új képzet kifejezésére ne használtathatnánk. Melly nagy tehetség a' *miveltetésre!* A' Német nyelvnek is meg vagyon ezen tehetsége, de nem olly nagy *könnyűséggel*, mellyen a' Nemetek az által kívántak segiteni, hogy az illyen szavakat minden kihagyás nélkül öszszekötötték, de ez nem *valóságos öszszetétel*. Az olly öszszetélékre nézve ellemben, mellyekbe nem a' harmadik ejtés hanem valamelly *más kötö szótskák* maradnak ki, a' Magyar nyelvet jóval felyül haladja a' Német; ez sok helyt öszszetetheti a' két magánértöt, a' hol azt a' Magyar nyelv természete nem szenved meg;

mivelhogy ebben az ilyen szavakat, a' nyelv Syntaxisa szerint *több közben vetett kötő szavak* által kell egybe foglalnunk, és ezeket kihagyván a' *szók értelme* sokat szenvedhet, p. o. *arany-lántz, épület-fa*, valóságosan azt teszik *aranyból való lántz, épületre való fa*. Az ilyenek tehát a' legnagyobb szemességet kívánják meg. Több esetekbe azzal segíthetünk magunkon, ha csak az *összszekötő részesült* vetjük ki, és a' megkívántató útoljáró meghagyásával kötjük össze a' két magánértőt p. o. *Öröke-fogadás, nagyra-vágyás*, de ez csak az igéből származott magánértőknél eshetik meg. *Lábra-való, nyakra-való*, és több efféle szavaink, csak a' hosszabb szokás által, lehetnek *eggyesült szavak*, természetök szerint *valóságos szóllások*, körülírások lévén. Végzetül megjegyzésre méltó, hogy az említett *összszetétel*ek némely esetekben, főként midőn a' *határozó* azt jelenti, hogy a' *határozott miből való*, az első magánértőt tetszésünk szerint mással értőnek is tekinthetjük, és ettől egészen elváloszthatjuk p. o. *márvány-asztal, ezüst kalány* 's a' t. Mi itt azt a' kényes *szép különbséget* a' hangra nézve nem jelenthetjük ki, melyet a' Német szomszédoknál a' *marmorener Tisch* és a' *Marmortisch* a' *Silberner Löffel* és a' *Silberlöffel* között észreveszünk.

A' *magánértő szavak* *összszetétel* által való alkotásában, nyelvünk természete szerint, a' *határozó szó* tulajdonképen nem lehet *mássalértő*. A' mi ezt a' Németeknél megengedi, annak nállunk nints helye. A' *Német nyelvbe* a' mássalértő sokféleképen *hajlítatik*, és többnyire határozókból ered valamelly *alkotó ragaszték* segítségével, midőn tehát a' mássalértőt, a' magánértővel egyesíteni akarjuk, akkor ezen hajlítás és alkotásbéli ragasztékokat elhagyjuk, a' mássalértő mintegy *határozó* lesz; a' tulajdonság a' dologgal egy képzetbe foly össze; ezen

kihagyás pedig, az öszszzetétel legfőbb tulajdonsága, azt lehetségessé teszi p. o. *die junge Frau, der schwere Muth*, úgy a' mint vagynak egy szót soha sem tehetnek, de az alkotó *e* elhagyásával az öszszzetétel törvénye szerint eggybefolyhatnak *die Jungfrau, die Schwermuth*. Másként vagyon a' dolog a' Magyar nyelvben. Ebben a' mássalértő a' magánértő mellett *hajthatatlan* és a' határozókból nem ered, sőt inkább maga a' *tör'sök*, mellyből ezek alkottatnak; itt tehát semmi *kihagyás* sem lehetséges, következőleg az öszszzetételnek nints helye. Némelly ritka esetekben mindazáltal a' szokás az illy hiános öszszzetételeket is megerősítette, p. o. *sárgarépa, veres-hagyma, fejér-nép* 's a' t. De itt a' mássalértők értelmöket, és azzal eggyütt természetöket megváltoztatják, a' *sárga, veres, fehér* nem azt teszi, hogy a' *répa, hagyma* és *nép* valóságosan illy színű, hanem hogy azoknak azon neme, mellyről itten szóllunk, *sárga, veres* és *fehér szokott* lenni. — Hasonlót veszünk észre a' részesülökre nézve is, *ebédlő-szoba, tanuló-ház, sütő-kementze* nem azt teszik, hogy a' *szoba ebédel*, a' *ház tanul*, a' *kementze süt*, a' részesülő itt az ige helyét foglalja el, és ezen szavak egészszen így hangzanának *ebédelni való szoba, tanulni való ház, sütni való kementze*. Itten tehát mind a' két esetben vagyon valamelly *kihagyás*, ez mindazáltal, az *elsőben* nagyon homályos lévén a' szerint *új szókat* készíteni nem lehet; a' *másodikban* az elharapás valamivel tisztább, és azért annak nyelvünk bővítésére *hasznát* vehetjük.

A' *magánértők öszszzetételében* a' *névmásokat* a' fő képzet meghatározására eleink nem igen használták, ezek természetökre nézve a' mássalértökhöz nagyon hasonlítván. A' Német nyelv példája szerint mindazáltal némelly Itóink kezdettek a' harmadik

személly névmássával némelly szavakat alkotni p. o. *ön-szeretet*, *ön-hatalom*, ezen régibb öszszetétel *önkény*, mellyből lett az ösmeretesebb *önkényt*, vagy *önként*, minteggy vezérül szolgálván. Ezen névmás mindazáltal tsak a' harmadik személlyre vetethetvén, nállunk azt a' szolgálatot nem teheti' mint a' Németek *selbst* visszazaható névmások, melly mind a' három személlyre eggyaránt illik, a' többes számba úgy, mint az eggyesbe. Az illy alkotásokat a' legnagyobb szükségben *elnézhetjük* ugyan, de *javasolni* nem bátorkodunk. A' több névmásokat magok a' Németek sem bátorkodtak a' magánértők öszszetételeiben használni.

Igéket is használhatunk a' *magánértő fő képzetnek* meghatározására p. o. *fog-ház*, *Lak-hely*. Ha az illyen képzeteket körülállásosan akarjuk kifejezni, akkor kénytelenek vagyunk az igéből magánértőt készíteni: *lakásnak helye*, *fogásnak háza*. Ezek szerént helyesen készültek ezen szavaink: *lát-határ*, *véd-írás*. Vajha az öszszetételnek ezen szép *nemét* bátrabban használnák Iróink; ez által sok hiánosságokat lehetne ki-pótolni. Az illy *igének* mindég a' *valóságos tör'sökbe*, az az a' jelenvaló mód jelenvaló idejének eggyes harmadik személyébe kell lenni, az illy öszszetételek *tűrömfű* hibásak, és tsak a' közbeszédbe és tréfás értelemben használhatnak.

Némelly *részetskéket* is használhatunk a' *fő magánértő képzet* meghatározására, mint *fel-ház*, *kül-föld*, *al-peres*, *hol-létel* 's a' t. ezek szerént készült az *ösz - szó* az az *öszsze tett szó*, de itt a' kihagyás igen nagy lévén az nem helybe hagyható. Ezen Beszédrészek mindazáltal többnyire tsak akkor használhatnak, a' magánértők alkotására, ha már előre eggyesültek *eggy igével*, és az új magán

értöt ebből származtatjuk: mint: *fel-írás, kijárás, be-jövetel.* 's a' t.

Mássalértőknek valóságos *összetétel* által való készítésében, nyelvünk koránt sem olly termékeny mint a' magánértőkre nézve. A' *határozott* fő szónak itt is majd minden kifogás nélkül *mássalértőnek* vagy *részesülőknek* kell lennie, ez az utolsó az elsővel természetire nézve megegyezvén. Némelly esetekben úgy látszik mintha az lehetne *magánértő* is p. o. *jó szívű, nagy orrú, szép tulajdonságú;* az ilyen szóllások mindazáltal inkább szerkeztetések mint *összetételek*, az *u* és *ű* végzet mellyitten a' magánértőhöz ragasztatik valamelly *utóljárónak* természetivel bír és a' két *összetett* szavaknak egymásra hatásokat nyilván kiteszi, melly onnan is kitetszik hogy azokkal igen hosszú *összszeszerkeztett* *mássalértőket* is készíthetünk p. o. *Legfényesebb, tündöklőbb tulajdonságú.* Az ilyen szóllásokat, mellyeket más nyelvekbe illy erővel, *velős hatóssággal* nem tehetünk ki, és mellyek nyelvünknek legnagyobb szépségei közé tartoznak, az általunk meghatározott képzet szerint *összetételeknek* nem nézhetjük. Ezen szóllásban *szemfűl ember* a' *fűl* ugyan *magánértő*, és még is az egész *mássalértő*, de ez a' mindenütt találtató *regulátlanságok, kifogások* közé tartozik, mellyeket követni nem lehet. Jóllehet a' *határozott fő képzetnek* mindig *mássalértőnek* kell lennie, azért még is a' *határozó szót* vehetjük a' *Beszédnek több részeiből.* Lássuk a' nevezetesebbeket:

Magánértőt tsak ritkán használhatunk egy közönséges *mással értőnek* meghatározására, ezt mintegy ahoz hasonlítván p. o. *szeg-sárga, hó-fejér* 's a' t. de annál nagyobb hasznát vehetjük azoknak a' *részesülőkkel* való *összetételekben* p. o. *hely-tartó, test-örzö, fa-vágó, haszon- vagy haszna-vadászó, fő-*

kötő, szij-gyartó, kötél-verő, könyv-kötő 's a' t. Hogy itt a' *negyedik ejtést* hagyjuk el, talán említenem sem szükség. Az ilyen öszszetétélek tehát jók és helyben hagyhatók. Kárhozatosabbak azok mellyek, valamelly *utóljáróval* minden *ki-hagyás* nélkül készítetnek, mint *nyakra való, lábravaló*. 's a' t. Ha ezek között némellyeket a' szokás meg-erősített-is, azoknak számát újakkal szaporítani kár volna.

Néha de tsak kevés esetekben a' *fő mássalértőt* vagy *részesülőt* egygy más *mással értővel* is összehajthatjuk p. o. *lágymeleget, vakmerőt, fél-más*. 's a' t. itt az elsőből határozót kell csinálnunk, ha a' képzetet tökéletesen ki-akarjuk fejezni, *lágyan-meleget, vakon-merőt, felén-más*. Ezekben tehát valóságos *ki-hagyás* lévén az ilyen öszszetétélek a' szükséges szemességgel ajánltathatnak.

Névmások soha sem, *igék* pedig és reszetskék, tsak némelly szavakban fordulnak elő, mellyek a' *vagyon* ige részesülőjének segítségével alkottatnak p. o. *inni-való, enni-való, meszsze-való* 's a' t. Ezeknek-is tsak a' hosszas szokás adhatja meg az öszszetételnek különben fel nem találtató tulajdonságot.

A' *mással értőkre* nézve, mi a' magyar nyelvbe tsak igen a' *részesülőknek magán értőkkel* való öszszeköttetésére vagyunk szorítva; a' többi módokkal tsak igen ritkán élhetünk, és koránt sem olly gyakran mint a' *Németek*, kik öszszetehetnek majd minden *magán értőt* egygy *mássalértővel* vagy *pusztán*: *tugendreich, wunder-voll* vagy a' második *ejtésben*; *hoffnungslos, andachts-voll*, igen sok esetekben két *mássalértőt*: *vielfältig, leichtfertig*, és néha *igét* is *másértővel*: *lebens-werth, anbethungswürdig* e'kép tehát nyelvöket számos olly *mássalértőkkel* gazdagithatják, mellyek hiánosságát mi kénytelenek vagyunk, más uton módon, sokszor hosszas körülírásokkal kípótolni.

Nyelvünkben ugyan vagynak némely *összszetett névmások* mint *ennen-magam, tennen-magad* 's a' t. de ezek olly tsekély számmal találtnak, hogy azokból, az *összszetételnek* e' részbeli törvényeit meg nem határozhatjuk.

Igéket *összszetétel* által, tsak némely *részszetskék* segítségével alkothatunk p. o. *be-megy, el-fut, fel-ír, le-szal, ki-jön* 's a' t. Itt ugyan semmi *ki-hagyás* nints, de ezen *részszetskék* *igéjökkel* olly *szorosan eggyesülnek értelmökre* nézve, hogy azokat méltán *összszetett* szavaknak tekinthetjük. Némely eggyes esetekben, *a' határozatlan módot* *összszetehetjük*, az azt megelőző *magánértővel*, ennek *negyedik ejtését* elharapván p. o. *nyúl-vadászni, madár-fogni voltam* 's a' t. de ezen *összszetételek* tsak *a' határozatlan módba*, és itt is igen *ritka esetekben*, némely *környülállások* között használtathatván, inkább *rendetlen összszerkeztetéseknek* tekinthetnek.

Eleink ugyan *összszetétel* által készitettek némely *részszetskéket* is, mint: *mivelhogy, mindazáltal*, 's a' t. de ezekben semmi *ki-hagyás* nem történvén, azokat több Tud ósaink példája szerint külön szavaknak is tekinthetjük, de semmit sem hibázunk ha *összsze* is írjuk, erre *a' képzet eggyisége* meghatalmazván; eggyébbaránt, azoknak alkotásában, semmi törvényeink nem lévén, ilyenekkel nyelvünket nem igen bővíthetjük.

Nyelvünkben az *összszetétel* némely különös esetekben *a' velősebb, hathatósabb* jelentés végett is gyakoroltatik. Ezért teszünk néha olly szavakat is *összsze*, mellyek közzül az eggyik semmit sem jelent, 's tsak hangjára nézve hasonlít *a' másikhoz*, mint *ringyrongy, tarkabarka*. Az illyen *nyelvbeli játékok* mindazáltal *a' nemesebb előadás* méltóságával nem eggyeznek meg. Ide tartoznak továbbá

az ily öszszetétélek, a' hol ugyan *azon egy szó* különböző végzetekkel járúl maga magához, mint *eggyes-eggyedül, kettődön-kettő*, vagy a' hol *két szinte egyet jelentő szavak* eggyesülnek; mint *agybafőbe, tsúszmász, 's a' t.* Ha az ilyenek *hat-hatóságok* miatt a' *fentebb előadásokban* használtathatnának is, azoknak *újakkal* való szaporítását tilalmazza a' jobb izlés.

Ezek minteggy *azon módok* mellyeket a' Magyar nyelv az *öszszetételre* nézve megenged; a' szükséges rövidség, mellyet mindég szem előtt kell tartanom, az eggyes esetek bővebb megvizsgálását hatatosan tilalmazá. Eggyébbaránt az *öszszetétel törvényei* nyelvünkbe *voltaképen* nintsenek is kifejtve, meghatározva *) és nevezetességöknök tekintetéből megérdemlenék, hogy azokat Nyelvtudóssainknak eggyike, vagy másika nyelvviszsgálódásainak különös tárgyává tegye. Ezen *közönséges álnézetből* is mindazáltal elégségesen ki fog tetszeni, hogyha mindjárt nyelvünk, az öszszetétel könnyűségére nézve, a' szomszéd *Német nyelvel* épen nem, a' *Görög* pedig még annál kevésbe vetekehetnek; azért még is a' *nyelvmívelésnek ezen módja nélkül nem szükölködik*, sőt a' mi illeti különösen a' *magánértők* öszszetétel által való alkotását igen nagy *könnyűséggel* bír, akár hogy ügyekezzen is azt most elő Nyelvviszsgálóinknak eggyike attól megfosztani **). Használjuk tehát ezen szép kelemetes módot a' men-

*) Ez nekünk nem szolgálhat *kissebbségünk*re, az ily szorgalmatosan pallérozott *Német nyelv*re nézve is hasonlóról panaszkodván *Campe. Über die Reinig: und Berech: der deutsch. Spr. Dritter Versuch* 231. l.

**) *Beregszászi Dissertatio Philol. de vocab. Der. et forma. in ling. Magy.* 175. l.

nyire lehet nyelvünknek jó, helyes és könnyen érthető szavak által való bővítésére.

HETEDIK SZAKASZ.

Az új szavak költsönözéséről.

Arra hogy egy nyelv a' másikból valamit *költsönözhesse*n szükségeskép megkivántatik, hogy *több nyelvek*, több Nemzetek legyenek, szükséges, hogy ezen Nemzetek között, valamelly *közösülés* találkozzék. A' költsönözés tehát tsak a' valamenyire kimivelt Nemzetek között történhetik meg, és azon módok közzé tartozik, mellyeket nyelvek kimiveltetésére *minden Nemzetek* tsak a' *később időkbe* használtak. A' különböző *vad Nemzetek* között a' *háborúkon* kívül majd semmi közösülést sem képzelhetvén, ezek voltak a' legrégibb időkben a' költsönözésre az első, és talám egyetlen egy alkalmatosságok. A' közöttük támadott háborúk *véresebbek* és sokkal nagyobb *kegyetlenséggel* szoktak viseltetni, mint a' pallérozott Nemzeteknél. Nállok a' firól fira szálló *ellenségeskedések* gyűlölségek, tsak a' meggyőzött félnek *végelenyészésével*, *elrontásával* szűnnek meg, ez részeszerént *hadifogságra* jutván. A' *Hadifoglyok sorsa* a' különböző Nemzeteknél különböző vólt. Az *Amerikaiak* azokat *vért szomjúhozó bálványaiknak* feláldozták, vagy fene vadok módjára *testek táplálására* használták, tsak annyiba fogadták kebeleken fel, a' mennyibe egy *elesett hazafinak* helyét kellett kipótolni, és annak hátra maradott Özvegye az erre szánt foglyot el akarta fogadni *). Itt tehát a' nyelv a' Nemzettel

*) *Robertson History of America Vienna 1787. 2. dar. 151. l.*

együtt elveszett, azért itten csak igen kevés *egyelített* és *leány nyelvekre* találunk; a' nyelvek nagyobb részint *magánosan* állanak, vagy csak valamely *távol való rokonságba* vagnak *). Másként bántak az *A'siai győzedelmes vadok* hadi foglyakkal, azokat *rabszolgaságra* ítélvén, vagy pedig a' mi hasonlóképen gyakran megtörtént *kehelekbe felvételén*. A' győzedelmes fél szorosan egyesült a' meggyőzöttel; annak nyelvét eltörölte ugyan, de azt igen gyakran tulajdon nyelvének *gazdagítására* is használta, még pedig az illy költsönözött szavakat többnyire minden *változás nélkül* fogadván el. Azért találunk a' Világnak ezen részébe olly számos nyelveket, mellyek egymással, olly sok szavakban, szóllásokban megegyeznek, a' nélkül hogy azokat azért egyenesen *rokonosoknak* mondhatnók, vagy meghatározni tudnók, hogy mellyik költsönözött a' másiktól. A' mennyibe ezen költsönözés által a' nyelv természete nem romlott meg, annyiban az *eredeti* lehet; ha pedig azt olly annyira elöntették az illy szavak, hogy a' *tör'sök nyelvet* meg nem esmérhetni, akkor azt *eggyvelegy nyelvnek* mondhatjuk. Hogy Magyar eleink ezzel éltek kétségbe hozni nem lehet, de hogy mennyibe és mikor meghatározni lehetetlen, annyi még is bizonyos, hogy ezek által *eredetisége* nem romlott meg, a' mint felyebb láttuk.

*) A' rokonos nyelvek közül *azok*, mellyeknek *közös anyok* nintsen, és talám nem is volt (ha azon tsekély számú szavakból álló *ős nyelveket*, melly azok közül mindegyikébe, és egyedül azokba maradott fenn, annak nevezni nem akarjuk) nem annyiba *költsönözés* mint az által eredtek, hogy a' *törzsök Nemzet* több ágra szakadván, mindegyik nyelvét különböző környülállások között *külömbözőleg* mivelte, a' nélkül hogy annak *eredetiségét* megrontotta volna.

Más természetet vett fel a' költsönözés a' *közép korban*, midőn a' *vad Nemzetek* a' miveltebbekre ellentálhatatlan dühhel ütven, ezeket meggyőzték, és közöttök nagyobb részint kisebb számmal megtelepedtek. A' *szűk* nyelvnek a' *bővebből* számtalan szavakat kelle költsönöznie, a' bővítés több módjainak használására idő nem volt, a' miveltebb nyelv a' bárdolatlant *előntötte* és nem sokára *elnyomta*. De a' bárdolatlan Nemzetek *gondolkozások módját* nem volt olly könnyű megváltoztatni, mint a' nyelvet; az tsetsemő korában megállapodott, és a' *meggyőzött* Nemzeteket is abba *viszsa vonta*. Lassan lassan kezdé magát és ez által nyelvét is *mivelni*, ebben a' maga *gyeniussának törvényeit* követven. Az idegen nyelvekből költsönözött szóllások és főként szavak, mellyek mint különböző természetűek eleintén durván darabossan hangzottak, ki kezdének simúlui, megkezdének lágyúlui. A' nyelvek *eredetisége*, *természete* majd nem egészszen elveszett, majd nem egészszen megváltozott, a' *származtatás* és *összszetétel* egészen megszűnt, de a' költsönözésnek a' *leány nyelvek* természete szerént való törvényei kifejtődzték, az az: minden *szó végzet* helyet, melly az anya nyelvben tatáltatott, eggy annak megrontása által készült, és annak egészszen megfelelő végzet támadott. Ez röviden a' most *Europában* virágzó nyelvek nagyobb számának története. A' Magyar nyelvben a' költsönözés ezen módjának soha sem volt helye, talám azért, mivel azon nyelvek, mellyeket eldödeink bejövetelekkor *házánkban*, az előttök járó vad seregek által századoktól fogva *összszedült Magyar Országban* találtak, koránt sem voltak arra eléggé *miveltek*, hogy azoknak nyelvét miveltségek által elnyomhassák, vagy talám azért, mivel a' *keleti hangok* soha sem féltek jól össze a' nyugottiakkal, valaminthogy maga

a' *keleti Nemzet* is mindég idegenkedett a' *nyugot-tiaktól*; azoktól a' mennyire lehetett megvált, és véllek szorosan soha sem egyesült, jöllehet a' több *Ázsiai Nemzeteket*, mint a' *Kunokat*, *Chazárokat*, *Pacinacitákat* 's a' t. ha reájok irigykedett, ha véllek számos háborúkat folytatott is, örömet felvette kebelében, azokkal egészszen össze olvadt. Ezért meg is tartotta a' *Magyar nyelv*, számosan idegen szóknak elkerülhetetlen felvétele után is, a' maga tulajdon *eredetiségét*; a' származtatás és összetétel megmaradt, a' költsönözésnek törvényei csak kevésbé fejtődöztek ki.

Ezen okoskodásunk ellen azt mondhatná valaki, hogy a' *Deák nyelv* a' *Némettől* különbözik, és még is ezen kettőnek összeolvadásából származtak a' több Európának nyelvei nagy részint. Igaz ugyan hogy a' *dagályos Rómának* szelidebben hangzó nyelve első tekintetre nagyon különbözik a' durvább hangzású, de nagyobb belső erejű *Némettől*. Ha mindazáltal mind a' kettőnek *alkotó részeit* szorosabban megvígálgjuk, lehetetlen azok között, valamelly *távol lévő rokonságot* meg nem állapítunk. *Rafe, Auge, Dhr, Vater, Mutter, haben, ist*, és számos más *Német köz értelmű* szavak megegyeznek a' hasonló értelmű Deák kifejezésekkel. Költsönözhetette é ezeket a' Német a' Deáktól? Tehát nem lettek volna a' Németnek, ezen nyelvnek, melly az eredetiségnek minden szép tulajdonaival bír, ezen közhasznú képzetek kifejezésére tulajdon szavai? melly *képtelenség*. Ha vóltak, azoknak ki kellett veszniek, de mikor talám *Germaniának sűrű erdei* között, midőn a' Rómiaiak azokat szinte csak *hallomásból* esmérték? Talám akkor, midőn a' *Deák nyelv* a' Heresztény vallással egygyütt a' Németek között elterjedett? De így hol vannak ezen kiveszésnek nyomai? Külömben is nem el-

lenkezik é a' józan okossággal, hogy eggy nyelvből olly szavak veszenek ki, mellyek a' legközössegebb embernek minden napszájában forognak? Ide járúl még, hogy a' Görög és Német nyelv között is találkoznak némelly hasonlatosságok, még pedig olyanok is, mellyek a' Deákba nintsenek, meg *). Hogy fejthetjük ezt ki a' költsönözés által? Ezen *Labyrinthból* valóban nem menekedhetünk ki, ha a' *Pelasgok* és *Helleneknek*, mellyeknek öszszeforrásából eredett a' Görög, nem különben az *Ausonoknak*, mellyből a' Görög segítségével származott a' Deák, és a' Németeknek nyelvek, sőt majd minden keletiek között valamelly távolabb rokonságot nem állapítunk meg, melly mindazáltal a' hosszabb idő által majd egészszen elenyészett.

De a' Német nyelv eképen *eredeti* lévén, vala. mint a' Magyar más nyelvektől pedig még annyit sem költsönözhetvén mint ez, hogy lehet azt a' természet folyamatjából megmagyarázni, hogy a' Német nyelvbe a' költsönözés törvényei, kivált a' mi illeti a' Deák és ez által a' Görög nyelvet, szépen kifejtődztek, a' Magyarban ellembe nagy részint homályosok, bizonytalanok? Könnyű volna erre azt felelni, hogy a' Német és Deák nyelvek között való *rokonság* okozta ezt. De ezen atyafiság, a' mint felelyebb látok olly tsekély, hogy ezen felelettel nem elégedhetünk meg, mélyebben belé kell tehát a' dollogba ereszkednünk. A' most *Europában virágzó nyelvek*, mellyek a' Deák leányainak tartatnak, az úgy nevezett *Romana rustica*-ból és a' *Németből* eredtek. Ha mindjárt amaz bennök nagy részint jobban uralkodik, úgy még is emennek is *tagadhatat-*

*) Illyenek p. o. θυγάτηρ, Tochter, Κυριακή, Kirche, μαρτυρέω vagy μαρτυρέομαι ich marttete vagy ich werts de gemarttert 's a' t.

lan nyomaira találunk azokba, kivált ha az *Angolyt* vesszük, mellyben a' Német szerkeztető részek, számokra nézve, a' Deákokat meg is haladják. Ezen Leány nyelvekben a' költsönözés törvényei természetesen, voltak képen ki lévén fejtve; a' Német nyelvnek, mellynek természete azokhoz mindég szít valami keveset, könnyű volt a' költsönözésnek ezen törvényeit Leányaitól elfogadni. Hogy e' valóságosan így történt, könnyen meggyőződhetünk rólla, ha a' *Deákból költsönözött Német szavakat*, a' hasonló értelmű *frantsziákkal*, mellyekkel azok hangjokra nézve majd nem egészszen megegyeznek, össze hasonlítjuk.

Eddig láttuk a' vad Nemzetek által folytatni szokott *hódoltató*, és többnyire a' győzött félnek *vég romlásával* végzett háborúból különböző időkben és helyeken következő költsönözéseket. De a' vad Nemzetek sem folytattak *mindég* illy véres háborúkat, a' meghódolt Nemzeteket meghagyták szokásaik és nyelvek mellett, a' nélkül hogy azokat magok közzé felvették volna. Továbbá még a' vad Nemzetek is nem voltak, kivált a' később időkben, szüntelen háborúba gyakran megfértek *békességbe* egymás mellett, sőt némelly közös ellenségek ellen gyakran barátságosan is egyesültek. Ezen békességes egygyüttlétel és közösülés által a' *költsönözésnek* egy tsendes, *szelidebb módja* támadott, melly a' nyelv belső természetébe nem hatott belé, és csak némelly *eggyes szavaknál*, *szóllásformáknál*, mellyekre a' legna, gyobb kerülhetetlen szükség volt, állapodott meg. Itt rendszerént a' *bővebb* nyelv költsönözött a' *szűkebbnek*, a' *miveltebb* Nemzet a' *miveltelebbnek*. De némelly esetekbe a' dolog *ellenkezőleg* is történt; minden nyelvnek még a' *legsűkebbnek* is többnyire lévén olly oldala mellyben bőségére nézve a' többeket *meghaladja*. Ezen költsönözések csak lass-

san történvén meg, a' Nemzetnek elég ideje vólt, az illy szavakat a' nyelv természetihez alkalmaztatni, és megakadályoztatni, hogy azok a' nyelv alkotását ne rontsák meg. Ezen móddal éltek *nagyobb részt* eleink is, a' mint ezt tudjuk nyelvünk természetiből, ezzel élnek minden *eredeti nyelvű Nemzetek* még ma is, sőt még a' *leány nyelvek* is midőn egészszen idegen nyelvektől költsönöztek. Ezzel kell tehát nekünk is főként élnünk.

A' Költsönözéseknek ezen *közönséges történeti* előadásából könnyen által láthatjuk, hogy a' nyelvek ezen tekintetre nézve *háromfélék* lehetnek t. i. *egyvelegyek*, *eredetiek* és *leány nyelvek*. Az *egyvelegyek* a' költsönözésre nézve semmi törvényt nem esmérnek, azoknak *természetök* az egyelítés által egészszen meg-romolván, azért ezek majd minden nyelvekből költsönözhetnek szavakat, azoknak *eredeti formájokat* csak kevésbé változtatván meg; ide tartozik az *Angoly nyelv*, melly mindazáltal némelly tekintetre nézve a' leány nyelvek közzé is számíltathatik. Az *eredeti nyelvek* minden költsönözéseik mellett is, megtartották *természetöket*, és azért megkívánják hogy a' költsönözések *gyéren* és *úgy* tétessenek meg, hogy azok *idegenségöket* elveszessék, és a' mennyire lehet honni öltözetbe jelenjenek meg, az az a' nyelv származtatás, összehelyesítéletbeli törvényei szerint alkotassanak. A' *leány nyelveknek* *ősi természetök* ugyan egészszen elveszett, de azok magoknak egy *új természetet* alkottak, melly szerint ők anyjokból minden szót költsönözhetnek, azt sem *eredeti formájában* meg nem hagyván, sem pedig származtatás és összehelyesítéletbeli ragasztékok által, mellyeket ők nem esmérnek, újra nem alkotván, hanem csak *valamennyire* főként *végzeteikben* elváltoztatván. Vagyon tehát a' nyelvek ezen nemei közül mindegyikének a' költsönözésre

nézve valamelly *különös módja*, melyet főként használ. *Főként* mondom, mert a' természetbe a' határok nintsenek sehol is szorosan kimérve, azért a' nyelveknek ezen megállapított *nemei* sokszor élnek és élhetnek a' költsönözésnek természetökkel nem egészszen megegyező módjával is. Így nyelvünkben, jöllehet az eredeti, sokszor élünk és élhetünk a' költsönözésnek azon módjával is, melyet az *egyvelegy nyelvekre* nézve állapítottunk meg, sőt még annak is találjuk némelly *tsekély* nyomait, hogy a' Deákból úgy költsönöztünk volna mint a' *Leány nyelvek* szoktak anyjoktól.

Ezeknek előre botsajtása után már most által mehetünk a' költsönözésnek nyelvünk természete, és hazánknak fekvése szerint való megvizsgálására. A' *szomszédok*, és a' műveltség különböző gráditsán lévő nyelvek között a' költsönözés kerülhetetlen lévén; azzal pedig egy nyelv sem büszkélkedhetvén, hogy *tsupa eredeti szavakkal* bír, a' költsönözésnek szükséges volta kétségben sem hozathatik. Ha tehát kell költsönöznünk méltán támad az a' kérdés, hogy *mitsoda Nyelvekből* kell költsönöznünk? A' *rokonoknak* egymástól, és a' *leány*-nyelveknek *anyoktól* való költsönözése legtermészetesebb, a' Magyar nyelvnek *anyja* nints, *rokonai* pedig, melyek atyafiságokra nézve is távoliak, részszerént tölle nagyon *meszsze*, és így hazánkfiaira nézve *esmeretlenek* lévén, részszerént pedig a' műveltségnek *legalsó léptsőjén* álván, mi azokhoz nem folyamodhatunk. Nem marad tehát egyéb hátra hanem hogy az *egészszen idegen* nyelveket használjuk, nyelvünk tökéletesítésére, midőn a' szükség úgy hozza magával. Ezek között is pedig hazánkban leg-*esmeretesebb*, az esmeretesek között pedig *legműveltebb* lévén a' *Deák* és a' *Német* főként ezekhez kell járúnunk, de még ezek között is a' *Deáknak* lehet

annyiba az elsőséget adni: hogy az a' *holt nyelvek* közé tartozván, egy Nemzetnek sem tulajdona, és így nem szorúlunk egy Nemzetre is, melly azt nekünk szemünkre vethetné, és nem is tulajdonítunk Politikai Hővetkezésekkel terhes befolyást mi reánk, de azon kívül is minden esméretes nyelvek között, egyhez sem ragaszkodnak hazánkfiai olly annyira. Egyébbaránt ezzel a' több nyelveket épen nem akarom *egésszen* kirekeszteni. Vagynak némelly olyan, a' föld majd minden részeiből vett szók, mellyek egy nyelvből a' másikba által menvén, majd minden nyelvekbe, legalább a' miveltebbekbe elterjedtek. p. o. *Alpes*, *Bastard*, *Kelta* - *Sherif*, *Shilling*, *Anglus* — *Szultán*, *Janitsár*, *Basa*, *Török* — *Havé*, *Bambusz*, *Kakao*, *Indiai*. — *Mandarin*, *Szinai* — *touche*, vagy *tus*, *livre*; *frantzia* szók 's a' t. Az illy egyes szókat, valamint nagy részint más szavakkal, kitenni *nem lehet*, úgy azoknak nagy része, a' mennyibe tudniillik valamelly Nemzetnél való *méltóságokat*, az embereknek valamelly *Klasszissát*, vagy tsupán azoknál esméretes *tárgyakat* jelentenek, tulajdon neveknek is tekintethetnek.

Látván hogy melly nyelveket használhatunk nyelvünk bővítésére, vizsgáljuk meg már most, hogy mi módon lehet az ekép költsönözendő szavakat nyelvünkbe által tenni, a' nélkül hogy annak természetét megrontsuk. *) Az illy idegen szavaknál tekintetbe kell vennünk azoknak *egész hangzását*, különösen és főként pedig azoknak *végzetét*.

Minden nyelvbe uralkodik valamelly *hangejtés*, a' mással - és magánhangzóknak egy különös vegyi-

*) Már Horatius megjegyzi a' Deák nyelvre nézve:
Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem
Si Graeco fonte cadant parce detorta

tése, eggy másra folyása. E' kivált észrevehető az *eredeti* és valamennyire a' *leány nyelvekben* is, az *eggyvelegyekben* ellembe, mellyek a' legkülömbözőbb nemű alkotó részekből vagynak összetéve, tsak ritkán. Az idegen nyelből vett szózat, gyakran meggátolja a' nyelveknek ezen hangfolyását a' mi kedvetlenséget, darabosságot okozhat. Ezért ügyekeztek eleink, az illy idegen hangzásokat, a' mennyire lehetett nyelvünk hangfolyásához alkalmaztatni. Itten valamelly *ki-fogást* nem szenvedő *törvényeket* fel-allítani nem lehet; a' nyelvünkben találkozó példákból mindazonáltal a' következőket jegyezhetjük meg:

1. A' melly idegen szókban a' *vastag hangú* magánhangzók a' *vékonyakkal* össze-kerültek, ott azok eggy nemüekké változtattak által, p. o. *altare*, oltár; *peklo*, pokol; *miloszt*, malaszt; *episcopus*, Püspök; *Angelus*, Angyal, 's a' t. Ezen törvény mindazáltal számtalan ki-fogásokat szenved.

2. Ha a' szó két vagy több mással hangzón kezdődött; azoknak kedvetlen hangzások, eggyeleibe vagy közbe szúrt magán hangzó által enyhítettett p. o. *grossus* vagy *Groschen* garas, *strang* istrang, *stall*, istálló 's a' t.

5. Sokszor a' durva és egymásba nehezen folyó mással hangzók lágyabbakkal tseréltettek fel; különösen a' *g, l, n, t*, betűk eggy *y* által lagyítattak meg p. o. *Georg*, György; *spital* ispotály; *incarnatio* Karátsony; *Sakristia*, Sekrestye 's a' t. — Az el-változtatásnak és meg-magyarosításnak ezen nemei régen majd minden hazafiaktól eggyaránt használtattak; az újabb időkben az Ország miveltebb, és az idegen hangokhoz jobban szokott része, azokat meg-veti, és az idegen szavakat inkább *eredeti Valóságokban* fogadja-el, ne hogy az idegen nyelvekben járatlannak tessen. A' *Köznép* mindazáltal,

főként és szinte egyedül a Magyar szó hangzáshoz lévén szokva, a' keményebb hangú idegen szavakat *ki-mondani* nem tudja, és azokat az említett törvények szerént változtatja el. De ez a' dolog természetiből folyván valjon nem inkább *követésre*, mint *nevetiségre* méltó lenne-e? kivált a' mennyibe az idegen szavak hangzása nem változtatik úgy el, hogy azokra mindjárt ne lehessen esmérni.

Hülönösebb tekintetet érdemlenek az *idegen szónak végzetei*. Ezek határozzák meg úgy látszik a' szók valóságos természetöket. Az eredeti nyelvek mellyeknek magoknak vagyon származtatásbéli ragasztékok, örömet a' *szók törzsökét* költsönözik az idegen nemzetektől, azokat azután mind tulajdon gyökereket tekintvén, és a' szükség szerént vagy *magokra* fogadván el, vagy pedig egy *honnivég-zettel* tóditván meg. Az utolsó jobb mint az első, maga az idegen törzsökhöz vagy gyökérhez ragasztott származtatásbéli végzet, annak nem csak valamely *honni hangzást*, hanem honni *értelmet* is adván. A' Magyar nyelv *eredeti*, azért ezen móddal kell nekünk is élni; a' mennyire lehet vegyük által az idegen nyelvekből a' *szó gyökereket*, de ha azt nem tehetnők-is és kénytelenek lennénk valamely származékot költsönözni, tekintsük azt mint *törzsöket*, és annak további származékjáért ne folyamodjunk az idegen nyelvekhez, hanem alkossuk azokat nyelvünknek tulajdon *természete* szerént, p. o. ha már kénytelenek vagyunk ezen Latán szóval *regula* élni, származtassuk abból nyelvünk természete szerént ezeket, *regul-á-s*, *regul-á-s-ság*, *regul-á-s-an*, *regul-á-z*, *regul-á-z-ás*, vagy *regul-á-l-ás*. 's a' t. és ne mondjuk *regularis*, *regularitas*, *regulariter*, *regulirozni*, *regulatio* 's a' t. Az idegen gyökök kikeresésben mindazáltal, midőn azokat nyelvünkbe által akarjuk tenni, elég *vigyázók* nem lehetünk.

Azoknak el-fogadásában szükséges képen megkíván-
tatik, hogy azok *helyesen* kerestessenek ki, és, olly
könnyen érthetők legyenek, hogy azokra az haza-
fiak mindjárt reá esmérjenek, külömben azok az
ujjonnan koholt gyökerek közze számíthatnak p. o.
Rim és ebből *rimelni* ezen képzelt törzsökből *rim*,
helyben nem hagyható; mert ez a' Frantziáknál, vagy
a' Német *Reim*, vagy a' Görög *Ρυμος*-ból eredett,
következőleg abban a' gyökér meg-vagyon már ront-
va; hasonlóképen nem lehet el-fogadni ezen új szót
mim-el mellynek *tör'söke* ezen Görög szóból *μιμῶμαι*
helyesen vagyon ugyan el-találva, de a' *mim* magá-
ba egy nyelvben sem tévén semmit a' *mimelés* ér-
telmére tsak a' tudós nyelv vizsgáló akadhat. Azon
külömböző származtatásbéli ragasztékok, mellyek ál-
tal az idegen törzsökből új szavakat alkothatunk,
a' mennyibe azok tudni illik egészszen úgy tekintet-
nek mint *megpolgárosodott* szavak, nem ide tartoz-
nak és felyebb előszámláltattak. Itt tsak a' Beszéd
külömböző részeit, fogjuk azon tekintetből megvis-
gálni, hogy mennyibe lehet és kell azokat a' meg-
magyarosítás ezen módjának segítségével költsönöz-
nünk.

Magánértő neveket idegen szavakból a' Magyar
származtatásbéli ragasztékok segítségével, tsak igen
akkor alkothatunk, midőn azok mint igék nyelvünk-
be már fel-vétettek p. o. *dikt-ál-ás*, *font-ol-ás*, 's a' t.
az illyen esetekben mind az-által mindég lehet, sőt
kell-is azzal élnünk. Némelly eggyes esetekben a'
Deák magán ertőket, az *idegen végzetnek* el-hagyá-
sával, és így a' valóságos vagy képzelt törzsököknek
el-fogadásával-is magyarosították meg ős eleink. Így
el-maradott gyakran az *um* és *us* végzet, p. o. *mu-*
stum, must; *oleum*, olaj; *linum*, len; *punctum*,
pont; *modus*, mód; *apostolus*, apostol; *praeposi-*
tus, prépost; *paganus* pogány; az *is* végzet ritkáb-

ban hagyatott el, egy némelly példánk mindazáltal itt is vagynak különösen a' *polis*-ba kimenő *Görök eredetű városok neveire* nézve p. o. *Nápoly*, *Konstantinápoly*, *Nikopoly* 's a' t. Talám nem tsalatozom azt állítván, hogy a' Deák végzeteknek ezen elhagyását eleink a' szomszédoktól, kivált a' *Németektől* tanúlták. A' későbbi időkben a' Látán nyelv Hazánkban jobban el-terjedvén eleink azzal élni megszűntek és az *um*, *us*, *is*-be, kimenő Deák szókat is magok eredeti valóságokban el-kezdették fogadni; hogy mi ős eleinknek jobb és a' szónemzésen épült de már el-avult szokásokat, miért ne *ujjíthatnok* még *némelly* egyes *esetekben*, nem látom által. — Néha az idegen magánértöket, az által-is ügyekeztek eleink meg-magyarosítani, hogy azokat valamelly *régi esméreatesebb szóval összekötötték*, a' nélkül hogy annak értelme az által meg-változtatott volna p. o. *Czet-* (Cetum) *hal*, *Ris-* (Reis) kása. Ez mindazáltal hiába való szó szaporítás lévén az okosabb maradéknak nem javasoltathatik.

Az igék, úgy látszik jobban belé hatnak a' nyelv *belső alkotásába*, azért nem vették eleink és nem vesszük mi is azokat soha is fel a' nélkül, hogy azoknak *magyar végzetet* ne adnánk. Az illy igék megmagyarosítására pedig minden származtatásbéli ragasztékaink között különösen kettővel szoktunk élni. A' *Német* és *Frantzia igékhez*, a' szavak küllömböző hangzására majd semmi tekintet sem vévén egy *oz* végzetet teszünk p. o. *spatziroz*, *mel-liroz*, *fűzilliroz* 's a' t. Többet élünk és jobban élhetünk az *ál* végzettel mellyel meg-magyarosíthatjuk a' *deák* szavakat, az a' vékony és vastag hangú szavakhoz egygyaránt járúlván p. o. *dik-tál*, *repet-ál*, *inst-ál*. Ha ezen két végzeteket szorgosan megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy az *útolsó* mindég a' *valóságos törzsökhöz* járúl, az *első* pedig, *nem*;

mert *spatziroz*nak, valóságos törzsöke *spati*, vagy talám *spat*, a' mint ezen deák szók *spati-um*, *spati-osus*, *spati-or* 's a' t. mellyek abból, lettek nyilván mutatják; *fusiller* pedig, mellyből alkotjuk a' *fusilliroz* igét *fusil*-ből származott a' Frantzia *er* végzet által; ezt a' *meler*-be-is fel-találjuk, mellyből lett a' *melliroz*. Ebben látszik gyökéreztetni a' Magyaroknak az illy szavaktól nagyobb idegenkedése mint az *ál* végzettel készültektől. A' Frantzia *er*-nek *ír*-ba való átváltoztatása a' Német nyelvből veszi eredetét; *fusillir-en*, *mellir-en*, és úgy látszik, hogy az illy szavak a' Frantzia nyelvből a' Német által jöttek és jönnek a' Magyarba. Egyébbbaránt, az idegen nyelvekből költsönözött nevekől a' származtatásnak sok más ragasztékaival is készíthetünk igéket p. o. *Bodnár-kodik*, *megrégulás-odik*, *font-ol*. 's a' t. Az illy magánértő neveknek mindazáltal a' polgárságnak minden jussaival kell birniok, hogy azokkal így élhessünk.

Mássalértő neveket Magyar végzet nélkül, már tsak azért sem költsönözhetünk a' keleti nyelvekből mivel ezekben minden magánértőnek különös *Neme* lévén, a' mássalértők végzetei ezek szerint változnak és így nem tudjuk, hogy azokat mitsoda végzettel vegyük fel nyelvünkbe, a' nélkül hogy nyelvünk, vagy ezen szavaknak természetét meg ne rontsuk. A' *határozók* a' Magyar nyelvbe, a' mássalértőkből származtatván, nagyobb részint azokat sem költsönözhetjük egyenesen a' más nyelvekből. Így tehát a' Beszédnek ezen két részait, midőn más nyelvekhez kénytelenítetünk folyamodni, szükségesképen azoknak törzsökeikből kell a' Magyar származtatásnak törvényei szerint alkotni. p. o. *romant-os*, *teori-á-s*, *románt-os-an*, *teori-á-s-an* 's a' t.

Az idegen végzetek hangzásának elváltoztatása, és az idegen szavaknak ez által való hazafiútása,

mellyel élnek minden *leány nyelvek anyokra*, és az *eredeti Német* nyelv is, a' felyebb kifejtett okokból, a' *Deákra* nézve, a' Magyar nyelvben nemigen talált soha is helyet. Midőn az megtörténik is úgy vesszszük észre, hogy az azon törvények szerint esik meg, mellyek szerint a' szók törzsökében előforduló keményebb és a' Magyarfület sértő hangok szoktak lágyíthatni, enyhíthatni. Ezen törvényeket a' mennyire lehetett már felyebb látván az olvasót itten azokra utasíthatjuk. Tsak a' Deák *um* végzetteszen itten kifogást, melly többnyire a' Magyarosabb *om* végzettel szokott feltseréltetni p. o. *fundamentom*, *testamentom*, *templom* 's a' t. Ezekkel tehát eleink példája szerint élhetünk még ma is.

Az idegen szavaknak *minden változtatás* nélkül való elfogadása főként tsak az *egyvelegy nyelveket* illeti, de azzal még is az olly nyelvekre nézve, mellyekből tsak ritkán szoktak költsönözni, minden nyelvek kifogás nélkül éltek és még ma is élnek. Mi pedig Magyarokúl minden képzeteket eredetiszavakkal nem tehetvén ki, származtatásbeli ragasztékaink pedig nem férvén össze minden idegen hangzatokkal, és végre az idegen végzetek hangzásának elváltoztatása olly bizonytalan törvényeken épülvén, mellyeket azon kívül is tsak némelly egyes esetekben használhatunk, kénytelenek vagyunk ezzel *gyakrabban* élni, mint más szomszéd Nemzetek. Az illy szókat is mindazáltal valamennyire megmagyarosíthatjuk ha azokat, tsupán kimondásokat tekintvén a' *Magyar helyes írás* törvényei szerint írjuk p. o. *filozofia*, *Karakter*, *Akadémia* 's a' t. Erre készitet bennünket az *Olaszok* szokása is. — Kifogást kell mindazáltal, az olly szavakra nézve tennünk, mellyeket tsak *ideig oráig* fogadunk fel, és tsak némelly egyes esetekben szándékozunk használni, a' nélkül hogy azokat nyelvünkbe akarnok iktatni,

Ezeket a' polgársággal megajándékozott idegen szavaktól való megkülömböztetésük végett *idegen* tulajdon *ortografájakkal* is írhatnok.

Az *idegen tulajdon nevek* úgy mint az *embereknek* nem különben az *Országoknak*, *Tartományoknak*, *Vizeknek*, *Városoknak*, *Helységeknek* 's a't, nevezeteik is az idegen szavak közzé tartoznak, méltán támad tehát itten az a' kérdés, hogy ezekkel hogy kell nyelvünkbe bánni? Az ilyen szavakat, az eggyes Nemzetek soha sem tulajdoníthatván el magoknak, közönségesen el lehet róllok mondani, hogy azokat akár mi módon is *elváltoztatni*, vagy máskép írni nem lehet, mint azokat azon Nemzet, mellynek az tulajdona, kimondani, vagy írni szokta.

A' *tulajdon vezetékek* nevek, mert a' *kereszt nevekről* itten szó sem lehet, ezeket minden Nemzet magának eltulajdoníthatván, és így azokat szokása szerint elváltoztathatván; a' *tulajdon vezetékek* nevek tehát régen minden vad Nemzetektől, sőt még a' pallérozottabbaktól is elváltoztattak tulajdon hangjejtésük szerint. A' *Görögök* e' részben minden hirtelt felyül mulnak *Κωντιος*, *Ζωροαστης*, *Αγραξερτης* és *Ροξανη*-ban ki esmérne reá *Quintius*, *Zerdust*, *Ard'sir* és *Rosena* nevezetekre. A' *Bibliai Historia* és a' *Görög történet* Írók között találkozó ellenkezések, mellyek már sok Tudósoknak okoztak *álmatlan éjjeleket*, nem szünnének e' nagy részént meg, ha a' *Görögök* úgy mint a' *Zsidók* a' tulajdon neveket, nem változtatták volna el? A' *Romaiak* az illy nevekre ugyan jobban vigyáztak de ők is gyakran megváltoztatták még a' *Görögöket* is: *'Omeros*-ból *Homerus*-t, *Lykurgos*-ból *Licurgus*-t 's a't. készítették. De ezen Nemzetek minden tévelyedések mellett is magokkal jobban megegyeztek, legalább *helytelen principiomaikban* jobban megmaradtak,

mint a' mostaniak, mellyek az *újabb* idegen tulajdon vezetékek neveket megváltoztatni véteknék tartják, a' *régiebbekkel* pedig szabad kények szerént bánnak. *Castelreagh, Wellington, Newton*, franciaországba úgy iratik mint a' Német földön, Italiába úgy mint Magyar hazánkban, azokat senki megváltoztatni nem meri. *) Tudatlannak vallanok azt a' ki azokat megmagyarosítván, *Kesztli, Uellinten* vagy *Njuten*-nek írná, valamint boszszankodunk midőn *Rákotzy* helyett *Ragotzky*-t és neveünk midőn *Bethlen Miklós* vagy *Niclas Bethlen* helyett *Niclas Bethlen-Niklóst* olvasunk. Ha az illy undokságokat az új nevezetekre nézve helytelennek tartjuk, miért nem maradunk meg ezen állításunk mellett a' régi *Görög* és *Dedk* nevezetekre nézve is. Vallyon ezek megváltoztatják e' természetöket azzal hogy *régiek?* *Homerosnak, Horatiusnak, Virgiliusnak* adhat e' a' jelenvaló kor más nevet mint régen volt? Tehetem e' én őket *Magyaroknak* az

*) A' mi időnkben némelly Íróink az *újabb* idegen vezetékek neveket is megkezdették változtatni helyes írásokra nézve; így lehet látni *Voltért, Fokszot, Sekszpiert* 's a' t. De ha az idegen nevek hasonló írás módját közönséges törvénynek szabjuk a' szegény Magyar Irónak husz harmincz nyelvet kell helyesen kimondani tudni, hogy egy két tulajdon nevet jól írhasson le. Tudóssaink tulajdon hajlékatlan beszéllő eszközeikkel, a' Magyar helyesírásnak nem minden nyelvre alkalmaztatható szabásaival küszködven, nem sokára minden idegen vezetékek névre olly *orthografiai szörnyetegeket* fognak a' világra hozni, mellyek eredetére a' legnagyobb Tudós is a' legnagyobb bajjal juthat, holott ezen nevek tulajdon írásmódját a' legközönségesebb idegen könyvekből megtanúlhatja, azt úgy a' hogy van olvasóival közölheti, ezekre bizván hogy azt helyesen kimondják, vagy a' kimondásban nyelvekhez igazítsák.

által,

által, hogy *Homernak*, *Horatznak*, *Virgilnek* nevezem? Jó volna ha lehetne! Görögök, Romaiak maradnak ők örökön öröké, hagyjuk meg tehát nékiek *Romai* és *Görög* neveket. Eleink minden régi neveket deákosan ejtettek ki, és csak nem régiben is olvastunk *Metastasiust Metastasio* helyett; az újabbak csak a' Németeket, Frantziákat követik helytelenségekben azokat megtsonkitván, még pedig kétszeres helytelenségökben, mert azon kívül hogy azok olly szabadsággal élnek, mellyet magoknak soha sem tulajdoníthattak, azzal még gyakran *hibásan* is élnek p. o. ha megengedjük is, hogy a' Deák nevekben az *us* végzet csak ragaszték, és így elmaradhat, úgy még is az *i*-t melly az *ius*-ba kimenő nevek' minden hajtogatósaiba megmarad, a' törzsöktől el nem válosztathatjuk; *Virgil* tehát és *Horatz Virgiliusból* és *Horatziusból* az *etymologia* törvényei ellen vagyunk alkotva. Ne kövessük a' Németeknek, Frantziáknak és a' több leány nyelvű Nemzeteknek példáit, őket még a' hosszszas nyelv szokás mentheti, mi pedig a'hoz nem folyamodhatunk helytelenségünk megerősítése végett. Tartsunk meg minden tulajdon vezetéket nevet eredeti épségébe. Maradjon meg *Themistokles*, *Kypris*, *Homeros* 's a' t. a' mint azt a' Görögök írták; maradjon meg *Horatius*, *Virgilius*, *Curtius* a' mint azokat a' Deák Iróknál olvassuk. Úgy de e'kép a' Magyar olvasó helytelenül fogja azokat kiejteni? Valóban nem helytelenebbül, mint az *Anglus* és *frantzia* neveket. A' Tudós mind egyikét jól fogja kimondani, a' tudatlan tanulja meg vagy mondja ki a' hogy tudja, és még ekkor is kérdés marad mellyik ejti azt jobban ki ez e' vagy amaz. Jobb egyébbaránt hogy az illy *változhatatlan* név a' kiejtésben rontassék meg, melly azon kívül is mindjárt *elenyészik*, mint az írásban, melly emberi módon szólván, *örökre senma-*

rad. Maradjunk meg tehát megállapított fő törvényünk mellett és csak az olly neveknél tegyünk kifogást, mellyek ne talámtán még eddig *írásban nem foglalt*, vagy az esmereteseektől egészszen különbözö és a' miéinkel ki nem fejezhető *betűkkel írt* nyelvekből jönnek. Ezeknél a' leírásnak meghatározásában segítségül vehetjük a' *ki-mondást*, és a' mennyibe ez bizonytalan volna a' több miveltebb *Nemzetek példáit*.

A' mit eddig az emberek tulajdon neveiről mondottunk, nagyobb részint reá illik a' *Nemzetek, Tartományok, Vidékek, Folyók, Városok, Helységek* 's a' t. neveire is. Némelly ilyen tárgyoknak mindazáltal, mellyek hazánkhoz közelebb vagynak vagy nevezetesebbek, eleink különös neveket is adtak p. o. *Német, Horváth, Morva, Angoly Ország, Olasz Ország, Dantzka, Béts, Krakó, Velentze* 's a' t. Ezeket tehát, mint a' hosszas szokás által megállapított *kifogásokat* nyelvünkben továbbra is megszenvedhetjük. A' többeket mindazáltal úgy kell neveznünk, minden megrontás nélkül, a' hogy minden Nemzet maga magát vagy ezen kebeleken fekvő tárgyakat nevezik, ez lévén valóságos nevek. Rárhozatos vólt eleinknek azon szokása, hogy az illy nevezeteket, megdeákosítva vették által. *Berolinum, Ratisbona, Ultrajectum* 's a' t. mit keresnek a' Magyar nyelvbe? Mivel magyarosabbak mint: *Berlin, Regensburg, Utrecht*, a' hogy azokat a' *Németek* és *Hollandok* nevezik? Ezeket legalább eredetiségök jobban ajánlja. Épen olly hibás ha az idegen neveket *megnemetesítve* fogadjuk el, ne mondjuk tehát *Majland*, hanem *Milano*. A' helyes állapotokon épült törvénytől ok nélkül elállani hiba volna. Az olly *Nemzetekre* nézve, mellyekről nem tudjuk és nem tudhatjuk, hogy magokat hogy nevezték *saját nyelvöken*, a' több miveltebb nyelvek összehasonlításából

kell a' *nevezet törzsökét* kikeresnünk és azzal élnünk mivel a' hihetőségnek minden törvényei szerént az a' valóságos nevezet p. o. *Die Hunnen, die Vandalen, Die Huronnen, Hunn-i, Vandal-i, 's a' t.* mutatják, hogy *Hunn, Vandal, Hurron* a' törzsök, mellyel élnünk kell.

Jóllehet az helyesírásnak törvényei ezen értekezés határain kívül esnek, az idegen *költsönözett szavakra nézve* még is kifogást bátorkodtam tenni, részszerént azért mivel az itt adott szabások a' költsönözés törvényeiből folynak és azzal olly *szorosan* egyesülnek, hogy azokat egymástól elvélasztanunk nem lehete; részszerint pedig mivel e' részben újabb Iróink nem tsak *eggy mással*, hanem *magok magokkal* sem eggyeznek meg. Eggy Irótól, a' ki *Pallasz, Romulusz, Szeneka, Erosz, Olymposz's a' t.* megmagyarosított tulajdon nevekkal el; várhatunk e' illy orthografiát, *Genie, triumphalo, eruditio's a' t?* *) Nem ellenkezik é az illy Iró, a' jőzon okossággal és maga magával?

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' szók értelmének elválttoztatásáról.

Ha az új Gyökerek koholása tsak a' *nyelvek gyermek korában* engetethetik meg, ha a' szóknak más nyelvekből *költsönözése* szinte kikötőleg a' *Leány*, a' származtatás és *összsetelel* pedig az *eredeti nyelveket* illeti, úgy a' nyelvmivelésnek azon nevezetes *módja*, mellyről a' jelenvaló szakaszban fogunk értekezni, majd semmi kifogás nélkül, *minden nyelvekre* ki-terjed, mindenkornak eggyaránt tulajdona.

*) Az *Erdelyi Muzeum*, 9. füzetben az első értekezés.

Ezen inkább a' Léleknek *belső munkálkodásain*, főként pedig a' *képzelet szabadabb kitsapongásain*, mint a' nyelvek különös *belső természetén* épült módot, nem lehet megkötni, nem lehet bizonyos szabások alá vonni. Nints olly *Akadémia*, ha mindjárt *diktátoros hatalmát* olly erős állapotokra építette volna-is mint a' *Frantzia*, melly itt bizonyos határokat húzhatna; nints olly ki-terjedett esmérétü *nyelv-tudós*, ki szörszál-hasogató vizsgálódásaival ezen mód használtatásának kiterjedését *elnézni*, azt *megmérni* tudná, sőt még maga a' *nyelvszokás* sem vethet itten az *újításoknak gátot*, nem szolgálhat bizonyos vezérül. Valamint az emberi Lélek, és kivált annak képzelő tehetsége maga munkalodásaiban *megfoghatatlan* és tsak némelly *közönségesebb törvényeket* látszik meg-fogadni, épen úgy ki-tsapong az, a' régi már esméretes szavaknak új értelemmel való felruhazásában; tsak némelly a' józanokosságból és minden napi tapasztalásból vett szabásokat állapíthatunk itten meg, imitt amott nyelvünk szokását-is segítségül vévén.

A' képzeteknek napról napra nevedő száma, az új gyökök feltalálásában találkozó nehezségek, az azzal járó bizonytalanság egyfelől, — a' különböző tárgyak, képzetek egymás között lévő hasonlósága és az emberi elmének az ilyenek fel-találásában, különösen pedig a' képzelő tehetségnek azok koholásában való könnyűsége másfelől, mindjárt eleintén és hihetőleg még az öszszetétel, származtatás és hajlítás feltalálása előtt, arra vezérelték az embereket, hogy az *új képzeteket*, a' valamennyire hasonló *régibbek neveivel* jelentsék ki, ezt bizonyítják azon számos több értelmü gyökök, melyekből a' legkülömbözőbb szavaink alkotatnak. A' származtatás, öszszetétel és költsönözés használásának terjedésével az értelem-változtatásnak ezek által megint

eggy *új mezeje* nyílt meg. A' származtatott szavak, tsak *eggy bizonyos mellék*, az összszetettek tsak egy a' két tör'sök által meghatározott *fő képzet*-nek kifejezésére szolgálnak, a' *költsönözett* szó pedig tsak azt teszi ki, a' mit azon nyelvbe jelentett, mellyből azt költsönöztük; de ezen képzetek kifejezésére sokszor nintsen szükségünk és találatnak olyan képzetek is, mellyeket semmi összszetett, származtatott vagy költsönözett szavakkal *ki nem tehezünk*; így, új törzsököket alkotnunk szabad nemlén, kénytelenek vagyunk az ujonnan alkotott, vagy költsönözett szónak *értelmét* valamennyire *elváltoztatni* és az illy képzetek kifejezésére használni. Egy két példa a' dolgot bővebben megvilágosítja. *Fazékas* azt teszi tulajdonkép, a' mi fazékkal bővölködik, a' ki fazékat bír; eleink mindazáltal ezen kifejezés értelmét tsupán azon mesteremberekre szorították, a' kik fazékokat készítenek. *Sarga-répa* valóságosan tsak azt a' répát jelenti, melly sárga; a' mostani nyelv szokas szerint mindazáltal az alatt a' répának azt a' nemét értjük, melly közönségesen sárga szokott lenni, de gyakran más színű is lehet. *Eke* a' Nemetektől költsönöztetett, de a' Német *Egge* nem *Ekét*, hanem *boronát* jelent, és a' kettő között nints egygyébb hasonlatosság, tsak hogy mind a' két eszköz a' földmívelésre tartozik. E' kép az értelem változtatás a' szavaknak majd minden nemeire elterjedvén, minden nyelvek mívelésében igen nevezetes helyet foglal el, olly annyira, hogy a' nyelvekben majd *eggy szó* sem találatik, mellyben ennek valamelly nyomára ne akadnánk, és nem alkothatunk szinte egy új szót-is a' nélkül, hogy ehhez ne folyamodjunk. Valamint mindazáltal ezen szélesen elterjedett mód segítségével a' nyelvmívelés szerfelett *könnyebbűterik*, úgy más felől a' nyelv belső alkotására nézve abból két *kedvetlen következesek* származnak. *Elő-*

ször mind a' gyökerek, mind pedig a' származtatás-béli ragasztékok értelmének *bizonytalansága*, az *Etymologiának tetővázása*, melyet a' legnagyobb vigyázással, a' legfáradhatatlanabb szorgalommal sem háríthatunk el; *másodszor* a' nyelveknek nagyobb, vagy kisebb *határozatlansága*, mely a' szók több értelműségéből természetesen következik. Az *emberi gyarlóságok* közzé tartozik tehát, hogy ezen módhoz, mely tudatlan kezek között könnyen *veszedelmes* lehet, folyamodni kénytelenítettünk, sőt gyakran azzal élünk, a' nélkül hogy azt észre vennők.

Az emberi elmének minden tehetségei között egyik sem fejlődik ki olly *hamar* olly *hirtelen*, mint a' *képzelet*; azért hajlandóbb az *ifjú* a' költésre, mint a' megélemedett ember. Valamint az egyes embernek van ifjúsága, úgy vagyon a' *Nemzeteknek* is, és ezen részbe bámulandóképen megegyeznek azok. A' *Nemzetek gyermek korában* is főként a' *képzelet* uralkodik, és ha mindjárt nem költenek is, a' mi gyakran megtörténik, azért meg-is, nyelvök *költői*, minden kifejezéseik *költőiek*. Ebből magyarázhatjuk meg, hogy a' nemzetek gyermek korában a' szavak értelmének el-változtatása olly *merész*, olly *kötetlen* szokott lenni, a' mint azt némelly nemzetek példai bizonyítják. A' *Szinai* az *Istent felséges Császárnak*, a' *Miami* lakos *nagy Léleknek*, ugyan ez a' *napot nappali*, a' *holdot éjjeli-világnak*, a' *Bómán* vagy *Avan* a' *fa-virágját* a' *fa ditsőségének*, a' *kitsiny mértéket gyermek mértéknek* nevezi, vallyon az illyek által nem valamelly költő ki-fejezésére emlékeztetünk é? Az illy *költői merészséggel* támadott értelem elváltoztatásoknak nyomaira, mellyek akaratunk ellen-is a' nemzet gyermek korára emlékeztetnek, *minden nyelvekben* találunk. A' Magyar nyelvben pedig ezek talám még *számosabbak*; a' *nap* jelenti mind azon *égi testet*,

melly földünket világosítja és növényeinknek, az egész természetnek életet ad, mind pedig azon *rövid időt*, melly annak világosító tulajdonsága, és földünknek tengelye körül forgása által határoztatik meg. Ezen szó *világ* tulajdonképpen azt jelenti, a' mi látásunk előmozdítására főként szükséges és a' sötétségnek ellenkezője, ebből erednek *világ-os*, *világ-it* számtalan származékaikkal; de hány különböző más képzetek ki fejezésére használjuk azt? majd *gyertyát*, majd az *egész teremtetst*, majd *földünket*, sokszor az *egész emberiséget*, gyakran annak ez vagy amaz *részét* jelentjük kiazzal. Vég nélkül lehetne illy példákat fel-szamlálni.

Hogy az éghajlatnak az emberek egész természetére, és kivált a' képzelő tehetségre, melly nagy befolyása vagyon, minden tudja ki a' különböző nemzetek tulajdonságait vizsgálát alá vette. A' *dél-keleti nemzeteknek* képzelő tehetségek sokkal *eleve-nebb*, sokkal *tarkább*, mint a' nyugottiak vagy északiaké; azért *nyelvök* is, kivált pedig *költői* nyelvök számos olly *költői képekkel* vagyon rakva, mellyektől a' hozzájok nem szokott *Eoropai elme* eliszonyodik, vagy nevetésre gerjesztetik. A' Magyar nyelv, a' mint látok, *keleti* lévén, számos illy *keleti mérézséggel* készült értelem változtatásokkal bővölködik, mellyekbe mi, hozzájok lévén szokva, nem ütközünk meg, de a' mellyek egy idegen nyelvbe *eredeti formájokban* által tétetvén, szint olly különösen hangoznának, mint egy török *Basának* Sultanjához intézett felengező kifejezései. Midön kedves személyeinket *édeseeknek* nevezzük, midön a' köznép szájából a' *tubámot*, *rozsámot*, *lelkemet*, *szívemet*, *eszem a' lelkit* 's a' t. olly gyakran haljuk nem kell é vissza emlékeznünk *Eleinknek ősi lakhelveikre*?

Más a' *kimiveltebb* nyelveknek, más a' Magyar nyelvnek *mostani* állapotja. A' valamennyire kúmi-

velt nyelv további pallérozódását az *okosságtól* várja; a' nyugotti hidegebb meg-fontoláshoz szokott Magyarok, az illy merészebb el-változtatásokat *nevetség*gel fizetnék. Tsak a' költésben és az ékes szólás némelly nemeiben lehet azokkal élni; és itt is a' képzelő tehetségnek ma már az okosság *hideg szabásait*, a' jó izlésnek gyakran *tetővázó törvényeit* kell untalan szemelőtt tartania. Az előadások több nemeibe pedig szükségesképen meg-kíváncsítatik, hogy az illy értelem-változtatásokban az új képzetnek a' regibbekkel, mellyek segítségével azt meghatározni akarjuk, találkozó hasonlatosságát helyesen kifejtteni tudjuk, és ezen *rokonos hasonlatosság* az okosság törvényei előtt a' *legszőrosabb* vizgálást ki álja. Így *tsontvár*, mellyet *Pápay* a' *Skeleton* kifejezésére alkalmasnak talál, *) öszszerkeztetésére nézve *helyes szó*, a' Grammatikus abban semmi hibát sem találhat; de itt az értelem-el-változtatása olly *merész*, hogy azt a' jozan okosság helyben épen nem hagyhatja, és talám még a' költői előadásbanis alig szenvedné meg. A' *Geréb* (a' nemet *Grip*-ből) ugyan *tsontból* áll, de a' képzelő tehetség legmerészebb reptiben is alig mondhatja azt *várnak*. — Ez a' mód illy *nevezetes* és eggyzersmind illy *kényes* lévén, nem vólna ugyan felesleg való abban melyebben belé ereszkedni; de ezen Értekezésnek azon kívül is igen nagy kiterjedése, rövidsége int; a' kényesebb törvények felkeresése pedig az emberi ész munkálkodásainak mélyebb és elrejtett *titkaiba* vezernelne. Mellyik emberi elme az, melly itt el nem tévelyedne, magát ezen épen olly *fontos*, mint *kimeréthetetlen* tárgyban el nem vesztené! Elégedjünk meg tehát ez úttal némelly *közönségesebb észrevételekkel*. Egyébbaránt itt tsak a' nyelvekbe kö-

*) *Magyar Minerva* IV. Dar. 169 l.

zönségesen elterjedett értelem-változtatásokról lehet szó; a' költésben és az ékesszóllásban előfordulható *képek* meghatározása a' *szép tudományok theoriájának* kifejezésére tartozik.

Az értelem-változtatásnak egyik legnevezetesebb módja az, midőn a' *Beszédrészeknek* egyik *nemét* minden változtatás nélkül *más Beszédrész helyett* használjuk. A' Magyar nyelvnek e' részben igen nagy könnyüségé vagy on, sokkal nagyobb mint akár mely másnak; szükséges tehát hogy e' tekintetből a' Beszédnek legnevezetesebb részeit keresztül fussuk.

Magánértők helyett használhatunk:

1-ször Egy némelly *igéket*. Hogy ezen móddal Eleink igen gyakran éltenek, kétségbe hozni nem lehet; ezt bizonyítják számos ige tör'sökeink, melyek eggyyszer'smind magánértők, mint *szél, nyom, fog, szeg* 's a' t. Az illy változtatásokból mindazáltal sok kedvetlen *kétes értelmek* támadván, azzal csak vigyázva kell élnünk, a' hol elkerülhetjük jobb azt elmellőznünk; azért *alkot, alkotmány* helyett nem egy könnyen bevehető. Ide tartoznak némelly közönségesebb kifejezéseink, *jobb a' van mint a' nints; a' vóltért a' tzigány semmit sem ád, 's a' t.*

2-szor Némelly *as, es, os* ragasztékkal készült *mássalértőket*; mint: *kotsi-s, hajó-s, asztal-os, lakat-os.* 's a' t.

5-szor Majd minden igék *részesülőknek jelenvaló idejeket* mint: *író, szerző, halgató,* 's a' t. kivált *személyekről*, de néha *lelketlen tárgyakról* is, mint: *eső, adó, olvasó,* 's a' t. Az igékből csak ezen mód által készíthetünk magánértőket, melyek a' tselekedő személyekre vitetnek; ezzel tehát igen sok esetekben kénytelenítetünk élni. —

4-er A' *rendelő számneveket*, az azokat meghatározó *ik* végzetet elharapván; mint: *tized, szá-*

zad, ezered 's a' t. Ezen módnak mindáltal tsak igen tsekély *hasznát* vehetjük.

Mássalértő nevek helyett élhetünk a' következendő Beszédrészekkel:

1-ör Némelly nem ritka esetekben, *magánértő* nevekkel mint: *fa ember, gaz irás, fa szék, szalma ház* 's a' t. Az illyenekbe mindazáltal egész szólások lappanganak, és vagy azt jelentik, hogy az utolsó fő képzet az elsőhez hasonlít, olly *ember, olly irás*, mint a' *fa* mint a' *gaz*, vagy pedig a' fő-képzet a' mellék-képzetből való; mint: *fából szalmából* való *szék*, és *ház*. Ezen tekintetből tehát az illy szóllásokat *eggy szónak* tökinthetjük, és a' mennyibe hosszúságok megengedi, öszsze is írhatjuk. Kifogást tesznek a' *Nemzetek* elnevezései, melyekből tsak az *as, es, os* végzet segítségével készíthetünk mássalértőket, még pedig hasonlatosságot jelentőket mint: *Magyaros, Tótós* 's a' t. Ha más *értelmű* mássalértőre vagyon szükségünk, kénytelenek vagyunk a' törzsöket változtatás nélkül használni, de itt soha sem lappang semmi *szóllásforma*, a' magánértő valóságos mássalértő lesz és a' kettőt öszsze nem írhatjuk: p. o. *Magyar huszár, Német ember, Olasz nyelv*.

2-ör Az *indulatot*, kivált *szeretetet* jelentő *mívelő igék* jelentő módjoknak *egészszen mult ideje* igen szépen használtathatik a' ragasztékos vagy határozott formában, részesélők vagy mássalértők helyett; mint: *szerettem férjem, gyűlölted fiad, kedvelte könyve* 's a' t. Az illyen kifejezésekben olly nagy *belső erő*, olly *bájos kellem* fekszik, melyet idegen nyelveken tsak hosszú körülírások által érhetünk valamennyire el; azért ezekkel az indulatoknak *szerentsébb festői* igen szépen éltek és élhetnek. Némelly eggyes esetekben a' *jelenvaló időt* is használhatjuk e'képen, de tsak igen annak első sze-

mélyével, és talám csak a' tréfásabb előadásban, mint: *tűrömfű, utállom állat.*

3-szor Néha élhetünk *határozókkal* is mássalértő helyett mint: *meszsze föld, fel ház 's a' t.* De ezek valóságos *összetételek* lévén, jobb azokat *egyszónak* tekintenünk és összezeirnünk.

Határozók helyett használhatjuk:

1 ször Az igéknek *viselőjüket* vagy Revai szerint a' *részesülők elmult idejét*, p. o. *sietve, lopva, futva ment 's a' t.*

2-or Némelly *mássalértőket* mellyek *talan, telen* ragasztékkal alkottatnak p. o. *méltatlan szenved, szüntelen esik 's a' t.* Az illy mássalértők közül némellyek tsak az ul, ül végzettel lesznek határozók p. o. *kedvetlenül bánik*, mások mind a' kétféleképen használtathatnak mint: *véletlen*, vagy *véletlenül jött, szünetlen* vagy *szünetlenül esik 's a' t.*

Ezek minteggy az értelem említett elváltoztatásának azon módjai, mellyek *nyelvünk természetébe* gyökereztetnek, és a' mellyeket az új képzetek kifejezésére használhatunk, májd minden tartozkodás nélkül. Vigyázóbbaknak kell az olly elváltoztatásokban lennünk, hol a' nyelv természete *semmi bizonyos* törvényeket nem nyújt. Az ilyenek az előbbieneknél sokkal *többször* fordulnak elő, sőt ugyan azon eggy szóban azzal párosodhatnak is p. o. *asztalos* mássalértő ugyan, és azt magánértőnek tehetem, de még azzal nem teszlek egyebet ki, hanem eggy olly *személyt* vagy *tárgyat*, *mellynek asztala vagyon*; annak ezen közönsegebb értelmét mag kell *szorítanom*, *el kell változtatnom*, ha azzal a' mesterembereknek azon nemét akarom kifejezni, melly az asztalok *készítése* körül foglalatoshodik főként. Méltán támad tehát itten az a' kérdés hogy az értelemnek illy elváltoztatásában mitsoda *czéért* választhatunk?

Az *Analogyia*, vagy több szavaink értelmének elváltoztatásában észrevehető megegyezés, valóban a' leg-bizonyosabb vezér lehet; ezen szavaink *fazék-as, kerek-es, asztal-os* 's a' t. meghatalmaznak arra, hogy az újabb mesterembereket, azon tárgy szerént nevezzük el, mellynek készítése körül foglalatoskodnak. De ez csak ritka esetekben elégséges és itt a' józanokosságot kell főként tanátsadóul fogadni. A' *gondolatnak* magának, mellyel a' képzetet leírjuk, kell szükségesképen *helyesnek, kimerítőnek* lenni, ha azt nem akarjuk, hogy a' jel, mellyet használunk, *érthetetlen* ne legyen. A' belső, vagy ha szabad ezen kifejezéssel élni, a' *lelki nyelvnek*, mellynek törvényei minden emberi elmébe mélyen belé vagynak vésvé, és így minden nyelvekben ugyan azon eggyek, *kell mozgásba jönnie*, és a' hangnyelvet igazgatnia, ennek törvényeitől az illy esetekben majd semmi korlátok közé sem lévén szorítva.

A' *szoros atyafiságban* lévő képzetek külső jeleinek feltserélését a' *kimiveltetésnek tsetsemőkorában* lévő elme nem tilalmazza, az azok között lévő kényes különbséget megfogni nem tudván; a' *miveltebb embernek* a' közbeszédben nints arra ideje, hogy az eggyes kifejezések valóságos értelmét szorosán megvizsgálja, azért az eggyikkel a' másik helyett igen gyakran él; de az *illy újításokat* a' *költő* mint igen közönségeseket, minden erő nélkül valókat megveti, az *ékes beszélő* azokkal mint tzeljének meg nem felelőkkel élni nem mér, az *oktatva író* pedig, kinek minden eggyes tiszta képzetnek tiszta és egyenes kifejezésére legnagyobb szüksége vagyon, azokat épen kárhóztatja. Csak akkor lehet azt megengedni, ha eggyfelől a' *szükség* kényszerít reá, másfelől pedig a' képzetek általa nem *vegyttenik össze* p. o. *személy* annyit teszen magába mint

a' Deák *Persona*, mellynek a' *Subjectum*-mal igen szoros összeköttetése vagyon; mivel pedig azon képzetet, mellyet a' Deák az utolsóval jelent ki, magyarul nem jelenthetem ki egy könnyen, a' *személyt* igen sok esetekben használhatom a' *Subjectum* képzetének kifejezésére is. *Komoly* és *komor Szabó Dávidnak kisdéd szótárja* szerint egyet teszen; mivel mindazáltal Nemzetünk Karakterének egyik fő tulajdonságát, azt a' különös férfias, élemedett *tsendességet*, melly a' vígság és szomorúság között áll, a' vizeszségnek ellenkezője, de a' komorsággal nem tseréltethetik fel, jóllehet ahhoz közel jár, és a' mellyet a' Németek Ernst, a' Deákok *serius* szavaikkal jelentenek ki, anyai nyelvünkben semmikép nem fejezhetjük ki, miért ne huzhatnók ki a' *komolyt* eddig volt köréből? Miért ne használhatnók azt ezen *tulajdonság* kifejezésére? annyival is inkább mivel az *oly* végzet az *or*-nál hanyzására nézve lágyabb, kellemetesebb lévén, ez által a' szelidebb *komolyságot*, melly igen könnyen által mehet a' komorságka, minteggy ki is fejezni látszik.

Az egymástól *távolabb álló képzetek* jeleinek feltserelésében az emberi elme majd a' *külső érző eszközeink által észrevehető tárgyak* tulajdonságait viszi által a' *lelki tulajdonságokra*, mint *befejezés, tapasztal, nyakas, állit* 's a' t. majd a' *közönségesebb* értelmű szavakat a' valamennyire *szorosabb*, de ugyan azon Nemből való képzetek kifejezésére használja és így azt minteggy szorosabb értelemben veszi p. o. *sárgaság* magába igen szélesen kiterjedő képzet, eleink mindazáltal azt megszorították, és ma már csak azon *nyavalyát* jelenti, mellyben az emberi testen ezen tulajdonság uralkodik. Az első nagyon *szélesen kiterjedő* mód; majd minden absztrakt képzetek az első emberek által e' szerént

nevezettek el,*) a' második ritkábban fordul elő; amaz inkább a' *képzeleten* épül, ez inkább az *értel-*
lem által gyakoroltatik. Akár melyik esetben is mind-
azáltal a' használandó újszó jelentésének az új kép-
zetre illenie kell, különben a' kifejezés hianos tétő-
vázó lesz p. o. *hideglelés*, valóságosan helytelen szó,
és ha azt a' nyelv szokás nem erősítette volna meg,
helyben épen nem hagyhatnok; az ellen méltán
kikelhetnénk, ha azt most akarná valaki a' nyelvbe
hozni; a' *hideglelés* nints mindég *hideggel* özsze-
kötve, azért ellenkezést vagyunk kénytelenek mon-
dani, midőn a' *forrohidegről* beszéllünk. Erre néz-
ve helytelen Bartzafalvainak ezen szava *Előz-mény*,
mellyel a' deák *Objectumot* akarta kifejezni, jólle-
het annak számos új szavai közül épen ez azon kevés
számúak között tartozik, mellyek a' Magyar nyelv-
nek természete szerént vagynak alkotva. Ő itt a' tör-
zsök választásába botlott meg, *megelőzni* annyit te-
szen mint valaki eleibe *vágni*, annál *előbb a' tzelhoz*
jutni; az *Objectum* pedig, mellyet magyarul *tárgy*
által jól kитеhetünk, szükséges képen semmit sem
előz meg, tehát nem mondhatni *előzménynek*. Hiá-
nos hasonlóképpen *Orthographia* helyett *helyesírás*,
mert lehet valakinek *helytelen helyesírása* azaz Or-
thographiája; ezen utolsónak el-fogadására mind-
azáltal valamennyire meghatalmoz bennünket a' *szük-*
ség és a' *Görög nyelv példája*. — Továbbá szüksé-
ges hogy az illy régi képzet, mellyet egy újnak
meghatározására akarunk használni, igen sok más kép-
zetekre ne vitethessék, igen *közönséges* ne legyen;
p. o. *Lak-tag* vagy *lakó-tag*, mellyet Bartzafalvi a'
Német eredetű *polgár* helyet koholt, olly közönsé-

*) Néz. Campe über die Reinigung und Bereiche-
rung der Deutschen Sprache. Braunschweig. 1794.
147. l.

ges, hogy az alatt, egy városnak több kirekesztő
 jusokkal felruházott lakosait senki sem értheti. Az
 illy nagyon közönséges értelmű szavakat-is mindaz-
 által némelly esetekben használhatjuk az új képze-
 teknek meghatározására, ha azokat az előadásban
más szavakkal olly öszszeköttetésben hozzuk hogy
 ezek annak *szélesebb értelmét* minteggy megszüki-
 tik, jobban meghatározzák, p. o. *szenvedő ige*,
Magyar Országnek polgári alkotmánya. 's a' t.
 E'kép a' közönséget az illy új szavakhoz hozzá szok-
 tatván, idővel egy később kor az illy határozó szó-
 kat el is hagyhatja, és a' nyelv tökéletesedéséhez
 egy *nagy lépést* teszen, a' nélkül, hogy a' szók
 értelme egyszerre nagy zavarba jönné, a' *passivum*,
activum 's több más hasonló szavak így terjedtek el
 a' *Deák nyelvben*. Így történt ez *más nyelvekben*
 is más szavakkal.

A' szavak értelmének elváltoztatásában azok akár
 régiek, akár származtatás és öszszetétel által készültek
 legyenek, néha a' *más nyelvek példáját* is követhet-
 jük, kivált egy olly nyelvet használván erre, mel-
 lyel hazánkiai esméretesebbek, millyen reánk nézve
 a' *Nemet* vagy a' *Deák*. Az illy nyelvek által, a' ha-
 sonló kifejezések értelmének eltalálására az emberi
 elme könnyebben vitetik, mintha az új és régi kép-
 zet között fennálló relatziót hosszasán kénytelen
 felkeresni. Itt mindazáltal nagyon kell vigyáznunk
 az olly szavakra, mellyek valamelly különös *szokás-
 nak*, vagy *hibás nyelvbéli visszaélésnek* köszönhe-
 tik lételöket. Illyenek minden nyelvben igen számo-
 san vagynak és ha valamelly más nyelvbe fordítat-
 nak által minden embert nevetségre indítanak p. o.
 ezen Görög szó *Tragoedia* ezen két szóból *τραγος*,
 ketskebak és *ωδη*, ének vagyon öszszetéve és a' Gö-
 rögöknek azon régi szokásából eredett, hogy az olly
költöket, kik a' költésnek ezen nemébe győzedel-

meskedtek egy *ketskebakkal jutalmaztatták* meg; melly képtelenség volna tehát, ha mi a' Szomorú Játékot *ketskebak éneknek neveznök*, a' Görögök példája szerint. Nem kevésbe hibás a' Német *Schauspiel* szerint *néző Játéknak* nevezni a' színjátéknak azon nemét, mellyet némelly hazánkfiai a' dolog természetese szerint helyesebben neveztek *érzékeny Játéknak*; mert *néző Játék* mind az, a' mit *nézünk* vagy is inkább a' mi *néz* bennünket.

Az olly esetekben mindazáltal a' hol az esmeretes nyelvek közül *többen* megegyeznek ugyan azon egy szó értelmének elváltoztatásában, és így legalább a' nemzet pallérozottabb része azzal megismerkedett, a'hoz hozzá szokott; nem különben az ollyakban mellyek a' *józanokossággal* nem ellenkeznek, az idegen nyelveket nagy könnyűséggel vehetjük segítségül p. o. *Iv*, *Bogen*, *arcus*, tulajdonképen a' nyilnak egy részét teszi, miért ne használhatnók tehát ezen szavunkat sok más esetekben, az eddig használt Deák *arcus* helyett? miért volna egy *iv papiros* roszsabb mint egy *arkus papiros*, midőn a' Német is elmondja: ein Bogen Papier. A' *poeta* ritkán festi azt a' mit *maga* érez és lát, hanem azt a' mit más körülállások között látna, érezne; nem él ő a' mostani prózás életben, hanem azt *szépíti*, annak szép oldalait összeforasztja; ő tehát magának egy *szebb életet képzel*, abban él, következőleg valóságos *költő*; miért ne élhetnének tehát ez új szavakkal: *költő*, *költés*, *költemény*, midőn ezek a' Görög Ποιητης, Ποιησις, Ποιημα, vagy a' Német Dichter, Dichtung, és Gedicht nevezetnek megfelelnek? Ezen szó *fűzet* a' Német *Hefst* után vagyon alkotva, jöllehet *fűzni* valóságosan más képzetet jelent mint a' Német *Hefsten*; mivel mindazáltal a' *fűzet* különben megfelel egészszen a' Német *Hefst*-nek miért ne pótolhatnók ki azzal nyelvünk valóságos hiánosságát?

Ezek

Ezek mintegy azon közönséges észrevételek, melyeket a' szók értelmének elváltoztatásáról megjegyezhetünk. Jól érzem én azt, hogy ezek által a' dolgot épen nem merítettem ki; sok egyes hasznos jegyzésekkel lehetne azokat megtódítani, de ezek igen messze elvezetnének fel tett zélotól, mely csak abban állott, hogy ezen kényes tárgyal és annak természetével valamennyire megismeressem az olvasót. De minden ügyekezetem után is nem kelle-ne e' megvallanom, hogy itten bizonyos meghatározott törvényeket adni nem lehet? Ezeket sokkal könnyebb *érezni*, mint *kijelenteni*. A' mennyibe az értelem elváltoztatások a' szóllás formák közé tartoznak, azokról alább bővebben leszen szó.

K I L E N T Z E D I K S Z A K A S Z

A' régi elavult szavak felélesztéséről.

A' nyelvek egy állapotba nem maradhatnak, azok valamint minden emberi mivek örökös és szüntelen változásoknak vagynak kitéve. Az újítások *könnyűsége*, az embernek erre való *hajlandósága*, melyet az anya természettől vett, ezeket *kerülhetlenné* teszik. Szerentsés az a' Nemzet mellynél az újítások ezen tehetségének, ezen kívánságának jó *erány* adatott, ezen változtatások mindég *téle-rányosan* vezéreltettek. De ezzel *egy* Nemzet sem ditsekedhetik. Minden nyelvben találkoznak olly idő-szakok, melyekben a' helytelenül tett és gyakran észrevehetetlenül elterjedett újítások által az *megromlott*, *elajásodott*; sőt azt lehet mondani, hogy a' nyelveknek legfényesebb idő korában is, midőn azok egész nagy épületnek tekintve, a' legsebesebb bámulandó lépésekkel sietnek a' *tökéletesség* felé,

azoknak *némelly részei* megállapodnak, hátrálnak. Ez az emberi gyarlóságnak természetes következtése; és minden nyelveknek egyszerű kifogást nem szenvedő példája által bizonyíttatik. Ha ezen változások a' szóllás formákra a' nyelvek belső alkotására nézve nem-is olly nagyok, az *eggyes szavakban* annál számosabbak, annál észre vehetőbbek. Nints az eddig esmérletes nyelvek között eggy-is, mellyben több *jó és törzsökös szavak* a' hosszszasabb elmellőztetés által a' *szokásból* ki ne mentek, el ne avultak volna. *) Erre pedig épen nem szükséges, hogy az illy szavak helyét *mások* foglalják el, sokszor olly elavult szavakra is találunk a' különböző nyelvekben, melyeket a' később maradék *kipótolni* nem tudott és kénytelen volt azok szűkiben kedvetlen körülírásokkal küszködni; mint: *idomtalan* az az *proportio nélkül való*; sőt gyakran az illy szavakkal eggyütt maga a' képzet is minteggy elveszett, és valamelly atyafias rokon képzettel olly *szorosan* eggyesült, hogy az emberi elme azt ettől megkülömböztetni nem tudta p. o. *feleim*, melly régen szinte annyit tett mint *ember társaim*, jöllehet ennél valamivel szorosabb értelemben vétetett és mint eggy ez és a' *rokonaim* között állott. Többnyire mindazáltal az illyen elavult szavak kénytelenek voltak a' nyelvbe későbbben tsúszott *más szavaknak helyt* tsinálni, mellyek nagyobbára a' szomszéd nyelvekből költsönöztek; de épen nem ritkán a' *nyelv természete és törvényei* szerént-is alkottattak, így tolyták ki a' *szelet, or, bakó, agg*, szavainkat a' *spiritus, tolvaj, hóhér, öreg* vagy *vén* ki-fejezések.

*) Ut sylvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt; ita verborum vetus interit aetas,
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.

Horat. de Art. poet. 60 vers.

A' mennyibe az illy elavult szavakra az újítások
 zéljaira nézve *sükségünk* vagy on és azok *kivánsá-
 gunknak* megfelelnek, annyiban azokat felelészteni
 és használni nem tsak szabad, de valóban *kelleme-
 tes kötelességünk-is*. A' hasznos érdemes hazafiakat,
 kik polgárságokat méltatlanul vesztették el, és ok
 nélkül jöttek feledékenységbbe, kebelünkbe újra fel-
 venni, azokat a' mennyire lehet hasznunkra fordítani
 kitilthatná meg? Azért minket ki kárhoztathatna?
 Valóban nagy kábaság volna az ilyeneket tsupán azért
 megvetni, mivel *túnya* vagy *vigyázatlan* Eleink
 erántok igazságtalanok voltak! — A' Régi Római írók,
 kiket olly örömet szeretünk, kivált mi *Deák Ma-
 gyarok*, mindenben követő példának tekinteni min-
 den további fontolás nélkül a' regiszókat gyakran
 használták. Virgilius Quinctilianus szerént a' legna-
 gyobb kedvellője volt a' régiségnek, *) Salustiusról
 pedig ezen epigramma szállott mi reánk:

Et verba antiqui multum furate Catonis

Grispe, Jugurthinae conditor historiae.

Portugalliának szépen virágzó honni nyelve a' *Spa-
 nyolok* által történt elfoglaltatása után elajásodott;
 a' véres *Spanyol successios háború* által a' Frantzia
 nyelv ezen kis tartományban is jobban elkezdte ter-
 jedni, a' honnit elnyomván és végveszedelemmel fe-
 nyegetvén. Az újabb időkben nevezetesen 1792-be fel-
 állított *tudományok Akadémiája*, mellynek fárado-
 zásai a' tudományoknak minden részeire kiterjednek,
 de különösen a' honnyi nyelvet tárgyazzák, leg-első
 kötelességének tartotta a' *nyelv régi állapotjának*
 helyre állítását; azért ügyekezett és ügyekszik a' 16-ik
 századból való klaszszis írókat egy *Camoens-t*
 egy *Rodriguetz - Lobo - t* közönségesebbé ten-
 ni, azért törekszik arra hogy az *akkori szöllások*

*) Instit. Orat. Lib. 1. c. 7. és L. IX. c. 3.

nak az akkori szavaknak, nem tsak az írásokban, hanem a' közbeszédben is *új életet adjon*. *) A' hazájokért, a' honni nyelvért buzgó Tudósok ezen *Eggyeztetének* ditsíretes kívánságát ugyan ki vetheti meg? Minden nap szemünk előtt vagyon a' fáradhatatlan *Németek példája*, mellyet hazámnak követésül ajánlani már annyiszor volt alkalmatosságom. Melly nagy szorgalommal hányják ők fel *honni litteraturájoknak régiségeit*, melly mohón kapnak ők a' régi írásokban mind azon a' mi nyelvök bővítésére, tökéletesítésére szolgálhat. Az újabb *koszorus költők* közül majd eggy sem találkozik, kinek bájoló munkáik között ezen szorgalomnak nyilvánágos nyomaira ne találánk. Igaz ugyan hogy újabb Nyelvtudóssaik e' részben *zabolátlan hevektől* elragadtatván igen is meszsze mennek, sok részben a' nyelvnek egész színét elváltoztatván. De az illy *viszsaélések a' dolog helyességét* meg nem ronthatják. Azon kézzel fogható hasznok mellyek a' régi szavak felélesztéséből a' Német nyelvre háromlottak, és napról napra háromlannak, akkor főgnak még valóságosan kitetszeni, ha ez az első tűz megszűnik, és az idő a' *jót, a' rosztól, a' szükségest a' szükségtelentől* elválosztja. A' mi a' Németeknek szabad, a' mi nekik hasznos, miért volna mi *reánk* nézve káros, tilalmas? Annyival is inkább mivel az illy új életre hozott régi szavak által a' *nyelv természete* nem rontathatik meg, azok magából a' nyelvtermészetiből vétetvén, és azokat már e' *régiségek* erant való *tiszteletünk*-is ajánlván. **)

*) *Eichhorns Geschichte der Literatur von ihren Anfang bis auf die neuesten Zeiten* 2-dik Dar. 2-dik fele 826 l.

**) *Vetera majestas quaedam, et ut sie dixerim religio commendat. — Verba a vetustate repetita non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt Orationi majestatem aliquam, non sine*

A' nyelv bővítésnek ezen módja minden *nyelvekben egygyaránt* használtathatik; a' származottokban úgy mint az eredetiekben. Tsak annyiban találunk itten valamelly *külömbségre*, a' mennyibe egy némelly nyelveknek volt olly idő szakok, mellyben virágoztak, és később az idő környülállások által az elébb szerzett bővségtől megfosztattak. Valamint mindazáltal soha sem lehetet egy nyelv is *egészszentökéletes*, úgy a' régi elavult szavak felélesztése sem lehet elégséges a' nyelvek mostani szükségéiknek kipótolására, mellyre nézve azt minden nyelvnek művelésében tsak *segítségül* vehetjük, mint *fő módot* soha sem tekinthetjük.

Az elavult szavakhoz kétféleképen juthatunk, vagy a' *nyelvbéli régiségek* felhányása, vagy pedig a' nyelvekben találkozó *származékoknak*, az etymologia törvényei szerint, a' magok szerkeztető részeire való *felosztása* által. Mindegyikéről szükséges lesz rövideden értekeznünk.

Szerentsés, háromszor szerentsés az a' Nemzet, mellynek nyelve *régtől fogva írásban foglaltatott*, és *régibb írásbéli maradványai* az időknek viszontagságai által nem emésztettek meg! Az illy Nemzetnek irományaiban megmaradt a' *nyelvnek egész története*, annak minden viszontagságaival együtt; megmaradtak a' legrégibb időktől fogva használt minden *szavai*, mellyek közül a' *haszon vehetőket* könnyen kiváloszthatják, ezen kimeréhtetlen kútfőhöz mind untalan folyamodhatnak. — Hogy a' mi nyelvünk nem tartozik ezen szerentsések közzé, tudjuk nyelvünk történeteiből. A' mi legrégibb írásbéli maradványaink, nem haladnak felyebb a' *tizenhar-*

delectatione; nam et auctoritatem antiquitatis habent et quia intermissa sunt, gratiam novitati simillem parant. Quinctil. L. 1. c. 6.

madik századnál, és ezek is egészszen a' könyvnyomtatásnak hazánkban való behozatásáig mind *számkra*, mind *foglalatjokra* nézve olly nagy tsekélységek, hogy e' részben az *Anglusokkal*, *) *Frantziákkal*, **) vagy *Németekkel* nem vetekedhetünk ***). Az a' kevés is mindazáltal, a' mi ezen régi irományokból mi reánk szállott, elegendé bizonyítja azt, hogy *melly sok jó kifejezéseink mentek ki a' szokásból?* Azon számos *régi szavak*, mellyek a' legrégibb *halotti beszédekben* fennmaradtak, azok mellyek a' *Szent Margit életében* és a' *legrégibb Magyar Énekben*, foglaltatnak, és kivált végre azok mellyeket a' mi *Révaink a' Szentírás legelső fordításából*, mellynek kiadásában ötöt a' kora halál akadályoztatta, véllünk közlött, nyilván bizonyítást tesznek arról, hogy hány jó Magyar szavaink jöttek örökös felelődségre, mellyeknek soha sem, vagy csak az egyes még kevésbé esmérletes és a' jövőendő Nyelvtudósok szorgalmára várokozó Maradványaink faradhatatlan felhányása után jöhetünk nyomokba. Ezt még jobban megbizonyította említett tudósunk az által, hogy számos *helylyeink neveinek* értelmét, mellyet nyelvünk mostani állapotjából, semmikép ki nem fejthetnénk, az *atyafias nyelvekből* megmagyarázta; mint *Bogatának, Bánknak, Baehnak, Csabának, Gyaraknak, Kállónak's a't.*****)

*) A' legrégibb *Anglus iromány* a' 7-dik Századból való.

**) *Frantzia* irások találtatnak a' 12-dik Századból *Frantzia Országban*, *Angliába* pedig a' 11-ikből is.

***) A' legrégibb *Német* irás *Gatterer* szerint csak 1170-ből való (*Commentatio Soc. Reg. Scient. Göttingae. Anno 1779 vol. 11.*) itt mindazáltal a' reá következő irományok *sokassága* ki-pótolja ezen hiánosságot. —

****) *Antiquit. Litt. Hung.* 85 l.

De későbbi, a' nyomtatás behozatása után való irományainkban és könyveinkben is találatnak számos olly szavak, mellyeket ma már nyelvünk nagy kárára nem használunk, a' mint azt nyelvbéli Régiségeinknek nagy bűvárjai *Révai* és *Sándor István*, munkáiba megmutatták; *) sőt a' mi meg több *Pariz Papaynak* nem olly régi szótárjából is lehetne számos elavult szavakat kiírni, mellyeket már ma csak tudóssaink esmérnek. Nyelvünknek ezen kútfeje megkoránt sinsz egészszen kimerétve, a' *szorgalmatos maradéknak* egy tágas mező maradt parlagon, mellyen faradozásainak szép tárgyat vehet, nyelvünknek pedig nagy nyereséget szerezhet.

Akár melly tüzesen kikeljen is *Verseghi* a' Magyar nyelv régiségeinek felkeresése ellen, **) ne hagyjuk magunkat az által ditséretes szándékunkban megtántorítani, hiszem a' régi elavult szók használatát Cicero nem csak a' költőknek, hanem az Orátoroknak is megengedi. ***) De külömben is hamindjárt az illyen elavult szavak felélesztését, *értelmőknek bizonytalansága*, *alkotásoknak helytelensége*, és más egyéb tekintetek néha tilalmaznák, és így azokat nyelvünk további mivelésére nem mindég használhatnok is, azért még is az illy szavaknak felkeresése sem *felesleg* való; azok nyelvünk belső történeteibe, alkotásába és egész épületibe egy nagy megbetsülhetetlen *világot* öntvén. Ha csak egy képzetet is megtanulunk ez által helyesebben kifejezni,

*) *N. Revainak Grammatikáját és Régiségeit*, és *Sándor Istvánnak sokféléjét*, hol az illy régi elavult szavak több helyen fordulnak elő.

**) *Verseghi Ferentz tiszta Magyarsága* 4. l.

***) *Prisca ac vetusta sunt poetarum licentiae liberiora, quam nostrae; sed tamen haud raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem.* De Orat. L. III. c. 58.

melly nagy *nyereség* az. Hogy pedig ezt tehetjük, és foganatosan tehetjük bizonyítják számos régi szavaink, mellyek az újabb időkben újra születtetek mint: *rege, hős, szobor* 's a' t. Egyébbaránt Quintilianusnak azon törvénye hogy a' régi szavak között a' kevésbé régiek a' legjobbak, *) tsak akkor áthat meg, mikortöbb különböző idejű avult szavak között vagyón választásunk, vagy az ilyen kifejezések minden származékjaikkal úgy kivesztek, hogy többé semmi nyomok nints következés kép egészszen szokatlan hangúak; mint: *ysa, heon* 's a' t.

Sok tekintetekből nagyobb szerentsével használhatjuk az olly elavult szavakat, mellyeknek esmérétere a' még most is keletekben lévő *szavaknak* a' magok szerkeztető részeikre való *felosztások* által jutunk. A' Magyar nyelvben a' *szarmaztatásbéli ragasztékok* a' törzsöknek majd minden megváltoztatása nélkül járulván ahhoz, az *összszetételben* pedig a' *szok* változhatatlan törzsökeikben rakatván egy más után, a' mint felyebb látok; az illy szokásból kiment törzsököknek kikeresése igen könnyen meg-esik, a' származtatásbéli ragasztékoknak elhagyásával, vagy az összszetett szavaknak elválasztásával. Az e' ként talált törzsököknek *helyességét* még jobban megbizonyíthatja az, ha *több rokonos származékoknak* felosztása után ugyan azon egy törzsökre találunk p. o. *fesz-es, fesz-it, fesz-ül; szor-os, szor-it, szor-ül* nyilván mutatják hogy itt a' valóságos törzsök *fesz* és *szor*. Az illyeknek helyességöket senki kétségben nem hozhatja, de valyon azért *használhatjuk e'* azokat *minden hülömbőség* nélkül? Valóban *nem*; mivel egyfelől a' Magyar nyelvben a' származtatásbéli ragasztékoknak nagyobb része, a' legkü-

*) Ergo ut novorum optima erunt maxime vetera; ita veterum maxime nova. Instit. Orat. L, 1. c. 6.

lőmbözőbb Beszéd részekhez járúlhat, másfelől pedig a' származékoknak értelme a' törzsökétől igen gyakran meszsze eltsap, és így az illy törzsökök mind *természetökre*, mind pedig értelmökre nézve nagyon kétségesek lehetnek. Ezen bizonytalanság igen gyakran megszűnik, ha az illy törzsöket nyelvünk régi *írásbéli maradványai* között is feltaláljuk, ez által annak mind természete mind értelme megbizonyosodván, a' nyelvben fenn maradt származékok pedig annak könnyebb érthetőségére szolgálván. Ugy látszik ezen tekinteteket tartotta *Verseghi* *) szeme előtt, midőn a' nyelvünkben találkozó gyökereket *elevenekre* és *némákra*, vagy *holtakra*, az az ollyakra osztotta, mellyek nyelvünkbe még ma is mint eggyes szavak használatnak, vagy nem használatnak. E' részben a' tudós Nyelvtanítóval megeggyezünk ugyan, de a' *néma gyökök*ek további felosztásának meghatározásában vele kezdet nem foghatunk. Ő ugyan is *szendergököknek* nevezi azokat, mellyek *most* semmit sem *tesznek* ugyan, mint: *köny*, *kegy*, de *valaha* szokásban voltak, és *egésszen* *némáknak*, mellyek *soha* sem voltak elevenek, és semmi *értelmek* sintsen, mint: *írg*, *tan*. Valyon lehet é olly gyökereket képzelni, mellyek *soha* *elvenek* ne lettek volna? Az illy allítás által a' nyelvek belső történeteiben járatlanságunkat, a' nyelvalkotás Filozofiájával pedig esméretlenségünket áruljuk el, legfelyebb azt mondhatjuk róllok, hogy azok olly *régtől* fogva *avultak el*, hogy már ma természetöket, értelmöket nem határozhatjuk meg. Az illyeneknek felélesztésében tehát nem lehet elég vigyázóknak lennünk; de ez minket nem akadályoztathat az *ollyanoknak* használásában mellyeknek *értelmét* és *természetét* a' *hihetős bizonyosságig* kitapogathatjuk p. o. *kör*, *kör-ös kör-ül*, *ker-ít* (cir-

*) *Tiszta Magyarság* 35 l.,

cumeingit) helyesebben *kör-it-ből*; *kegy*, *kegy-es*, és *kegy-ességből*; *inger*, *inger-elből*, *gyom*, *gyom-lálból*; *év*, *harmad éve*, *negyed-évéből*; *hon* vagy *honn*, *itt-hon*, *ott-hon*, vagy *itt-honn ott-honn-ból* 's a' t.

Az elavúlt szavak felélesztése közzé tartozik az is midőn valamelly szónak *régi*, vagy *eredeti értelmét* helyre állítjuk p. o. Ha ezen kifejezést, *Helység*, melly ma valamelly falut, várost, az az akár melly több *emberek által lakott helyet* teszen, valamelly közönségesebb *minden helyet* jelentő értelemben használjuk, mint *Szabó Dávid* él azzal *). Illyenek lehetnének továbbá *Jószág*, *Virtus* helyett, a' mint az *Pesti Gábornál* fordul elő, és *tökéletlen* mint tökéletesnek ellenkezője, a' mit tulajdonkép jelent. Az illyeneket mindazáltal tsák igen ritka esetekben lehet megengedni, ez által a' nyelv *határozottsága* nagy tsonkúlást szenvedvén.

TIZEDIK SZAKASZ

A' vidéki szók közönségessé tételéről.

A' Férj és Feleség, a' Szülék és Gyermekek között lévő természetes szentkötelek hozták az embert társaságba. Az első társaságok háznépek voltak; így tehát az eggyes emberek ezen eggyes háznépekben lettek a' nyelvek feltalálói. **) Legrégibb halász, vadász és pásztor életök, ezen háznépeknek nem engedék meg a' több ivadékokon keresztül való

*) Az *elvesztett Paraditsom ötödik ének első vers.*

**) Már a' Sicilii Diodoros (Biblioth. Hist. L. I. c. 8.) ebből akarja kifejteni a' nyelvek különbözőségének eredetét.

együtt lakást, egy ház nép több ágokra oszlott, ezek megint több ágazatokat alkottak; így lettek egy háznépből több háznépek, melyekből, a' miveltség előmenetele által az élelem keresés könnyítetvén, idővel egész Nemzetségek váltak szaporodás, de főként egyesülés által. A' nyelveket, azok akár *egy* helyt akár *több* helyeken *eggyeszerre*, vagy *eggy más után* találtattak legyen fel, és így akár *egy* mindennel közös *anya nyelvet*, akár *többeket* vegyünk fel, minden ház nép, minden nemzetség magával vitte, és sajátjának tekintvén, különböző körülállások között, *külömbözőleg* bővítette, pallérozta, mivelte. Az illy *apró nemzetségek* között a' régebbi időkben igen tsekély közösülés lévén, az eggy mással szüntelen folytatott dühös háborúk pedig őket eggy mástól még jobban elválasztván, az új nyelvbeli találmányok, nyelvbővítések nem terjedtek el, és minden nemzetség nyelvét lassan lassan mind jobban jobban *el kezdé változtatni*, tulajdon szükségerei szerint. Minél hosszszasabban voltak, az illy Nemzetségek eggy mástól elválasztva, annál nagyobb volt nyelveik között a' különbség. Így támadtak a' különböző *Beszéd-ejtések* és ezekből a' közelebb vagy távolabb *rokonságú* különböző *nyelvek*. Ebből magyarázhatjuk meg hogy a' kimiveltetésnek első léptőjén lévő nemzetségek között, a' nyelvek olly számos különböző *ágazatokra* oszlanak el, a' mint erről Amerikának fel találásakor állapota bizonyosságot tehet, a' hol a' különböző beszédejtések, és közelebb vagy távolabb rokonságú nyelvek száma *minden hitelt* felyülmúlt. Ezen nagy új világnak első feltalálójai, annak némelly vadabb részeiben olly nyelvekre is találtak, melyeken csak egy kiss 100 sőt még *kevesebb segyverogható személyekből* álló Nemzetske beszéllett *)

*) A' Yaro, Bohane, Chana Nemzetségek a' Rio de Plata keleti partjain és a' Chumipy Nemzet-

nem tsuda tehát hogy az ólta ezek közül sokan egészen kivesztek.

A' valamivel *kevesebbé vad Nemzeteknél*, melyek között vagyon valamelly akár mi tselély közösülés, a' különböző rokonos nyelvek származása nagyon nehezítettik, de annál nagyobb számmal találkoznak a' *külömböző Beszédejtések*. Ezt bizonyítják *Amerikának* valamivel *kevésbe vad Lakossai*, mint p. o. a' *Hurronoknak* kiterjedett Nemzetsége, melly egy nyelvet beszél ugyan, de ez annyi Beszédejtésekre oszlik a' hány *helység* sőt a' hány *háznép* találkozik közöttük. Ezt bizonyítja a' miénkkel rokonos *Lap* nyelvnek mostani állapotja, melly számtalan Dialektekre oszlik el; minden *Szentegyháznak* különös *vallásbeli könyvei* vagynak és a' *Miatyánk huszféle*-képen is mondatik.

Mihelyest valamelly Nemzetnek nyelve *írásban foglaltatik*, és a' Nemzet maga kimiveltetésében előre lép, a' különböző *Beszédejtésnek új származása is megszűnik*. Az írás azon mód, melly a' Nemzetek legkülömbözőbb részeit nyelvekre nézve egygyezteti; ez és a' miveltebb országok lakossai között találkozó szüntelen *közösködés* hathatósan gátolja azt, hogy a' nyelv annak egyik szegletében másként formáltassék ki, mint a' másikában. Nem történhetik a' nyelvben o'ly *tetemes* újítás, mellyet az *egész Nemzet*, vagy legalább annak *miveltebb* része mindjárt meg ne tudna, ezek közül a' *helyesek* azonnal elfogadtatnak, elterjednek; a' *helytelenek* pedig, vagy legalább azok, melyeket a' Nemzet nagyobb része *helyteleneknek tart*, tsak kevés ideig tartott bizonytalan életek után megint *kivessz-*

ség *Paraguay* vizétől nem messze, alig állíthatott 100 *Bajnokokat*, az *Aquitequedichaga*-k, hasonlóképpen a' *Pargnay* mellett, tsak 50-et a' *Lenguasok* pedig tsak 14-et.

nek. Nem lehet ugyan tagadni, hogy némelly egyes szóllások a' legmiveltebb Nemzeteknél is különös kedvességet nyerhetnek a' tartománynak *eggyik részében*, míg azok más részekbe majd soha sem használtatnak. A' minden napi tapasztalás bizonyítja: hogy nem csak *egyes vidékeknek, helységeknek*, hanem *egyes háznépnek*, sőt *egyes személyeknek* is vagynak különös *szóllásaik*, melyek valamely különös, az Ország több részeibe esméretlen *történeten* vagy *környüálláson* épülvén, tsak igen ritkán lehetnek közönségesek. De valamint az illy egyes szóllások a' nyelven változást nem tehetnek, úgy azoknál fogva különös *Beszédejtéseket* nem is állapíthatunk meg.

Az eddig mondottakat bebizonyítják a' mostani *nevezetesebb Europai nyelvek eggyeszerű példái.* Minden valamennyire esméretes nyelvek Beszédejtéseinek eredete *olly messze felhat*, és a' nyelvek írásba foglalásokat olly annyira megelőzi, hogy annak nyomába akadni, még a' legszerentséesebb Nyelvvisgálók sem tudták. Mind az a' mit erről tudhatunk *puszta okoskodásokon* és némelly *közönséges principiumokon* épül. Ebből magyarázhatjuk meg azt, hogy a' *Magyar nyelvben* nintsenek eggyemástól olly annyira *külömböző Beszédejtések*, mint a' *Német, Frantz* vagy *Olasz-ban*. — A' Magyarok tsak a' 9-dik Században érvén mostanilakhelyükbe, mind addig a' számos *eggyütt viselt háborúk* által, az egész kis Nemzetetske olly szorosan összekaptsoltatott, hogy az egészszet, minteggy *nagy kiterjedett háznépet*, úgy lelete tekinteni. Ha voltak is első *öslakhelyeikben* nyelvekben *különös Beszédejtések*, ezeknek az illy szoros közösködés által el kellett *tűnniük*, azoknak minteggy össze kellett olvadniok. Mostani lakhelyökben megtelepedvén, előbbeni hadakozó életek módját még jó darab ideig folytatták;

a' külföldre időről időre tett *rabló kitérőjeik*, és az arra teendő *készületek* őket mindég egygyezteték. A' Beszédejtések kifejtődzésére, még a' későbbi időkben sem maradt elég idejük, számos háborújaik, időről időre tartott nagyobb gyűlekezeteik, polgári alkotmányok, és az uralkodások egygyezése a' Nemzetnek messze elterjesztett legkisebb részeit is *eggyeztetvén*, összekapcsolván. Ide járul, hogy a' *keleti* lágyabb hangokkal büszkélkedő nyelv a' nyugotti hangoktól mindég nagyon idegenkedett, azokat csak a' legnagyobb szükségben fogadta el, és így *eredetiségétől* nem fosztathatott meg. Azon *idegen nemzetségek* nyelveinek, melyekhez a' végre megtelepedett Magyarországon egyes csoportjai közel laktak, és a' mellyekkel részszerént *össze is gyűltek*, nem leheté tehát olly nagy befolyása ezeknek nyelvére, hogy azt jobban elváltoztatta volna, mint a' Nemzet több részének Beszédet. De ha mindjárt az Ország különböző részeiben hangzó Magyar nyelv nem is *külömbözik* olly annyira egymástól, hogy az *eggyik* vidék lakossa a' *másikból* valót, legalább közönségesen véve, meg ne érthetné, azért még is helytelen volna azt mondani, hogy a' Magyar nyelvbe *épen nem találthatnának semmi különböző Beszédejtések*, a' mint ezt egy érdemes hazánkfi a' múlt Század vége felé állította. *) A' Székelyek, Palótzok a' Bányaiak's a't. nem csak egyes szókban és szóllásokban különböznek a' több Magyaroktól; ezeknek egész hangjejtésök más, és azoknak szájokban, majd minden szavak valamennyire változva hangzanak. *Vagy* *na* tehát a' Magyar nyelvnek is különös *Beszédejtései*, csak hogy ezeknek további kifejtését a' kör-

*) Ráth Mátyás n. *Schlözers Staats Anzeigen* 12. Dar. 355. l.

nyúlállások nem engedték meg. Ezeken kívül pedig majd *minden vidéknek* vagynak *különös szavai és szólásai*, mellyek ha mindjárt különös Beszédejtéseket nem is alkotnak, de még is az Ország több részeibe esmeretlenek. Ezt úgy gondolom senki is kétségbe nem fogja hozni, a' ki a' két hazának különböző részeivel *akármelly kevésse is esméretes*.

Minthogy tehát vagynak a' Magyar nyelvben *külömböző Beszédejtések* és azokban *külömböző* egyes szavak, minthogy továbbá még ezeken kívül talátnak az Ország *külömböző* részeiben tulajdon *vidéki kifejezések*, méltán felvehetjük itten azon kérdést, hogy valyon és mennyire használhatjuk ezeket nyelvünk további kimiveltetése?

Az ilyen vidéki szavaknak *eredetöket kétféleképpen* képzelhetjük. Azok vagy az *egész Nemzettel közösök voltak*, és az Ország több részeibe tsak későbbre veszttek ki, vagy pedig *soha sem voltak közönségesek*, és az Orzágnak tsak azon vidékébe *készültek*, mellyben még ma is talátnak. Ha valaha *közönségesek* voltak, akkor az elavultak közé tartoznak, ezekről pedig az előbbeni szakaszban láttuk, hogy mennyibe használtathatnak. De valyon *mellyek* tartoznak ide? Azok minden kétségen kívül ide számlálhatók, mellyeknek nyomait a' régi *írómányokban* feltaláljuk, valamint azok is, mellyeknek *származékjaik* a' közönséges nyelvben mind e' mai napig fenn maradtak. Továbbá a' *hihetőségnek* minden *törvényei* szerint ide számlálhatjuk azokat is, mellyeknek *eredetét* az eddig elől adott módok szerint meg *nem fejthetjük* és így vagy *eredeti gyökerek*, vagy pedig *eredeti gyökerekből származtak*. Mert a' mint felyebb megmutattuk, az *új gyökerek koholása tsak a' legrégibb* idöket illette, és majd minden kifogás nélkül tsak *azokban* gyakoroltatott, a' Beszédejtések pedig közönségesen valami-

vel később eredetűek, és különösen a' Magyar nyelvben csak a' később időknek szüleményei.

A' mennyibe az illy vidéki szokt supán azon környékben készültek volna, mellybe azok még ma is találatnak, annyiba nagyobb szemességet kívánnak, de még is egészszen nem vetethetnek meg; mert valamint az egész Nemzetnek vagyon hatalma a' maga nyelvét mivelní, épen úgy vagyon minden egyes vidéknek is. Itten mindazáltal nagyon kell arra vigyázni, hogy valyon az illy szavak a' nyelv törvényei szerént vagynak é készülve, helyesen használtatnak é, vagy sem? A' jól készültek, helyesen használtak terjesztését senki sem tilalmazhatja; a' helytelenül alkottak és rosszúl használtak elfogadásával nyelvünk regulásságát, értelmességét megrontani káros volna; így elfogadható a' Balaton mellyéki hullám, nem úgy a' Székely pulya, gyermek helyett. Azért az idegen nyelvekből költsönözött vidéki szózatokat csak annyiba lehetne felvenni, a' mennyibe azokra kerülhetetlen szükségünk volna. Az olyanokat továbbá, mellyek a' nyelvünkbe elterjedett hasonló értelmű szavainktól csak némelly eggyes betűk vagy hangok elváltoztatásában különböznek, csak annyiba fogadhatjuk el a' mennyibe a' törzsökök, vagy a' származtatásbeli ragasztékok azokban jobban megmaradtak volna. Így nem javasolható az Ország több részeiben hangzó vörös a' helyesebb veres (az az véres) a' Debretzeni bika, szip's a' t. a' béka, szép's a' t. helyet; de elfogadható az serte-es v. sertés, ügy-ekszik az etymológiával meg nem eggyező sörtvély, igyekszik helyett.

Ezen mód használásának a' Magyar nyelv már eddig is igen sok szép és szükséges szavait köszönheti: Hölgy, Csermely, hullám, idomtalan, silány's a' t. mind ide tartoznak; pedig mennyire lehetne még nyelvünket ilyenek által gazdagítani, ha

az illy szavak az Országnak minden vidékeiben *szorgalmasan* összeszedetnének; *kivált* nagy lehetne ebből a' nyereség a' különböző *mesterségekben* előforduló *master szavakra* és eggyébb kifejezésekre nézve. Igaz ugyan, hogy hazánkban a' *kézmivek* nagyobb részint *idegenek* által üzetnek, és azért az itt megkívántató kifejezésekre nézve nyelvünk közönségesen véve *legszegényebb*; de még is találkoznak hazánk majd minden részeibe eggyes *Magyar mester emberek*, sőt vagynak némelly Várossaink, melyekben az illyen kézmivesek nagyobb számmal is laknak. Már pedig képzelni se lehet, hogy ezek a' kezeik között *forgó tárgyakat*, *eszközöket* részszerént *eredeti*, részszerént pedig *költsönözett*, de a' nyelv természete szerént elváltoztatott szavakkal kifejezni ne tudnák. Valóban meg érdemlenék ezek, hogy azon homályból, mellyben lappanganak, *kiragadtatnának* és közönségessé tétetnének! *) Ezen kézmivesek között, kik a' hazának különböző részeiben laknak, majd *semmi közösülés sem lévén*, nagyon gyaníthatni, hogy ugyan azon egy képzetnek kijelentésére *több különböző kifejezéseket* is találhatnánk, mellyek közül nyelvünk nagy előmenetelére a' *legjobbakat* és gyakran olyanát választhatnánk, mellyeknek *szépségét*, *helyességét* eléggé bámulni nem tudnók. A' sokféle szörszálhasogató vizsgálódásokkal *meg nem romlott*, eredeti erővel felruházott, *eggyügyű emberi elme*, az új képzetek helyes kifejezéseinek eltalálásában gyakran *sokkal szerentsésebb*, mint a' *félénk nyelvtudós*, ki nyelvet megrontani minduntalan rettegven, az erősebb, hatósabb kifejezésekhez nyúlni nem mer.

*) Szinte hasonlót javasolt a' Német nyelvre nézve Leibnitz felyebb említett betses értekezésében. Annak munkái VI. Dar. 2. Rész. 21. l.

TIZENEGYEDIK SZAKASZ

Az új szóllásmódokról. A' nyelveket nem lehet minden tekintetbe a' józan okosság szabásai alá vonni.

Hogy szólni lehessen szükségesképen megkíván-
tatik a' szó. De *egy szó*nak tsak igen ritkán van
olly *meghatározott* értelme, hogy annak segítségé-
vel az elménkbe támadott képzetet tökéletesen kife-
lenthetnők: a' *gondolat* előterjesztésére tehát *több-
nyire több szavak* kívántatnak; továbbá az egyes
szók *puszta összetétele* még nem *szóllás*, hogy az
lehessen szükségesképen meg kell határoznom, hogy
eggyik szó mikép *hat a' másikra*, hogy az *egyes
képzetek*, mellyekkel gondolatomat ki akarom ten-
ni, mitsoda *összszeköttetésben vagynak egymás-
sal*. A' szóllásokban tehát két *fő tárgyat* kell meg-
külömböztetnünk, először az *egyes szavakat* mel-
lyekről eddig szóllottunk, és azoknak egymásra ha-
tásokat, egymás után tételeket, vagy is a' *szóllás
módokat*, mellyek által azok *életet* nyernek. A' *szár-
maztatott szavak*, mellyek nem egy képzetnek a'
másikhoz való *relatzióját*, hanem *külön képzeteket*
jelentenek, nem tartoznak a' szóllásmódok közé,
az *összszetett szók* ellemben a' mennyibe azokba egész
szóllásmódok lappanganak részről ezek közé szá-
mitathatnának, valamint az *egyes szavak értelmé-
nek elváltoztatásai* is, a' mennyibe ez tsak némely
más szavakkal való *összszeköttetésben* történhetik meg.

A' nyelv alkotásában az emberek többnyire né-
mely *közönséges*, a' *józanokosságból vett törvénye-
ket* követtek, így lett egy *közönséges Grammati-
ka*, *melly majd minden nyelvekkel közös*. Az illy
közös törvények mindazáltal *minden egyes esetek-
re* nem terjednek ki; azon kívül tudjuk, hogy a' Nyel-

vek belső alkotására igen sokszor a' külső környül-
 állásoknak is nagy befolyások vólt; az így eredett
 törvények teszik minden nyelvnek különös *Gramma-
 tikáját*, melly néha a' közönséggel ellenkezik ugyan,
 de annak nagyobb részint csak valamelly *módosítá-
 sa*. A' mennyibe ez a' közönségestől nagyon *eltá-
 vozik*, és a' több nyelvektől, vagy azoknak nagyobb
 számától nagyon *elüt*, annyiba az azon épült szó-
 lálsmódokat *nyelvbeli sajátságoknak* és az egyes
 nyelvek szerint, *Magyarosságoknak*, *Németessé-
 geknek*, *Tótosságoknak* 's' a' t. nevezhetjük. Ezen
sajátságok gyakran némelly egyes szavak, néha
egész szóllások értelmének némelly egyes esetek-
 ben való *elváltozásokon* is épülhetnek, az utolsók-
 ból származnak a' *példa beszédek*. A' szóllásmódok-
 nak ezen megkülömböztetése, mellyet az új szóllás-
 módokra nézve, mindég szemeink előtt kell tartan-
 nunk, egy két példa által még jobban fel fog vilá-
 gosítani. Hogy a' *beszédnek* hajtogatható *részei*,
 midőn egymással összerakatnak, *számokra* nézve
 megegyezzenek, a' közönséges *Grammatika* hoz-
 za magával, mint: „ha a' testvérek jók, szeretik
 egymást. A' Magyar nyelvnek különös *Gram-
 matikája* azt hozza magával, mindazáltal, hogy a'
mássalértő, midőn a' magánértőjével egyenesen ra-
 katik össze, változhatatlan maradjon; az *engedel-
 mes gyermekek a' szerető atyáknak legnagyobb
 örömei*. A' Magyar nyelv *sajátságának* vagy *Ma-
 gyarosságának* lehet nevezni azt, hogy két magán-
 értőnek birtokos állapotban helyezettetésekor, nem
 a' második, hanem a' *harmadik ejtést* veszszük se-
 gítségül p. o. Magyar Országnak Nagyjai. Ezen Ma-
 gyarosság a' nyelv törvényein épül, az illy *szóllá-
 sok* ellemben: *Egeknek Ura, véres verítékével ke-
 resi kenyerét* 's' a' t. az egyes szavak értelmének el-
 változtatásából erednek; *végin tsattan az ostor*,

jelre
adva.

*hátra még a' fekete leves , a' példa-Beszédek köz-
zé tartóznak.*

A' szóllás módok közül azok , mellyek a' nyelv *Grammatikai alkotásán* épülnek nem tsak a' nyelvek egyes alkotó részeit szélezzák , hanem annak egész *belső természetébe* elhatnak. Azért egy hasonló helytelenül készült *új szóllásmód* a' nyelvet *jobban elundokítja* , annak *egész alkotását elront-hatja* , mindég *idegenebben hangzik* és annak *terjesztése* nagyobb *akadályokat szenved* , de egy-szer a' nyelvbe elterjedvén , onnan tsak a' legnagyobb bajjal *irtathatik ki*. Ezen tekintetekből tehát a' nyelvnek illy *szóllásmódokkal* való mivelésében soha sem lehetünk *elég vigyázók*. Ha az egyes szavak koholásában a' Tudósoknak valamivel nagyobb szabadságot is tulajdonithatunk ; a' *szóllásmódokra* , kivált a' nyelvek *Grammatikáján épültekre* nézve , kénytelenek vagyunk azoknak *kezeket szorosabban megkötni*.

Új szóllásmódjainkat , mellyek által nyelvünket tökéllétesíteni akarjuk , építhetjük a' *józan okosság*on és más *nyelvek példáján* , *eleinknek* vagy némelly *vidékeinknek szokásán*.

A' *józanokosságnak* ugyan minden tselekedeteinkben fő vezérünknek kellene lenni ; de az *emberi Nemgyarlóságai* közzé tartozik , hogy attól igen gyakran el kell távoznia. Ezt különösen észrevehetjük a' *nyelvekben* , mellyekre a' *külső környüállásoknak* és gyakran a' *pusztá történetnek* is igen nagy befolyása volt. Ezek által minden nyelvekben számos olly szóllásmódok támadtak , mellyekben a' *józan okosság törvényeit nem leljük fel* , sőt ollyanok is , mellyek *azzal ellenkeznek*. p. o. a' *lelketlen dolgoknak Nemmel* való felruházások ; *) hogy az ajtó (*haec*

*) Ezt a' nyelvek szerfelett terheltetésének valja Jenisch is. Eml. munk. 555. l.

janua, la porte, die Thür 's a' t.) miért legyen inkább *aszszony*, mint *férifi nemű*, a' józan okosság megmondani nem tudja; sőt azt sem látja által, hogy miért kelljen annak *valamelly neműnek* lenni. Az illy szóállasmódok a' nyelvekbe elterjedvén, alkotják főként azoknak *külömböző természetöket*, mellynek elrontása nélkül azokat nem lehet kiírtanunk. Ide járúl továbbá, hogy némelly esetekbe a' józan okosság törvényei nintsenek *nyilván* kijelentve p. o. hogy az *előljárók* a' fő képzet eleibe, vagy utánna tétessenek és így *utóljárók* legyenek, mint a' Magyar nyelvben. Más hasonlóképen számos esetekben a' józanokosság közönségesebb törvényei az egyes tárgyakra alkalmaztatván, *többséleképen magyaráztathatnak* és így ugyan azon egy dolog több oldalról tekintetvén, többképen is lehet a' józanokosság szerént. A' józanokosság tehát, mellyen épül a' *nyelvek közönséges Grammatikája* tsak akkor alkalmaztathatik az egyes nyelvekre, mikor azoknak különös Grammatikája azt nem ellenzi, nem tilalmazza; mert épen az a' különös grammatikai alkotás teszi a' nyelvek valóságos természetöket, mellyet e'kép megrontanánk; a' nyelvmivelés pedig nem abban áll, hogy egy *egésszen új*, ha mindjárt a' józanokossággal jobban megegyező *nyelvet* alkosunk, hanem abban, hogy azt annak már *jelenlévő természete szerént tökéletesítsük*.

Revai, nyelvünknek ez a' nagy bűvárja és természeti tulajdonságainak ez a' *nagy tisztelője*, józanokosságától elragadtatván, nyelvünk belső természetét nem vizsgálta eléggé meg, midőn egy ataljába kárhoztatta azon szóállásokat, mellyekben a' *bírótt magánértő* a' *bíróval számára* nézve nem egyez meg p. o. *Magyarok Királynéja*, a' *Szegények insége*. Az ilyenek, úgy mond ő, a' legnagyobb képtelenségek és azok tsonka értelműek, mert azokat

szóról szóra Deákra fordítván e'kép hangoznának :
hungarorum regina ejus , pauperum aerumna ejus.

*) Ezen tekintetből tehát megkívánja ő , hogy az illy esetekben a' birtt magánértőhöz ragasztatni szokott *birtokos névmás* is a' többes számban legyen, valamint a' bíró magánértő p. o. a' *Magyarok Királynéjok*, a' *Szegények inségek*, vagy *inségök*. Revainak ezen okoskodása ellen az ellenkező vélekedésen lévő Nyelvtudósok , a' *közönséges nyelv szokást*, és azt szokták felhozni: hogy az általa helyesebbnek állított szóllások *kétes értelműek* is lehetnek p. o. a' *Magyarok' Királyok* tsak a' hangzást vévén fel azt is jelentheti , hogy a' *Magyarok mind Királyok*. Ezen ellenvetések ugyan nem fundamentom nélkül valók, de még sem vólnának arra elégségesek, hogy azoknál fogva a' józanokosság javalatát *megvessük*, ha a' Revai által kárhoztatott szóllásoknak helyességét nyelvünknek *egész alkotásában elterjedett természetéből* ki nem fejthetnők. A' Magyar nyelvben majd minden többes szám a' *k* betű által alkottatik, mellynek kedvetlen többszöri hangzását kívántak, a' *szép hangzást* olly nagyon kedvellő *Eleink* elkerülni, midőn a' *Magyarok királynéjok*, a' *szegények inségök* helyet a' *Magyarok királynéja*, a' *szegények insége* kifejezésselkel éltek. Ha tehát az illy szóllásokat ezen tekintetből nézzük, azok jobban megegyeznek a' *szép hangzású Magyar nyelv természetivel*, mint amazok. De egyébbbaránt is itt tsak egy *kítsiny* kihagyás történik meg, tsupán a' *többes szám* jele marad el, **)

*) Revai Antiqu. litt. Hung. §. 178.

*) Egy újabb Nyelvtudósunk a' dolgot megakarván fejteni azt állította, hogy az illy szóllásokba mindig egy *egész magánértő* marad el, p. o. a' *Magyarok királyja* között kihagyatik a' *Nemzetének*. Verseghi Tiszta Magyarsága 114. l.

még pedig azért, mivel az már *az elsőben* ki lévén téve, a' *másodikban újra kijelenteni* nem szükség és az elsőről is oda által szolgál. Hogy ez valósággal így vagyon, bizonyítják azon hasonló szóllások, melyekben a' *többes szám* az első szóban ki nem tétetvén, kénytelenek vagyunk azt a' második által kifejezni p. o. *az ő szeretetök*. A' *hajlításbeli végzeteknek* némelly esetekben való *elhagyása*, és egyik szóról a' másakra való általhatása úgy látszik méjjen és kiirthatatlanul el vagyon terjedve nyelvünk természetében, azért igen számos esetekben fordul elő. A' *mássalértők* nállunk olly kevésse *hajlíthatatlanok*, mint akármelly más Nemzetnél, és azért őket több esetekben hajlítjuk is p. o. A' *Cajus gyermekei rosszak, engedetlenek, a' tiéd ellemben jók engedelmesek; a' hazafiak közül az érdemesebbeket és szorgalmasabbakat a' fejedelm megjutalmazni köteles*. És mind e' mellett is a' *mássalértők közvetlen* a' *magánértők* eleibetétetvén a' *hajlításbeli végzeteket* nem veszik fel, a' *mássalértőjéiben* részesülnök p. o. *büszke emberek*, nem azt jelenti hogy tsak *eggy ember büszke*, hanem mind azon embereket a' kik *büszkék* a' *magánértő* többes száma által hat a' *mássalértőre* is. Hasonlót veszünk észre a' *számokra* nézve is; ezekbe magokba a' *többség eléggé* ki lévén jelentve, nem szükség nyelvünk különös természete szerént, hogy a' reájok következő *magánértő is a' többes számba* legyen p. o. *száz ember, ezer forint, tízezer garas's a' t*. Ha tehát Revainak okoskodása megálhatna a' birtokos állapotban lévő *magánértők*

De hogy a' kihagyott *magánértőt* a' *biró tárgy* gyal p. o. a' *Nemzetet a' Magyarokkal* össze tehessem megént új kihagyott *magánértőt* kellene felvenni, és így az elharapásokból soha sem jönnék ki.

re nézve, valóban azt a' most említett példákra is ki kellene terjeszténünk a' józanokosság szabásai szerint; e'kép pedig nyelvünk egész természete megváltoztatnék.

A' mennyibe Révai állítását e' részben *eleink példája* által kívánja megmutatni, annyiba nem ide, hanem a' régi szóllások *felélesztése* közé tartozik, és valamivel nagyobb erőt nyer. Mellyhez járulván még hogy ezen szóllások még ma is *számos hazánkfiaitól* használatnak, — azokat egy átaljában *rosszaknak*, nyelvünk *természetét* egyenesen *sértőknek* nem mondhatjuk, és azokkal élhetünk, de az *ellenkezőt sem kárhoztathatjuk.* *)

Ha mindjárt a' józanokosságot nyelvünkre nézve ott hol a' nyelvtermészete *ellenkezőt* javasol, vagy az *ellenkezőt is megengedi* kirekesztő vezérünkül nem fogadhatjuk el; annak parantsolatjait még is minden vonakodás nélkül követhetjük ott, hol a' nyelv *természete ellent nem mond*, vagy talám *épen segítségül jön*: Így p. o. a' józanokosság utmutatásánál fogva, nyelvünk egyik hianóságát abban is találjuk, hogy a' *birtokos név más harmadik személye többes számjának első ejtése* midőn a' *magánértökhöz* ragasztatik, mint: a' *Szegények' inség e k* egészszen megegyez a' *puszta magánértök többes számjának első ejtésével*: mint azon *számtalan inség e k mellyeknek 's a' t.*; már pedig nyelvünk belső történeteiből tudjuk hogy az illy ragasztékos név

*) Egy legújabb *Nyelvtudósunk* ezen kérdést az által kívánta eldönteni, hogy a' birt magánértöt a' bíróval akkor parantsolja számjára nézve megegyeztetni, midőn az elsőben a' *harmadik ejtés* nyilván kitétetik p. o. a' *Magyaroknak Királyok*; az ellenkező esetben azt *hibásnak* mondván, és az egyes számat helyesebbnek tartván. *Kassay József Magyar Nyelvtanító könyv. Sáros Patak 1817. 500 l.*

másoknak eredeti formájok *ők*, miért ne használhatnók tehát ezt a' *kétes* értelemnek elkerülésére, és miért ne mondhatnók a' *szegényeknek inségök* 's a' t? De nyelvünk természete ezt, tsak a' *vékony hangu szavakra* nézve engedi meg, a' vastagokra nézve nagyobb *önkényel* kell hánnunk, vagy *Kassay* szerint, a' többes számot *okkal* a' ragasztékos név más pedig *akkal* alkotván *) vagy pedig *Georch Ilyés* javallata szerint, a' dolgot megfordítván**). Itt mindazáltal akár mely törvény is semmi bizonyos állapokon nem épülvén, egyenesen a' Hazától függ az egyikének, vagy másikának elfogadása; a' nyelv természete legalább egyiket sem tilalmazza.

Nagyobb befolyást engedhetünk a' *Jozanokosságnak* az olly szóllásokra, melyek nem a' nyelv törvényein, hanem a' *szók értelmének elváltoztatásán* épülnek. Ezeknek helyes vagy helytelen voltak, egyenesen a' gondolat helyességétől függvén; itten józanokosságunk lehet *eggyetlen eggy* bizonyos vezérünk, az *analogyiától* valamennyire segítettvén. Ez mindazáltal tsak a' *felveendő* illetén szóllásokról értethetik, mert a' régieket, ha mindjárt a' józanokossággal egyenesen meg nem egyeznének is, kiirtani *kár volna*; azok többnyire nemzetünk karakterére, régi szokásaira emlékeztetvén p. o. az *Édesanya*, mint a' *mostohának* ellenkezője, tulajdonképen helytelen szóllás, de szépen vissza int eleink *keleti gondolkozása* módjára. A' *peldabeszédek tsak* a' hosszas szokás által származnak, azért ezek minden nyelvekben igen régi eredetűek; némelly eleven eszű emberek elmés mondásai mindazáltal az újabb időkben is példabeszédekké váltak; de ezekre nézve az írónak semmi befolyása nintsen; itt egyedül a' nyelv szokás uralkodik. —

*) *Eml. hely.* 111 l.

**) *Georch Ilyés Honni törvénye. Bevezetés XXV. l.*

TIZENKETTÖDIK SZAKASZ.

A' más nyelvek példája szerint alkotott szólásokról.

A' mint többször említettük, de eleget soha sem említhetjük, a' nyelvek *különös Grammatikája* teszi azoknak *valóságos természetöket*. Minél rokonsabbak egymással a' különböző nyelvek, közönségesen annál jobban hasonlít ezen *különös Grammatikájok*-is, és azért ezek egymás *összszeszerkeztetéseinek* követésére-is annál alkalmasabbak. A' *Nyugotti nyelvek* között, ide értvén a' *Deákat* és a' *Görögöt*-is, találkozik valamelly távolról való rokonság, a' mint azt felyebb, legalább naggyából, kifejtegetni ügyelettük; ezek tehát igen számos esetekben nagy könnyűséggel használhatják *egymást* új szóllásokkal való gazdagításokra. *Wieland* hány *Frantzia* szóllásokat, *összse szerkeztetéseket* követett nagy szerentsével számos munkáiban? *Schiller* és *Schlegel* a' *Shakespear* természeti erővel tellyes előadásának követésében, hány *Anglus* fordulásokat ültettek által a' Német nyelv termékeny földjében, melyek itt erős gyökereket vertek? Az *Ősz Homerosnak* szerentsés *Német fordítója* szépen megmutatta, hogy a' *Germannoknak* erővel tellyes nyelve, a' *Hellász*i *összszeszerkeztetések* követésére is alkalmas. Valyon ezen *szép példák* nem buzdíthatnak e' minket is azoknak követésére? *) Valóban buzdíthatnának, ha itt nyelvünk belső természete nem parantsolna ellenkezőt.

*) Számos illy *Frantziából*, *Anglusból*, *Görögből*, nem különben a' *Deákból*, és *Olaszból* jött *Német szóllásokat* megrostált *Campe über die Rein. und Bereich. der deutschen Sprache. Braunschweig 1794.* 231 's köv. l.

A' *Magyar nyelv*, mint *keleti* egész alkotására és minden tulajdonságaira nézve *voltaképen* különbözik azon *nyugotti nyelvektől*, melyeket beszélnek a' körületünk lakozó Nemzetek. Innen vagyón, hogy abban majd minden más nyelvekből szóról szóra tett újabb fordítások, olly nagyon vissza tetszenek, a' kényesebb Magyar fület olly nagyon *sértik*. Országunknak *sekvése*, nemzetünknek *mostani állapotja* és egész polgari létünk azt hozzák ugyan magokkal, hogy *minden hazafi*, ki honjának használni, magának pedig eggy *kellemetesebb* lételt szerezni kíván, és a' *bárdolatlanobbak* sorába számláltatni nem akar, gyermekségétől fogva *sok idegen nyelvek* megtanulására fordítsa szép idejét és egész ügyekezését. A' ki e' mellett olly szerentsés is, hogy kedves *anya nyelvét nem mellözi el*, az idegen kifejezésekhez, fordításokhoz már szinte tsetsemő korától fogva úgy hozzá szokik, és gondolatjait az idegen nyelvekhez alkalmaztatni olly annyira megtanulja, hogy alig veszi észre, midőn *Magyar szavakkal Németül és Deákul beszél*. Az illy hazafiak száma, olly nagy lévén és ezek *kimiveltségökre* nézve, az *idegen nyelvekkel esmeretlen Magyarokat* felyül múltván, már ma az idegen szóllás formák közül többek olly nagyon elterjedtek, hogy még a' leg *ször-szál-hasogatóbb Nyelv tudós-is* alig esmér reájok, és a' más nyelvekben járatlan hazánkfiai is élnek azokkal. Mellyik Magyar nem mondja el minden vonakodás nélkül, *Uram Bátyám, Uram Atyám's a' t?* pedig ezek valóságosan *idegen* nyelvek után alkotatt *szóllások*; a' Magyar nyelv különös természete ugyan is megkívánja hogy az *Uram, Asszonyom* és minden *tisztességet* jelentő szók hátul áljának, és azon névtől, melyre vitetnek, megelőztessenek. A' *fog*, *segéd* - igével, készült *jövendő idők*, hasonlókép' a' *napnyugotti nyelvekből* látszanak eredetöket venni, azért azokat

a' köznép szájából ritkán haljuk, és ez inkább a' *jelenvaló idővel* él helyettök. Ide tartoznak talám a' több *segéd igékkel* készült idejink is. Ezek ugyan már a' *legrégiebb* írásbéli maradványainkba is előfordulnak; de nagyon lehet gyanítani, hogy azokat eleink épen úgy hajtogatták, mint a' *tör'sök ígét*, valamint azt több más keleti nyelvekbe is vesszük észre; a' *légyen segéd* igére nézve legalább több régi írónkból vett példákkal lehet azt megmutatni *). Az ilyen és több hasonló *idegen szóllások*at mindazáltal nyelvünkben *kiirtani* már ma nem lehet, és azon munkálkodni kár is volna, mivel már részszerént nyelvünk *természetével szorosan eggyesültek*, részszerént pedig nyelvünk *belső alkotásában nem hatnak belé* és annak természetét nem rontják meg.

Ezek szerént nyelvünk, az Egészszet véve *keleti Kharakterét* megtartotta ugyan; de némelly tekintetbe a' *nyugotti nyelvekhez* valami keveset kezdet közelíteni, és így a' szóllásoknak azokból való költsönözésöktől olly annyira nem idegenkedik, mint azt, *eredetéből* itélvén, lehetne gondolni; jöllehet nyelvünket ezek által *olly könnyűséggel* gazdagítani nem lehet, mint a' több eggyemással atyafias nyugotti nyelveket, és itt elég szemesek nem lehetünk.

Nyelvünk mostani állapotját és valamennyire elváltozott természetét ezen szempontból nézve, közönséges törvényül megállapíthatjuk: *hogy az ollyan szóllásokban, melyek a' nyelv egész belső alkotásában elterjednek, és így annak egész mostani állapotját megváltoztatnák, azt keleti Kharakterétől, megfoszthatnák a' nyugotti nyelveket követő például nem fogadjuk; -- az olly eggyes esetekben mindazáltal, melyek csak imitt amott fordulnak elő, a' nyelv belső szerkeztetésére befolyások nintsen, és csak eggy vagy*

*) Magyar Minerva. 4. Dar. 205. 1.

más tekintetbe látszanak nyelvünkkel valamennyire ellenkezni, kár volna nyelvünknek a' nyugottiak által való további kimiveltetését, igen nagy féltékenységünk által gátolni. Egy két példa állításunkat jobban fel fogja világosítani.

Nyelvünkben, valamint igen számos más nyelvekben, valóságos *Nem* nintsen, a' szavak tulajdonképen mind egy neműek, vagy is inkább *Nem* nélkül valók. A' Magyar tsak az állatokat tudja *Nemők* szerint megkülömböztetni, de ezeket is külön szavakkal és nem egyes ragasztékokkal. A' *nyugotti Nemzetek* ellemben, az *Anglust* kivéven, minden élet nélkül való tárgyaknak, nagyobb részint tsak *önkénték* szerint, különös Nemet adtak és a' dolog könnyebbitésére egy *harmadik* a' természetben nem találkozó *Nemet* alkottak, melyet a' Deákok *Neutrumnak*, a' Németek pedig a' dolog *Nemének* (*Genusflekt*) neveznek. Minden *mássalértőknek*, azok akár mifélék legyenek, és majd minden *név másoknak* a' magok *magánértőjök* Neméhez kell alkalmaztatniok. Hogy ez által kivált midőn az említett Beszédrészek *magánértőjüktől meszsze* elválasztatnak, a' nyelvek *határozottsága* sokat nyer, úgy gondolom senki kétségbe hozni nem fogja megdolván, hogy ez által mindjárt észre vesszük, hogy az e'kép elválasztott *szók* mellyik *magánértőre* vitetnek; továbbá ez által a' nyelvek *szép hangzása* is sokat nyer a' természetők szerint gyakrabban elő forduló *részetskék* u. m. az *Artikulus*, a' *külömböző névmások* *külömböző Nemők* szerint hangokra nézve is valamennyire *elváloztatván*. Ezt Nyelvtudóssaink közzül sokan érezték, de eggyes'smind azt is jól látták, hogy ez a' határozottság, ezen szép hangzás a' *nyelv egész természetének össze zavarásával* és ebbeli filozofiai törvényességének elvesztésével igen drágán vásároltatnék; és az-

ért a' *Nemnek* nyelvünkbe való hozását még távolról is javasolni nem merték; míg az újabb időkben egy *merész hazafi* a' nyelv ősi alkotásának törvényeivel nem gondolván, nyelvünket felhányni és annak természetes alkotását zürzavarba hozni *nem átalotta*. Találkozik ugyan is nyelvünkbe egy kisszótka *nő*, melly eredeti formájába, nyelvünkől rég kiveszett és csak származékaiiba maradott meg *nő-s*, *nő-telen* 's a' t. ezzel valamennyire a' szokás által elváltoztatva, de valóságos ősi jelentésének megtartásával szoktuk kifejezni valakinek *feleségét*, azt ennek tulajdon, vagy tisztbéli nevéhez függesztvén p. o. *Királyné*, *Kováts Pálné*, az az *Királynője*, *Kováts Pál-nője* vagy *felesége*; némelly egyes esetekben, de valóban hibássan, ugyan ezen végzet vagyis szótska használtatik valamennyire a' *Nemnek* kifejezésére is p. o. *Barátné*, *Mosóné*, *Szakátsné*, ezek helyet, *Barát*, *mosó*, *Szakáts aszszony*. Valamint ezen *helytelen* szokást helybe nem lehet hagyni, éppen úgy annak követése valóban nem javasoltatik. Ezen végzetet kapta fel az említett Tudós, a' *Nemnek* nyelvünk természete ellen való behozását erőltetvén, így támadtak az ilyen akár a' dolgot magát, akár az etymológiát, vagy a' szép hangzást vegyük *undok* szóllások: *ő-né*, *el-pirosodottné* 's a' t.

Nem lehet más felől tagadni hogy a' Deákoknak a' *határozatlan móddal való szszeszerkeztetésök*, melly töllök által ment a' Németekhez nyelvünkben *eredetikeppen* csak *ritkán* találtatik; de épen olly bizonyos, hogy maga a' *határozatlan mód* nyelvünkben meg van, néha *élünk* és *igen szépen élhetünk vele*, az említett nyelvek példája szerint, a' nyelvünkben azon kívül is gyakran előforduló *hogy*-nak elmellőzésére. De itt mindazáltal nagyon kell vigyáznunk arra, hogy a' *kétes értelmet* elkerüljük, melly tekintetből rossz

akarom Istvánt szántani; *) és az öszszeszerkeztést egészszen el ne rontsuk p. o. „Az erejedzésnek egy bizonyos mérték foga elmúlhatatlanul szükség-es, a' lent és kendert illendő állapotba *tartani*. **) Az ilyeneket, ha más nyelvekbe taláztatnának is, követnünk *vétek* volna, de azért még is kár lenne nyelvünket e' részben úgy meg kötni mint a' *Debretzeni nagy Grammatika* ***) és kivált az *Ó és új Magyar Szerzője* ****) akarja. Még ennél is nagyobb szabadságot adhatunk a' *szenvedő formával* való élésbe. Ezzel igen gyakran és a' legnagyobb ékességgel élnek minden *nyugotti Nemzetek*; eleink ugyan azt a' hol lehetett elmellőzték, de nyelvünkbe még is valamennyire fentartották; miért ne használhatnók mi tehát azt az előttünk való példák szerént, az öszszeszerkeztetés *eggyformaságának* elkerülésére, és így nyelvünk ékességének kétségbe nem hozható előmozdítására?

Eddig az olly szóllásokról szóllottunk, mellyek a' *nyelv grammatikai alkotásából* folynak; szükséges már az ollyakról is röviden elmélkednünk, mellyek némelly *eggyes szók* vagy *egész szóllások értelmének elváltóztatásokban* gyökereztetnek; a' hová tartoznak az úgy nevezett *pél-da - Beszédek* is. Nem lehet tagadni hogy ezek nem annyiba a' nyelvek belső természetéből, mint a' *Nemzetek Kharakteréből, különös szokásaikból, életek és gondolkodások módjából* veszik eredetöket. Az ilyeneknek ezen tekintetből való kikeresésök és öszszehasonlítások, nagyon *nevezetes és szép* következesekre szolgáltatathatna alkalmatosságot, jelen-

*) *Debretzeni Grammatika* 204. l.

**) *Földmívelési Khimia* 256.

***) *Debretzeni Grammatika* eml. hely.

****) *Ó és Új Magyar* 29. és köv. l.

való tárgyunkhoz mindazáltal nem tartozik. Itten legyen elég ezt csak annak átlátására említeni, hogy az illy szöllásokban más Nemzeteket minden kifogás nélkül nem követhetünk. Melly kedvetlenül hangzanának Német nyelven ezen belső erővel telyes szép szöllásaink: *mennyeknek ura* — mellyet nemzetünk *kelleti gondolkozása módjából*, — *megtanítlak az ebek harmintzadjára*, — mellyet talám a' szabad Magyaroknak a' *harmintzadtól való irtózásából*, — *végin tsattan az ostor*, — mellyet eleinknek, és még mostani hazánkfiainak is a' *marha tartásban* való *gyönyörködéséből* magyarázhatunk ki. Tsak az olly efféle szöllásokba szolgálhat az eggyik nemzet a' másiknak *követő példájául*, mellyek nem a' felyebb elő számlált környüállásokon, hanem a' *józan okosság* szabásain, vagy a' *kepzelődes nyüget* nem szenvedő munkásságán épülnek p. o. *lassan sies*, a' *deák festina lente*, *Kenyeret* az az *élelmet* keresni, melly majd minden nyelvekben találkozik, 's a' t. Az ilyenekben az írókat akár mi tekintetből is szorosan megkötni valóban megengedhetetlen *gántsoskodás* volna. Ezeknek helyes gondolkozások módjától és jó izlésektől kell és lehet ohajtanunk, hogy azokkal nyelvünk kényes természete, tárgyak és előadások mivoltához képest éljenek; gondolataik és képzelődesek szabad reptét a' grammatika hidegszabásai alá venni veszedelmes volna. *Nyelvünk kényes természetéhez, tárgyak és előadások mivoltához képest* mondom, mert vagynak olly nyelvek, mellyek e' részben több szabadságot engednek, mint mások; a' *költő* képeibe merészebb lehet mint az *ékes beszéllő*, ez nagyobb szabadságot vehet mint a' *történet író*, ez megint kötetlenebb mint az *oktató*. — Így a' Frantzia nyelv, melly olly régtől fogva miveltetik, és a' mellyben a' miveltetésnek köre még is olly szoros korlátok közzé vonattatott, az illy *Metaphorakban* Iróit

nem

nem zabolázhatta; ide fordították tehát azok minden tehetségeket. Azért olvasunk a' legközönségebb Frantzia *prósa Iróknál* olly merész képeket, mellyeket örömet csak költőknél találunk p. o. *deavoré de chagrin; flammes de l' amour; beau, comme le jour; Volcanyser la Nation; Paralyser les forces d' une Armee* 's a't. Németül, Angolyúl csak a' költő szólhat így, *) sőt még a' Magyar nyelv is melly keleti természetére nézve a' merész hasonlatosságokat a' minden napi beszédben is kedvelli, az illyeket igen csak költeményeiben szenvedné meg. Egyébbaránt az illy *Metaphorákban* valamint minden idegen fordítások, szerkeztetések elfogadásában csak azon tekintetből is nagyon szemeseznek kell lennünk, nehogy általok nyelvünknek valamelly szép sajátságai kiirtassanak; mert ugyan is egy nemzetnek semmire sem kell féltőbben vigyázni, mint Idiotismussainak fenn tartására, a' minthogy a' közönséges tapasztalás bizonyítja hogy minden Nemzetnél azok az Irók legkedvesebbek, a kik legtöbb illyekkel élnek **).

E'kép a' nyugotti, a' Magyartól voltokképen különbözö nyelvek követése a' Magyarra nézve olly *ritka esetekben* engedtetethvén meg, valyon nem folyamodhatunk é e' részben nagyobb szabadsággal a' *rokonosabb keleti nyelvekhez*? Valóban nem, részről azért mivel ezek a' miénknél *bárdolatlanobbak* lévén, inkább *ők* folyamodhatnának *hosszánk*, részserént pedig, mivel mi azokat csak kevésse esmérvén; azoknak nyelvünkkel jobban megegyező szólásaik is *szokatlanságok* miatt elménket jobbensértenék, Nemzetünk ugyan is a' *hosszas* nyugotti Nemzetek között való *lakás* által *gondolkozása mód-*

*) Jenisch eml. munk. 500. l.

**) Gedike über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Mus. 1779. Nov. 404. l.

ját, sőt még nyelvét is azokéhoz sok részben *alkalmaztatván*; — szokásaira, elméjének munkálkodására nézve szinte egészszen *nyugotti* és nyelvvel is *eltávozik valamennyire a' keleti és több rokonos Nemzetektől*.

TIZENHARMADIK SZAKASZ

A' vidéki szóllások terjesztéséről.

Látjuk *Homerosnak* lelkes munkáiból, melly nagy, melly betsülhetetlen bőséget, kellemetességet, könnyüséget költsönöz ö a' *külömböző Dialekteknek* bájos összevegyítéséből. Tudjuk hogy a' *Német írás nyelv*, a' *külömböző Dialektekből* ered; „cz „az *alsó Németnek lágy tsúszámló és rövid be- „szédejtéséből*“, úgy mond Német Országnak legnagyobb Nyelvtudóssa, „tsak éppen annyit vett fel „a' mennyi a' *durva és dagályos felső Német* enyhítésére szükséges volt. *) Hasonlót mondhatunk a' több nyelvekről is. Bizonyos tehát és semmi kétséget sem szenvedhet: hogy a' *külömböző Beszédejtéseket*, igen *nagy haszonnal* lehet és kell is a' Nyelvek tökéletesítésére használni. Ez a' Magyar nyelvre nézve pedig még annál könnyebben eshetik meg, mivel annak törvényei még *egészszen* elhatározva nintsenek; még számos *szóllásokról bizonytalan*, hogy mellyik vidék ejti azokat jobban, helyesebben; itten tehát az írás nyelv minden tartózkodás nélkül folyamodhatik, minden vidéki Beszédejtésekhez, és a' helyest a' rosztól a' tsinost a' darabostól, szorgosan megkülömböztetvén, az Ország

*) *Adelung Sprachlehre für Schulen. Béts 1813, 11. lap.*

minden részeiben tett nyelvbéli fáradozásokat szépen használhatja a' maga tulajdon tökéletesítésére. —

Ezen dolognak a' mostani környülállásaink között való *nevezetességét* által látván, a' *Martzibányi Familiának* tudományos dolgokra rendelt hagyományára ügyelő Küldöttség, annak bővebb kifejtésére egy különös *Jutalom kérdést* tett fel, és így minket feloldozott azon kötelesség alól; hogy annak minden tekintetekből való kifejtésében belé ereszkedjünk. De ha mindjárt e'kép ezen tárgy elhatározását örömezt azokra bizzuk, kik azt *különös tzélül* felvévén, arról állaposabban értekezhetnek, azért még sem kerülhattük el *munkánk egészszének* megtsonkítása nélkül, hogy arról említést ne tegyünk, és némelly közönségesebb principiumokat meg ne állapítsunk.

A' *Dialektek*, nem tsak a' más idegen nyelvekkel való összcsegyelítés által származtak, hanem azokra, valamint a' különböző nyelvek eredetére, több mindenféle *külső környülállások* között nagy befolyása vólt főként az *Éghajlatnak*. Így azt tapasztaljuk: hogy a' *hegyek* között lakozó emberek sokkal hajlandóbbak a' *nehezebb kimondású szavak* elfogadására, főként szeretik a' *kettős magánhangzókat* és az *eggyeseknek meghúzását*. Ezt bizonyítja a' mostani miveltebb *Frantzia nyelvnek* a' *déli Frantzia Országban* uralkodó *Beszédejtéshez* kepest való *keményebb* hangzása, ezt bizonyítják a' *Schweitz*i és *felső Német Országi Dialektek*; ezt bizonyítják továbbá nállunk a' *Palótzok* és *Székelyek*. A' *vidéki Beszédejtésekre* az éghajlaton kívül nagy befolyások vagyon az emberek *élete módjának*, a' *kimiveltetésök különböző állapotjának* 's több más kissebb majd kifejthetetlen környülállásoknak. Ezekből tehát általláthatni, melly nagyon hibáznak azok,

kik egyik vagy másik *Beszédejtésnek* több vagy kevesebb *idegenségekkel* való megfertéztetéséből, vagy máskép történt megromlásából, annak minden tekintetű *helytelenségét* következtetik. Nints hazánkban egy oly *megromlott Dialekt* is, melly nyelvünket némelly részben a' maga *eredeti valóságában* meg nem tartotta, vagy azt természete szerint *ne tökélltetesítette* volna, valamint más felől egy sints oly *tiszta*, hogy abban egy vagy más környürlások által némelly *helytelenségek* ne tsúsztak volna; minden nyelv a' *vigyázatlan köznép szájában* jobban vagy kevésbe megromolván. Egy vagy más szóllásformának elfogadására vagy megvetésére tehát nagyon helytelen azon okoskodás, hogy azt a' *tisztábban beszéllő* és más *Nemzetektől távolabb* lakozó hazánkfiai úgy mondják, vagy avval tsak a' *megromlott* nyelvű Magyarok élnek. Az ilyenek megítélésében mélyebben kell a' dolog természetében ereszkednünk.

Hogy az olyan szóllások, mellyek a' helyyes *Etymologyiával*, vagy a' nyelvnek külföldben kijelentett *természetével* ellenkeznek, semmiképen el nem fogadhatók, úgy gondolom senki kétségbe hozni nem fogja, sőt az ilyeneket még a' legghosszasabb, kiterjedettebb szokás sem erősítheti meg, ha mindjárt szinte közönséges - is lett volna. Így p. o. *tól, ról, ből; töl, röl, böll*, utóljáróink helyett, Hazánknak több részeiben *túl, rúl, búl, túl 's a' t.* mondatik; sok érdemes Hazánkfiai és nyelvvi'sgálókink élnek ezekkel, főként azon építvén állatásokat, hogy a' *hazának nagyobb része úgy él velek.* *) Jól lehet könnyű volna tatám azt is megmutatni hogy az említett esetekben az *o* és *ö*-vel való élés vagyon

*) *Pápay Sámuelnek Magyar Litteraturája* 78 és 94. lap.

olly *közönséges*, ha nem *közönségesebb* mint a' más-
sík; tegyük fel még is hogy a' *kedvetlenebb u és ü*
járma alá vetette az egész Magyar Országot, valyon
a' helyes *etymologia* nem készítené e' bennünket
a' megvetett *o* és *ö*-nek elfogadására? Valyon mond-
hatjuk e' *rúla, tüle* 's a' t. A' *túl* nem teszen e' e-
gészszén mást mint a' *tól*? a' *Dunántúlnégy mért-*
földre a' Dunától. A' *tól* mindég más szavakkal
tétetik össze, a' *túl* magára is megálhat p. o. *túl*
rajta 's a' t. *) Továbbá jöllehet a' *Palótzok* az illy
szóllásokkal *kalányvel, késvel* 's a' t. széltibe élnek
jöllehet az illy szóllásokat még az *etymologia* is
helybehagyja, sőt *pártfogása alá* is veszi, azért még
is hibáznánk, ha az ilyeneket az írás nyelvünkbe fel
akarnók venni, mert a' nyelvünk természete az eggy
másra keményebben folyó *mássalhangzókat* eggyez-
tetni parantsolja, és a' *külömböző hangú magán-*
hangzókat, ugyan azon eggy szóba nem szenved-
meg. Ezek, és főként az utolsó, olly közönséges
törvények, hogy azok előtt minden más szabások-
nak el kell tűnnie.

Az olly esetekbe mindazáltal, hol a' nyelvnek ter-
mészete semmi törvénye által nem *ellenzi* az illy vi-
déli szóllásokat, bátran és helyesen használhatjuk
azokat, a' nyelv bőségének határozottságának, szép
hangzásának előmozdítására: p. o. Magyar Orszá-
gon a' *jelentő mód egészszen múlt idejének többes*
harmadik személye eggy *tak* vagy *tek* ragaszték
által alkottatik, mint *szaladtak, eredtek*; Az Erdé-
lyiek ezen személyt sokkal helyesebben alkotják, a'
több *harmadik többes személyek* alkotó vegzetét
nak nek itt is megtartván és az *egészszen múlt idő-*
nek jelét, a' *t* betűt, ragasztván eleibe mint: *sza-*
ladtanak, eredtenek, 's a' t. Ezt a' nyelv termé-

*) Erdélyi Museum 9. füzet 94. l.

szete nem tiltja, sőt inkább parantsolja, miért ne használhatnók tehát, az illy *Erdélyi szállásokat*, nyelvünk *regulásságának* előmozdítására és a' *kétes értelemnek*, melly a' részesülő mult ideje többes első ejtésének hasonlólag *tak tek* ragasztékok által való készítéséből ered, mint a' *szaladtak*, az *eredtek* elkerülésére. Mig nagyobb szabadságot adhatunk íróinknak az olly vidéki szállásokra nézve, mellyek eránt a' *nyelv természete*, annak *szabásai* és az *etymologia* egészszen halgatnak. Ide tartoznak mind azok, mellyek nem annyira a' nyelvben magában, mint a' *dolog természetében* gyökereztetnek. Ezeket minden tartózkodás nélkül használhatjuk, az írás-nyelvünk tökéletesítésére, a' mennyibe a' *gondolat* maga, mellyen épülnek, nem egészszen *helytelen*; *egészszen* mondom, nem akarván ki rekeszteni, a' *mérésebb képeket* mellyek a' Nemzet egyik részénél el lévén terjedve, már ez által elvesztik merészségöknek különben elidegenítő tekintetét.

Ezek szerént tehát az írás nyelv öregbítésére, mivelésére, minden *vidéki Beszédejtésből* fel kell azt vennünk, a' mi a' nyelv *törvényeivel*, *természetével* megegyez; és *lehet* mind azzal élnünk, a' mi *e'vet* nem ellenkezik. De a' vidéki Beszédejtéseket úgy a' mint vagynak, minden *hibáikkal* minden *különösségeikkel* együtt is írásban foglalhatjuk, és használhatjuk, gondolatainknak *helyesebb tisztább és erősebb* kijelentésére, a' hol az elő adás *természete* megengedi mint p. o. a' *tréfás írásokban*, a' *költés némelly nemeiben* különösen pedig a' *köznépí dalokban*. A' *Nápolyi*, főként pedig *Velentzei Diallektek* hány illyen, énekekkel bővelkednek, mellyek a' *tisztább Olasz nyelvbe* általtétetvén, minden kellemeiktől megfosztatnának. A' *Goldoni Vigjátékjainak* egyik legfőbb szépségét a' *romlottabb Beszédejtések szerentsés* használásában találja fel a'

született Olasz. Az Austriában uralkodó vidéki Német nyelvet kevesebb szerentsével használják némelly *Bétsi* lelketlen *vígjáték faragók* úgy nevezett *Lokal - Darabjaikban* ; valamivel szerentsésebben *Castelli* némelly apróbb költeményeiben ; de még ennél is szerentsesebb éneklőre talált a' *Schweitzzi* Német nyelv *Vossban* , és már az *északi Német köz-nép Beszédejtésében* is tétettek némelly próbák. Miért ne lehetne a' *Palótzok* a' *Székelyek* magyar nyelvöket némelly egyes Darabokban használni a' nélkül, hogy őket gúnyolásunk tárgyának vegyünk ?

TIZENNEGYEDIK SZAKASZ.

A' régi szóllásformák felélesztéséről.

Hogy nyelvünk még az utolsó Századokban is szóllásformáira nézve változott, hosszas okoskodásokkal mutogatni kár volna ; bizonyítják azt a' leg-régibb *halotti Beszédeink* , bizonyítják továbbá más egyéb *írás és nyomtatásbeli maradványaink*. Vagynak a' Magyarban is valamint minden más nyelvekben elavult, szokáson kívül lévő szóllásmódok. Méltán vesszük itten tehát azon kérdés' megfejtését vizsgálat alá : hogy mennyibe lehet az ilyeneket a' nyelv további kimiveltetésére tzeleányosan a' *felelődekenység setétségéből* kiragadni, és új étellel megajándékozni.

Ha a' nyelvek eleitől fogva *tzéljok* szerint miveltettek volna, ha a' *Nemzet* hol nevedő hol apadó *mivelttségének* az egész nyelvre olly nagy befolyása, ha az emberek *tudatlanságának* és több egyéb hol kedvező hol ellenkező környülállásoknak a' nyelv változásaiba olly nagy részők nem lenne, minden régi szóllásformákat *eggyátaljában* kárhoztatván,

méltán hagyhatnók azokat megérdemlett felejdé-
kenységökben. De nem úgy vagyona' dolog. A' gyar-
ló ember még akkor is, midőn *minden elmébéli te-
hetségeit* mozgásban hozza, gyakran a' *vélt jóban*
a' *legroszszabbat* ragadván meg, kábulásában tsa-
latkozását nem veszi észre. Ez így lévén mit lehet
az olly emberi mivekről mondani, mellyekben a' tör-
vényt nem esmérő *puszta történet* is uralkodik? Il-
lyenek a' nyelvek, míg tsupán a' *gondolatlan köz-
nép szájában* forognak, vagy tsak némelly tudatlan
írók által gyakoroltatnak. Ezt meggondolván, a'
mostani nyelvek *valamennyire* való *regulássága*
sokkal inkább indíthat bennünket tsudálkozásra, mint
az, hogy némelly olly *elavult szóllásokra* találunk,
mellyek *roszszabb* és *helytelenebb* szóllásoknak vól-
tak kénytelenek helyt engedni. Valyon ki tilthatja meg
a' helyesen okoskodó Nyelvtudósoknak, hogy ezeket
ne *kárhoztassák*, vagy legalább *helytelenebbeknek*
ne valják; amazoknak pedig igazságtalanúl elveszett
polgárságokat vissza adni ne ügyekezzenek? p. o.
A' *harmadik személyes* és a' *mutató névmásoknak*
idétlenül kettőztetett negyedik lejtéseik *ő-t-et*, *az-
t-at*, *ez-t-et* a' józan okosságnak és a' Magyar nyelv-
nek minden törvényei ellen vagynak alkotva, és azzal
mégis minden Magyarok olly közönségesen élnek, hogy
ha a' helyesebb *az-t* és *ez-t* alkotásokat még hasz-
nálják is, de az *ő-t* valóságos negyedik ejtést kár-
hozatos újításnak tartják; de valyon azért hiháznak
e' azon érdemes hazánkfiai, kik az illyen elavult
vagy avulni kezdett szóllásokat nyelvünkbe *felélesz-
teni* legelőször ügyekeztek. Hasonlólag elkezdettek
avulni ezen helyesen alkotott visszazható névmások
ennen magam, *tennen magad*, *minnen magunk*,
tinnen magatok, és ezek helyett el kezdte terjedni
az illy helytelen alkotás *önnön magam*, *magad*,
magunk, *magatok*, hol a' *harmadik személyes*

névmás, a' helyes gondolkozás szabásaira nem ügyelvén, tarkán öszszeköttetik a' több személyekkel. Miért ne lehetne tehát az említett helyesebb szóllásokat új étellel megajándékozni, midőn azokkal régiebb Iróink szélitiben éltek, a' mint azt Révai számtalan példákkal megmutatta? *) Miért ne lehetne nyelvünk tökéletesítésére azt használnunk; a' mint az úgy nevezett *arany Században* élt *nyelvtudósaink*, Grammatikájokban is felvették? **)

De még az olly esetekben is, hol a' nyelv természetete és az etymologia törvényei *olly nyilván* nem beszélnek, mint a' most elő hordott példákban, és vagy egészszen halgatnak, vagy pedig valamenyire inkább látszanak a' *mostani* szóllásoknak mint a' *regieknek* pártjokat fogni, ezeket sem *kárhoztatván* mindazáltal egyenesen, még akkor is lehet az illy szóllásoknak *újéletet adni*; de a' nélkül, hogy a' most szokásban lévőket, mellyek hasonlóképen helyesek, kiítani ügyekeznenk, hanem inkább mind a' kettőt nyelvünk élkességének, bőségének előmozdítására megtartván. p. o. Révai nyomos okoknál fogva úgy vélekedik, hogy nyelvünkben a' *hasonlító grádits* végzete ezen mássalértöböl *bő* ered, annak magánhangzója a' mássalhangzó eleibe tétetvén. Itt tehát a' *magánhangzó* a' végzet egészségéhez megkivántatik; de még is az *s sz* és *z* betűkön végződő mássalértök hasonlító gráditsát ma is a' nélkül szoktuk igen gyakran alkotni p. o. *okos'b*, *gonosz'b*, *igaz'b**) 's a' t. Eleink ezen ékes szabadsággal gyakrabban éltek, a' *g*, *k*, *l*, *n*, *ny*, és *r*

*) Révai Elab. Gramm. 1-ső Rész 380's köv. lapok.

**) Molnár Albert 9 Hönyv. XII. Szakasz Pereszle-nyei Pál 2. Rész. 1. Szakasz.

***) A' kettős *b*, melly azon kívül is a' végzet etymologiaja szerént helytelen, 'az illy esetekbe csak egy *b*-vel tseréltetik fel.

betükön végződő mássalértőket is így alkotván; mint: *vastagb, meredekb, közelb, idegenb, keményb, fejérb* 's a' t. *) Miért ne élhetnénk tehát mi is azzal, midőn a' nyelv természete megengedi, vagy legalább nem tilalmazza. Hasonlóképen vagyon a' dolog az *sz* lehetet törzsökeiben felvevő igéknek alig mult idejek *összszevont formájokra* nézve. Ennek harmadik eggyes személye némelly igékre nézve mind e' mai napig fenn maradt a' szokásban p. o. *lön*, a' több személyek mindazáltal egészszen elavultak. Eleink az illy *összszevont* formával minden efféle regulátlan hajtogatású *igékre*, és azoknak minden *személyeire* nézve éltek, a' mint azt *Revainak* számtalan, a' tizenhetedik Századbeli legjobb Íróinkból vett példák által bővebben megmutatta. **) Nem lehet ugyan tagadni, hogy a' *levék, vevél, vive, tevétel, hívének* 's a' t. talám törvényesebben vagynak alkotva, mint a' *lök, vől, vin, tötök, hűnek* 's a' t. De mind e' mellett is, az illy alkotások olly különös bájjal bírván, miért ne adhatnánk nékiek új életet ezen említett igékben, mellyek azon kívül is a' *rendetlen hajtogatásúak* közzé tartoznak, kivált a' költői előadásban.

Ha az illy esetekbe a' régi szóllások felélesztését helyben hagyhatjuk, javasolhatjuk, úgy annyi-
val helytelenebbnek kell vallanunk az olly elavult szóllásoknak megújítását, mellyek a' *nyelv mostani természetével* épen nem egyyeznek meg, és a' mellyeknek terjesztésével a' *a' nyelv egész mostani állapotja* meg változtatnék. Illyen volna p. o. ha valaki a' *Vagmuk, Vimagamuk, teremtvé, adnája* 's a' t. szóllásokat, mellyek a' szép hangzásnak ké-

*) Ezt számosabb régi Íróinkból vett példákkal bizonyítja *Revai Élab. Gramm.* 1-ső Dar. 258. l,

**) *Élab. Gram.* 2 Darab 859 és köv. l.

söbben kifejtett törvényei miatt tűntek el nyelvünk-
ből, vagy a' *halálnek*, *pokulnek*, *milosztben* alko-
tásokat, mellyek nyelvünknek a' különböző hangú
magánhangzókról szőlő törvénye ellen vétnek, akar-
ná vissza hozni. Illyen lenne ha valaki a' *részesülő*
első elmúlt idejét, mellyet *Revai* helyesen Aoristus-
nak nevez, mivel gyakran jelenvaló értelme is va-
gyon, ős eleink példája szerint *) a' személyek és
számok szerint akarná hajtogatni p. o. *élvém*, *él-
véd*, *élvéje*, *élvénk*, *élvétek*, *élvéjek*. Ez által a'
nyelvnek egész mostani állapotja minden szükség
nélkül felzavartatnék.

Hogy eggyémelly *elmeszüleményekben*, mel-
lyek által olvasóinkat az ősz régiségre akarjuk em-
lékeztetni, az illy régi *szóllásoknak* minden meg-
változtatás nélkül való használása, és ős eleink
nyelvének minden részben való követése előadásunk-
nak nagy kellemeket és különös bájt adhat, tagad-
ni talám senki sem fogja, a' ki *Vossnak Homeros-
szát* olvasta, és megértette. De ez tsak igen ritka
esetekbe, és itt is nagyon kényesen történhetik meg,
ne hogy az illyeneknek *ellentárhatailan kellemek*
a' közönséges izlést megrontsa, és minden Irókat
követésre indítson, melly veszedelemtől a' *Német*
nyelv mostani Iróinak izlése szerint, nagyon félhet.

A' mit eddig mondottunk tsak az olly szólláso-
kat illeti, mellyek a' nyelv *grammatikai törvénye-
in* épülnek, mert az olly elavult szóllásokat, mel-
lyek eggy némelly szavaknak *külömbözőképen* és
külömböző értelemben való használásokból állanak,
minden tartózkodás nélkül feleleveníthetjük, tsak
hogy azokban a' *gondolat*, mellyen épülnek, a' *jó-
zanokosság törvényeivel* megegyezzek, általok ké-
tes értelem ne származzék.

*) *Revay Elab. Gramm.* 2 Rész 797. 1.

NEGYEDIK RÉSZ.

Az újításoknak mikori használásáról.

ELSŐ SZAKASZ.

Az újításoknak tzéljáról közönségesen, és a' nyelv bőségéről különösen.

Láttuk eddig, hogy a' Magyar nyelv mikép eredett, láttuk mi módon gyarapodott, még végre mostani állapotját elérte; megmutattuk továbbá, hogy minden Nemzet köteles a' maga nyelvét művelni, az az hogy a' nyelvbéli újítások szükségesek; megvizsgáltuk azután azon különböző módokat, mellyek segítségével az illy újítások megtörténhetnek, kifejtődzött természetének veszedelmeztetése nélkül; már most azt kell meghatároznunk, hogy *mikor* és *mennyibe* szükséges újitanunk; mert a' legjobb és a' helyes etymologyiának, a' nyelvtermészetének minden törvényeivel *tökéletesen* megegyező újításaink is, könnyen *helytelenek* lesznek, ha ott újítunk a' hol nem *kell*, a' hol *szükség* reá nints. Ezen nevezetes, de nem kevésbe kényes kérdésnek megfejtése lesz Értekezésünk jelenvaló utolsó részének szép tárgya.

A' nyelv művelésben annak *tökéletesítését* erányozzuk, *Tökéletes* pedig tsak az a' nyelv lehet, melly *tzéljának* megfelel. Hogy tehát a' nyelv szük-

séges tökéletesítését helyesen mozdíthassuk elő, mindenek felett annak valóságos *tzélját* kell bővebben kifejtenuink. Senki kétségbe nem hozhatja, hogy a' nyelvek lételöket, az eggyes emberek azon belső vonzóadásának tulajdoníthatjuk, melly által *gondolatainak* és *érzeményeiknek* eggy mással való *közlésre* ösztönöztetnek. Azon nyelvben tehát, mellyen *minden* szemmel látható *tárgyakat*, *dolgokat*, *minden gondolatainkat* és *érzelmeinket* ki tudjuk jelenteni, abban megvagyön eggyik *legfőbb tökéletesség*, a' *bőség*, *gazdagság*. De midőn az előttünk lévő tárgyakat gondolatainkat és érzelmeinket másokkal közleni ügyekszünk, eggyyszer'smind azt akarjuk hogy azok, a' kikhez szöllunk, minket *eggyszerre*, *könnyen* és *minden felakadás nélkül* megértsenek, hogy bennök ugyan azon képzetek gondolatok és érzemények, támadjanak mellyeket mi felélesztetni kívánunk. Innen támad a' nyelveknek *masodik fő tulajdonsága* a' *határozottság*, *világos érthetőség*. A' szépnak, *kellemetesnek* érzése olly mélyen az emberi szivbe vagyön gyökerezve, hogy az, azt mindenütt keresi, mindenütt óhajtja; ezen kívánságból ered a' nyelvek *harmadik fő tökéletessége* az *ékesség*. Valamint a' szépnak érzése semmi *bizonyos törvények* alá nem vonathatik, épen olly kevésbé lehet a' *nyelvékességet is meghatározni*; minden nemzet, söt minden eggyes ember is különböző izlése szerént, különböző tulajdonságokba keresi a' nyelvnek ékes völtát. De akár a' dolog természetét vegyük gondolóra, akár nyelvünk mostani állapotját, és nemzetünk, főként pedig újabb íróink izlését tekintsük, azt fogjuk találni, hogy a' nyelv ékességét, főként ezen négy tulajdonságokba fogjuk kereshetni: a' *velösrövidségbe*, az az minden hiába való szükségtelen hangoknak kiirtásában; a' *nyelvbéli tisztaságban*, vagy is az ide-

gen hangzatok elkerülésében, a' kifejezések *regulaságában* és a' *szép hangzásban*.

E' kép tehát hat különböző tulajdonságokban állapíthatjuk meg a' nyelv tökéletességét, ezek pedig a' *bőség*, *határozottság*, *rövidség*, *tisztaság*, a' *régulátság* és a' *szép hangzás*, mellyekben a' nyelvmívelésnek ugyan annyi tétlőjaira találunk. Minek előtte mindazáltal ezeknek egyes megvizsgálására átmennénk szükség lesz megjegyezni, hogy ezen különböző tétlők igen gyakran összfolyolnak, *szépen egyesülnek*, de éppen olly sokszor egymástól elválnak, *ellenkezésbe jönnek*. Az illy esetekbe az *ékességet* tárgyazó tulajdonságok ugyan nagyobb részint kénytelenek a' *határozottságnak*, *értelmességnek*, a' legmegátalkodottabb ellenségeknek, mint a' nyelv *legfőbb tétlőjének*, engedni; de mindazáltal némelly egyes esetekben szükség az értelmességből is *valamit* engednünk, hogy a' nyelvmívelésnek több tétlőit elérhessük.

A' nyelv *bősége* abból áll, hogy azon minden tárgyat, minden képzetet megtudjunk nevezni, minden gondolatot minden érzeményt kitudjunk fejezni. Nem elég tehát, hogy a' *főbb gondolatok érzelmek* és *tárgyak* előterjesztésére alkalmas legyen hanem még megkívántatik, hogy azoknak minden *legkisebb változásait* előterjeszthesse. Erre nézve tehát szükséges, hogy igen gyakran, ugyan azon egy képzetnek, gondolatnak közlésére *több kifejezései* legyenek, mellyekkel „azt a' mit a' gondolatok *külömböző színeinek* nevezhetünk, a' világosságnak és „sötétségnek *fainabb keverékeit*, a' gondolat erejének *külömböző graditsait*, a' kisebb és nagyobb hathatóságot tökéletesen kijelenthessük *) és a' mellyeket az *előadás* különböző *nemei* szerint használ-

*) *Campe über Reinigung und Bereicherung der Deutschen Sprache* 85. l.

hassunk. Ugyan azon szó p. o. mellyet a' *tréfás előadásban* használok, sokszor minden erejét elveszti, ha azt az oktató író is használja; a' *fellengező költő* egy közönséges, a' minden napi Beszédnek tulajdon kifejezése által előadásának minden szépséget megvonhatja. A' felvett tárgy szerint, a' szóknak és a' szóllásoknak is különbözőeknek kell lenni; az előadás külömbisége ugyan azon egy gondolatnak, külömböző *erőt*, sőt külömböző *értelmet* adhat. A' nyelveknek e' részben való bőségek teszi nagy részint azoknak *hathatóságokat*. Hogy ennek mindazáltal minden egyes képzetre minden egyes gondolatra nem kell kiterjeszkedni, úgy gondolom említenem is felesleg való.

A' hathatós bőségen kívül vagyon még egy más is, mellyet talám *ékes bőségnek* nevezhetnénk, mivel, főként az előadás szépségére szolgál. Az előadást semmi sem rontja olly annyira meg, a' kényesebb fület semmi sem sérti olly nagyon, mintha ugyan azon *eggy szó* vagy ugyan azon *eggy szóllásmód* többször és hirtelen egymás után fordul elő; szükséges tehát ezen tekintetből is hogy ugyan azon egy képzetnek kifejezésére több szavaink, ugyan azon egy gondolat kijelentésére, több szóllásmódjaink legyenek, amazokat *eggyértelmű szavaknak* (Synonymaknak) nevezzük; emezek teszik pedig nagyobb részint a' *nyelv hajlékonyságát*. Valóságos egyértelmű szavak minden Nemzetnél minden nyelvben csak kevesen vagynak; többek a' hasonló értelműek (homonymák) mellyek igen gyakran egy értelemben vétetnek. Legszámosabban, legközönségesebben találtatnak a' részetskék között; itt legszükségesebbek is, ezek leggyakrabban fordúlván elő minden beszédben; mindnyájan tudjuk, hogy az egyértelmű *et, ac, atque, que; nam, enim, cum, quia* 's a' t. melly könnyüséget, melly ékességet

adnak a' Deák nyelvnek, és mennyi akadályokkal, nehézségekkel kell az újabb nyelveken, kivált pedig a' Magyarban, melyben az illy egy vagy hasonló-értelmű részetskék tsak igen kevés számmal találatnak, küszködnünk, hogy előadásunk darabosságát elkerüljük. A' *Synonymáknak* legnagyobb hasznát veszik a' költők, *) mert, a' mint megjegyzi Német Országának egy nagy költője, ki e' mellett honni nyelve művelése körül is nagy érdemeket szerzett magának, **) „az illy szóknak egyike gyakran egy taggal hosszabb vagy rövidebb, másma-
„gán- vagy mássalhangzókból vagy on alkotva 's a' t.
„mint a' másika; és a' költő épen ez által nyeri
„meg *versének* szebb hangzatját, *periodussának*
„ékesb kerekességét. 's a' t. A' haszontalan hiábavaló egyértelmű szavak nagy serege mindazáltal a' nyelvnek inkább terhére mint hasznára szolgál, és ezekkel könnyen úgy járhatunk mint a' ma Arabs Nyelvtudós, ki 599. szót szedvén össze, melyek által a' nyomorúságot ki lehet tenni, a' négyszázadiknak nevezi azt, hogy mind ezeket fel kelle számlálnia.

A' bőség képzetét illy széles értelemben vévén, és annak illy nagy kiterjedést adván, könnyű által látni, hogy *valóságosan elég bőnek*, minden esmeretes nyelvek között *eggyet* sem nevezhetünk, sőt hogy a' bőség *fő ideálját*, minden ügyekezetünk mellett is egy nyelv sem érheti el. Ha meggondoljuk, hogy a' *természetbe* hány különböző *tárgyak dolgok* találatnak, a' termékeny és mindig munkásságban lévő *emberi elme*, hány *új gondolatok* fogan-

*) Már Aristoteles azt mondja (Rhet. I. 3. c. 4.) Τὰ μεν σοφιστη ὁμωνυμια χρησιμοι (παρὰ ταυτα γαρ χακουργει) τω ποιητη δε συωνυμιαι.

**) Wieland Musofilus nevezete alatt Deutsch. Merkur 1782. December. nemkülömben annak munkái. Bécs. 1812. 45 Dar. 277. l.

tatására alkalmas, és az indulatok által szüntelen hányatott *emberi szívben* hány különböző *érzelmények* támadhatnak, ha ezekhez vesszük azoknak minden kényes *elváltoztatásait* a' *hathatóságra* a' nyelv *ékességére* megkívántató egygyértelmű szavakat, a' nyelvek hajlékonyságát, — valóban mérészen elmondhatjuk, hogy ha lehetséges volna a' föld kerekségén találtató *minden nyelveket* egy nagy egészben össze olvasztanunk, még talám akkor sem jutnánk egy oly tökéletes nyélvre, melly a' bőség általunk meghatározott képzetének volna képen megfelelni. De ez nem is *szükséges*. Mit tsinálna a' *gyarló ember* egy illy tökéletességgel, ha meghatározottságában azt megfogni, avval élni nem tudna. Nints és nem is lehet ezen tökéletlen földünkön minden tekintetben elég bő nyelv. Az egész különbség tsak abban áll, hogy egyik *hajlékonyabb* a' másiknál, *gazdagabb* mint a' többi; de ez a' gazdagság, és hajlékonyság is ritkán terjedki az egész nyélvre, úgy hogy a' legszűkebb is némelly tekintetbe felyül múlhatja a' leggazdagabbat, legmiveltebbet.

Ezekből tehát nyilván következik, hogy a' bőségre nézve a' fő tökéletességre nem törekedhetünk; de e' részben a' több *nyelvek gazdagságát* sem vehetjük fel követő például. Minden nyelvnek vagyon oly *bősége*, mellyre a' többeknek nints *szükségök*, mi közünk p. o. nekünk a' Frantzia törvény különböző kifejezéseivel. Sok nemzeteknek lehet továbbá oly bőségök is, mellytől még magok is örömetst *megmenekednének*, mint mi tzifra éktelen káromkodásainktól. Végre találatnak minden nyelvekben oly *értelem elváltoztatások*, *képes előadások* mellyeket a' többekbe által plántálni nem lehet; de ezek nem is mutatnak valóságos szükségre, mert azok gyakran tsak *formájokra nézve újak*, és nyelvünkbe más-

féleképen kitétethetnek ; *) már pedig *Seneca* szerint, nem a' *formát*, hanem a' *dolgot* kell kitennünk. **) Mind az a' mit tehetünk tsak abban áll hogy a' nyelvnek a' *lehetséges gazdagságot* megadjuk, a' *legsükségesebb bővségre* mindenek felett törekedvén, és azon munkálkodni soha meg nem szünvén. Az *el nem érhető* tökéletesség felé fáradhatatlanul ügyekezní, a' gyarló embernek változhatatlan sorsa és szent kötetlensége. Az eddig mondottakra nézve két fő törvényt állapíthatunk meg. *Elször: minden eddig esméretlen tárgynak, képzetnek, érzeménynek, és gondolatnak kénytelenek vagyunk, akár hogy is, új szavakat, keresni, ha azok nyelvünkben nem találhatnának.* Az ebbéli bőség a' nyelvnek haszonvethetőségre olly kerülhetetlenül szükséges, hogy itt igen kevés és említést sem érdemlő eseteket kivéven, semmi egyébbre tekintet nem vehetünk. A' nyelv *hathatóságát és ékességét* tárgyazó bővítés, nagy részint, tsak a' nyelv *szépségét* mozditja elő, a' szépség pedig több más tekinteteken épül de nem is olly szükséges azért: *Másodszor: egygyértelmű szavakat tsak ott teremthetünk, a' nyelv hajlékonyságát tsak ott mozdíthatjuk elő, a' hol a' nyelvtermészte a' legszorosabb értelemben véve megszenvedi a' nyelvmivelésnek pedig több tzeljai megengedik.* Mert ugyan is a' bővítés, ha azt magára tekintjük, nem köti magát a' nyelvmivelésnek egyik módjához is, erre nézve mindegygy újításainkat akár honnan vesszszük azokat akár jól, akár rosszszul és helytelenül készítsük. A' legundokabb a' legtsúnnyább nyelv is

*) *Eschenburg a' Braunschweigi Magazinba* 1791.

**) Nec enim imitari et transferre verba ad illorum *formam* necesse est, *res ipsa* de qua agitur aliquo signanda nomine est, quod appellationis Graecae *vim* debet habere non *faciem*. *De tranquill. Animi*, 2. Szakasz.

tehet bő, lehet gazdag. Mellyre nézve nem kerülhetjük el, hogy erről szólván a' nyelv művelésnek több modjairól is ne értekezzünk, jóllehet a' fel tett kérdésünkbe, nyilván csak erről vagy onról emlékezés téve.

MÁSODIK SZAKASZ

A' nyelv értelmességéről, határozottságáról.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy az a' nyelv, melly *bővül* egyszer'smind *értelmességére* és *határozottságára* nézve is gyarapodik, de ha a' bőség az újítás módjaiba semmi különbséget sem teszen, annyival nagyobb szemességet ohajt e' részben az értelmesség és a' határozottság. A' nyelv *értelmessége* gondolatainknak képzeleteinknek olyképen való kijelentésében áll, hogy azokat halgatóink vagy olvasóink minden *tétovázás* nélkül megtudják érteni, el tudják találni. Az értelmesség tehát közönségesen véve, majd *minden újításoknak* egy átaljában ellensége, szorosán ragaszkodik a' *régiséghez*, a' megszokott szavakhoz. A' nyelv *határozottsága* ugyan nagy részint annak érthetőségéből foly, de szűkebb határú, és főként a' *kétes értelmek* elhárításában áll, mellyeknek elkerülésére az újításokat igen gyakran meg is kívánja. Jóllehet tehát ezen két képzetek, az érthetőség és határozottság, oly szoros atyafiságban vagnak, hogy azokról külön külön nem értekezhetünk azért még is találkozik közöttök valamelly kényes különbség, mellyre ügyelnünk szükséges lesz.

Az *érthetőség* a' mint már felyebb is említők a' legnagyobb változásoknak vagy on kitéve, és egyenesen a' *Nyelvszokástól*, az újítások terjesztésétől, és némünémű elfogadásától függ p. o. ez a' szó *rény*, mind a' mellett is, hogy abban a' törzsök úgy meg-

vagyon rontva, hogy a' nyelv származtató arra a' legnagyobb fáradsággal is alig tud akadni, jóllehet továbbba annak tulajdonképen semmi értelme sincsen, annyival kevésbe jelenti pedig ki a' *virtus* képzetét; még is a' hosszásabb szokás, a' gyakorabb használás által, már olly *köz értelművé* lett, hogy azt minden, ki a' Magyar újabb írásmódjában jártas, akár hol találja is, mindjárt elérte, bátor azt helyesnek nem tarthatja. Az érthetőség tehát illy változó és illy önkényes lévén azt Adelungal *) a' nyelv egyik fő, ha mindjárt nem egyetlenegy érányának elismérhetjük, de újításainkban *vezérül* nem fogadhatjuk; mert a' józanokosság szent szabása szerént is kénytelenek vagyunk az *ideig óráig tartó* érthetetlenséggel, a' jövő *nagyobb tökéletességet*, egy kitsiny kárral nagy hasznót vásárolni. Mind e' mellett is hibás volna a' jelenvaló értelmességet egészen elmellőzni, arra semmi tekintet sem venni. Mellyre nézve talám a' következőket lehetne megjegyezni.

1-ször Ott *ne újítsunk* a' hol *nincsen szükség* reája. A' melly képzetnek kijelentésére, már vagyon jó helyes szavunk, arra nézve *ne alkossunk új szavakat*, kivéven ha az új szó olly könnyű értelmű volna hogy abban senki fel nem akadhat és az által a' nyelv szép hangzása előmozdítatnék. Ezen tekintetből is helytelenek tehát a' *környülmény* és *környület* új alkotásaink, az általok megnevezendő képzetet ezen régen bevett szavunk, *környülállás*, melly alkotására nézve is helyesebb amazoknál, épen ollyan jól kifejezvé. A' költőknek mindazáltal itten némelly kifogásokat kénytelenek vagyunk elengedni.

2-ször Az új szók között, kevés kifogásokkal, *legértelmesebbek az összetettek*, itt két tiszta kép-

*) Magazin d. Deutsch. Sprache. 1. Dar. 57. l.

zet szolgálván egy harmadiknak meghatározására; kevésbe érthetők a' *származtattak*, itt tsak az egyik alkotó rész a' törzsök egészszen tiszta jelentésű, a' másik tudniillik a' származtatásbeli ragaszték értelmére nézve mindég inkább vagy kevésbe homályos: a' hol tehát lehet folyamodjunk, új szavakat akarván alkotni *főként* és mindenek felett az *összetételhez*, *azután pedig a' származtatáshoz*,

3-szor Az olly *elavult törzsökök* mellyek származéjaikban megmaradtak, és a' mellyeknek valóságos értelmöket ezekből könnyen kitapogathatjuk, mint *inger*, *kegy*, *béke* 's a' t. hasonlóképen azon szavak közé tartoznak, mellyek által, a' nyelv értelmessége nem tsonkíttatik.

4-szer Az olly *elavult szavak*, mellyeknek mostani nyelvünkbe semmi nyomok sem találtatik, tsak igen vigyázva használtathatnak. Ezeknél az értelmességre nézve, valamivel jobbak a' *vidéki szók* és *szóllások*, mellyek mindég a' Nemzet egyik vagy másik része előtt esméretesek.

5 ször Az *idegen* nyelvekből vett *szóllásokat* és kivált *szavakat*, az érthetőség igen gyakran hathatós pártfogása alá veszi; de erről a' nyelv tisztításról beszélvén, bővebben fogunk értekezni.

A' nyelvek *határozottsága* abban áll, hogy minden szóllásnak és minden szónak egy olly tiszta képzet feleljen meg, hogy a' halgató, vagy olvasó ezt minden tétovázás nélkül eltalálja és annak jelentése eránt semmi kétségbe se jöjjön. Olly határozottságot mind azáltal egy nyelvben sem képzelhetünk, melly a' *nyelvel élni nem tudó Író* helytelen előadásának *tisztaságot* adjon, vagy pedig az Írónak magának zavarba lévő gondolatjait rendbe szedje; erről tehát itten szó nem lehet. Bátor a' nyelv határozottsága annak érthetőségéből ered, és az nem egyéb hanem ennek nagyobb gráditsa: a'

határozottságra nézve mindazáltal azt a' külömbséget veszszük észre, hogy ez nem függ egyenesen a' nyelvszokás kényétől; az a' mi ma *kétséges*, határozatlan értelmű, az csak úgy lehet a' nyelv szokás által tiszta és egyenes jelentésű, ha az annak tétovázó értelmét *megszorítja*, körül írja; még pedig nagyobb részint valamelly *bizonyos törvények* és a' józanokosságnak nyilvánságosabb szabásai szerint jöllehet néha ezek halgatván, az *önkénynek* is kell valamelly tsekély hatalmat adnunk. E'képen tehát ezen határozottság illy állandó természetű lévén, nem elég annak reménysége alatt, hogy a' Nyelvszokás a' mostani határozatlanságát magától lassan lassan el fogja enyészteni, azt a' *jövendőre bízni* hanem szükséges valamelly bizonyos principiumokon épült munkálkodásaink által, eggyfelől a' nyelvekben már *jelenlévő* kétes értelmeket *eloszlatni*, a' *jövendőre* nézve pedig újításainkat úgy alkalmaztatni, hogy szavaink és szóllásainknak semmi kétes értelmök ne támadhasson.

Hogy a' képzeiteiben mindig nagyobb vagy kisebb zavarban lévő *köznép* szájában, az ezeknek kijelentésökre szolgáló szavak értelmei is zürzavarban jönnek; hogy továbbá az Irók nagyobb számának, az új szavak koholásától való természetes irtódzások és így a' már kész atyafias jelentésűeknek új értelembé használások által számos szavaknak két értelmek támadott, minden könnyen általláthatja és nyelvünkben számtalan példák által bebizonyíthatatik. Hogy ezeket a' mennyire lehet *el kell kerülnünk*, épen olly bizonyos. A' nyelvmivelés több tzeljaival történhető ellenkezésnek elkerülésére nézve mindazáltal, a' nyelvhatározottsága elő mozdítását tárgyazó ditséretes tűzünktől nem kell magunkat igen messze elragadtatni engednünk. Ezen ott is munkálkodni a' hol az illy kétes értelem meg va-

gyon ugyan, de az egyes szavaknak és szóllásoknak, összfolyások, szerkeztetésök, vagy pedig a' hosszas szokás által eltöröltetik, hibás volna; p. o. *fontolóra vévén a' dolgot úgy látszik a' nyelvek mind tökéletlenek*, ezekben minden első tekintettel általlátja, hogy itt nem a' dolog *természeti nehézségének* megméréséről, nem a' nyelvek *álnokságáról*, hanem a' dolognak elménkbe történt meghányásáról, és a' nyelveknek hiányos voltokról vagyon szó. Továbbá ezen szó *sárgaság* tulajdonképen azt jelenti, a' mit tehetne a' deák *flavitas*, vagy a' Német Gelbheit; mint: az *ő képeének sárgasága* de a' hosszas szokás által ezen szóval egy különös nyavalya kijelentését úgy megszoktuk, hogy annak kettős értelme a' nyelv határozottságának nem árthat. Ezek szerint tehát azon számos *kettős értelmeknek*, mellyek minden nyelvben egyaránt találtnak, nagy száma részszerént megszűnik *kétes* lenni, vagy pedig az Irók mesterséges fordulásai által meghatároztatik, a' támadható zürzavar elkerültethetik és csak ritka esetekben leszünk kénytelenek azokat eltörölni, egészszen kiirtani. Ezekre nézve megjegyezhetjük:

Először: Ha vagynak nyelvünkbe egygy értelmű szavaink, mellyek az atyafias képzeteknek kijelentésére minden külömbség nélkül használtatnak: akkor azokat osszuk el a' rokonos képzetek között, adjunk közülrök mindegyiknek egy különös nevet, melly kikötőleg annak kijelentésére használtassék. Itt a' közönségesebb nyelv szokás, melly majd minden egygyértelmű szavak között szokott valamelly tsekély külömbséget tenni, az egyes szavak eredetének megvizsgálása, a' több nyelvek példái és a' jobb izlés lehetnek vezéreink p. o. név, szó, ige, szinte egygy értelműek kivált a' két utolsó, miért ne használhatnók tehát a' Gram-

matikába a' szó-t *vox*, a' nev-et *nomen*, és az igé-t *verbum* helyett; továbbá az *i* és *as*, *os*, *es*, *ös* végzetek segítségével eggyaránt alkotunk más-salértöket, mellyek a' *törzsokből valóságot* jelentenek, de az utolsóbb eggyzer'smind valamelly *ki-tsinyító értelemmel* is bir, mellyre nézve a' *gyermek-es-t* használhatjuk a' gyermeki tulajdonságok *szónakozásra* indító, — a' *gyermeki-t* pedig annak nemesebb részének elnevezésére: jóllehet a' *gyermekes* és *gyermeki* tulajdonképen szinte egyet jelentenek, A' Németek és Frantziák helyesen megkülömböztetik ezen két képzetet: *Künstler* *artist*, és *Handwerker* *artisan*; mi Magyarokkal az utolsót is tsak hijánosan és idegen szónak segítségével fejezzük ki a' *mesterember* által. Ezen képzetek pedig olly atyafiasok, hogy mind a' kettőt ugyan azon *eggy szóval* jelentvén ki, előadásunk valóban majd mindég kétséges lesz. Helyes volt tehát egy érde-mes hazánkfianak azon javallata, hogy az *elsőt* mint nemesebbet *művészszel*, az *utolsót* pedig *míves* által fejezzük ki *) ez ugyan is az *aranymíves* *ezüst míves*, *rézmíves* szavainkba, hasonló értelemben már úgy is előfordulván. **)

Másodszor: a' hol nintsenek egy értelmű szavaink, vagy ezek nem elégségesek minden rokonos képzeteink kifejezésére, ott tanátsosabb az fenn maradt képzeteknek helyesen készült új nevezetet adni; mint az atyafias képzetek már meg lévő nevezeteit tovább is hol az egyik, hol a' másik

*) Erdélyi Museum 5-dik füzet 182. l.

**) Az ilyen gyakran inkább az önkényben mint az etymologiában gyökereztetett különbségekre más nemzetek Nyelvtudóssai is adnak példát így ohajtja Richter hogy Ähnung előérzést az Ähnung büntetést tegyen. *Vorschule der Aestetik*. Béts 1815. 81. l.

értelembé venni. p. o. ezen szó *valóság* mind azon képzeteket teszi, mellyeket a' Deák *Ens, essentia, substantia, realitas* és több más szavaival teszen ki. Ha e' részben nyelvünk által tiszta képzeteket akarunk közleni, kénytelenek leszünk idővel a' *valóság* értelmét megszorítani, és nyelvünkbe melléje más több szavakat felvenni, mellyek a' több képzetek megkülömböztetésére szolgáljanak.

Harmadszor: Az olly szavakkal, mellyeknek értelmök olly kétséges, használások olly sokféle, hogy valóságos, tulajdonképen való értelmöket meg nem határozhatjuk, jobb épen nem élnünk. Valyon nem találnok nevetségesnek, valyon nem kárhoztatnok e' azt az Írót, ki előadásában *ize, izél, izeltet, izés, izei* 's a' t. szavainkkal élne, ezeknek értelmök olly külömböző, használások olly sokféle a' közbeszédben, hogy azok épen az által megszűnnek valamelly bizonyos jelentéssel bírni. A' több felettébb tétovázó értelmű szavaink mint: *való, volta, szer, alak* 's a' t. többet vagy kevesebbet mind hasonló természetűek.

Negyedszer: A' szóllásformák egymás által sokkal ritkábban határozthatnak meg, mint az egyes szavak, azért az azokban támadható határozatlanság sokkal nevezetesebb és így itt, akár-melly tsekély kétes értelemnek eltávoztatása is mindég diúséretes. Mellyre nézve ezen tekintetből is, helybe kell hagynunk az illy szóllásokat: az *emberek szeretetök, vagy szeretete*, az eddig sokak által használt: az *emberek szeretetek* helyett.

Ha az Írók kénytelenek az eddig nyelvünkbe tsúszott határozatlanságot, az itt előladott törvények szerént kiirtani, úgy valóban az illy kétséges értelmeknek az *újításokban* való elkerülése a' nyelv mivelőknek még szorosabb kötelességök; egygyfelől mivel az illy kétes értelmek a' hosszas szokás által

valamennyire meghatározatnak, más felől mivel az újabb időkben a' nyelv-mívelésnek nem lehet valamely tétovázó állapotokon épülnie, hanem a' józanosságnak bizonyos, meghatározott szabásai szerént kell meg történnie, ezek pedig minden *kétségnél eltávoztatását* szorosán javasolják. Hogy az újításoknak minden nemei között egy sints melly a' nyelv határozottságát úgy megronthatná, mint az *értelem változtatás*, vagy is a' szavaknak más jelentésbe való vételök, a' dolog természetéből foly; erről kell tehát itten nekünk is főként értekezünk. Minden *értelem elváltoztatás*, minden szónak új értelemben való vétele, *kettős értelmet* szül ugyan, de abból éppen nem következik, hogy az *kétes* is legyen. Bátor kívánatos lenne, és a' nyelv tökéletességét nem kevésbé mozdítaná elő, ha minden *új szónak* csak egy *bizonyos jelentése* volna, azért még is erre az újításainkra nézve épen olly kevésbé törekedhetünk, mint a' már régen folyamatban lévő szavakra nézve. Minden nyelvben a' kigondolható új szavak száma sokkal kisebb, hogy sem azok által minden új képzetet egyenként külön szavakkal ki lehessen tenni, de az illy új képzetek igen gyakran, olly annyira különbözök is az eddig esméretes képzetektől, hogy nyelvünknek minden kintseit is a' legnagyobb szorgalommal felhánván mindegyike értelmének meghatározására tökéletesen megfelelő szavakat nem találhatunk. Hénytelenek leszünk tehát némelly esetekben a' már *folyamatban lévő szavakhoz* folyamodni, azoknak értelmöket elváltoztatván, hénytelenek leszünk az illy képzetek kijelentésére az olly szavakat használni, mellyek valóságos értelmökre nézve, azokhoz legközelebb járnak, azt leg-tökéletesebben meghatározzák. Az értelem elváltoztatást, és így a' kettős értelmet nem kerülhetjük el; minden ilyen esetekbe tehát csak arra lehet töreked-

nünk, hogy ezekből *kétes jelentés* ne támadjon. Mellyre nézve az olly szavakat, mellyek valóságos értelmökben nyelvünkben nem használtatnak bátran és minden félelem nélkül használhatjuk az atyafias képzetnek meghatározására; p. o. *titoknak*, valóságos értelme szerént azt jelenti, a' ki titokkal bánik, a' kinek a' titkok tudtára adatnak; de ezen értelemben azt nem használjuk, miért ne lehetne tehát ezen kifejezéssel azon hivatalt megnevezni, mellyet Deákul *Secretarius*nak neveznek.

Az *általvitellel*, vagy egy *Beszédrésznek* egy értelmére nézve *hasonló Beszédrész* helyett való használásával, hasonlókép igen gyakran élhetünk minden tartózkodás nélkül, a' hol nyelvünk azt megengedi: a' környüállások többnyire megmutatván, hogy ez vagy *amaz szó* mitsoda Beszédrésznek vétetik p. o. *mássalhangzó* valóságos részesülő és így mássalértő, azt még is bátran használhatom *mágánértő* helyett és azon képzetnek kijelentésére mellyet a' Németek *Selbstlauter*, a' Deákok *vocalis* által jelentenek ki.

Ugyan ezen tekintetből könnyebben meg lehet engedni a' régi szavaknak a' *távolabb lévő* képzetekre, mint a' rokonosokra való által vitelét p. o. *iv* valóságosan a' nyílnak egy részét teszi, az újabbak azt a' Deákok és Németek példája szerént, a' papiros egy bizonyos mennyiségének megnevezésére is kezdték használni. Ez által valósággal nyelvünk határozottsága nem egy könnyen tsonkitathatik; azon *képzetek* ugyan is, mellyek ezen *egy szó* által jelentetnek ki, nem egy könnyen jöhetvén *hasonló környüállások* közzé, és azért az előadásban bajosan is támadhatván azon kétség, hogy valyon mellyik értelemben kelljen azt venni. Feljebb láttuk mindazáltal, hogy az értelmeknek illy *mérészebb* elváltoztatások, a' nyelveknek miveltebb ál-

lapotjokban más tekintetekből tilalmaztatik, melyre nézve az illy esetekbe soha sem lehetünk elég szemesek.

Az eddig mondottakból könnyű lesz általlátni, hogy miért lehet az értelem elváltoztatást olly szépen, jól és a' határozottság veszedelmeztetése nélkül használni a' *tudományos* és *mesterségbéli kifejezések*, vagy az úgy nevezett *mesterszavak* készítésére. A' *részesülő*, *határozó*, *elől*, *utóljáró*, *egyenlítő szesz* 's a' t, tulajdonképen és részszerént a' közönséges életbe egészszen egyebet tesznek mint a' Grammatikába, *participium*, *adverbium*, *praepositio*; a' földleírásba *aequator*; a' Chimiába *Gáz* 's a' t. Az illy mesterszavak a' különböző tudományokban és mesterségekben, olly *különböző állapotokban* fordulnak elő, és az általok kijelentendő képzet jó előre *olly szorosán* meghatároztatik, hogy azokat a' vigyázó elme tulajdon és közönségesebb értelmökben nem egy könnyen veheti. Egyébbaránt hogy az illy mesterszavak kifejezésére, meghatározására szolgáló képzetnek, valamint minden értelem elváltoztatásban, *helyesnek*, a' dologgal meggyegyzőnek kell lenni, már felyebb láttuk.

A' határozottságról végezetül meg lehet jegyez-nünk, hogy az, az *írás nyelvében* sokkal szükségesebb, mint a' *közbeszédben*, egy felől mivel ott a' tisztább, jobban megszorított képzetek, tisztább és jobban meghatározott szavakat kívánnak, másfelől pedig, mivel itt az *előhang* a' holt szónak segítségül jöven, az egyes szavaknak adott hangejtés a' támadható kétségeket igen gyakran *eltörli*. Mellyre nézve nem kell megütköznünk azon, ha a' határozottság végett kénytelenek vagyunk az egyes szavakra és szóllásokra nézve olly *kis változásokat* is javasolni, melyek a' közönséges Beszédben majd egészszen elvesznek. Még magában az *írás - nyelv-*

ben is az *előadás különböző nemei* a' határozottságnak különböző gráditsát ohajtják. Így a' *költői nyelv* kevesebbet kíván mint az *ékes szóllás*, ez kevesebbet mint a' *történeti előadás*, ez pedig megént kevesebbet mint az *oktató*, melly minden kétes értelemnek nyilvánosságos ellensége. Ebből tehát nyilván következik, hogy csak az a' nyelv lehet valóságosan határozott, melly minden tudományos tekintetbe *tudományosan* ki vagyon művelve. Valyon nyelvünk mostani állapotja nem bizonyítja é azt?

HARMADIK SZAKASZ

A' nyelv rövidségéről.

Valóban nem kiss tökéletessége egy nyelvnek az, ha gondolatainkat, minden *szó* vagy *hangszaporítás* nélkül röviden jelenthetjük ki, ez nem csak gondolataink közlését könnyebbíti, hanem előadásunknak egy különös *belső erőt*, egy kifejthetetlen *bájt* is ad. Valyon a' különben keményen hangzó, sok különböző részekből tarkán összevegyített *Latiumi* nyelv, mellynek e' részben az elsőségét minden más nyelvek kénytelenek által engedni, nem fosztatna é meg *legfőbb szépségétől* ha a' kifejezéseknek azon bámulandó *rövidségét*, melly ötlet az *emlékek írás módjára* (stylus lapidaris) minden esmeretes nyelvek között *legalkalmasabbá* teszi, eggyyszerre elvesztené? Valyon *Tacitusnak* eléggé soha sem bámulható előadása, azon velős rövidség nélkül, mellyet a' Latány nyelvből költsönözött, a' több nyelvekre nézve nem volna é sokkal *könnyebben követhető*? Bizonyára minden nyelvművelőnek szép elmulhatatlan *kötelessége* a' *nyelvnek* minden megengedhető módokon való *rövidítése*, a' hijába való szükségtelen hangoknak elkerülése, a' nyelvből

kiirtása. Egyébbaránt hogy itten nem a' tudatlan Íróknak vagy beszélőknek helytelen, és üres szó szaporításáról, mely a' nyelvnek nem tulajdoníthatik, hanem a' nyelvben helytelenül *betsűszott* hiába való *hangok* és *szavak kirekesztéséről* nagyon szó, minden könnyen által láthatja.

A' rövidség mindazáltal a' nyelvmivelés *másod rendű* tzeljai közzé tartozván, az által nom csak a' nyelv *ösi természetét* nem lehet sérteni, hanem annak a' nyelvmivelés több *főbb tzeljai* és nevezetesen a' *határozottság*, az *értelmesség*, *tisztaság*, sőt még a' *szép hangzás* előtt is meghunyorodva vissza kell vonulnia p. o. *Stall* és *Schola* rövidebbek mint akár *istálló* akár *Oskola*: de mind e' mellett is nem lehet a' Magyar nyelvbe sem az egyikkel, sem a' másikkal élnünk, mivel az *istálló* és *oskola* a' Magyar nyelv természetével jobban meg-eggyeznek, szebben hangzanak.

Továbbá a' különböző nyelvekben az állapot-hangok, az egész alkotás és a' szók öszszeszerkeztetésök, következőleg azoknak egész természetök *külömböző* lévén, és az ellen semmi esetben, és így a' rövidítésben is vétenünk szabad nem lévén, természetesen következik, hogy minden nyelvben a' *rövidség ideáljának* különbözőnek kell lennie. Nagyon hibáznánk tehát ha arra akarnánk törekedni, a' Magyar nyelvet úgy akarnók mivelní, hogy az kifejezéseinek és fordulásainak rövidségére nézve akár a' Deák, Német vagy akármelly más nyelvel minden tekintetben vetekedhessék. Ez a' nyelv természetének végromlása nélkül nem történhetik meg, de nem is *szükséges*; a' rövidség hiánosságát a' nyelvnek több más szép tulajdonságai, és a' némelly tekintetbe hiába való hang vagy szószaporítást, a' más részben való ékes rövidség kipótolhatják. Ha a' Magyar nyelv természetét, jól meg vizsgál-

juk, bizonyosan azt fogjuk találni, hogy az igen sok tekintetbe az előforduló képzeteket *kevesebb számú szavakkal* teszi ki mint akár mely más nyelv; mellyik az, melly a' lehetőséget, miveltetést, gyakorlást 's a' t. jelentő igéink által kifejezett képzetet több szavak segítsége nélkül elő tudná adni? mellyik az mellyben a' tselekvő és közép igék között való kényes különbség, majd minden esetekben, tsupán egy szó által jelentethetne ki? Igaz ugyan és nem lehet tagadni, hogy mi is kénytelenek vagyunk némelly képzeteket több szavakkal kifejezni, mellyeket más Nemzetek egy szóval vóltocképen előterjeszhetnek; de valóban nagyon hibáznánk ha ennek okát mindég a' *nyelv természetében* keresnők, ezt inkább lehet nyelvünk *miveletlen* szűk vóltának tulajdonítani. Mihelyest nyelvünk a' jelenlévő szükség szerint elegendőképen bővitetni fog, az illy helytelen körülírásoknak el kell tűnniük.

Az *eggyes szavaknak kiterjedését* vévén mindazáltal; épen olly kevésbe lehet tagadni, hogy nyelvünk a' többekkel rövidségére nézve, nem vetekedhetik. Mind a' mellett is, hogy az *eredeti*, és abban az eredeti gyökök majd minden egy *taguak*, sőt még ezen egy tagú gyökök is, annak természete a' több mással-vagy magánhangzók kedvetlen egymásra következtetését nem szenvedvén meg, többnyire tsak igen *kevés betűkből* állanak, még is minden esmérletes pallérozottabb nyelvek között, egyben sem fordulnak olly számos *idomtalan hosszúságú* szavak elő mint a' Magyarba. Ennek okát keresvén, azt ezen három környülállásokban fogjuk találni:

1-ször Hogy a' Magyar nyelv természete megengédi, a' mint felyebb megjegyzettük, némelly képzeteknek, mellyek más nyelvekben több szavak segítségével fejeztetnek ki, *eggy szóval* leendő ki-

jelentésüket; ide tartoznak a' lehetőséget, mivelte-
tést jelentő ige ragasztékokon kívül azon számos
utoljárók, melyek a' fő képzetet jelentő szóval szo-
rosan eggyesülnek.

2-szor A' Magyar nyelvnek a' származékok al-
kotásában való nagy *könnyűségében*, mely által
megtörténik, hogy ugyan azon gyökérhez, eggy-
más után két, három, sőt több ragasztékok is já-
rúlnak p. o. *eggy-es-ül-et*, *kár-os-it-tat-ás* 's a' t.

5-szor Hogy a' Magyar nyelvben nem tsak a'
származtatás, hanem a' *hajlításbéli ragasztékok*
is jobban megtartották eredeti formájokat, és így
nem állanak egyes hangokból, vagy betűkből mint
sok más nyelvekben, hanem egész *szótagokból*,
mint: *Úr-adalom*, *jár-jatok*, *in-nának* 's a' t, hol
az ilyen ragasztékok hosszszaságokra nézve a' tör-
zsöket jóval felyül haladják. Ezek szerént tehát az
egyes szóknak nagy kiterjedésök, szerfelett való
hosszúságok méjjen a' *nyelvünk alkotásában*, ter-
mészetében fekszik, ezt tehát, a' mennyibe ugyan
nyelvünk tökéletlenségének tekinthetnők is, abból
egészszén ki nem *írthatjuk*, és azt az Iróknak, a'
hol tudniillik előadások ékességét gátolhatná, mes-
terséges fordításokkal kell enyhíteniék.

Ezek szerént nyelvünk rövidsége előmozdításá-
ban fő törvényünk lehet, hogy *mind azon tóldalé-
kokkal* melyek a' nyelv törvényei, a' helyes
Analogyia utmutatása szerént, vagy a' hatha-
tósabb értelmesség, a' szükséges határozottság és
szép hangzás tekintetéből nem szükségesek, akár
új szavainkban, akár *szóllásmódjainkban* élünk
kárhozatos volna, és a' hol illyekre találunk azo-
kat *nyelvünk*ből minden tartózkodás nélkül ki-
írthatjuk.

Hibázunk tehát midőn két egészszén eggy ér-
telmű ragasztékot ugyan azon eggy szóban össze-
al-

alkotunk, vagy a' már készekbe megszenvedünk p. o. *eggyes-ül-öd-ik*; már maga az *eggyes-ül*, vagy *eggyes-edik* vóltakép kiteszi azon képzetet, melyet azzal akarunk kijelenteni. Még nagyobb helytelen-ség, ha *ugyan azon végzet* kétszer fordul elő egy szavunkba, mint: *fal-at-oz-at*, *kedv-es-ség-es*, az ilyen kifejezések, a' széphangzás ellen is nem kevésbé vétvén. Ha mindjárt az olly származékokkal való élést, melyekben a' gyökér *hiába való* származtatásbéli ra-gasztékokkal bővített, egyenesen nem kárhoztat-hatjuk, úgy még is az új szók alkotásában azt *el kell ke-rülnünk* és valóban ditséretet érdemelnek azon ha-zánkfiai, kik az illy származékokat a' hiábavaló ragasz-téktól, az Analogyia és a' nyelv törvényei szerént, meg-tisztítják, a' *rövidebb, szebben hangzó* és talám már el is *avult gyökereket*, legalább némelly esetekben új életre hozni ügyekszenek. p. o. *Békesség*, *ke-gyesség* valóban a' hosszú és ok nélkül hosszab-bított gyökerek közé tartoznak; mert *Béke*, *kegy* magokban hasonló értelmű magánértők, melyek-ből lettek *Bék-es*, *kegy-es*, mássalértők; és ezek-ből új magánértők, *Bék-es-ség*, *kegy-es-ség*; jól-lehet tehát, a' közönséges szokás meghatalmaz ben-nünket reá, hogy ezen utolsókkal éljünk, azért még is nem kárhoztathatjuk azon érdemes Íróinkat, kik előadásaikban, a' rövidebb helyesen felkeresett, és valóságos értelmökre könnyen meghatározható gyö-kereket is használják; annyival kevésbe pedig, mi-vel nyelvünk rövidsége mellett, ez által annak *ékes-ségét* és *hathatós bőséjét* is előmozdítják, ezen gyökereknek szép hangzások, kellemetességek azo-kat a' *fentebb költésre* különösen alkalmasokká tévén, míg az esmeretesebb *békesség* és *kegyesség* a' *közbeszédben*, az *oktató és történeti előadások*-ban megmaradhatnak.

A' felesleg való töldalékok kihagyása a' *szóllás-módokra* nézve kívánatosabb mint az egyes szavakra nézve, kivált mikor a' Lélek keményebb megrázattatása forog fen; ez akkor a' kitétel minden tsekélyebb fáinságait, minden keveset jelentő összekötő szótskákat örömet állugordván, hogy a' tzelhoz, melly egész figyelmét elfoglalja, annál hamarabb juthasson, A' melly nyelvben ilyenekre nem talál, az ötet jobban elragadja. Azért hathatósabbak minden miveletlen nyelvek, mellyekben az illy fáinságok, összekötő szótskák nem találtnak, mint a' mivelték, mellyek megint határozottságokra nézve mulják felyül amazokat. A' szükségtelen töldalékok mindenkori és a' kevésbé szükségesek némellykori elmellőzését tehát minden nyelvben ohajtanunk kell, de ez gyakran nagy nehézségekkel vagy on összekötve; az ilyenek a' mennyibe közönségesebben elterjedtek, a' nyelvek belső természetében mélyebben megrögzvén és a' nyelv egész alkotásába elhatván, azért az ilyenekkel, a' legnagyobb *vigyázattal* kell bánnunk, hogy nyelvünket zürzavarba ne hozzuk. Egy péld a legyen elég a' dolog felvilágosítására. A' *vagyon* igének részesülője olly nagyon elterjedett nyelvünkbe, hogy azzal minden nyomton kénytelenek vagyunk élni. Midön valamelly *magánértőt*, valamelly *más magánértővel*, ez vagy amaz *utóljáró* segítségével össze akarunk szerkesztetni a' közönséges szokás szerint a' *valót* majd mindig köziebbe kell szúrnunk p. o. *jó móddal való bánás*, *jó szándékból való botlás*, a' *szépnek előmozdítására való intézet* 's a' t. Ez nyelvünkbe úgy látszik *hiába való* bővítés, az illy esetekbe a' józan okosság szabásai szerint a' *való* a' dolog értelmére épen nem tartozván; de különben is, ugyan azon egy szónak olly gyakori előfordulása a' nyelv *szép hangzását* is nagyon megrontja, a' fület nem ke-

véssé sérti. Nem lehet tehát tagadni, hogy ezen *valónak elhagyása* egész nyelvünk tökéletességének nem tsekély előmozdításával lenne egybekötve *) melly tekintetből azt újabb Tudóssaink közül némellyek meg is próbálták. Ezen részesülő mindazáltal a' hosszas szokás által magát az illy özszerkeztetésekben olly *szükségossé* tudta tenni, hogy már szinte a' nyelv természetébe látszik gyökereztetni, és azért annak elhagyását egy *átaljában javasolni* lehetetlen; jóllehet talám némelly egyes esetekben, mellyeket az Író jó ízlésére, és nyelvünk természete legkényesebb változásainak tökéletes esmérétére kell biznunk, azt *megengedhetjük*.

A' szükséges rövidségnek nyelvünk természetéhez képest való elérésére szolgáló *második törvényül* megállapíthatjuk részszerént a' józanokosság útmutatása, részszerént az eddig előadott tekintetek szerént: *hogy, kivált midőn új szavakat alkotunk az erre vezető módok közül, mindég azt válasszuk, melly szerént az új szavunk legrövidebben készíthetők, a' mennyibe tudniillik, ezt akár a' nyelv természete akár a' helyes Analogyia és az új szó értelmének a' kijelentendő képzetrel való megegyezése megengedik; az idomtalan hosszúságú új szavakkal való élést pedig jobb egyáltalában elkerülnünk, még akkor is, ha valamelly képzet kifejezésére a' szükséges szó híjával vólnánk, és ezen hiánosságot más jó eredeti alko-*

*) „A' való és *hogy* szóknak feletébb sokszori előfordulását, melly a' beszédet részszerént *késedelmessé*, részszerént *erőtlenné* és mintegy *lankadtá* teszi méltán igyeksenek Íróink elkerülni“ így szól nyelvünk egyik esmerője. Kiss János a' *Magy. nyelvnek mostani állapotjáról* miveltehetése módjáról *eszközairől*. Pesten 1806. 183 l.

tással nem pótolhatnók ki. Ezen törvény volt szemem előtt, midőn a' közönségesebben használt, *magánérthető, mássalérthető* és a' *Debretzeni Grammatika* által javasolt *magában* vagy *magára* hangzó vagy érthető helyet ezen rövidebb a' dologt szinte *olly jól* kifejező és a' *Gyarmathi nyelvmesterében* is előforduló *magánértő, mássalértő, magánhangzó* kifejezésekkel éltem. Ezen törvény utmutatása szerint kellene kárhoztatnunk a' *mondolatban* elő forduló *mindenményedelemnek* (universitas) alkotását is, ha mindjárt az a' *nyelvtermészete* és az *Analogia* szabása szerint volna is készítve.

Nem lehet tagadni, hogy a' nyelv rövideége nem kevésbé mozdíthatik elő az *összesített szavak* által; mellyek egész körülírások helyett szolgálván, az egész előadást nagyobb kerekességgel ruházzák fel. A' hol tehát a' dolog és a' nyelv természete megengedik ott *éljünk az összetétellel*; arra mindazonáltal vigyáznunk kell, hogy az illy szavak igen hosszúak és azáltal nehezen folyók ne legyenek. Ha *Campe* ezen tekintetből méltán kikell a' *Zusammensetzungs-übertreibungen* az *Aufmerksamkeitswürdigung* ellen *) úgy valóban nekünk e' részben még sokkal *szemesebbeknek* kell lennünk, nyelvünk a' mint felebbe láttuk, az időmtalan hosszúságú szavakra azon kívül is nagyon *hajlandó* lévén. A' hol azt el nem kerülhetjük, ott jobb a' *körülírásoknál* megmaradnunk, azok különben akármelly kedvetlenek legyenek is.

*) *Über die Reinigung und Bereicherung der Deutschen Sprache Dritter Versuch. Braunschw. 1794. 231. l.*

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Nyelvtisztításról.

A' nyelv tisztítás szélesebb értelemben abban áll, hogy mind az a' mi annak természetével ellenkezik kiirtassék. Erről mindazáltal most itten nem szólnunk, mi azt sokkal szorosabb értelemben vévén, azontsak az idegen szavak elkerülését értjük.

A' *Görög nyelv*, melly már az első Században *Christus* születése után, előbbeni tökéletességéből sokat elvesztett volt, a' negyedik Században mind jobban jobban kezdett romlani tisztaságára, helyeségére nézve. A' *Császári lakásnak Constantinápolyba* lett által vitele után (550-dik eszt.) számos Római szavak és szerkeztetések, azután pedig a' *Görög Birodalmon* keresztül költözködő és abban megtelepedett *pallérozatlan nemzetek*; a' *Gothok*, *Bolgárok*, *Arabok* befolyása, és végre az *Olasz Országgal* támadott *kereskedési összeköttetés* által egész külső formájára, és belső alkotására nézve, úgy *elváltoztatott*, hogy az *új Görög nyelv* melly e'kép eredett, tsak az *eggyes szók hasonlatosságára* nézve emlékeztet a' régire. A' jelesebb Irók ugyan minden módon ügyekeztek azon, hogy ezen *romlásokat az írásnyelvből* kirekeszszék. Sok számos Tudósok, a' régi *Görög* nagy elmék előadásának követése által kivánták ezt elérni, és ezen törekedésnek köszönhetjük némelly *Bizantiumi* Iróknak tisztább és betesebb munkáikat, ide tartoznak *Synesios*, *Theophilaktos*, *Simokattos*, 's a' t. Mások a' régi *Helleni nyelvtanulásának* könnyebbítését gondolták, ezen *undokság* eltávoztatására, a' legjobb és bizonyosabb módnak, és nem lehet tagadni hogy *Stobaeos*, *Photios*, *Suidas* és több más nyelv vizsgálók ebbeli fáradozásaiknak sokat köszönhetünk.

De mind ezen ügyekezetek foganat nélkül maradtak, az *idegen részeknek kárhozatos beiktatása* által, a' szépen hangzó nyelvnek *egész Kharaktere megvesztegetetvén.* *)

Hasonlót vészszük észre a' '*Sidó nyelvre* nézve is. Tsupán a' *Szentírás* különböző időkben írott részeit szorosán megvizsgálván is látjuk, hogy a' *Hiob* könyvében a' '*Sidó* nyelv nem csak kemény és darabos, hanem *Arabs-ságokkal* is telleyes; a' *Birdk* könyvében miveletlen és vidéki; *Dávidnál* 's *Salamonnál* hangzik az a' maga *legszebb tisztaságában*, erejében. Hésőbbre megént lassan lassan romlani kezd, és a' *sámkivetés után írt könyvek Chaldaeai-ságokkal* rakva vagynak, *mellybe* végre a' '*Sidó* nyelv egészszen *által* is *megyen*. Ebből eredett a' megtisztítás, és a' régi szépségek visszaállítása által Spanyol Országba a' *Rabbiak*' valamivel tisztább *nyelve* **). De ezen erőltetett fény nem sokáig tartott, a' nyelv újra elmetsevészett és valyon lehet é *nagyobb undokságot* képzelní, mint a' *mostani* '*Sidók kedvetlen nyelvök*?

Az *eredeti Német* nyelv történeteinek megvizsgálásából szinte illy igazságokra jutunk. Melly szépen hangzik ez *Luther Mártonnak* munkáiban, kivált pedig az általa fordított *Szent írásba*, nem lévén *idegen szavakkal* és *szóllásokkal* terhelve? ***) Melly nagyon különbözik ennek hathatós, belső erővel telleyes nyelve a' tizenhetedik Század végén, és

*) *Joh. Gottfr. Eichhorns Geschichte der Litteratur von ihren Anfang bis auf die neuesten Zeiten.* Gött. 1805. 1. kötet 492. l.

**) *Adelungs Mithridates* 1-ső Darab 536. 's köv. lapok.

***) Azt állítja *Bödiher* Német nyelv tanító könyvében, hogy *Luther* csak ezen két idegen szót *disputiren* és *Musica* használja; jöllehet ez nem

a' tizenhatszadik elejében élt német Iróknak *idegen szavakkal és szóllásokkal* megfertéztetett előadásoktól? Vallyon mostani *sényét* belső gazdagságát, nem a' nyelv *helyes tisztításának*, a' belső elemantumai újonnan történt felélesztésének köszönheti é? „Ha akkor midőn a' Német nyelvnek *Frantzia szókkal*, és *szóllásokkal* való megfertéztetésébe, a' „mult Század első felében leginkább szokásba jött „völt“ így szóll *Campe* *) „nem támadott volna „eggy *Társaság*, — mellyet mi háladatlanul szinte „csak *nevetséges* oldalról, és nem *érdemes, hasznos*, „*völtáról* esmerünk, — hogy ezen *fonákságnak* hazasí, fi bátorsággal és tüzzel ellene dolgozzék: ki tudja „hogy nem volna é most egy nyelvünk, melly a' „*tiszta németiséghez* olly közel állana, mint az „*Angoly* nyelv a' régi *Brittekéhez*.“

Úgy de azt mondhatná valaki, hogy a' *Frantz, Olasz és Angoly* nyelvek szint olly miveltek, kellemetesek, mint akármelly más, és még is majd egy szavak sins mellyet *egészszén tulajdonoknak* valhatnak. Ezt ugyan kétségbe hozni nem lehet. De ezek *Leány nyelvek* lévén egészszén más természetűek mint azok mellyekről most itten, a' tisztításról értekezvén, szó lehet. Úgy de mit árt, ha akármellyik nyelv is a' Leány nyelvek természetét *veszi fel*, ha ez által azon *tökélletességet*, azon *sényt* nyerheti meg, mellybe szemléljük az említett nyelveket? Ha ezen természetet eggyyszerre felvehetné, valóban nem ártana *semmit* is, vagy legalább igen *keveset*, de ez csak

áll meg, mert előfordúl nálla *Secte, Psalter, Arche, Syrten* 's a' t. de még is bizonyos az, hogy ő *tisztaságára nézve*, még a' legújabb Irókon is *szégyent* teszen.

*) *Über die Reinigung und Bereicherung der Deutschen Spr.* 13. l.

lassan történhetik meg, a' felvett idegen szók által, a' nyelvnek először meg kell *romlani*; az illy egymáshoz nem illő elementumoknak, hosszas ideig kell egymáshoz surlódniok, míg darabosságokat elvesztvén, *összszeillenek*, és egy tökéletes *egészen össze*szefornak. *) Bizonyítják ezt az említett nyelvek példái, mellyek még a' *közép Századokban* is nagyon durván harsogtak, és anya nyelvökhöz jobban hasonlítottak, mint most. Hár volna tehát egy *eredeti nyelvnek*, mellyben magában megvayon az eredeti szók által való bővíthetésnek megbetsülhetetlen tehetsége, ezen kedvetlen állapotba *visszalépni*; ha mindjárt az által *némelly részben való* tökéletességet is nyerne; már pedig az a' *belső erő*, azon kifejtethetetlen *báj* és mindég tartó *értelmesség* mellyet tsak az *eredeti nyelvekbe* kereshetünk, soha semmi egyéb tökéletesség által sem pótolthatik ki.

A' nyelvtisztaságának illy megbetsülhetetlen *hasznai*, a' tisztátalanságnak illy *kedvetlen következései* lévén, nem tsudálkozhatunk rajta, hogy majd minden Nemzetek, olly annyira ügyekeztek nyelvek tisztaságának megtartásán, és helyre állításán. Jóllehet a' *Deák nyelv* annyit költsönözött a' Görögtől, hogy szinte ennek Leányává lett; még is a' Romaiaknál a' nyelvnek Görög kifejezésektől való megtisztításán több Tudósok munkálkodtak, azt sokan ohajtották. Esméretes Ciceronak ebbeli ügyekezete, és Quintilianus hány Görög kifejezéseknek hozza fel Latán fordításait; sőt a' Hegyetlen *Tiberius* annyira ment, hogy ezen Görög szó *Monopolium* kiejtése előtt a' *Senatustól* engedelmet kért, más ízben pedig egy parantsolatból az *Emblema* szót

*) Leibnitz (eml. hely. annak munkái 6-dik Dar. 2. Rész 15. l.) erre legalább egy Századot kíván.

kivonatván, meghagyta, hogy a' helyett egy új eredeti Deák szót készítsenek, vagy a' mennyiben e' lehetetlen volna, helyette körülírással éljenek. *) *Ali - Ben - Abi - Taleb Kalifa* abbéli kívánságának, hogy az *Islámnak* további kiterjedésével, az *Arabs nyelv* meg ne *vesztegettessék*, és a' maga tisztaságában megtartassék, köszönheti az legelőszer *Grammatikában* lett foglaltatását. **) A' *Németeknek* nyelvök tisztasága mellett való buzgóságok már régen felélesztetett, és még most is szüntelen tart. Ennek bizonyosságai a' *számtalan* elterjedett, és napról napra nevekedő új szavaknak nagy mennyiségén kívül *Campénak* a' nyelv gazdagításáról és tisztításáról irt *értekezése*, ***) több hasonló foglalatú munkák, és most közelebbről a' *Berlini nyelvművelő társaság* által, a' tizenhetedik Század közepén a' Német nyelvről *Schottel* által irt munkának legjobb és mostani környüállásokhoz képest legalkalmasabb *kidolgozására* fel tett jutalom. ****) Hogy a' *Hollandok* melly nagyon ragaszkodnak nyelvöknek tisztaságához felyebb bővebben láttuk. *****) Ezen Nemzet *Holberg* szerént minden *idegen szavak* eránt épen olly *türedelmesség nélkül való*, a' millyen tü-

*) Svetonius in Tiberio cap. 71.

**) *Eichhornnak* fely. eml. munkája 1-ső Darab 601. lap.

***) Ezen munka mellyet többször vólt alkalmatosságom emliteni a' *Berlini K. Akadémia* által a' jutalomra érdemesitetett. Jöllehet az itt *javasolt szavak* között sok *undokság* taláztatik, azért még is a' benne felállított *principiumok* nagyobb részint *helyesek*.

****) Ebben különösen megkívántatik, hogy minden *idegen kifejezések* elmellőztessenek és még a' *tudományos mesterszavak* is *németül* jelentessenek ki. *Hálai tudós újság* idei 61-ik Darabja.

*****) Fely. 158. l.

*redelmes az idegen vallásokra nézve. *)* A' Nagy *Katharina* az *Orosz nyelv* kimiveltetését óhajtván, fő szemügyét arra fordította, hogy azt mind azon *idegen szavaktól*, melyek az újabb orosz palléro-zottság idő pontjától fogva tsúsztak be, megmentse, és azokat helyesen alkotott és a' *Sláv nyelv kebeléből* vett *eredeti szavak* által szükségtelenné tegye **) X *Károly Svéd* Király még tovább ment, a' Prédikátoroknak megparantsolván, hogy a' *tiszta Svéd* nyelvel éljenek, és az itélő Székeknek szorosan megtiltván, hogy nyelvöket *idegen szókkal* és *szól-lásokkal* ne keverjék. ***)

Illyen *hathatós okoktól* indítatván és illy *pél-dák által* buzdítatván nem veheti senki is rossz ne-ven, hogy az eredeti szép Magyar nyelvre nézve a' nyelvtisztítást ajánlani bátorkodunk, és ezen neve-zetes tárgynak a' jelenvaló értekezésben egy *különös Szakaszt* szentelünk. Hogy mindazáltal itt is az adandó szabásainkat valamelly bizonyos állapra épít-hessük, szükséges mindenek felett, hogy az elérhe-tő és szükséges tisztaságnak képzetét minden tekin-tetből, a' lehetséges bizonyossággal, meghatározzuk, körülírjuk.

Ha a' nyelvnek idegen hangzatoktól való tiszta-ságán azt értjük, hogy az a' többekkel *semmi te-kintetben* meg ne egyezzek, és abba semmi olly szavak és szólások ne fordúljanak elő, melyek a-kármelly *más nyelvben* találtathatnának, úgy azt kell mondanunk, hogy ez, akármelly nyelvet is ve-gyünk fel, *lehetetlen*, de nem is *szükséges*. *Lehe-*

*) *Annak Moral, Abhandlung.* 2. Dar. 85. l.

**) *Christ. Gottl. von Arendt. über den Ursprung der Europäischen Sprachen.* Frankfurt am Main 1818. 278. l.

***) *Eichhornnak* fely. eml. munkáját 5-dik Darab. 5-dik Osztálya 858. l.

tetlen mivel az embereknek, Nemzeteknek egymással való közösülésök, és az *utánazásnak*, vagy *majmolásnak* az emberi szivben öntött kívánsága az egymástól való költsönözést olly könnyűvé, természetessé és szükségessé tették, hogy a' földhátán egy valamennyire *pallérozott nyelv sem találta-tik*, melly *számtalan* egyes *szavakat* ne költsönözött volna, a' több más nyelvekből. Ha ezeket akármelly nyelvbe is mind ki akarnók irtani, azt valóban bőségének, hajlékonyságának egy nagy részétől megfosztani, annak egész mostani alkotását *felforogni* kellene; és végre is azt soha sem érhetők el, hogy minden előadandó képzetet, az idegen nyelvek segítsége nélkül vóltafépen kitehessünk, minden nyelvben, az *újabb időkben* nem szaporítható állapot gyökerek kissebb számúak lévén, hogy sem azok segítségével értelmök tökéletes elváltoztatása nélkül, minden *új* az eddig esméretesekkel semmi atyafiságban nem lévő *képzeteket* kifejezhessünk. De az illy tisztaság *szükségtelen* is, részről mivel ugyan azon egy szónak több nyelvekben való feltalálásából nem mindég következik, hogy egyik a' másikatól, és még kevesebbé, hogy épen a' mi nyelvünk *költsönözte* volna az idegenektől, más felől pedig, mivel az idegen szózat nem tsupán azért kárhozatos, mivel *idegen*, hanem mivel és a' mennyibe a' *nyelv természetével ellenkezik*. Ezekből tehát nyilván következik hogy a' nyelvünkben találtató minden idegen szavakat, valamint kiirtani nem lehet, épen úgy némelly esetekben azokat ezen túl is költsönöznünk *szabad és kell*. A' valóságos elérhető tisztaságnak képzetét tehát, mellyre minden eredeti, és így a' Magyar nyelvben is törekednünk kell, abban helyheztetjük: hogy a' nyelvben csak *olylan idegen* szavak találtassanak, és csak az ollyak vétessenek fel, mellyek annak tulajdon *Analogyiá-*

jával megegyeznek, és szükségesek, vagy a' mellyeknek idegenségét, felvételök előtt valamely változtatás által lesfaragtuk, hogy azokra a' hazafiúítás szent helyegét üthessük. *)

Az idegen hangzatok elkerülésére és a' mennyire lehet kiirtására két indító okok ösztönöznek főként. Először mivel minden nyelvnek lévén a' betűk összeköttetésében, és a' hangok összeolvasztásában valamely különös módja, melly az ő hangejtésének Karakterét teszi; az idegen más hangzatú, és egészen különböző szabások szerint alkotott szavak, a' nyelv hangejtésének folyamatját megzavarják és mint idegen részek hangjokra úgy mint egész formájokra nézve a' nyelv egységét, regulásságát megrontják, kedvetlen kifogásokat formálnak. Másodszor mivel az olly hazafiakra nézve kik azon nyelvekkel, mellyekből az költsönöztetik eszméletlenek, magokba véve érthetetlenek; a' többekre nézve pedig, minden belső erő és hathatóság nélkül valók, tsupán azon egy képzetre emlékeztetvén, mellynek kifejezésére költsönöztettek, míg az eredeti szavak értelme azon nagy sereg atyafias képzetek által, mellyek kijelentésére mind a' gyökér maga, mind pedig az abból alkotott számtalan származékok és összetételek szolgálnak, és a' mellyekre elménk minden eredeti szó hallásánál észrevehetetlenül és homályosan mindig emlékeztetik öregbítettik, nagyobb belső erőt nyer. „Mitsoda „szók reám nézve a' *Monandria*, *Diandria* 's a' t. „mellyeket készített a' nagy *Linne* és mellyekről még „*Róma* vagy *Görög Ország* is nem tudott semmit is. „A' *Metaphysica* olly eszméletlen előttem mint a'

*) *Campenak* fent eml. munkája. 15. l.

„nagy világnak *útolsó határa*’s a’ t. “ így szól egygy érdeemes tudósunk. *)

Az olly idegen szavakra nézve, mellyek a’ nyelv *hangejtése* szerint változtattak el, és egészszen megtekintetvén, mint az *eredetiek*, a’ nyelv természete szerint használtatnak minden esetekben, az említett két kedvetlen következtetések közzül az *első* egészszen *eltűnik*, a’ másik is pedig nem kevésbé *enyhítetik*, ha azok a’ hosszas, sok évekig tartott szokás által a’ közbeszédben is elterjedvén, minden hazafinak szájában hangzanak, a’ Honnak minden lakossai által *használtatnak*, és talám mint gyökerek számos származékok alkotására is szolgálnak. *Templom, Keresztény, Szekrestye, Eke, Istálló, Barát* ’s a’ t. épen olly magyarosan hangzanak, épen olly köz értelműek mint akármelly más *magyar szó*, és ezektől tsak annyibak különböznek, hogy gyökereik nyelvünkbe nem találtatnak fel. Ezen tekintetből tehát megáll az egyedül lehetséges és szükséges tisztaságnak általunk felyebb kijelentett képzete, melly szerint a’ nyelvünk tisztaságának elérésében és megtartásában *fő törvényül* megállapíthatjuk: *hogy az olly idegen szavakat akármelly nyelvből vétettek legyen is azok, mellyek nyelvünk hangejtése szerint elváltoztattak, a’ hosszas velek élés által köz értelműek lettek, és ez által mintegy polgárságot nyertek, nyelvünkbe bojgatni kár volna; azokat nyelvünk tisztaságának veszedelmeztetése nélkül továbbá is megtarthatjuk; Ezen kívül is mindazáltal kénytelenek leszünk némelly idegen szavakat nyelvünkben megszenvedni, másokat pedig felvenni, mellyre nézve szükséges lesz itten*

*) *Pántzél Pál a’ magyar nyelv állapotjáról, kiviveltethetése módjairól, eszközeiről.* Pesten. 1806. 9. l.

a' szavaknak különböző nemeit *többféle tekintetből* megvizsgálunk, hogy e' szerint szorosabban meghatározhassuk mely szavak árthatnak *leginkább* a' nyelv tisztaságának, és melyek kiirtásán kell következőleg főként ügyekezni: az ilyeneket természetesen nyelvünk további bővítésében és ékesítésében sem használhatván.

Hogy egy idegen szózat mely különben is valamely *ritkábban* előforduló, *kevésbé* esmérletes képzetet jelent, a' nyelv tisztaságának kevesebbet árthat, mint egy más, mely oly köz hasznú, hogy azal minden nyomton kénytelenek vagyunk élni, a' dolog természetéből következik: valamint az is, hogy az oly képzetek, melyeknek *magokban* nincsen *hathatóságok*, és ekép ezt a' magok hangjeleikben sem kívánják meg, bátrabban tétethetnek ki költsönözött szavak által, mint azok, melyek valamely belső erővel bírván akár magokban véve, akár némely egyes körülállások között az eredetiszavaknak különösen tulajdon *belső értelmességet* kijelentésekben is meg kívánják; ezen két nevezetes tekintetekre építjük további okoskodásainkat.

A' beszédnek minden különböző részei között a' *magánértők* azok, melyek közönségesen véve ritkábban előforduló képzeteket jelentenek; ez után következnek mindjárt az *igék*, melyek valamivel már jobban belé hatnak a' nyelv természetibe, mint am azok, de koránt sem oly annyira, mint a' *mássalértők* és *határozók*; legközeztelműebbek pedig a' *részetskének* különböző nemeik. Ezen rendel lehet tehát őket a' nyelv tisztításban is néznünk. De ha a' nyelvünkben polgársággal megajándékozott idegen hangzatokat, számokra nézve ezen tekintetből összehasonlítjuk is azt fogjuk találni, hogy azok egymást valóban is *az említett renddel váltják fel*; száz idegen eredetű magánértőre akadunk, még

alig találunk egy igére, mássalértőre vagy határozóra; a' több Beszéd részei között alig számláltathatván egy két idegen hangzatot. Ebből tehát természetesen következtethetjük: *hogy mindenk fellett az idegen igék, mássalértők és határozók kiirtásán kell ügyekezni: hogy részetskéket épen nem, igéket, mássalértőket és határozókat pedig, csak ritkán és a' legnagyobb szükségben költsönözhetünk más nyelvekből, tsupán a' magánértőkre nézve adhatván valamivel nagyobb szabadságot.*

A' magánértőkre nézve is mindazáltal szükséges képpen kell valamelly *külömbséget* tennünk és ezen tekintetből *Campenak* utmutatása szerint *) azokat három különböző osztályok alá huzhatjuk; lehetnek azok:

1-ször Ollyanok mellyek a' *külső* érző *eszközeinkkel* megfogható tárgyakat jelentenek, és így *érzékiek* (sinnlich) mint: *ablak, ház, abrosz* 's a' t.

2-szor Ollyanok mellyek *külső* érző *eszközeink* által ugyan megfoghatatlanok, de még is olly képzeteket jelentenek, mellyek valamelly *külső* érző *eszközeink*, vagy *belső* érzeményeink által *észrevehető tárgyakra* vonathatnak, és így valamennyire azok által *megfoghatókká* tétethetnek, e'kép tehát *nem* *érzékiek* (unsinnlich) mint *Phantasia, Sympathia.*

3-szor Ollyanok mellyek az értelemnek olly tiszta képzetait jelentik, hogy azok semmikép nem vitethetnek vissza a' *külső* érző *eszközeink*, vagy *belső* érzeményeink által megfogható tárgyakra, gondolatokra, hanem egészszen csak az *okosságunk* által esmértethetnek meg; és azért *okossági* vagy *érzé-*

*) fely. eml. munkájában 19. l.

kenfelyüli (überfinlich) szavaknak neveztetheknek *) mint : *Hypothesis*, *Causalitas*, *Substantia*.

Az *első osztályba* tartozók, ha azok idegen nyelvekből vétetnének is, a' nyelvünk tisztaságát nem olly könnyen ronthatják meg, mint a' többiek, a' mint az tsak abból is kitetszik, hogy azok tsak *eggyes tárgyakra* vitetvén, a' nyelv belső alkotásában nem terjednek úgy el. Ide járul továbbá, hogy azok az új *tárgyak esmérétével* terjedvén el a' Nemzetek között; a' tárgy maga mellyet szemünkkel látunk megmagyarázza a' dolgot, és így az által megtanúljuk esmérni azt. De egyébbaránt azok nagyobb részint a' *köznép szájában* mindég forogván, vagy pedig igen könnyen köz értelmükké tétetvén az idegen szózatokhoz nem szokott köznép által, nagyobb részint már *honni köntösbe öltöztettek*, vagy legalább tsak hamar abba fognak öltöztetni. Végre valóságos tárgyakat jelentvén azoknak *belső hathatóságokra* ritkán, vagy épen nintsen szükség. Sokkal kívánatosabb a' *második osztályban* tartozó képzeteket akár mi módon is eredeti hangzatokkal kitenünk, kivált a' mennyibe az illy szavak tsupán a' belső érzeményeik által tétethetnek megfoghatók-ká, itten a' szókba különösen megkívántatván, a' *hathatóság*, az eredeti szavak *gyökereik*, és az abból alkotott *származékok* által pedig belső érzeményeik, sokkal mélyebb benyomásokat nyerne, a' kijelentendő képzet erejét kétszeresen érzik p. o. *Ablak* és *Sym-*

*) Hogy az itt használt *érzéki*, *nem érzéki* és *érzékenfelyüli* szavak a' Német finlich, unfinlich, überfinlich szavak képzeteit nem *jelentik* tökéletesen ki, és talám a' nyelv természete ellen is vagynak alkotva jól érzem. A' *kerülhetetlen szükség* legyen mentségem; ha valaki jobbakat nyújt, köszönettel *elfogadom*, és ezektől örömet *elállok*.

pathia, mind a' kettő idegen szó, az egyik oly kevéssé hathatós, magabavéve épen oly érthetetlen mint a' másik, mindazokra nézve kik a' *Tót* és *Görög* nyelvekben nem jártasok; de az *ablakot* mindjárt megértethetem akár kivel is: annak eszközzésére nem szükséges, hogy az ablaknak képzete több mellék képzetek által meghatározottassék, öregbitessék, a' *külső érzeményeink* annak esméretére vezetvén. Nem így vagyon a' dolog a' *Synpathiára* nézve. Ha ezen *Görög* szó hallására, mellynek valóságos értelmét nem tudom, és melly tulajdon képen reám nézve csak annyit teszen, mint akármely más *kényem szerint költött hang*, a' képzetet valamennyire eltalálom; és az értelmem azzal megelégszik is, azért még is érzeményem mindég hideg marad: nem úgy midőn azt *eggyüttérzés* által jelentem ki, itt az *esméretes értelmes* hangok, a' képzetet egész kiterjedésében *felelevenítvén*, az érzeményeimet *hathatósan* mozgásba hozván. Ezekhez járul még hogy az ilyen második osztályú szavaink a' közönséges beszédben nem lévén oly szélesen elterjedve, mint az előbbiek, de oly könnyen nem is terjesztethetvén nem oly *közértelműek*, azoknak honni formákban való öntése nem *történt* meg, és oly könnyen nem is *reményliethetik*, végre pedig hogy azoknak gyakran kell a' képzet megesmértetésére szolgálni, a' képzet pedig ritkán segíti elő a' szó megértését. A' mi illeti a' *harmadik rendbeli szavainkat* ezek ugyan még oly *közértelműek* sintsenek mint az előbbiek, *idegen formájokat* nagy részint megtartottak és egy könnyen nem is veszthetik el, továbbá, benők is a' kijelentett képzet melly magában is oly nehezen megfogható, *értelmességek* nem mozdítja elő, sőt inkább általok kell a' lappangó és gyakran homályos képzeteket *feléleszteni*, az emberi elmébe mintegy *teremteni*, melly tekintetből azok sok-

sokkal inkább megkívánják az *eredeti nevezeteket*, mint az *érezhető* tárgyakat dolgokat jelentő szavaink; de mivel mindazáltal az illy szavak a' *hathatóságot* nem ohajtják olyan nagyon, mint azok mellyek főként *belső érzelmeink* körül foglalatoskodnak, és az illy *absztrakt* képzetek eredeti értelme szavak által olly nehezen fejeztethetnek, ezek által pedig a' legkissebb *tétovázó értelem*, a' gondolatokba zürzavart okozhat, és sok *kétségeskedésekre* nyujthat alkalmatosságot, azért azokat, a' mennyibe *könnyen érthető eredeti szavakkal* nem tétethetnének ki, minden idegenségök mellett is legalább *ideig óráig* megtarthatóknak és felvehetőknak tartom. E' részben tehát eltávozom *Campenak* állításától, mellyet eddig a' fő dologba követtem; ő ugyan is az illy szavaknak a' Német nyelvből való *kiírtását* némelly tsekély kifogásokat kivéven *egy általjában és mindenek felett* szükségesnek tartja.

Eddig az idegen szavakat magokba tekintettük, szükséges hogy már most azokat a' nyelv tisztaságára nézve, a' több szavakkal való *összszeköttetésökbe* is megvizsgáljuk, e' tekintetbe az *előadás* külömböző nemeit által fussuk. Hogy a' költésben csak *egy idegen hangzású*, és még tökéletes polgárságot nem nyert szó, az előadást megrontja, hogy az írásmódnak mind azon nemeibe mellyek a' külső *ékes-ségét, kellemetességét* különösen megkívánják, és a' hol a' nyelv *hathatóságának* a' maga egész fényébe kell megjelenni, a' hova tartoznak az *ékes folyóbeszédnek* minden nemei és a' történeti előadás is nagy részint, az illy szavaktól magunkat elég gé nem *ovhatjuk*, már Leibnitz megjegyzette. *)

*) „Dann gleich wie in einem sonst schönen Teutschen Gedichte, ein frantzösisches Wort ge-meiniglich ein Schandfleck sein würde, also

A' költésnek némelly *tréfásabb* nemei mindazáltal kifogást tesznek; ezekben az előadás az idegen szavakból gyakran igen nagy *erőt* költsönöz, a' mint azt *Csokonay Dorotttyájában* és *békaegérhartzában* szépen megbizonyította. Valamivel kevésbé kényes az *oktató előadás*. Itt a' képzetek helyessége *tiszta*, minden *kétség* nélkül való kijelentése, mindenek felett megkívántatván, a' *meghatározott* értelmű idegen szavakat igen gyakran kénytelenek leszünk, a' külbmben jó de *határozatlanabb* jelentésű eredeti szó elmellőzésével használni; az olly esetekben mindazáltal, midőn a' *köznép*et akár mire is oktatjuk, itten kifogást kell tennünk, ennél az idegen szónak akár *mitsekély esméretét* sem tehetvén fel, és annak szájában az idegen hangok igen lassan és későre lehetvén köz értelműek.

Az eddig mondottakból könnyen által láthatjuk, hogy a' *tudományos mesterszavakról*, mellyek a' költsönözésre nézve igen nevezetesekek, mit kelljen tartanunk. Ezek ugyan lehetnek a' *Beszédnek külbömböző részei*, de még is többnyire *magánértők*, tartozhatnak továbbá a' magánértőknek általunk felállított *három osztáljai* közül akár *mellyikéhez* is, de még is nagyobb részint az *elsőben* és *harmadikban* találtnak, és végre csak igen az *oktató előadásban* fordulnak elő, mellyre nézve azoknak ide-

„sollte ich gänzlich dafür halten, dass in den „*Schreibarten*, die der Poesie am nächsten, „als *Romanen*, *Lobschriften* und *öffentlichen* „*Reden*, auch gewisser Art *Historien* und auch „bei Übersetzungen aller solcher Werke aus „fremden Sprachen, und Summa, wo man nicht „weniger auf *Annehmlichkeit* als *Nothdurft*, „und *Nutzbarkeit* siehet, man sich der *ausländischen Worte*, so viel immer möglich „*enthalten sollte*.“ Leibnitz eml. hely. annak munkái 6. Dar. 2. Rész 44. l.

gen hangzatjoktól szerfelett nem *idegenkedhetünk*. Mind e' mellett is mindazáltal ezen törvényt olly *szelesen* nem terjeszteném ki mint *Gedike* *) ki azt gondolja, hogy az idegen tudományos mesterszavakat, *eggyáltalában* meg kell tartanunk, és hogy itt a' nyelv tisztítás kívánságának meg kell *állapodnia*. Minden általa felhozott *okoskodások*, hogy tudniillik nehéz és terhes *kétféle tudományos nyelvet* tanulni, és hogy majd minden *pallérozott Nemzetek* megtartották a' Görög és Latány tudományos kifejezéseket. elenyésznek *Campenak* ezen *nevezetes észrevétele előtt* „hogy mind addig még né-
 „küünk *külföldi*, *Görög* és *Deák tudományos mes-*
 „*terszavaink* lesznek és azokat használjuk, az azok-
 „ban foglalt *képzeiteinket* és *esmérteinket*, mind
 „azokra nézve, kik *Deákul* és *Görögül* nem tud-
 „nak — a' hová tartozik a' *Nemzetnek egész na-*
 „*gyobb mennyisége* **) úgy tekinthetjük, mintha
 „*nem volnának, mintha elvesztek volna.*“ *) Ezen állításnak valóságát a' *Német földre* nézve — nállunk még, fájdalom! a' tudományosság nem ment annyira, hogy e' részben *honni példával* tudnánk előállani, megbizonyították *Wolf* és *Kant*. Az *első* magának eggy *Német tudományos nyelvet* alkotott; és az ő tanításai tsak hamar *közönségesen* elterjedtek; a' többi tudományokat, és a' *Németek egész*

*) Többször említett értekezésében a' Német nyelv tisztításáról és gazdagításáról nézd *Deutsch. Mus.* nov 1779.

**) Nállunk ugyan a' *Deák nyelv* többet beszéltetik mint *Német Országban*, de a' *Görög* annál *esmeretlenebb*; pedig a' tudományos mesterszavak a' *Deákban* is többnyire mind *Görögök*, a' mit tehát *Campe* itt a' *Németekről* mond, *mi reánk* is illik.

***) *Campe über Reinig. und Bereicher. der Deutschen Sp.* 124. l.

gondolkozások módját elöntötték. A' másik megtartotta a' *Görög-Deák mesterszavakat*, sőt azoknak számát nevelte. némellyeknek új értelmet adott; és láttuk melly sok bajba került az *ő gondolatainak terjesztése*, láttuk melly kevésbé tudták még *tanítványai* is az idegen hangzatok által kifejezendő *képzeteket* elérteni, tisztán megfogni; a' honnan származtak azoknak különböző *magyarázatjaik*. Nem lehet tehát tagadni, hogy sokat nyerez a' Nemzet, mellynek nyelvén a' *tudományos képzetek* mind *eredeti szavakkal* neveztetnek meg. Ügyekezzünk következőleg, a' hol a' tudományos képzetet, *helyes* és annak *egészszén megfelelő* magyar szavakkal kítehetjük azoknak számát szaporítani, és így nyelvünk *tisztasága* mellett, a' tudományokat napról napra *közértelműebbekké* tenni p. o. a' *Geographia* valóságos értelmét helyesen és tökéletesen kiteszi a' *földleírás*; e' szó a' nyelv természete szerént vagyon alkotva, és a' *Görögnél* semmivel sem kedvetlenebb hangzású. Miért ne fogadhatnók tehát itten el a' *jó hazafit*, inkább mint az *idegent*; *azt* minden *megérti*, a' ki magyarul tud, *ez* szinte az egész Nemzetre nézve olly *érthetetlen* hangzat mint akármelly *Szindai szó*. A' hol ellembe olly magyar szót nem alkothatunk, melly az előttünk lévő tudományos képzetet *tulajdon egész kiterjedésében* ki tudná fejezni, ottan valóban kár volna az idegen hangzattól olly nagyon irtódnunk, hogy a' tudományokban olly szükséges *határozottságot* a' nyelv *tisztaságának* feláldozzuk; p. o. ezen szó *mesterségtudomány*, mellyet némellyek a' *Tekhnologia* helyett használnak, *jól* vagyon ugyan alkotva, és a' dolgot *valamennyire* ki is teszi, a' *mesterségnek* mindazáltal, melly különben is idegen *eredetű*, olly sok *különböző értelme* vagyon, hogy az elme eggy hamar nem tudja meghatározni, hogy az említett

összszetételben mellyikbe végye, hasonlók, a' *bölszelkedés Philozofia*, a' semmit nem jelentő *tudakosság Mathesis*, helyet.

Egyébb aránt a' nyelvtisztításra nézve a' tudományos mesterszavakban, úgy valamint akármely más kifejezésekben, jó lesz itten végezetül megjegyeznünk, hogy az *új szóknak*, mellyeket az idegenek helyett fel akarunk venni, szükségesképen olly alkotásuaknak kell lenniök, hogy ezeknek helyét *minden előadandó esetben* minden relátziókban kipótolhassák *) Ha ezt nem tehetik a' nyelv *tisztasága* semmit sem nyer veleök, és általök nyelvünkben a' szavak számát hiába neveljük; következöleg annak elfogadása nem tanátsos p. o. Ha mindjárt ezen szó *gondolhatósan*, mellyet egyy érdemes tudósunk *theoretice* helyett kezdett használni, *) ezt úgy, a' hogy vagyon ki is teszi, de abból semmikép nem alkothatunk olly szót melly a' *Theoria* és *theoreticus* 's a' t. képzeteknek megfelelhetne; ezen ember tsak *gondolható* (theoreticus) *praxissa nints*, az ő *gondolható gondolatai* (ideae theoreticae) akármijól megegyezzenek a' *gondolhatóással* (cum theoria) még is 's a' t. Az illy *szólásokat* jöllehet abban minden szó *Magyar*, senki meg nem fogja érteni. Ezt a' törvényt mindazáltal *igen meszsze* nem szeretném kitérjeszteti, attól félvén, hogy ez által a' nyelv tudósaink *szabadságát* a' *nyelvtisztítás szükséges munkájára* nézve, igen nagyon megkötiük.

Ezek minteggy azon tekintetek, mellyek szerint kell a' nyelvtisztaságát előmozdítani. Igaz ugyan hogy itt a' legnagyobb *akadályokkal* kell küszköd-

*) *Jean Paul Vorschule der Aestetik.* Béts 2. Darab 89. l.

**) *Tud. Gyűj.* 1817. 4. kötet. 14. l.

vagy sem, bajos meghatározni. Igaz ugyan, hogy annak rendesen egymásba folyó *nagy részei*, a' tökéletes egy hangzatban lévő egésznek, valamely *felséges* tekintet adnak; úgy áll az előttünk mint egy kiterjedett, egészszen a' *frantzia izlés* szerint készült *kert*. Itt a' sínór mértékre vont és a' mesterséges kertésznek kegyetlen ollója alatt a' legrégulássabb formákra *szorított fák* a' meghatározott osztályokba ültetett *virágok*, *növények*, a' kimért folyásoktól soha el nem térhető vagy a' hydraulica törvényei szerint egyenesen az ég boltozatja felé lökött *vizek*, a' művész kezei alatt, a' legszebb alkotásokban hozott *kövek*, az építő mesternek, mindent szorosan megmérő izlése után készült *roppant épületek*, lehetetlen hogy a' szokatlan szemet *bámulásra* ne indítsák. De ez a' bámulás *sokáig* nem tarthat, a' tárgyak változhatatlan *eggyyszerűsége*, a' *változáshoz szokott* emberben *unalmat* szül, az egy tekintettel elnézett *egész* ötet többé nem gyönyörködteti. — Állandóbb gyönyörűséget ad a' *természetet követő* törvénytelennek látszó, de még is bizonyos szabások alá vont *regulátlanság*. Itt van egy szép *Angoly izlés* szerint alkotott *kert* a' növéseiben nem akadályoztatott kellemetes *fák*, mellyek rend nélkül, de a' jó izlésnek szabásai szerint ültetve, kellemetesen egymásba folynak és imitt amott a' hátok megett elrejtett természeti szépségeket a' kíváncsi szem előtt hol jobban, hol kevesbbé felfedezik; a' szabadon tsergedező de még is folyásokban a' kimért útról eltérni nem merő *hűs patakotskák*, a' regulátlan ágyaikban tsendesen habzó *tavak*, a' zöldellő *gyepek* a' virágokkal behin-

eggyyszerűségében tsekély számában és a' *kifogások* — mellyek hasonlóképen lehetnek kisebb kiterjedésű törvények — *elenyészésében* keresztethetik.

tett rétek, kies ligetek, a' rendetlenül egymásra hányt és a' természetet ábrázló kövek, az imittamott elszort kiss épületetskék örökös örömmel ketsegtetik, a' vidámon egy tárgyról a' másikra szökdétse-lő szemet. Itt semmi sem okoz unalmat, az egy-mást szünet nélkül felváltó új tárgyak, a' szép anya természetre emlékeztetnek, a' szép vidékre egy örökös szelíd bájt vetnek, öntenek.

Az eggyyszerűség minden tárgyakban tsak ideig óráig tartó kellemmel bír, tsak a' helyesen tett változtatások kötik le az álhatatlan emberi elmét bizonyosan. Valamint a' szerfelett való regulátlanság, a' szélesen kiterjedett mezőn, vezér nélkül lévő szemet elfárasztja épen úgy unalmat okoz jobb izlés-sjünknek, annak kifogás nélkül való regulássága, azt egy tekintettel elnézván és a' sinór mértékre vont egyes tárgyakon lévő különös szépségeken ész-revehetetlenül elballagván.

Ha a' mi anyanyelvünket ezen tekintetből vesz-szük vizgálat alá, valóban azt fogjuk észre venni, hogy annak egész alkotása olly regulás, olly bizonyos, majd semmi kifogást nem szenvedő állapo-kon épül, hogy ezen szép, a' Symetriának minden törvényei szerint készült alkotmányoknak felséges tekintetére mindennek hámulásra kell gerjedni. Vegyünk tsak annak hangejtését; a' durvábban egy-másba folyó mássalhangzók, olly annyira idegen-kednek egymástól, a' különböző nemű magán-hangzók olly megátalkodott ellenségek, hogy egy-mást ugyan azon egy szóba nem szenvedik meg: az elsőre nézve szinte tsak a' tprütsök és tprüsszent, mellyeket mindazáltal már ma tütsök és tüzszent formába is olvasunk, az utolsókra nézve pedig tsak az idegen, még valóságos polgársággal meg nem ajándékozott szavaink, és az öszszetettek tesznek kifogást. Nem kevésbe regulás nyelvünknek gram-

matikai alkotmánya; ha a' különböző hangú magánhangzók által okozott különbséget nem akarjuk számítani, a' *nevek ejtegetésére* tsak egy minden kifogás nélkül való formát találunk, a' *mássalértő nevek gráditsainak* alkotásában, egy két tsekély kifogásokat kivéven, *egy fő törvény* által az egész dolgot kimeríthetjük: a' más nyelvekben a' *magánértők különböző nemei*, és a' *mássalértőknek*, ezek szerént való hajlítása által okozott *változtatások*, nem találnak nyelvünkbe helyet. Az *igék hajlításában* úgy lehetne gondolni, mint ha nyelvünk *regulátlanabb* volna; de ez a' rendetlenség eltűnik, ha azt nem az idegen nyelvekkel hasonlítjuk össze, hanem magába vesszük. A' *mivelő formának* tsak két hajlítása vagyon, egyik a' *határozott* másik, a' *határozatlan* értelmére nézve: a' *szenvedő igéket* tsak egyféleképen hajtogathatjuk, melly szerént kell *Révai* után az *ik végzetű igéinkkel* is élni. Valóságos *törvénytelen hajtogatásu igéink* nincsenek, mivel azok is, mellyek ide látszanak tartozni, valamelly közönségesebb szabások alá vonathatnak. Hönnyű volna így az *egész Magyar* nyelvben találkozó szembetűnő regulásságot a' *nap fényénél tisztábban* megmutatni; tsupán a' szók *összeszerkeztetésében* látszik nyelvünk valamelly *regulátlanságot* megszenvedni. Ennek rendje nem annyiha a' *nyelv törvényei*, mint az *értelem különbsége* által határoztatik meg. A' *regulás kert tetőről* egy gyönyörű *kinézés*, mellyben e' tárgyoknak romantos egymás között való felváltások, a' *szemet gyönyörködtetni* meg nem szűnik.

De valyon regulás nyelvünknek ezen *frantzia kertjéből* ki írthatjuk é a' törvények eggyyszerűségét? A' *Német* de főként *Görög* nyelv *Angoly Parkjából* szabad é az izlést által tenni, azoknak bájosló regulátlanságát követvén? Többször említettük

már felyebb is, hogy a' nyelvek *belső Kharakterét*, alkotások módját elváltoztatnunk *nem lehet* ennek a' nyelv-mívelő szeme előtt *szentnek* kell lenni. Valamint a' *gyalú* alatt nehezebben *engedő fát* az asztalos elvetheti ugyan, de ha lágyabbat veszen *kivánságunknak* nem felel meg, épen úgy ha tsak a' *lehetőséget* vesszszük semmi sem ellenzheti a' *nyelv Kharakterének*, *belső* alkotásának *elváltoztatását*; ez az újonnan készült nyelv mindazáltal nem felel meg *kivánságunknak*, a' többé *nem magyar*, és érthetlensége miatt, minden szépségei mellett is *haszonvehetetlen* lesz. A' tudósok nagyobb részint megegyeznek abban, hogy a' *Görög nyelv* a' leg *tökélletesebbek* közzé tartozik, mind bőségére, kifejezéseinek kedves hangzatjára, mind pedig alkotásának törvényes rendetlenségére nézve, még sem jutott egy Nemzetnek is eszibe, hogy azt a' maga *anya nyelvével* feltserélje. Valamint képtelenség a' *íökélletesebb alkotású idegen nyelvnek* honni-nyelvünk helyet való *elfogadását* óhajtani, épen olly megfoghatatlan balgatagság volna eszünkben egy *tökélletes nyelvbéli ideált* felállítani és nyelvünknek ahoz való alkotását, alkalmaztatását *eröltetni*. Megvagyon a' *tőke* mutatva, mellyből kell dolgoznunk, ki vagyon a' *vidék mérve*, meg vagynak a' *princzipiumok* határozva, mellyen és a' mellyek szerént kell a' *kertet* alkotnunk, sőt az elkészítendő *mivnek formája*, a' *kertnek szerkeztetése*, nagy részint készen áll szemünk előtt, attól eltávoznunk nem lehet, ha a' *tőkét haszonvehetelenné* tenni a' *kellemetes* már nagyra nőtt *kertet* egy *kietlen vadsággá* által változtatni nem akarjuk. Mind az a' mit tehetünk, tsak abban áll, hogy a' *tökeből kifaragott mivnek* azt a' *simaságot* megadjuk, mellynek elfogadására a' *fának nemo alkalmas*, hogy a' *kertnek* mind azon *kellemeket* megszerezzük,

mellyek annak már *kész alkotásával össze-
férnek.*

Szép felséges nyelvünk nagy *frantzia kertjében* tehát a' szépen felnőtt sorfákat kiirtani, a' sinor mértékre vont ágyakat felvágunk, a' kövekkel kirakott tavakat, folyókat szabadságokba visszahelyeztetnünk, a' mesterségesen faragott kép szoborokat összetörnünk, a' regulás és Symetriának törvényei szerint készült épületeket összerontanunk nem lehet. De talám lehetne abban a' *frantzia kert szép felséges voltát* az *Angolynak* tsendesen bájoló *kellemével* összekötni, annak regulásságát imitt amott némelly egyes *rendtelenségekkel* megszakasztván, és a' még parlagon lévő részeiből egyes *Angoly Parthiákat* alkotván? Hogy ez is veszedelmes minden általláthatja, meggondolván hogy az ilyen tarka vegyítés által *az egésznek eggyisége*, minden dolgokban a' *legfőbb tökéletesség*, veszedelmeztetne.

Meg kell tehát tartanunk nyelvünknek *mostani regulásságát*, azt a' legnagyobb féltékenységgel őrizvén, tsak azon részeit ne bántuk a' hova a' *kertésznek kérlelhetetlen* ollója nem jutott, tsak ott hagyunk a' fáknak *szabad növést* hol ez a' *nagy egész regulásságának* nem árthat, és annak azon tsekély nyugvó pontok által, mellyeket a' különben könnyen elfáradható szem talál, új kellemeket nyújt. Nyelvünknek eddig *parlagon maradott* részeit is kénytelenek vagyunk az eddig az egész alkotásában megtartott *szabások* szerint alkotni, tsak hogy itt is a' mennyibe lehet az *unalmas eggyformaságot* elkerülnünk. Maradjon meg tehát az eddig használt *lön*, a' regulásabb *leve* helyett, sőt terjeszszük ki ezen szépséget, ezen törvényes regulátlanságot legalább *némelly esetekben*, az *előadásnak némelly nemeiben*, az eleink által használt, *lök, löl, önk* 's több efféle alkotásaira is. Használjuk ugyan nyelv-

vünknek eddig kijelentett természete szerint, annak honni szavak által leendő bővítésében, főként a' *származtatást* és itt is mindenek felett azon *származtatásbéli ragasztékokat* mellyek abban *legtöb- bet* fordulnak elő, de ne idegenkedjünk az olyanok- tól is mellyek *ritkábban* használtattak a' mennyibe tudniillik természetök eléggé ki vagyon fejtve, mint az *ász, ész, nok, nek, mány, mény, vány, vény* 's a' t; de főként ügyekezünk, a' szók *összsetétele* által, melly a' mint felyebb láttuk nyelvünk termé- szetével nem ellenkezik egy új *szép mezőt* meg- nyitni, mellylegkülömbözőbb *szinű virágjai* által, a' fáradott szemnek gyönyörködtető mulatságot adhat, a' nélkül, hogy nyelvünk regulás alkotásában kárt tenne.

De azt mondhatná valaki, hogy mi a' törvényes regulátlanságot olly *kellemetes tulajdonságokkal* ruháztatva fel, nyelvünk eránt nagyon mostoha indú- latot mutatunk midőn azt nyelvünkől *ki akarjuk rekeszteni*? Horánt sem; az egész nyelv eggyes- ségének fenn tartására a' nyelv valóságos kharak- terének szorgos őrzésére törekedésünk, inkább, az *ellenkezőt* bizonyítja. A' bámulásra indító felsé- ges reguláságnak is vagynak olly *különös kelle- mei*, mellyeket a' törvényes rendetlenségbe hiába keresünk. Ha mindjárt azok ezeket egészszen nem pótolhatják is ki, találatnak nyelvünkben olly sok más szép tulajdonságok, mellyek ezen hiánosságot velünk könnyen elfelejtetik. Nints olly dolog ezen árnyék világban, melly *minden tökéletességekkel* bírna, elégedjünk meg ha nyelvünk szépségeit eggy *nagy egészbe* összetetvén, azt a' több nyelvekkel mérészen, de helyes okoknál fogva össze hasonlít- hatjuk. És végre ha mind ez nem volna is, mi azon nem segíthetünk az *egésznek egysége* olly kerül- hetetlenül szükséges, hogy a' nélkül akármelly em-

beri miv, minden legtündöklőbb szépségei mellett is, *idétlen, undok és idomtalan* lesz.

HATODIK SZAKASZ

A' nyelv szép hangzásáról.

Tudjuk melly nagy összeköttetés találkozik a' testi embernek *külső érző eszközei* és *értelme* között. Különösen melly nagy szinte megfajthatetlen befolyása vagyon a' *hallásnak* az egész belső alkotásunkra, bizonyítják azon szerentsés embertársaink, kiknek ezen külső érzékenységek jobban ki lévén fejtvé, a' *mu'sikában* olly nagy gyönyörűségeket találják. Ezeknek szíveken a' *belső értelem nélkül való hangok* hallására, a' legkülömbözőbb indulatok támadnak, ezek előtt a' Mu'sika *tagtalan hangjainak* vagyon valamelly bizonyos inkább érezhető mint kijelenthető *értelme*.

A' nyelvben gondolatainkat a' *hallás* segítségével közöljük másokkal. Annak ezen tüzéja olly erősen kijelentetik, hogy még akkor is midőn valamelly írást magunkban olvasunk a' nélkül hogy *beszélő eszközeinket* segítségül vennők, minden szónál, annak *tulajdon hangját* olly közönségesen melléje szoktuk képzelni, az olly észrevehetetlenül *repdes mindég füleink előtt*, hogy majd minden legkisebb tsupán a' szép hangzás ellen tett hibát is észre veszünk. E'kép a' hallás lévén azon *eszköz*, mellynek segítségével a' nyelvek *haszonvehetőek* lesznek természetesen következik, hogy a' *hangoknak kellemetes vagy kellemetlen, szép vagy rüjt volta*, a' nyelvekben a' megjegyzésre méltó dolgok közzé tartozik, és nem tsak a' *nyelv hangzásának* kellemetességét, annak ékességét mozditja elő, hanem sok

szor, és sok esetekben az egyes szavak és szóllások értelmét is öregbíti, a' nyelv hathatóságát nagyon elő segíti. — Hogy ez valósággal így legyen kétségen kívül teszik a' minden Nemzeteknél találató *ekes beszéllők*, kik szívünket illetni, értelmünket valamelly igazságról meggyőzni akarván, előadásokban nem csak a' használandó szavak értelmére ügyelnek, hanem mesterségesen választott kifejezéseik különböző hangzatjai által, a' hallás eszközeinkre különböző benyomásokat tenni és ez által szívünkhöz és értelmünkhöz, hathatósabban szólni is ügyekesznek. A' hangoknak mint tsupa hangoknak, értelmünkre szívünkre való hatásából fejthetjük ki a' versek különböző neveinek, és kivált a' mértékeseknek eredetét, ebből magyarázhatjuk meg, a' kötött beszédnek olly hathatóságát, sok bájos kellemeit.

A' szépnek mennyei uralkodása az egész földön olly szélesen elterjedett, hogy azt minden nemesebb szív mélyen és erősen érzi, de olly vékony hajszálakból is nagyon összeszöve hogy azokat földi szemeinkkel észre venni nem tudjuk, és ezen kényes szövevény olly hamar és észrevehetetlenül felbomlik, elszakadoz, hogy azt eleintén bámulva tsudálkozván, megmondani sem tudjuk, hogy mitso-da környülállások melly botlások hozták azt zürzavarba. Gyakran egy gyenge érezhetetlen lehelet is elégséges arra, hogy minket attól örökre megfoszszon. Még mennyivel nagyobbak kell a' nehézségeknek lenni, midőn ezen aetheri tulajdonságot a' szinte megfoghatatlan természetű hangokban kell keresnünk, mellyek alig ütik meg fülünket, midőn már elenyésztek. A' legjártasabb Filsofusnak lelki nagyító üvege sem elégséges arra, hogy ezen tüneményeknek, még sokkal fáinabb tulajdonságait szemünk eleibe tegyék. Honnan eredhet-

ne különbben az embereknek a' szép *hangzatról* hozott egymással olly annyira *ellenkező ítéletek*? Mikép volna az különbben lehetséges, hogy egyik ember fülének ugyan azon hang *kellemetes* érzést okozzon, melly másoknak fülöket *sérti*? Valóban a' legnagyobb megfoghatatlanság volna, ha itt *meghatározott* törvényeket akarnánk adni. A' nyelv szép hangzásának előmozdítását tehát főként az Iróink és nyelvtudóssaink *jó ízlésére* kell bízunk. Vagynak mindazáltal egy némelly *közönségesebb észrevételek*, és tsak ezekről, ilyenekről lehet itten szó.

A' *hangzatra* nézve a' nyelvek egymástól különböznek, minden egyiknek vagy on ezen tekintetbe valamelly bizonyos *Kharaktere*, melly az egész nyelvre el hat. Esméretes *V. Károly* Német Császárnak azon mondása, hogy az Istennel *Spanyolúl*, Dámákkal *Olaszúl*, *Frantzúl* a' férfiakkal, és lovával *Németül* szeretne beszélni. Ha mindjárt ezen ítélet *helyességének* megmutatását, magamra vállalni *nem merném*, sőt inkább arról meg vagyok győződve, hogy a' *nagy fejedelem* most élén, az akkor *megvetett Német* nyelvről tett *kemény ítéletét* megváltoztatná, azért még is kitetszik abból, hogy már ő általlátta a' Spanyolnak *méltósággal* hangzását, az Olasznak *bájoslag* *lágyságát*, a' Frantzának valamivel *férfiasabb* voltát, és a' Németnek *darabosabb keménységét*. — Hogy a' nyelveknek ezen kétségbe nem hozható különböző hangzások miben áll, sok nyelvekre nézve meghatározni bajos, de itt tőlünkől igen messze is elvezetne. Elég legyen honni nyelvünkél megállapodnunk. —

A' hazafiak saját nyelvöknek *szép* vagy rút *hangzásáról* tsak igen ritkán tehetnek ítéletet, mert fülök a' honni hangokhoz lévén szokva, az mindig kellemetesen fog hangzani; itten mindazáltal sok *elidegenesedett hazánkfiai* Honni nyelvünkre nézve

szomorú kifogást tesznek. Ha a' honi nyelvökért *buzgó* és annak hangzatjaihoz *szokott hazafiakat*, mint meg *vesztegetteket*, e' részben *ítélő biráknak* nem fogadhatjuk el, úgy az *idegenek ítéletére* annál kevésbé hajthatunk, mivel ezek saját nyelvökben egészszen *más hangejtéshez* lévén szokva mind azt, a' mi azzal nem egyezik meg, könnyen kedvetlennek találhatják; ide járul továbbá, hogy a' különböző nemzetek között, a' legkülömbözőbb okokból támadni szokott *irigységek*, *gyűlölségek*, nem igen engedik meg, hogy az illy ítéletekben minden *pártosság* félre tétessék. A' mit tehát itten mondhatunk, nyelvünknek szép vagy rút, kellemetes vagy kedvetlen hangzásáról, azt nem lehet az illy tétovázó ítéletekre építenünk, hanem szükségeskép a' *dolog belső természetéből* kell vennünk.

Nem lehet tagadni hogy némelly betűknek, kivált több mássalhangzóknak már magokban véve kedvetlen hangjok vagyon illyen a' Görög ϕ, χ, θ , illyen az Anglus th, w ; illyen a' $k's'a't$. Az illyenek gyakori előfordulása a' nyelv szép hangzatját megrontják. De mind e' mellett is a' nyelv kellemetes hangzását a' *magánhangzóknak* és *mássalhangzóknak* szerentsés vegyítése és az utolsóknak könnyű egymásba folyása alkotja főként. Mindnyájan tudjuk, hogy a' sok magánhangzóknak közvetlen egymásra következése, melly kedvetlenné darabossá teszi a' hazánkban, főként annak éjszaknyugotti részeiben uralkodó *Tót nyelvet*. Ettől a' Német nyelv sem ment. *Vermehrungs trieb, Vernunfts-Schluss*, 's több efféle szavaikban *öt*, sőt *hat mássalhangzó* is fordulnak elő minden magánhangzó nélkül. Vesszük továbbá észre, hogy a' *magánhangzóknak* hasonlóképen minden mássalhangzó nélkül való egymásba *folyások*, a' nyelvet igen ellágyítja, azt minden erejétől megfosztja.

Bizonyítják ezt a' tsendes tengerben fekvő *sziget tsoportok* lakossainál uralkodó *gyáva nyelvek*. Sok Nemzetek ezen, az által kívántak segíteni, hogy az illy egymásra következő kedvetlen kimondású magánhangzókat egy közepén álló hangban eggyeztették, így eredtek a' *kettős hangzók* (diphtongusok). A' Magyar nyelv e' részben a' *szerentsés közép uton* jár. A' mássalhangzók a' magánhangzókkal *olly szépen* vagynak abban vegyítve, hogy majd minden magánhangzónak megvagyon a' maga mássalhangzója, még pedig úgy, hogy ugyan azon egy szótagba ritkán fordul elő két mássalhangzó közvetlen, és igen tsak annak végén, hol darabos hangzások könnyebben *elenyészik*; a' tag elein eredeti szavakban szinte példa nélkül való; az egész szó kezdetében pedig, még az *idegen olly szavakba* sem maradhatta meg, mellyek valameannyire a' nyelv természetéhez vagynak *alkalmaztatva*. Ezekhez járulván, hogy a' Magyaroknak közönségesen véve (a' *Palótzok* és *Székelyek* itt kifogást tesznek) nintsen *kettős hangzóik*; honni nyelvünkről méltán elmondhatjuk, hogy annak hangzásában a' kellemetes *lágyság* a' férfias *erővel* szerentsésen vagyon egygyeztetve. Vigyázunk tehát nyelvünknek ezen szép tulajdonságára, ne fertéztessük meg azt, a' mennyire lehet azon *keményen hangzó idegen* szózatokkal, mellyeknek kimondására a' tiszta Magyarinak beszéllő eszközei is alkalmatlanok. A' hol ezt nem tehetjük, ügyekezünk azt a' mennyire lehet a' felyebből *adott*, eleinktől *gyakorlott* és a' köznép által még most is *megfogadott* törvények szerént enyhíteni.

De azt mondhatná valaki, hogy a' magán- és mássalhangzóknak, ezen törvényes *egyszerű* vegyítése által a' nyelv *hathatóságának* sokat kell *veszteni*; a' mássalhangzóknak össze csoportozása ál-

tal a' keményebb, az erősebb, — a' magánhangzók-
nak lágyabb öszszefolyások által pedig a' szelidebb
kifejezéseink nagyobb hathatóságot nyervén; melly-
re talám *újabb szavaink alkotásában* lehetne te-
kintetet venni. — Ha az állítás első része minden
részről megállana is, még akkor *sem lehetne* a' nyel-
vünk egész alkotásában elterjedett és annak ter-
mészetével szorosan eggyesült *fő törvénytől* eltá-
voznunk. Annyival *kevésbe lehet* tehát midőn az csak
némelly tekintetből áll meg, mert ugyan is a' han-
gok keményebb, vagy lágyabb volta, azoknak külö-
mböző nagyon homályos külső értelmességek, nem
csak a' több vagy kevesebb eggy más után következő
magán vagy mássalhangzóktól, hanem főként az *eggyes*
mássalhangzóknak különböző hangzatjoktól
és öszszekötöttésektől függ, azok akár magokba,
akár valamelly magánhangzóval forduljanak elő. Ezen
szavainkat: *harag, düh, bosszú, villám, kellem,*
enyelgés 'sa' t. mellyik nyelven lehet kitenni *értel-*
mőknek jobban megfelelő *hangzatok* által? Ez az
a' mire kell vigyáznunk az új szavak alkotásában,
itten mindazáltal bizonyos törvényeket adni nem le-
het és azon *több* különböző szavak közül, mellye-
ket ugyan azon *eggy képzet* kifejezésére talám al-
líthatnánk, a' hangjára nézve legalkalmasabbnak
választását az *Iró helyes ízlésére* kell bízunk.
Egyébbaránt hogy a' mássalhangzóknak nagy szá-
ma, kivált a' lágyítottak *gy, ly, ny, ty, ts* és a'
ezámos *hangkövető szavak* a' magyar nyelv hang-
béli hathatóságát nem kevésbé mozdítják elő, ké-
tségsbe hozni nem lehet.

A' mi illeti különösen a' *magánhangzókat*, itt
nyelvünknek megint eggy különös tulajdonságára ta-
lálunk, melly abból áll, hogy a' *vastag hangúak*
a' *vékony hangúakat* és ezek amazokat nem szen-
vedik meg ugyan azon *eggy eredeti eggyes szóban*.

Hogy ez nyelvünk *lágyszavát* nem kevésbé mozditja elő, épen olly bizonyos, mint másfelől az is, hogy az ez által szükségesképen származó *egyszerű hangzás* kivált a' hosszabb szavakban, a' terület fárasztja és annak unalmat okoz. Igaz ugyan, hogy ezen egyszerűség az *egynemű magánhangzóknak*, ugyan azon egy szóba való változtatása, továbbá az *é és i* - nek mind a' két nemű magánhangzókhoz való tartozása által valamennyire *enyhíthetik* és az *új szavak alkotásában*, nem különben szavaink Grammatikai hajlításokban és összszerkeztetésében a' mennyibe nyelvünk természete megengedi erre is valamelly tekintetet vetvén, még jobban is *enyhíthetetik*; de még is az, szép nyelvünknek azon kedvetlenségei közzé tartozik, mellyen *segíteni kívánatos* volna. Ez mindazáltal annak egész alkotásában úgy el vagy on terjedve, annak természetével olly szorosan egyesült, hogy azon *nyilván* nem munkálkodhatunk, ha azt fenekestől egygyütt nem akarjuk felforgatni. Ezen tekintetből talám lehetnénk *kevésbé szorosak* az idegen, kivált az ezen *tulajdonsággal nem bíró idegen szózatoknak* minden változtatás nélkül való felvételében? De ezt hathatóssan tilalmazza nyelvünknek *olly szükséges tisztasága*, melly nélkül annak eredetisége olly nagyon veszedelmeztetik, a' mint azt felyebb megmutatni törekedtünk. Nem marad tehát egyéb hátra, hanem hogy az új szavaknak *összetétel* által leendő alkotását, a' nyelv-mivelésnek ezen eléggé nem ajánlható *módját*, minél többet lehet használni ügyekezzünk, ezekben nyelvünk természete épen nem ellenzván, hogy akár melly nemű magánhangzók is ugyan azon egy szóban eggyeztethessenek.

A' *mássalhangzókat* magokban véve is, és azoknak a' magánhangzókval való összeköttetésüket nem tekintvén, *szükségesképen* alája kell

vetnünk a' szép *hangzásnak*. Meghatalmaz bennünket erre nyelvünk belső történeteinek megvizsgálása. Láttuk felyebb hogy ezen tekintetből melly *nagy változásokon* ment keresztül nyelvünk a' legrégibb írásbeli maradványainktól fogva, mi módon lett a' *késvelből* késsel, a' *vagymukból* vagyunk. E' részben azt vesszük észre, hogy nyelvünkbe eleink két *princzipiumokból* mentek ki, *először*: a' két egymásra következő *külömbfele mássalhangzóknak* hol egyikét, hol másikat által változtatták, és így azokat egy nemüekké tették p. o. *egés-ség, igaz-ság, av-val, ab-ban; egész-ség, igaz-ság, az-val, az-ban* helyett, jöllehet az utólsókban a' z egészen elhagyottnak is képzeltehetik: *a'val, a'ban; másodszor*: az *első mássalhangzót* egy mással tserélvén fel, melly természete szerint hangzatjára nézve a' reá következővel szorosabban *megegyez* p. o. *ron-t, külöm-ben, rom-t és külön-ben* helyett 's'a't. Múltán támadhat tehát itten azon kérdés, hogy a' szép hangzás előmozdításának kedvéért az illy esetekben *követhetjük é eldödeink példáját?* A' mi az *elsőt* illeti követhetjük ugyan, abban bizonyos törvényünk lévén, mellyhez köthetjük magunkat; de nem szükséges, mivel ha az *etymologia* kedvéért a' szavakat magok tulajdon épségökben ki is írjuk, az illy természetes *lágýtáshoz szokott nyelvünk* az írásmódjára nem hajtván, azt megfogja tenni. — Másképp vagyon a' dolog a' *második* lágýtás módjára nézve, itten nints semmi bizonyos törvény, mellyhez ragaszkodhatnánk, abban tehát eleink példáját épen nem követhetjük. — De valyon a' nyelvünkben *találtató* illy *lágýtásokkal* mit *tsináljunk?* Azokat *megtartatjuk* é, vagy pedig *tanátsosabb* a' szónemzés *bizonyosabb törvényei* szerint *ősi állapotjokba vissza helyeztetni?* Az *első* nemü szavakra

nézve, ezen kérdésre már megfeleltünk; a' mi az *utólsóbbakat* illeti, azokra nézve megjegyezhetjük, hogy az olly esetekben, hol az illy változtatások, a' *szép hangzás nagy tsökkenése*, a' *közérthetőség veszedelmeztetése* nélkül megeshetnek, az etymologyia arany szabásait helyre állíthatjuk; a' hol mindazáltal az illy lágyítások, az *egész nyelv belső természetében* elterjedtek, és azoknak elterjesztésével, a' nyelvnek mind *szép hangzása*, mind pedig *köz értelműsége* nagyon megzavartatnék, a' szó nemzéshez magunkat igen szorosan kötni káros volna. Így p. o. akár *azonban*, *különben* akár *azomban*, *külömben*; akár *adja*, *rontja*, *állja*, akár pedig *adgya*, vagy *aggya*, *rontya* vagy *állya* forduljon elő írásainkba, a' szép hangzás majd semmit, a' *közérthetőség* pedig *épen semmit* sem szenved, mellyre nézve az etymologyiával jobban meg-eggyező, *azonban*, *különben*, *adja*, *rontja*, *állja*, 's a' t. sokkal helybenhagyhatóbbak. De valóban annyival kevésbe elfogadható egy újabb nyelv tanítónknak *) azon javallata, hogy a' ragasztékos névmásnak többes első személyét, az etymologyia kedvéért, az eddig bevett *szokás* ellen, *n* helyet *m*-mel írjuk p. o. *Üsmk*, *öseimk*, *vagyumk* 's a' t. itt nyelvünknek szép hangzása, közértelműsége nagyon veszedelmeztetvén.

Az etymologyiának a' szép hangzással való ezen *összszelőközése*, melly minden *esméretes* nyelvekben igen *gyakran* fordul elő, olly kényes, hogy arra nézve *közönséges*, *egészszén kimerítő törvényeket* adni nem lehet, itt a' szónemzés törvényeinek bizonyosabb vagy bizonytalanabb parantsolatja, a' szép hangzás veszedelmeztetésének nagyobb és kisebb,

*) Kassai Józsefnek Magyar nyelvtanító könyve 146. lap.

de mindég kétséges volta *olly különböző változásokat* szülvén, hogy szabásainkat majd minden egyes esetekben *külömbözöleg* kellene elforgatnunk. Ha mindjárt bizonyossággal elmondhatjuk, hogy: *mit mondol?* és az illy hasonló szóllásokat tsupán azért, mivel *eggy némelly* fülnek *jobban tetszenek*, mint a' *régulássabb mit mondasz?* nyelvünk belső alkotásának törvényei, *eleinknek állandó szokások* és a' hazánk több részeiben még ma is *uralkodó nyelvszokás szabásai* ellen nem fogadhatjuk el, a' mint azt *eggy nagy érdemű tisztelt hazánkfia*, és *tudósunk* javasolja *); ha mindjárt jól érezzük, hogy a' *szép hangzás és nyelvünk egész ékessége az üttetem, vettél, szemet és fület* eggyaránt sértő alkotások, mellyeket eggy más tudósunk az *ütöttem, vetettél* alkotásoknál jobbaknak állít **), az *etymologia törvénye* akár hogy parantsolná is azt, használni tilalmazták; azért még is számtalan olly esetekbe jöhettünk, mellyekben semmi *bizonyos törvények* szerént meg nem határozhatjuk, a' *szónemzésnek* vagy a' *széphangzásnak* tulajdonítsuk é az *elsőséget*. Illy nagy a' *bűszke* emberi Nem *gyarlósága!*

A' szép hangzást végre nem tsak az eggyes szótagokban 's szavakban, hanem egész *több szavakból álló mondásokban* is szükségesképen tekintetbe kell vennünk. Itt úgy tapasztaljuk, hogy a' *rövid szavaknak* a' *hosszszakkal* való mesterséges *vegyítése*; továbbá még a' folyó beszédben is, az eggyes szótagok *költői mértékökre* valamelly *távoli tekintet*; különösen pedig nyelvünkbe a' *vastag hangú szavaknak* a' *vékonyokkal* (való *feltseréltetésök*; végre ugyan azon *eggy szó* hamar egymásután kö-

*) Erd. Múzeum 8. füzet. 87. l.

**) Kassai nyelvtanító Könyve 190. l.

*vetkeztetésének elkerülése és több más környü-
lások tehetnek sokat. Az erre szolgáló törvények,
a' mennyibe az a' nyelv természete szerint történhe-
tik meg a' díszes előadás tudományos kifejtésébe
tartoznak, következőleg az nekünk itten nem lehet
télünk, és tsak azon kérdés megfejtése tartozik ide:
ha valyon az említett tekintetből kell e, lehet e
némelly újításokat tennünk?*

Az *idomtalan* *hosszú* szavakról, melyek az
előadást meglomhásítják, márfelyebb szólottunk, az
eggytagú szavak egymásra csoportozásától, mely
a' nyelvnek pattogó hangzást ad, nyelvünk gram-
matikai alkotása miatt nem félhetünk, jóllehet gyö-
kér szavaink mind egy tagúak. Hogy a' *költői
mérték*, a' *külömböző hangklaszsisú* szavaink egy-
mással való feltserelésök, és ugyan azon *egy szó
kedvetlen előfordulása elkerülésének* tekintetéből
új szavakat koholhatunk, vagy legalább a' jól ké-
szülteket, ha különben talám szükségünk reájok
nem is volna, elfogadhatjuk, kétségbe hozni nem le-
het, és ezt, a' nyelv bőségéről szólván felyebb
részszerént már érdekeltük is. — De valyon lehet
e némelly olly *közértelmű* szavainkat, melyek nyelv-
ünk különös természete szerint az előadásbantöbb-
ször fordulnak elő, a' *szép hangzás* végett némelly
esetekben *kihagyni*? nyelvünk mivélésében a' *leg-
nevezetesebb*, de eggyyszer'smind a' *legkényesebb
kérdések* közzé tartozik. Hételkedni ugyan nem
lehet, hogy ott hol azt nyelvünk természete megen-
gedi, az illy szavak *hiábavaló ismételése* által az
előadás ékességét *megundokítani* kár volna, de ott
hol azokat a' nyelv természete, vagy a' dolog ért-
hetősége megkívánja, elhagyások *nem javasoltatha-
tik* és tsak igen ritka esetekben *tanátsos*.

A' *hogy és való* illy szavainkról már más alkal-
matossággal értekeztünk, az ott mondottakat újra

felhozni kár volna ; elég legyen tehát itten ezen kis szótskáról *a'*, melly hasonlókép, természete szerint igen gyakran fordul elő, *a'* dolog felvilágosításának okáért egy két szót mondani. „Nem ke-
 „vés bajt szerez egy olyan Irónak *a'* kinek
 „*a'* tárgya inkább *a'* tudomány mint *a'* nyelv, *a'*
 „mellyen *a'* tudományt írja “’s *a'* t. *) Az illy előadásokat ki hagyhatná helybe az itt egymásra halmozott *a'* *a'* legdurvább fület is természetesen sérti. De ha más felől olvassuk „Itt maradt (az) Istennek lakóhelye mind addig, míg (a') Religio és költő, mesterség (a') Görögöknél virágzott **)'s *a'* t. Valyon az itt elmaradt *artikulus*oknak kipótólása nélkül, *a'* dolog értelme, egy könnyen eltalálható e? Itt az embernek *lelki* érző eszköze épen úgy sértetik, mint amott *a'* füle, és azért az illy *szépités* ama *tisztátalan érthetőség*nél, még sokkal kevésbe hagyathatik helybe. Igen gyakran elmaradhat az említett szótska *a'* névmások előtt, *a'* melly, *a'* ki, *a'* mi valamint *a'* kaptsoló részetskék előtt is, *a'* hogy, *a'* mikor 's *a'* t. de az olly esetekben, midőn az valóságos *artikulus*, elmellőzni tsak ritkán lehet, ***) és itt az Irónak az egész szóllás megfordításával kell magán segíteni, ha előadásának ékességére is akar vigyázni.

*) *Természet História és mesterség tudomány*
 Béts 1815. 109. l.

**) *Tudományos Gyűjtemény* 1817. 4 köt. 64. l.
 azon *szép értekezés*, mellyből ezen példa vagyon véve nem keveset vesz *díszéből* *a'* számos hasonló kihagyások által.

***) Az *Artikulus*nak elhagyása nem tsak *a'* szép hangzás tekintetéből, hanem *a'* rövidségre és főként *a'* hathatóságra nézve is kívánatos minden nyelvben. A' Görög nyelv itt sok szabadságot enged az Irónak ; *a'* Deák pedig ritkán szenved meg az *artikulus*t, úgy hogy ez által már *a'*

HETEDIK SZAKASZ.

Az újítások fogamatossá tételéről.

A' *frantzia Revolutio* elején a' legelőször össze gyülekezett Ország követjeit *Necker* egy velős beszédben megszóllítván, azt mondotta nékiek „*hogy, ne irigyelkedjenek az időre.*“ *) Ezen sokar jelentő szavakat kiáltom én is az újítás viszketegségétől elragadtatott hazámfiainak. Igaz ugyan, hogy meggyőződéseim szerint, az előadott princípiumokon épült újítások mind *szükségesek*, mind *helyesek* és magokban véve mind *elfogadhatók*, de azért még is hibáznánk, ha azok szerint nyelvünknek *eggyyszerre* meg akarnók adni az lehetséges bőséget, határozottságot és tsinosságot. Tsak az *idő*, *Baco* szerint a' *legnagyobb újító*, teheti munkálkodásunkat fogamatossá, még pedig tsupán úgy ha *eggyyszerre* nyelvünkbe nem tsusztatunk *annyi újításokat*, hogy az azoknak megemésztésére elég ne legyen. Az új szavak és szóllások, akármelly helyesen, jól és törvényesen legyenek alkotva, a' nyelvben mindég valamelly kissebb vagy nagyobb *érthetlenséget* szülnek, abban mind addig *kedvetlenül hangzanak*, és *idegen* oda nem tartozó *részeknek* tekintetnek, míg a' nemzet hozzájok nem *szokván*, azokat első tekintetre *megérteni* nem tanulja; a' későbbi *nyelvszokás darabosságokat* le nem simítja. — Egy új esméretlen szó száz régiek között, egy szokatlan fordulás, szóllásmód ugyan annyi megszokottak között *szinte egészen eltűnik*, és az olvasó hozzájok

szükséges határozottság is gyakran megtsökken; az artikulus gyakori elmellőzése az Angoly nyelv legirigyelhetőbb szépségei közé tartozik.

*) „*Ne soyez pas envieux du tems*“

szokott a' nélkül hogy észrevenné; a' könnyen megértett dolog, a' külömben tisztán előadott tárgy, az olvasó egész figyelmetességét magára vonván és nékie elég időt sem hagyván arra, hogy a' *nyelvre* ügyeljen. Máskép vagyon a' dolog ha az új szavak *eggy-mást érik*, az új szóllásmódok mintegy *eggy-másba folynak*, az olvasó figyelmetessége, az érthetetlen tárgyról a' *nyelvre* vonatik, és az eddig *nem hallott hangok* és *összszeköttelések*, mellyeket, talám hosszabb tanakodása után is, *megérteni nem tud*, először *békételenségre*, későbbre *boszszankodásra*, és végre talám még *nevetségre* is inditják. Ez nem engedi meg, hogy az újításoknak, mellyektől egyszer már *tsömört* kapott, szükséges voltát helyességét megvizsgálja, és azért azokat *eggyaránt kárhoztatja*. — Valyon találkozik e a' Német földön valaki, a' ki *Lessingnek Nathanját* nyelve miatt nem *szenvedhetné*, vagy az abban előforduló újítások miatt *megérteni nem tudná?* és még is abban több olly szavak szóllásmódok találtnak, mellyek még az *ólta* sem nyerhették meg a' polgárságot; illyenek a' többek között *abbangen*, *Bankert*, *sich einen Wunsch dehnen*, *drall*, *mich denkt*, (*ich errinere mich* helyett) *freierdings zu Rande* (az az *zu Ende*) *sein*, *einem etwas versinbildern* s a' t.* Ezek így magokba véve *szokatlanok* és még is a' magok helyén *Horatiusnak callida junctura*-jába, a' dologra figyelmező olvasó alig *veszi észre* azokat.

Ezen tekintetből a' *mondolat* szerzője az újítások nevetségessé tételére, és azoknak a' Magyar olvasó község előtt való megutáltatásokra nem váloszthatott jobb módot, mint *azoknak mindenünnen való összeszededetéseket és eggy folyvást menő érthetetlen előadásban való összeszerkesztetéseket*. De eggyzersmind semmivel sem *érthatott*

anya nyelve további kimiveltetésének nagyobbban, mint épen azon munkája által, melly inkább az új Magyar könyvek *szorgalmatos felhányásáról*, mint *elmésségéről* teszen bizonytságot.

Az újításokat, azoknak *helyes és törvényes alkötásokat* kivéven, valóban semmi sem terjesztheti olly könnyen, mintha azokat *gyéren használjuk*.*) Azért legyünk főként ebben szemesek, ügyekezünk főként azon, hogy tsak a' *legsükségesebb*, az *elkerülhetetlenebb hiánosságok* pótoltaassanak ki nyelvünkben, annak *legszenbetünőbb darabosságai* farragtaassanak le; ha mindjárt most eleintén kénytelenek leszünk ideig óráig egy némelly *idegen szavakat* felvenni, ha mindjárt imitt amott a' nehezen forgó körül *írásokkal* még egy darab ideig küszködneink is; **) fáradtságaink *bizonyos* és kétségbe nem hozható *foganatossága* eléggé megjutalmaztat várakozásunkért. *Ősapáink*, a' természetnek első szülöttjei által szépen *elkezdett épület*, mellyet nyelvünk jó reménységű *gyermek korában* élt eleink, a' tizenhatodik és tizenhetedik századból való érdemes Íróink, olly gyönyörűen *folytattak*, de azoknak *elajásodott maradékai* *pusztuládnak engedtek indulni*, nagyon *megromlott*, *meghasadozott* álla-

*) Erre látszik tzelozni Horatius is esméretes verseiben, mondván:

— — — — Si forte necesse est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
Fingere eincturis non exaudita Cethegis,
Continget, dabiturque licentia *sumta prudenter*
de Arte poet. 47. v.

**) *Gedike* ugyan (*Uiber Purismus und Sprachbereicherung*, Deutsch. Museum November 1779.) a' *körülírásokat* egy *átaljában* kárhoztatja; de a' *sükség* többször fog *kényszeríteni* azoknak elfogadására; egy nyelv *sints* melly azokat *egészszén* elkerülhesse.

potban szállott mi reánk; a' mi *időkorunk* ugyan sokat *igazított*, *szépített* és *épített* már is rajta, de a' megvesztegetett gondolatlan *ifjúság* által ejtett hibák még koránt sintsenek *kiigazítva*, és az még nem ment annyira, hogy azt bevégezhetnők, fedél alá hozhatnók. A' még eléggé meg nem erőződött *új falak* öszszeroskadhatnak, ha a' még *szükséges kövek* nagy terhét eggyyszerre reá rakjuk.

Az újítások *foganatosságának* előmozdítására, és az új szavak és szóllásmódok *terjesztésére* megkivántatik továbbá, hogy azok, ha mindjárt első tekintetre megérthetők nem volnának, a' mint hogy ez tsak igen ritkán történhetik meg, az író által megmagyaráztassanak, és az olvasó azoknak értelmökre megtanítassék. Erre legjobb és legfogatosabb mód az, ha a' szerző előadását úgy tudja alkalmaztatni, hogy az *új szó képzete* az előadásban magában észrevehetetlenül megmagyaráztatik; az olly környüllállások között fordul elő, hogy az olvasó észrevehetetlenül annak esméretére vezéreltetik. Ez mindazáltal tsak *igen ritkán* történhetik meg, és azért többnyire mindég kénytelenek vagyunk azt *egyenesen* megmagyarázni, melly vagy eggy melléje vetett *idegen szó*, vagy eggy *különös jegyzék* által, vagy pedig úgy eshetik meg, ha az egész munkában előforduló minden új szavak *eggy külön tóldalékba* iratnak körül. Az *elsőnek* tsak akkor vagyon helye, ha az idegen szó olly *közértelmű*, hogy az által az újnak értelmét az olvasó eltalálhatja, és ha ez olly *helyesen* vagyon alkotva, hogy a' felett *kétség* nem támodhat; ha ez nints meg, jobb annak értelmét eggy *különös jegyzékben* megmagyarázni, ez által az előadás *megtarkásítása* elkerültetvén, és eggyyszer'smind a' Szerzőnek arra alkalmazatosság nyújtván, hogy azon *szempontokat* az olvasóval közölje, mellyek szerént alkotta azt, így

ötet annak elfogadására bírja, és a' *vett szabadsággal mintegy megbékéltesse*. Legveszedelmesebbnek tartom, az új szavaknak *eggy különös tóldalékban* való magyarázatját, ez által mintegy megesmértetvén annak szüksége, hogy a' *honi nyelvben* irt munka számára *eggy új szótár* készítessek, a' mire az olvasót emlékeztetni *veszedelmes* lehet.

De minden eddig előszámlált módok között egyik sem mozdítja elő az újítások *foganatosságát* olly nagyon, mint a' *tudósok, a' nyelv* mivélését buzgón óhajtó *tudósok* között való *eggyesség*. Ha volna egy *Királyi Tudós Társaságunk*, mint más számtalan Nemzeteknek, melly a' tudományok különböző ágazatainak terjesztése mellett, nyelvünk további pallérozásán is munkálkodhatna; *) ha büszkélkedhetnénk, *eggy magában megállapodott nyelv mivelő tudósok egyeztetével*; ha volna egy olly tudósunk, ki nyelvünk nagy mezején eddig tett egyes irtásokat, vetéseket, ültetéseket, munkálkodásokat egy nagy egészben, *eggy tökéletes szótárban* egybe szedegette, és mély tudománya, részrehajlatlansága által az olvasók *bizodalmát* megnyerni tudta volna; vagy ha legalább tudományosságunk olly *fényes állapotban* lenne, hogy az esztendőnként kijövő *munkák száma* az újításokat hirtelen terjesztenék, azokra az *elfogadás és közértelműség szükséges bé-*

*) Szomorú dolog midőn Magyar könyveinkben kell azt olvasnunk: „hogy sokkal tsekélyebb dolog a' nyelv állapota, kivált az illyen forma Nemzetben, mint a' miénk, hogy sem a' végett nagy gondoskodás és költség tévődjön. Ő és Új Magyar 18. l. De még sokkal szomorúabb az hogy ezen veszedelmes principium kevés kifogással mind azoknál, kiknek honi nyelvünk előmozdítására költségek és tehetségek vagyon annyira megrögzött.

lyegét csak hamar *sűthetnék* — az illy *eggyesség* észrevehetetlenül megvólna, az íróinkat arra *emlékeztetnünk* szükséges nem lenne. — De nyelvünk mostani állapota, *tudományosságunk tsekély volta* nagyon int bennünket erre. Nekünk nintsen *eggyezettető pontunk*, mellyhez köthetnők magunkat, melly az egyes fáradozásokat összszeforaszthatná, azok foganatosságát előmozdíthatná.

A' szobáikban *meghunyorodva* elzárt, poros *könyvházaikat* elhagyni félő, néha inkább *mutogatásból*, mint a' *honi ditsőség előmozdításának szent kívánságából* megjutalmaztatott, de a' *közön-séges részvétellel* soha meg nem tisztelt egyes *tudóssaink*, kiknek számát *újjainkon* elszámlálhatjuk, csak *ritkán* jelennek meg; *üldözéshez* és a' mi még több *fagyraló elmellőzéshez* lévén szokva, elszomorodott büszkeségükben mindenütt *ellenégeket* látnak, azokat tanácsadóikban, legjobb barátjaikban is *keresik*, és végre elkeseredésükben fel is *találják*. Az irigység elfoglalván *tudományos türeldelmességhez* nem szokott szívöket, a' tudományt *elmellőzik*, az anya nyelv *kimíveltetése* eránt való szent tüzeket észrevehetetlenül elfojtják, és minden tekintetet félretévén, a' helyet hogy egy mással *kezet fogának* egymás ellen törekednek, tudományosságunknak zöldelni alig kezdett *tavaszi mezejét* undok *vetekedésöknek* szerentsétlen helyéve teszik és a' félénk miveseket onnan elijeszti. A' *tsupán tudományos vetekedések* a' *leggyengébb növényből* is *fát* nevelnek, mihelyest mindazáltal azokban más *mellesleg való tzelok* lappanganak a' *megélemedett fát* is kiszárasztják. Így gátolja a' hazánk *miveltebb részének* honi tudományosságunk eránt való megfoghatatlan *hidegsége* annak előmenetelét, megkeseredett tudóssaink szívébe a' *viszátkodás mételjét* öntvén, és így okozza némelly tekintetbe

viszont tudóssaink *irigysége* az olvasó községnek kárhozatos *hidegségét*. Ezen kedvetlen környü-lásoknak az újításainknak, mostani állapotunk sze-rént lehetséges fogamatosságára is nagy befolyások vagyón.

Minden *magánosan* levő *tudós* a' többeket meg-vetvén, vagy azokra irigykedvén és azokkal ellen-ségeskedésben lévén, a' már *tett újításokat* elfo-gadni nem akarja, *újakkal lép* fel és az által nyel-vünkét új zavarba hozza. Innen vagyón hogy a' már valamennyire *elterjedett új szónak*, megént el kell nyelvünk-ből tűnni, hogy *eggy másnak* helyet tsi-náljon, melly tsak hamar megint az előbbeninek *sor-sára* jutt p. o. ezen mester szó *Diameter* különbö-ző tudóssaink által hányféleképen tétetett ki *Bar-tzafalvai küküllőnek* nevezte, ezek *általlónak*, amazok *általmérőnek*, eggyik *Derékszelőnek* má-sok *középenn-hasítóinak*, és ha még eggy pár esz-tendő tizeden keresztül így megyen nyelvünk mive-lése, tsupán *eggy képzet* számára is eggy külön *szó-tárt* kell készitenünk. — Hogy tehát minél előbb a' tzelhoz érhessünk, ójjuk magunkat az illy hiábavaló *újításbéli viszketegségtől*, fogadjuk el a' mások ál-tal *jól alkotott szavakat*; sőt még akkor is, ha a-zok talám kívánságunknak nem felelnének egész-szen meg, ha képzetünk szerént azoknál valamivel jobbakat tudnánk alkotni, sokkal tanácsosabb, a' már *többször mondottat* elfogadni, mint *egész-szen újat* készíteni; tsak a' minden *tekintetbe helyte-lenül* és egyenesen *nyelvünk természete* ellen al-kottakra nézve tévén kifogást.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' munka bevégezése.

E'kép, keresztül futottuk az előre kimért *pályát*; *sokat kelle mondanunk és sokat is mondottunk*; de hogy minden előfordúlt *tárgyakat* voltokképen *kimerítettünk* volna, állítani nem mernők. A' nyelv művelésnek *szélesen kiterjedett kerülete* egy olly nagy *labirint*, hogy annak minden részeit keresztül járni nem lehet, a' nélkül hogy az *egésznek egyséjét* szemeinkből el ne veszessük. Elég itten a' leg *közönségesebb principiumokat* megállapítani, melyek minket az eltévelyedéstől megmenthetnek. Továbbba az egymással *ellenkezésben lévő* különböző *tzélok*, melyeket a' Nyelv-művelésben mindég szemünk előtt kell tartanunk, olly kényes határok közé vagynak szorítva, hogy azokat *emberi szemeinkkel* elnézni nem tudjuk; itten tehát kifogást nem szenvedő *közönséges törvények* megállapítása is bajos. Az itten *tehető kifogások*, az itt előforduló *hiánosságok*, még akkor tetszenek meg jobban, midőn azokat az egyes esetekre kell alkalmaztatni, az illyekbe tehát kénytelen lesz az Író a' *Quintilianus* *) által említett *acre judicium*-hoz folyamodni.

A' nyelvnek művelésében illy *sok tekinteteket* untalan szemünk előtt tartani szükséges lévén, és igen számos esetekben olly nagy *bizonytalanság*, egy majd eloszlatthatatlan *homály* uralkodván, vallyon megérdemlik e azon tudósok, kik illy *szép munkában* fáradozván, *megbotlanak*, hogy őket *kinevessük, üldözzük*? Vallyon nem szebb, tanátsosabb e hogy nékiek segítségökre siessünk, őket az igaz útra igazítsuk, és *hazafüségokat még té-*

*) *De Orat.* 1 Könyv. 6. fejezet.

velyedéseikben is tiszteljük? Ezen *hazaifüi* tüzet, melly hazánkba olly *ritkán* lángol, inkább kell *élesztenünk*, mint *elsojtanunk*. A' botlások, tévelyedések nintsenek e minden *emberi* mivekkel összekötve? azok nélkül közelíthetünk e *akármelly* *tzélhoz* is ezen árnyék világban? Más *Nemzetek* nem botlottak e meg, nem tévelyedtek e el? Azért nem *közelítették* e, ha mindjárt lassan is, az előttök lévő *szent tzélhoz*? Vallyon honni nyelvünk eggyes tudóssainknak minden botlások mellett is nem sokkal *bővebb*, *hajlékonyabb*, *határozottabb*, mint ez előtt tiz vagy husz esztendőkkel vólt? — Az újításoknak akár hogy ellenzik is azt *némelly* *tudóssaink*, foganosoknak kell idővel lenni, kivált ha *tzélerányosan* tétetnek, és a' nyelv természetét nem bántják. Ha a' Német *Palmenorden*, *Blumenorden* és más hasonló nyelvmivelő Társaságoknak *) illyen alkotásaik *Vorstand* vagy *Vorwurf* (Object) *Unterstand* (Subject) *Mitnennung* (Synonyme) *Rücklenkung* (Reflexion) *Selbstand* (Substanz) a' Deák és Görög kifejezések szerentsétlen fordításai; az illyeknek pedig *Tagleuchter* (Fenster) *Prunktuch* (Tapeete) *Windfang* (Mantel) *Haarmütze* (Perücke) *Jungfernzwinger* (Nonnenkloster) nevetségesek is; úgy még is ezen társaságok vetették meg a' Német nyelvmivelés talpköveit, és minden botlásaik mellett is háládatossággal említetnek a' Német nyelv történeteiben. Nints nekünk is olly *nyelvrontónk*, ki nyelvünknek fáradozásai által valamelly *hasznára* ne lett volna; még magának *Bartzasalvai Szabó Dávidnak* sok undok szavai között is taláztatnak olyanok, mellyek helyesebb printzipiumok szerént alkotvatván, vagy bizonyosabb kútfejékből vétetvén, nyelvünkben fenn maradtak, most közönségesen használtatnak, és már

*) Felyebb 108 l.

nyelvünkhez úgy oda simultak, hogy újságokat alig veszszük észre. Az *íromány*, *Láthatár*, *Dall*, *nővevény*, *tsim* 's a' t. azon kifejezéseink közzé tartoznak mellyekkel *minden* bátran él és nem fél tőlle, hogy azok által előadását érthetatlenné teszi.

A' természet útját semmi emberi erő, semmi auctoritás, semmi hatalom meg nem kötheti a' hol az *ősi szabadság* egészszén nem fojtatott el. Valyon azért hogy még *Klopstok* szép írásaiban az író mindenütt *Scribent*-nek nevezi, követni fogják e ötlet a' mostani *Németek*? Akármelly tüzesen kikölt legyen *Adelung* *) ezen Német szó ellen *bieder*; már ma a' legutolsó iskola gyermek is érti és használja azt. Akárhogy kárhoztatta is a' Német nyelvnek említett *elhatározója* az illy kifejezéseket, *die blumenbetränte Flur*, *der goldbesetzte Hut* 's a' t, mivel ezekben egy *előljáró* maradt el, a' mit a' Német nyelv természete, ítélete szerént, nem szenved meg **); azért az illyenekkel az újabb Német Írók *széltibe* élnek, kivált költői előadásokban, és a' német nyelv természete az illy esetekbe *már ma megszervezi az előljárók elhagyását*. A' *Herrin*, *Rüden*, *Maid* 's több száz efféle Német szavak már ma széltibe használtatnak, jöllehet azok *Adelung* szótárában nem fordúlnak elő.

Hönnýű vólna ezt a' Német nyelvre nézve még számos példakkal megmutatni, de elég legyen az eddig felhozott. Hönnýű lesz ezt nem sokára a' *magyar nyelvre* nézve is számos példakkal bízonyítani, *tsak* hogy a' nyelvnek ideje legyen a' belé iktatott *újításokat elfőzni*. Sőt már most is vagynak némelly szavaink, mellyek erről bizonytságot tehetnek. Akármit mondott legyen a' *Debretzeni Gram-*

*) *Annak szótárja*.

**) *Deutsche Sprachlehre*. Béts 1815. 64. l.

matika a' lap (pagina) foglalai (Contentum) nyelv-mivelés, nyomtatvány, szótár, tökéletesíteni, uradalom 's a' t. szavaink ellen, akármelly helye-sek legyenek is észrevételei némelly tekintetben; még is már ma széltibe használjuk azokat, mert szükségünk vagyon rájuk.

Valamint minden dologban, úgy a' nyelv-mivelésben is, a' *nagy félénkség* veszedelmesebb a' vakmerőségnél. *Es* ha minden nyomton *botlásra*, sőt *elesésre* vezérel is, de a' *tzélhoz* közelebb viszen, míg *amaz* minden lépésünket *olom nehézségével* akadályoztatja. A' *szerselett félénk* ember soha semmire sem mehet; sok *szépet* sok *nagyot* köszönhetünk a' *vakmerőknek*, kivált azoknak a' kik vakmerőségekben szerentsések voltak. Quintilianus az általunk méltán tisztelt, minden iskoláinkban tanított és mohón tanult Horatiust, a' deák nyelv simítására nézve főként *felix audaciá*-ja miatt dítseri. — Ha tehát a' *keskeny közép* utat eltalálni nem tudjuk, sokkal tanátsosabb merészségünkben néha megbotlanunk, mint a' *botlást félénken elkerülni* akarván *helyt állanunk*.

In vitium dueit culpae fuga, si caret arte.

Horat. de art. poet. 55 vers.

A' Munka Foglalatja.

	<i>lap.</i>
Bévezetés - - - - -	1
E L S Ő R É S Z.	
A' Magyar nyelv történeteinek rövid rajzolata	7
<i>Első Szakasz.</i>	
Nyelvünk régibb történeteinek vizsgálásában előforduló nehézségek és ezeknek elosztatására szolgáló eszközök - - - - -	—
<i>Második Szakasz</i>	
Nyelvünk első kiformáltatása Azsiában - -	19
<i>Harmadik Szakasz</i>	
Nyelvünk további történetei Azsiában - -	55
<i>Negyedik Szakasz</i>	
Nemzetünk Európába által költözik, mostani lakhelyében megtelepedik, és nyelvünk új költsönözések által bővül - - - - -	59
<i>Ötödik Szakasz</i>	
Nyelvünk az első Századokban egészszen elhagyatik. — Millyen lehetett annakakkori állapota az első írásbeli maradványok szerint	45
<i>Hatodik Szakasz</i>	
Nyelvünk Árpád fiú maradékaiból való utolsóbb és a' különböző házakból való számos Királyaink alatt parlagon marad. - - - - -	53
<i>Hetedik Szakasz</i>	
A' Reformatzio behozásával nyelvünk miveltetése munkába vétetik és hirtelen nagy előmeneteleket teszen - - - - -	58

Nyóltzadik Szakasz

- A' Jezus Társasága a' Deák nyelvet különös pártfogása alá veszi, és ez által nyelvünk előmenetelét hátráltatja - - - - 66

Kilentzedik Szakasz

- Mária Terézia uralkodásának közepe felé nyelvünk új mivelőkre talál - - - - 71

Tizedik Szakasz

- Honni nyelvünk végre Ország - Gyűlési pártfogásra jut, melly által kimiveltetése nem kevésbé mozdíttatik elő - - - - 78

M Á S O D I K R É S Z.

- A' Nyelvmivelés szüksége - - - - 92

Első Szakasz

- Tökéltettedés az emberi Nem tzélja és erre a' Nyelvmivelés szükséges - - - - —

Második Szakasz

- Nyelvünk mivelésére buzdítanak minden miveltebb nemzetek példái. — Olaszok — Frantzok — Angolyok, - - - - 98

Harmadik Szakasz

- Az előbbeni folytatása ; — Németek. — Hollandok Dánok. - - - - 105

Negyedik Szakasz

- Eleink példája meghatalmaz bennünket az újításokra, nyelvünk mostani állapotja pedig azokat szükségessé teszi - - - - 116

Ötödik Szakasz

- A' nyelvmivelését kötelességünké teszi Nemzetiségünk fentartásának kívánsága - - - - 124

Hatodik Szakasz

- A' nyelvmivelés a' valamennyire pallérozott Nemzeteknél az Irókat illeti - - - - 128

HARMADIK RÉSZ.

A' Nyelvvelésre szolgáló módok. - - - 157

Első Szakasz

A' Nyelvvelésnek módjairól közönségesen és az új szók különböző neveikről különö-
sebben - - - - -

Második Szakasz

Az új gyöker szavakról - - - - - 145

Harmadik Szakasz

Az új szavaknak származtatás által való alkotásá-
ról közönségesen és a' törzsökről különösen 146

Negyedik Szakasz

Az előbbeni folytatása ; — a' származtatásbeli
ragasztékokról a' Nevekre nézve. - - - 152

Ötödik Szakasz

Az előbbeni folytatása ; — a' származtatásbeli
ragasztékokról az igékre és határozókra
nézve - - - - - 165

Hatodik Szakasz

Az új szók összetétel által való alkotásáról - 178

Hetedik Szakasz.

Az új szavak költsönözéséről - - - - 192

Nyóltzadik Szakasz

A' szók értelmének elváltoztatásáról - - - 211

Kilentzedik Szakasz

Az elavult szók felélesztéséről - - - - 225

Tizedik Szakasz

A' vidéki szók közönségessé tételéről - - - 234

Tizenegyedik Szakasz

Az új szövezmódokról. A' nyelveket nem lehet
minden tekintetben a' józanokosság szabá-
sai alá vonni - - - - - 242

Tizenkettedik Szakasz

A' más nyelvek példája szerént alkotott szöllásokről	- - - - -	250
--	-----------	-----

Tizenharmadik Szakasz

A' vidéki szöllások terjesztéséről	- - - - -	158
------------------------------------	-----------	-----

Tizennegyedik Szakasz

A' régi szöllásformák felélesztéséről	- - - - -	265
---------------------------------------	-----------	-----

NEGYEDIK RÉSZ.

Az újításoknak mikori használása.	- - - - -	268
-----------------------------------	-----------	-----

Első Szakasz

Az újítások tzeljáról közönségesen és a' nyelv bővítéséről különösen	- - - - -	—
--	-----------	---

Második Szakasz

A' Nyelv értelmességéről, határozottságáról	- - - - -	275
---	-----------	-----

Harmadik Szakasz

A' Nyelv rövidségéről	- - - - -	285
-----------------------	-----------	-----

Negyedik Szakasz

A' Nyelvtisztításról	- - - - -	295
----------------------	-----------	-----

Ötödik Szakasz

A' Nyelv Régulásságáról	- - - - -	311
-------------------------	-----------	-----

Hatodik Szakasz

A' Nyelv szép hangzásáról	- - - - -	318
---------------------------	-----------	-----

Hetedik Szakasz

Az újítások fogamatossá tételéről	- - - - -	350
-----------------------------------	-----------	-----

Nyóltzadik Szakasz

A' Munka bévégzése	- - - - -	337
--------------------	-----------	-----

Nevezetesebb nyomtatásbeli hibák.

<i>Lap. sor.</i>	<i>helyett</i>	<i>olvass</i>
25.	15. Szinaiaiban - -	Szinaiban
—	19. tárgyat - -	tárgyat
27.	25. kifezésére - -	kifejezésére
52.	26. Vagmucvimag, emuk - -	Vagmuc, vimaggemuc
55.	16. 'Sigmnd - -	'Sigmond
75.	27. n' költés - -	a' költés
89.	18. Az általa a' törtt - -	az általa tört
95.	7. rendeltetnek - -	rendetlenek
109.	6. Bődikes - -	Bödiker
124.	27. és ő - -	és az ő
127.	20. szavunkat - -	szavainkat
129.	9. sugárai vezéreltetvén - -	sugarai által vezéreltetvén
133.	22. gyerebben - -	gyérebber
153.	5. esetekben törzsökben	esetekben a' törzsökben
154.	7. nagynak - -	vagynak
156.	30. hasonlit - -	hasonlítanak
158.	51. pattantyü (a' honnan jön pattan-tyu	pattan-tyu (a' honnan jön pattatyu-s)
165.	18. az hogy - -	azt hogy
174.	28. ong, ong - -	eng, ong
184.	26. használtathatnánk - -	használhatnánk
189.	22. tulajdonságot - -	tulajdonságát
190.	18. tekinthetnek - -	tekintethetnek
200.	19. vavaló - -	való
218.	1. minda által - -	mindazáltal
224.	10. mindazáltaltal - -	mindazáltal
230.	25. Bogatának, Bachuak,	Bagotának, Báchnak,
255.	5. több - -	több
—	34. Nemzetske - -	Nemzetetske
259.	14. kimiveltetése? - -	kimiveltetésére?
249.	7. név más - -	névmást
254.	21. javasoltatik - -	javasoltathatik

<i>Lap. sor.</i>	<i>helyett</i>	<i>olvass</i>
265.	7. a' mint - - -	a' mit
274.	15. haszonvehetőségre	haszonvehetőségére
278.	14. enyészteni - -	enyésztetni
280.	12. artist - - -	artiste
—	15. Magyarokal - -	Magyarokúl
287.	25. minden - - -	mind
304.	23. és 29. Erzeményeik -	Erzeményeink
319.	25. tsudálkozván -	tsudálván

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

299

309

OSZK

Országos Széchényi-Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

279844

JUTÁLOM
FELELETEK,

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

